

Slovanský přehled

Založeno 1898
ISSN 0037-6922

Review for the History of Central, Eastern and Southeastern Europe

1–2/2013

Legenda o Mnichovu Hradišti. Příspěvek k Metternichově balkánské a africké politice

Zapadlá cesta za polskou revolucí

Politická a novinářská činnost Františka Síse (1914–1919)

Sovětská diplomacie o vytváření slovensko-maďarských vztahů v letech 1939–1940

Rusko, Turecko a Írán v náhorně-karabašské válce (1992–1994)

Českoslovenští dobrovolci na cestě z Ruska do Francie. Severní cestou na západní frontu – sonda do válečné každodennosti

Slovanský přehled

Založeno 1898
ISSN 0037-6922

Review for the History of Central, Eastern and Southeastern Europe

1–2/2013

Legenda o Mnichovu Hradišti. Příspěvek k Metternichově balkánské a africké politice

Zapadlá cesta za polskou revolucí

Politická a novinářská činnost Františka Síse (1914–1919)

Sovětská diplomacie o vytváření slovensko-maďarských vztahů v letech 1939–1940

Rusko, Turecko a Írán v náhorně-karabašské válce (1992–1994)

Českoslovenští dobrovolci na cestě z Ruska do Francie. Severní cestou na západní frontu – sonda do válečné každodennosti

SLOVANSKÝ PŘEHLED / SLAVONIC REVIEW

Review for the History of Central, Eastern and Southeastern Europe

Redakce / Editorial Board:

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief: Ladislav Hladký – Radomír Vlček

Výkonný redaktor / Managing Editor: Jiří Friedl

Redakční kruh / Associate Editors:

Roman Baron, Eva Irmanová, Bohuslav Litera, František Šístek

Redakční rada / Editorial Council:

Lukáš Babka, Pavel Boček, Mečislav Borák, Marcel Černý, Vladimír Goněk, Petr Kaleta, Nicolas Maslowski, Jan Němeček, Jan Pelikán, Přemysl Rosůlek, Václav Štěpánek, David Svoboda, Jaroslav Vaculík, Emil Voráček, Zbyněk Vydra, Jiří Vykoukal

Vědecká rada / Scholarly Advisory Board:

Jaroslav Pánek (Praha), Svatava Raková (Praha), Miroslav Tejchman (Praha), Václav Veber (Pardubice); Irena Gantar Godina (Ljubljana), Tatiana Ivantyšinová (Bratislava), Piotr Maciej Majewski (Warszawa), Michal Reiman (Berlin), Jelena Pavlovna Serapionova (Moskva)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History of AS CR, v. v. i.
Časopis vychází pětkrát ročně / The journal is published five times a year

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 286 882 121/245; E-mail: friedl@hiu.cas.cz

Pokyny pro autory / Submission Guidelines for Authors:

<http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/slovansky-prehled.ep>

ISSN 0037–6922

Upozornění redakce / Notice of the Editorial Board:

Redakční rada neodpovídá za obsahovou náplň jednotlivých příspěvků.

The views expressed herein are those of the authors and are not necessarily shared by the Editorial Board.

Od roku 2009 jsou abstrakty článků *Slovanského přehledu* uveřejňovány v databázi The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl> společně se jménem autora, adresou zaměstnavatele a e-mailovou adresou. Časopis je také registrován v databázi European Reference Index for the Humanities (ERIH) jako časopis kategorie INT2 a v rámci Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů vydávaných v České republice.

Since 2009, all abstracts of *Slovanský přehled* are published in The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl/>, along with the author's name, institutional affiliation, address and e-mail. *Slovanský přehled* is also registered in European Reference Index for the Humanities (ERIH) as INT2 Sub-Category (international publications with significant visibility and influence in the various research domains in different countries).

OBSAH

Čl á n k y

Miroslav Šedivý: Legenda o Mnichovu Hradišti. Příspěvek k Metternichově balkánské a africké politice.....	1
Ivan Pfaff: Zapadlá cesta za polskou revolucí.....	15
Krasimira Marholeva: Politická a novinářská činnost Františka Síse (1914–1919).....	53
István Janek: Sovětská diplomacie o vytváření slovensko-maďarských vztahů v letech 1939–1940.....	79
Emil Souleimanov: Rusko, Turecko a Írán v náhorněkarabašské válce (1992–1994).....	101

Recenze, poznámky, zprávy

K r o n i k a

Mečislav Borák: Profesor Tadeusz Kisielewski (1939–2012).....	162
Zlatica Zudová-Lešková: Status quo Jozef Jablonický (3. január 1933 – 7. december 2012).....	165
František Šístek: Desnicova setkání 2012: jihoslovanští intelektuálové a válka (1939–1947).....	179
Jana Hrabcová: Konference T. G. Masaryk v roce 2012.....	182
Ladislav Hladký – Jana Hrabcová: Mezinárodní vědecká konference T. G. Masaryk a Slované.....	183
Marta Hrabáková: Výstava o Františku Václavu Marešovi.....	185

L i d é a d o b a

Dalibor Vácha: Českoslovenští dobrovolci na cestě z Ruska do Francie. Severní cestou na západní frontu – sonda do válečné každodennosti.....	187
--	-----

CONTENTS

A r t i c l e s

Miroslav Šedivý: The Münchengrätz Legend. A Contribution to Metternich's Balkan and African Policy.....	1
Ivan Pfaff: The Obscure Path to Polish Revolution.....	15
Krasimira Marholeva: Political and Journalistic Activities of František Sis (1914–1919).....	53
István Janek: Soviet Policy on the Creation of Slovak-Hungarian Relations in the Years 1939–1940.....	79
Emil Souleimanov: Russia, Turkey and Iran in the Nagorno-Karabakh War (1992–1994).....	101

Reviews, Notes, Notices

C h r o n i c l e

Mečislav Borák: Professor Tadeusz Kisielewski (1939–2012).....	162
Zlatica Zudová-Lešková: Status quo Jozef Jablonický (3. January 1933 – 7. December 2012).....	165
František Šístek: Desnica Conference 2012: South-Slavic Intellectuals and the War (1939–1947).....	179
Jana Hrabcová: Conference T. G. Masaryk in the Year 2012.....	182

Ladislav Hladký – Jana Hrabcová: International Scholarly Conference T. G. Masaryk and the Slavs.....	183
Marta Hrabáková: Exhibition on František Václav Mareš.....	185

The People and the Times

Dalibor Vácha: Czechoslovak Volunteers on the Journey from Russia to France. Taking the Northern Route to the Western Front: a Probe into Everyday Life in Wartime.....	187
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

С т а т ь и

Мирослав Шедивы: Легенда о Мнихово-Градиште. Статья о балканской и африканской политике Меттерниха.....	1
Иван Пфафф: Захолустная дорога за польской революцией.....	15
Красимира Марголева: Политическая и журналистская деятельность Франтишка Сиса (1914–1919).....	53
Истван Янек: Советская дипломатия о формировании словацко-венгерских отношений в 1939–1940 годах.....	79
Эмиль Соулеиманов: Россия, Турция и Иран в карабахской войне (1992–1994).....	101

Рецензии, заметки, сообщения

Х р о н и к а

Мечислав Борак: Профессор Тадеуш Кишелевски (1939–2012).....	162
Златица Зудова-Лешкова: Статус-кво Йозеф Яблонички (3 января 1933 – 7 декабря 2012).....	165
Франтишек Шистек: Встречи Десница 2012: юго-славянские интеллектуалы и война (1939–1947).....	179
Яна Грабцова: Конференция Т. Г. Масарик в 2012 году.....	182
Ладислав Гладки – Яна Грабцова: Международная научная конференция Т. Г. Масарик и Славяне.....	183
Марта Грабакова: Выставка о Франтишке Вацлаве Мареше.....	185

Л ю д и и в р е м я

Далибор Ваха: Чехословацкие добровольцы в пути из России во Францию. Северным путем на западный фронт – зонд в военную повседневность.....	187
--	-----

Přehled autorů (The Overview of Authors)

PhDr. Miroslav ŠEDIVÝ, Ph.D.
Katedra historických věd
Západočeská univerzita v Plzni
Tylova 18, 301 25 Plzeň
Mirek.Sedivy@seznam.cz

PhDr. Ivan PFAFF, CSc.
Friedrich-Ebert-Anlage 21
69117 Heidelberg, BRD

Krasimira MARHOLEVA, Ph.D.
Fakulta humanitních studií UK,
U kříže 8, 158 00 Praha 5
krassimarholeva@gmail.com

Istvan JANEK, Ph.D.
Institute of History of the Hungarian
Academy of Sciences
Úri utca 53
H-1014 Budapest, Hungary
janek.istvan@freemail.hu

Doc. PhDr. Emil SOULEIMANOV, Ph.D.
Institut mezinárodních studií FSV UK
U kříže 8, 158 00 Praha 5
arslanlik@yahoo.com

PhDr. Dalibor VÁCHA
Historický ústav Filozofické fakulty
Jihočeské univerzity v Českých
Budějovicích
Na Mlýnské stoce 35
370 01 České Budějovice
vacha.dalibor@seznam.cz

Slovanský přehled, ročník devadesátý
devátý. Vydává Historický ústav AV ČR,
Prosecká 76, 190 00 Praha 9.
Tel.: 286 882 121/245

Distribuci pro předplatitele provádí
v zastoupení vydavatele Česká pošta, s.p.,
Politických vězňů 909/4, 225 99 Praha 1.
Příjem objednávek: telefonicky na bezplatné
lince zpracovatele 800 300 302; na webu
zpracovatele www.periodik.cz; písemně na
adrese Postservis, oddělení předplatného,
Poděbradská 39, 190 00 Praha 9;
e-mail: postabo.prstc@cpost.cz

Cena výtisku 100 Kč.
Výrobu zajišťuje nakladatelství
Aleš Skřivan ml., Praha 9-Letňany

Objednávky přijímá též:
Suweco CZ, s. r. o. (www.suweco.cz)
Kosmas, s. r. o. (www.kosmas.cz)
Jednotlivá čísla je možné koupit též
v Knihkupectví Academia nebo přímo
v Historickém ústavu AV ČR, v.v.i.,
Prosecká 76, 190 00 Praha 9,
tel. 286 882 121, l. 230
e-mail: j.kozohorska@hiu.cas.cz.

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.,
Praha 2013

Legenda o Mnichovu Hradišti.

Příspěvek k Metternichově balkánské a africké politice¹

Miroslav Šedivý

The Münchegrätz Legend. A Contribution to Metternich's Balkan and African Policy

This paper attempts to offer a different assessment of Austrian Chancellor Metternich's role in the Eastern Question as well as the diplomatic concert to the one generally held. Additionally, it refutes the widely held fallacy that at the well-known meeting in Münchegrätz in September 1833, Metternich acceded to Nicholas I's interests in the East in return for his support against the revolutions in the West, particularly in the Apennines. The paper tries to prove that Metternich did not fear Russian policy towards the Ottoman Empire in the early 1830s and no Austro-Russian quid pro quo was agreed upon in Münchegrätz because both countries' interests in the East and West were identical: the maintenance of the Ottoman Empire and the fight against revolutionary movements. Consequently, Austria and Russia supported each other in both these matters because it was in their mutual interest to do so. By providing relevant evidence, the paper also demonstrates that the Eastern Question concerned not only the Balkans, but also other parts of the Ottoman Empire including, for example, Egypt, and this comprised an important agenda within Metternich's foreign policy.

Key words: History, Metternich, Münchegrätz, Austria, Russia, Ottoman Empire, Balkans, Egypt, North Africa, Eastern Question, Nationalism

Vztahu habsburské monarchie k Balkánu bylo dosud věnováno značné množství historické produkce, což je zcela logický důsledek skutečnosti, že tato středoevropská velmoc svojí politikou nejednou významně ovlivnila vývoj jihovýchodní Evropy. Přesto historikové v tomto ohledu soustavně opomíjejí jedno období: dobu předbřeznovou, tedy éru od Vídeňského kongresu po revoluční rok 1848. Jejich menší zájem je ovšem symptomatický pro celé rakouské dějiny tohoto období, kterému je v knižní produkci i v edici pramenů věnována daleko menší pozornost, než pro předchozí či následující epochu. Proto je v archivech stále možné nalézt obrovské množství doposud neprobádaných dokumentů, po jejichž studiu historik zjistí, kolik povrchních závěrů a mýtů je spojeno s dějinami Rakouska tohoto období a současně i se strůjcem jeho zahraniční politiky, kancléřem Václavem Nepomukem Lotharem knížetem von Metternich-Winneburg. Zářným příkladem zažitého omylu je tvrzení, že pro Metter-

¹ Tato studie vznikla v rámci grantu Studentské grantové soutěže 2012-017, který autor realizuje na Katedře historických věd Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni.

nicha měl Balkán jen druhořadou důležitost a že právě proto na schůzce s carem Mikulášem I. v severočeském městečku Mnichovo Hradiště v září 1833 bez váhání obětoval rakouské zájmy na východě, tedy na Balkáně, za ruskou podporu na západě proti hrozbě revolucí, především pro Vídeň v tak zásadně důležitých německých státech a na severu Apeninského poloostrova.

Tato legenda přetrvávající již 170 let má vážnější důsledky, než by se na první pohled mohlo zdát. Za prvé snižuje význam, který byl na vídeňském kancléřství přisuzován Balkánu a celé Osmanské říši pro zachování stability a míru v Evropě. Za druhé zakrývá skutečnost, že Metternichova diplomacie byla ovlivňována nejen jeho obavami z revolucí, ale rovněž geopolitickými a hospodářskými ohledy, a že často byla velmi racionálně založena na důkladné analýze poměrů na mezinárodní scéně. Za třetí ukazuje, kolik témat přinejmenším z politických dějin daného období ještě zbývá prozkoumat.

Cílem této studie je vysvětlit význam schůzky rakouských a ruských vládnoucích elit v Mnichově Hradišti v roce 1833 v širším kontextu Metternichovy politiky v rámci tzv. Východní otázky a vyvrátit výše zmíněnou legendu, že v tomto městě byl proveden výměnný obchod, který byl ze strany rakouského kancléře motivován mimo jiné údajným malým zájmem o poměry v Osmanské říši, kterou ochotně ponechal na pospas Rusku. Protože daná problematika zůstává do dnešní doby v zásadě nezpracována, je tento příspěvek založen především na výzkumu nikdy nevydaných dokumentů schraňovaných v archivech ve Vídni, Paříži, Londýně, Berlíně, Moskvě, Záhřebu a Děčíně.²

Hned na počátku je nutné zdůraznit skutečnost, že v Mnichově Hradišti nedošlo k žádnému výměnnému obchodu mezi Rakouskem a Ruskem, a to ze dvou zásadních důvodů: 1) Metternich by nikdy neobětoval zájmy Rakouska za jeho jihovýchodními hranicemi, 2) zájmy obou konzervativních mocností byly ve 30. letech 19. století identické jak na východě, tak na západě. Pokud jde o první argument, pak v Metternichově korespondenci i vyjádřeních, zaznamenaných jeho současníky, je možné dohledat stovky výroků o geopolitickém významu Balkánu a současně důležitosti existence Osmanské říše pro Rakousko, neboť sultánovo upadající impérium tvořilo bariéru, i když poněkud chatrnou, vzrůstajícímu nacionalismu balkánských

² Aktivitám Rakouska v rámci Východní otázky v době předbřeznové bylo v historické literatuře věnováno jen velmi málo prostoru. V roce 1913 vydal rakouský historik Ernst Molden bezpochyby užitečnou monografii *Die Orientpolitik des Fürsten Metternich, 1829–1833* (Wien–Leipzig 1913), která je příliš stručná a obsahuje tradiční tvrzení o „výměnném obchodu“ v Mnichově Hradišti. Na přelomu tisíciletí vydala mladá historička Ulrike Tischler druhou a zatím také poslední monografii k Metternichově politice vůči Osmanské říši *Die habsburgische Politik gegenüber den Serben und Montenegrinern 1791–1822* (München 2000), ovšem vzhledem ke skutečnosti, že srbské povstání se nestalo významnou kapitolou Východní otázky, je v tomto ohledu tematický záběr této jinak vynikající práce poněkud zúžený. Metternichově blízkovýchodní politice je pak věnována jen velmi povrchní pozornost v několika přehledových pracích kompilačního charakteru, které se dotýkají vztahu Rakouska a Blízkého východu v delším časovém horizontu: Adolf BEER, *Die orientalische Politik Österreichs seit 1773*, Prag–Leipzig 1883; Bertrand Michael BUCHMANN, *Österreich und das Osmanische Reich. Eine bilaterale Geschichte*, Wien 1999; Robert-Tarek FISCHER, *Österreich im Nahen Osten*, Wien 2006. I když rakouské diplomacii na Blízkém východě byl věnován jistý prostor i v několika nevydaných disertačních pracích a monografiích i studiích věnovaných vztahům mezi jinými mocnostmi a Osmanskou říší, na důkladnou analýzu toto téma stále čeká.

národů a současně i ruským teritoriálním ambicím v jihovýchodní Evropě. Její případný pád by nejen usnadnil politickou emancipaci těchto národů a nárůst ruského vlivu na poloostrově, ale současně by očekávatelný spor mezi evropskými mocnostmi o její územní dědictví mohl vést k rozsáhlému válečnému konfliktu.³ Metternich se proto na kancléřství obklopil značným počtem odborníků na Východní otázku, osobně se zabýval nejen politickými, ale i náboženskými, vojenskými, hospodářskými a sociálními poměry na Blízkém východě, dokonce i četl relevantní literaturu, o čemž svědčí knihy s jeho vpisky dochované v knihovně na zámku Kynžvart, a aktivně se angažoval v řešení blízkovýchodních krizí.⁴

Pokud jde o druhý argument, tedy identitu zájmů Rakouska a Ruska, pak pro jeho dokázání je nutné vrátit se v čase před rok 1833. Je pravda, že ve 20. letech se postoj obou konzervativních velmocí vůči Osmanské říši různil, což pramenilo z jejich rozdílného pohledu na řešení řeckého povstání. Tehdy Metternich pohlížel na ruskou blízkovýchodní politiku s krajní nedůvěrou, zvláště během rusko-osmanské války v letech 1828–1829, která skončila carovým vítězstvím. To mu zajistilo územní zisky na Balkáně a Kavkaze a větší vliv v obou oblastech. Z tohoto výsledku Metternich pochopitelně radost neměl, zvláště když kvůli válce se vážným způsobem zhoršily i vztahy mezi Vídní a Petrohradem. Ačkoliv Rakousko zachovalo neutralitu, vyšší společnost většinou stranila Osmanům a netajila se protiruským postojem. Na carově dvoře proto na podzim 1828 panovaly obavy, ve skutečnosti neopodstatněné, že Metternich se snaží vytvořit silnou koalici evropských států s cílem vnutit Rusku nevýhodný mír. Vztahy mezi oběma konzervativními mocnostmi se proto tehdy ocitly na bodu mrazu. Rakouský kancléř, obávající se rychlého šíření liberálních a nacionálních myšlenek v evropské společnosti a krizi ultrakonzervativního režimu ve Francii, se proto již od počátku roku 1829 snažil obnovit dřívější rusko-rakouské porozumění, které mělo tvořit hlavní záštitu daného politického pořádku na kontinentě.⁵

Existuje další zažitý mýtus, že obě mocnosti se opětovně sblížily až v důsledku revoluce, která vypukla ve Francii v červenci 1830. Ve skutečnosti tento převrat pouze uspíšil proces, který započal již dříve. Horšící se situace ve Francii v průběhu roku 1829 přiměla Mikuláše I., aby po ukončení války s Osmanskou říší v září téhož roku vyšel vstříc Metternichovu přání po obnovení rakousko-ruské aliance. Vztahy mezi oběma velmocemi se proto rychle zlepšovaly již od sklonku roku a na jaře 1830 již zcela zjevně směřovaly k obnovení dřívější úzké spolupráce. Metternichova známá srpnová schůzka v Karlových Varech s ruským ministrem zahraničí, vicekancléřem hrabětem Karlem Robertem von Nesselrodem, která symbolizovala dovršení tohoto procesu, se sice uskutečnila až po červencové revoluci, ovšem pochopitelně byla dohodnuta ještě před jejím vypuknutím. Rakousko a Rusko poté úzce spolupracovaly

³ Miroslav ŠEDIVÝ, *Metternich a Turecko*, *Historický obzor* 15, 2004, č. 9–10, s. 194–195.

⁴ Více k tomuto osobnímu zájmu o Orient Miroslav ŠEDIVÝ, *Metternich and the Ottoman Reform Movement*, *European Review of History / Revue européenne d'histoire* 18, 2011, č. 4, s. 427–441.

⁵ Alexander BITIS, *Russia and the Eastern Question. Army, Government, and Society 1815–1833*, Oxford–New York 2006, s. 393; Charles W. CRAWLEY, *The Question of Greek Independence. A Study of British Policy in the Near East, 1821–1833*, Cambridge 1930, s. 123; Guillaume de Bertier de SAUVIGNY, *Metternich et la France après le congrès de Vienne*, tome III, Paris 1970, s. 1214–1219.

během následujících revolucí v Belgii, Polsku a na Apeninském poloostrově. Jejich vztahy byly v tomto období nejlepší od konce napoleonských válek.⁶

Toto spojení bylo jasně patrné nejen na západě, ale i na východě, kde se mezitím vztah Ruska k Osmanské říši změnil. Ve stejném měsíci, ve kterém byl podepsán mír mezi oběma státy, Mikuláš I. na radu svých rádců přijal koncepci zachování sultánova upadajícího impéria za stěžejní princip své blízkovýchodní politiky. Tento postoj zaujal, protože díky vítězství ve válce zajistil Rusku vše, co v dané situaci potřebovalo. Neměl proto důvod pokračovat v expanzi na jih či dokonce usilovat o zničení Osmanské říše. Tak ambiciózní cíl, který sledovala jeho babička Kateřina II. Veliká, by nepochybně narazil na odpor všech ostatních velmocí, které by se obávaly přílišného nárůstu ruské moci. Válka proti mocné koalici by v takovém případě byla velmi pravděpodobná a Rusko by z ní stěží vyšlo vítězně. Stručně řečeno zachování Osmanské říše, která byla slabá a pro Rusko prakticky nepředstavovala žádné nebezpečí, bylo pro Mikuláše I. v dané chvíli výhodnější, než její likvidace, a proto se rozhodl nejen neusilovat o její zničení, ale naopak podporovat její zachování. To se v následujících měsících projevilo i na jeho vstřícném chování vůči sultánovi, kterému mimo jiné odpustil část válečných náhrad.⁷

I když Metternich nebyl oficiálně informován o carově názorovém posunu, díky svým vynikajícím analytickým schopnostem velmi rychle rozpoznal změnu v ruské blízkovýchodní politice a dospěl k správnému závěru, že car bude podporovat další existenci svého slabého jižního souseda. Metternich se s tímto názorem svěřil rakouskému velvyslanci v Londýně knížeti Paulu von Esterházy v prosinci 1829: „Pravdou je, že ruský car nevěří, že nadešel vhodný čas pro vyhnání osmanské moci z evropské půdy. Od tohoto rozhodnutí a do přijetí nové politické koncepce bude chtít zachovávat a nikoliv ničit. V této skutečnosti, můj kníže, se nachází záruka prodloužené existence evropského Turecka.“⁸ Kancléř rovněž velmi dobře věděl, že carova současná vstřícná politika nebyla výsledkem náklonnosti k sultánovi a jeho podaným, ale ryzího pragmatismu: „Pouze Rusko může zničit tuto rozsáhlou stavbu, a to buď jejím kradným podminováním, nebo přímým útokem. V minulosti uplatnilo oba způsoby, aby snížilo její sílu na současnou malou úroveň, ovšem již nechce zajít dále kvůli obavě z komplikací, jejichž důsledky stěží může předvídat. Pokud by chtě-

⁶ Státní oblastní archiv v Litoměřicích, pobočka Děčín, Rodinný archiv Clary-Aldringenů (dále jen: SOA, RA C-A) 383, Metternich Ficquelmontovi, Vídeň, 17. 7. 1830; Hrvatski Državni Arhiv, Záhřeb, 750/Obitelj Ottenfels (dale jen: HDA, 750, OO) 38, Metternich Ottenfelsovi, Vídeň, 18. 7. 1830; Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vídeň (dále jen: HHStA), Staatenabteilungen (dále jen: StA), Russland III, 89, Ficquelmont Metternichovi, Petrohrad, 19. 1., 5. a 24. 3., 8. a 10. 6. 1830; Arkhiv vněšněj politiky Rossijskoj Imperii, Moskva (dale jen: AVPRI), fond 133, Kančelaria, opis 469, 1830/275, Tatiščev Nesselrodemu, Vídeň, 10. 2. 1830; Wera KANTOR, *Karl Ludwig Graf Ficquelmont. Ein Lebensbild mit besonderer Rücksicht auf seine diplomatische Mitarbeit bei Metternich*, nevydaná disertační práce, Wien 1948, s. 103–104.

⁷ Matthew S. ANDERSON, *Russia and the Eastern Question, 1821–1841*, in: Alan Sked (ed.), *Europe's Balance of Power, 1815–1848*, London 1979, s. 87; Robert J. KERNER, *Russia's New Policy in the Near East after the Peace of Adrianopol*, *Cambridge Historical Journal* 5, 1935–1937, č. 3, s. 283–290; Fedor Fedorovic MARTENS, *Die russische Politik in der Orientfrage*, St. Petersburg 1877, s. 31; Matthew RENDALL, *Restraint or Self-Restraint of Russia: Nicholas I, the Treaty of Unkiar Skelessi, and the Vienna System, 1832–1841*, *The International History Review* 24, 2002, č. 1, s. 59–60; A. BITIS, *Russia*, s. 358–361.

⁸ HHStA, StA, England 188, Metternich Esterházy, Vídeň, 16. 12. 1829.

lo zničit Osmanskou říši, pak pouze s vidinou jejího dělení, ovšem v takové chvíli se pro něj zcela mění situace: Již by se déle nenacházelo v boji jeden na jednoho proti výrazně slabšímu soupeři, ale muselo by se střetnout s Rakouskem, pak s Anglií a bezpochyby i ostatními mocnostmi, které by nemohly připustit, aby Rusko disponovalo tak rozsáhlými a bohatými oblastmi dle své libovůle.⁹

Skutečnost, že za obratem ruské politiky vůči Osmanské říši stály pragmatické úvahy, ovšem nic nezměnila na Metternichově spokojenosti, protože pro něj bylo nejdůležitější, že Rakousko a Rusko v daném okamžiku sledovaly na Blízkém východě identický cíl a bylo mu jedno, že poněkud z odlišných důvodů. Oba státy proto neměly na jaře 1830 žádné vážné názorové rozpory ani na západě a ani na východě a bylo pro ně snadné spolupracovat kdekoliv na mezinárodní scéně.¹⁰ Na konci října mohl Metternich sebevědomě, ovšem také zcela oprávněně, prohlašovat, že „jednota názorů a rozhodnutí našeho a ruského dvora je absolutní, dnes již mezi námi neexistují názorové rozdíly“.¹¹

Státem, který od léta 1830 představoval pro Rakousko největší hrozbu, nebylo Rusko, nýbrž Francie, kde se po červencové revoluci dostal k vládě liberální režim krále Ludvíka Filipa. Metternich nedůvěřoval již starému režimu a neměl sebemenší důvod důvěřovat tomu novému, který přinejmenším slovně podporoval revoluce v Belgii a Polsku, a tímto ostentativně najevo dávaným liberalismem a siláckými prohlášeními se snažil získat popularitu na domácí scéně. Pochopitelně revoluční rétorika červencové monarchie narazila na hradbu nepochopení na vídeňském kancléřství a přispěla k citelnému ochlazení v rakousko-francouzských vztazích. Ty byly velmi špatné po několik let, v jejichž průběhu se Francie aktivně vměšovala do italských záležitostí s cílem oslabit vliv Rakouska na Apeninském poloostrově. Vrcholem této politiky byla francouzská okupace Ancony v únoru 1832, která na jistý čas dokonce vyvolala obavu z vypuknutí rakousko-francouzské války.¹²

Politika nového francouzského režimu vyvolala silnou averzi i v Petrohradě a logicky přispěla k prohloubení spojení Rakouska a Ruska, které nyní měly společného nepřítele. Averze a soupeření obou stran se rovněž projevil na Blízkém

⁹ Archives du Ministère des affaires étrangères, Paříž (dale jen: AMAE), Correspondance politique (dale jen: CP), Autriche 412, Rayneval Polignacovi, Vídeň, 25. 1. 1830.

¹⁰ HHStA, StA, England 188, Metternich Esterházyemu, Vídeň, 28. 10. a 24. 11. 1829; HHStA, StA, England 191, Metternich Esterházyemu, Vídeň, 20. 1. 1830; HHStA, StA, Türkei VI, 49, Metternich Ottenfelsovi, Vídeň, 19. 12. 1829; HHStA, StA, Türkei VI, 51, Metternich Ottenfelsovi, Vídeň, 21. 1., 17. a 19. 2., 3., 7., 12. a 18. 3., 10. a 17. 4. 1830; HHStA, StA, Frankreich 276, Metternich Apponyimu, 13. a 29. 1., 5. 2. 1830; HHStA, StA, Russland III, 90, Metternich Ficquelmontovi, Vídeň, 22. 5. 1830; HHStA, StA, Russland III, 89, Ficquelmont Metternichovi, Petrohrad, 19. 1. 1830; HHStA, StA, Türkei VI, 50, Ottenfels Metternichovi, Konstantinopol, 10. 4., 10. 5. a 11. 6. 1830; The National Archives of the United Kingdom, Londýn (dale jen: TNA), Foreign Office (dale jen: FO) 120/108, Cowley Aberdeenovi, Vídeň, 9. 1., 7. a 25. 2., 11. 3. 1830; AMAE, CP, Autriche 412, Rayneval Polignacovi, Vídeň, 25. 1. 1830; AVPRI, fond 133, Kančelaria, opis 469, 1830/275, Tatiščev Nesselrodovi, Vídeň, 26. 1. a 20. 3. 1830.

¹¹ HDA, 750, OO 38, Metternich Ottenfelsovi, Vídeň, 20. 10. 1830.

¹² Barbara JELAVICH, *Russia's Balkan Entanglements, 1806–1914*, Cambridge–New York–Port Chester–Melbourne–Sydney 1991, s. 91; Barbara JELAVICH, *The Habsburg Empire in European Affairs 1814–1918*, Chicago 1969, s. 36–39; César VIDAL, *Louis-Philippe, Metternich et la crise italienne de 1831–1832*, Paris 1931, s. 209–222; Jacques DROZ, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris 2005, s. 312–313.

východě. Na jaře 1831 se Francie snažila získat na svoji stranu Osmanskou říši pro případný konflikt s Ruskem. V tomto ohledu došlo k incidentu, kdy francouzský velvyslanec v Konstantinopoli, hrabě Armand-Charles Guilleminot, poněkud překročil své pravomoci, když 19. března řekl osmanskému ministrovi zahraničí, že válka mezi Francií a Ruskem je nevyhnutelná kvůli povstání Poláků, s kterými Francouzi sympatizovali, a že nadešel čas, aby sultán využil potíží Rusů s potlačováním tohoto povstání a pomstil se mu za porážku v poslední válce. Pokud by Rakousko podpořilo Rusko, pak dle Guilleminota měla Francie přijít Osmanům na pomoc. Velká Británie se současnou liberální vládou by se jistě také postavila na sultánovu stranu.¹³

Když se Metternich o této radě dozvěděl, byl zděšen a vznesl oficiální protest u francouzské vlády proti tomuto válečnému štvání. Protože Francie nechtěla s Ruskem válčit, byl Guilleminot odvolán a jeho akce vysvětlena jako hrubé překročení instrukcí. Do potlačení listopadového povstání v září 1831 však musel Metternich čelit ještě dalšímu pokusu Francouzů o vyvolání roztržky mezi Osmanskou říší a Ruskem. Ten nejvážnější byl učiněn v létě Polským revolučním výborem v Paříži, kterému předsedal markýz Gilbert du Motier de Lafayette. Ten poslal několik polských emigrantů do Konstantinopole, aby se zde pod ochranou francouzské ambasády pokusili uspět tam, kde selhal Guilleminot. Metternich učinil vše pro to, aby přiměl sultána Mahmuda II. zachovat klid a nenechat se strhnout ke krokům, které by vedly k nové válce s Ruskem. To se mu nakonec podařilo a Osmanská říše zůstala zcela stranou revolučního dění let 1830–1832.¹⁴

Svémi kroky v Konstantinopoli Metternich jasně prokázal jednoznačnou podporu Rusku a naopak výraznou averzi vůči Francii. Jeho proruský a antifrancouzský postoj se plně projevil během nové vážné krize na Blízkém východě v letech 1831–1833. Ta vznikla v důsledku vnitřních problémů Osmanské říše, kdy jeden z pašů, místodrželci Egypta Muhammad Alí, svými ambicemi vyvolal konflikt se sultánem. V něm se prokázala převaha egyptského paši, jehož armáda během roku 1832 několikrát drtivě zvítězila nad sultánovým vojskem a otevřela si cestu na Konstantinopol. I když Muhammad Alí zastavil své vojsko v srdci Malé Asie a snažil se dosáhnout smíru se sultánem diplomatickou cestou, Mahmut II. nechtěl ustoupit požadavkům

¹³ HHStA, StA, Türkei VI, 51, Ottenfels Metternichovi, Konstantinopol, 10. 10., 10. a 25. 11., 10. 12. 1830; HHStA, StA, Türkei VI, 52, Ottenfels Metternichovi, Konstantinopol, 10. 1., 25. 2., 26. 3. a 28. 5. 1831; Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlín (dále jen: GStA PK), HA III, Ministerium des Auswärtigen I (dále jen: MdA I), 7270, Brassier Fridrichu Vilémovi III., Pera, 11. 1., 26. 2. a 26. 5. 1831; Guilleminot Jourdanovi, Konstantinopol, 9. 9. 1830, AMAE, CP, Turquie 261, Guilleminot Molému, Konstantinopol, 11. 10. 1830; AMAE, CP, Turquie 262, Guilleminot Sébastianimu, Konstantinopol, 4. 4. 1831.

¹⁴ HHStA, StA, Türkei VI, 53, Metternich Ottenfelsovi, Vídeň, 3. 2., 21. 4., 4. a 20. 5., 28. 9., 19. 10. a 2. 11. 1831; HDA, 750, OO 38, Metternich Ottenfelsovi, Vídeň, 8. 6. 1831; SOA, RA C-A 383, Metternich Ficquelmontovi, Vídeň, 18. 10. 1831; HHStA, StA, Türkei VI, 52, Ottenfels Metternichovi, Konstantinopol, 26. 3. a 10. 6.; HHStA, StA, Türkei VI, 53, Ottenfels Metternichovi, Konstantinopol, 10. a 26. 9., 19. 10., 2., 11. a 25. 11. 1831; AMAE, CP, Turquie 262, Guilleminot Sébastianimu, Konstantinopol, 28. 5. 1831; AMAE, CP, Turquie 262, Varenne Sébastianimu, Konstantinopol, 28. 7. a 20. 8. 1831; GStA PK, HA III, MdA I, 6016, Maltzan Fridrichu Vilémovi III., Vídeň, 12. 4. a 9. 6. 1831; HDA, 750, OO 18, Ottenfels, *Memoari*, s. 233–234; Memoire des Konstantin Wolicki über die im Auftrag der polnischen Regierung nach Frankreich und Konstantinopel unternommene Gesandtschaft, Anton von PROKESCH-OSTEN, *Aus den Tagebüchern des Grafen Prokesch von Osten*, Wien 1909, s. 232–235.

svého místodržícího a požádal na podzim 1833 evropské mocnosti o vojenskou pomoc. Tu mu však nakonec nabídlo pouze Rusko. Mikuláš I. na konci roku 1832 informoval sultána, že je připraven vyslat své námořní a pozemní síly na Bospor, aby ochránil hlavní město říše před případným egyptským útokem. Jednalo se o logický důsledek carova nového přístupu k Osmanské říši. Obával se totiž, že v důsledku války mezi dvěma mocnými orientálními despoty by mohlo dojít buď k jejímu pádu, nebo k uchopení trůnu Muhammadem Alím. Pro Rusko nebyla výhodná ani jedna alternativa. Pád říše mohl destabilizovat situaci na mezinárodní scéně a vést k celoevropské válce, nástup schopného egyptského reformátora k moci by naopak mohl vést k její obrodě, která by ze slabého a v zásadě neškodného souseda Ruska učinila novou hrozbu. Kromě toho carovi byly dobře známy úzké vztahy Francie s Muhammadem Alím, a dalo se proto očekávat, že posílením jeho moci by došlo k nárůstu moci Francie ve východním Středomoří.¹⁵ Mahmut II. zprvu váhal přijmout tuto pomoc, ale protože se přespříliš obával egyptského útoku na své hlavní město, tak počátkem února 1833 s ní vyjádřil svůj souhlas. Svým ministrům vysvětlil tento krok těmito slovy: „Když se člověk topí a vidí blízko sebe hada, chytne se dokonce tohoto hada, aby se neutopil.“¹⁶ Již o 18 dnů později se na Bosporu objevila ruská eskadra s prvním pozemním výsadkem.¹⁷

Ruská pomoc šokovala mnoho současníků a vyvolala averzi některých velmocí, především pak Francie. Ruská eskadra zakotvila přímo pod okny francouzského paláce a nový francouzský velvyslanec, baron Albin-Rein Roussin, se cítil být její přítomností dotčen. I když vláda v Paříži jasně deklarovala, že, stejně jako ostatní mocnosti, jí velmi záleží na zachování Osmanské říše, Roussin byl proti přítomnosti ruských ozbrojených sil v jejím hlavním městě, protože nedůvěřoval upřímnosti carových záměrů a obával se, že v důsledku jeho pomoci sultánovi ruský vliv ještě více vzroste na úkor toho francouzského. Veden především žárlivostí se rozhodl zajistit brzký odchod Rusů z Bosporu. Jeho oficiální protest proti jejich přítomnosti se však u sultána nedočkal pochopení. Mahmut II. se nebyl ochoten vzdát jediné účinné ochrany proti svému neposlušnému vazalovi a ruské jednotky na Bosporu měly setrvat tak dlouho, dokud nebude obnoven mír mezi ním a pašou a dokud se egyptské jednotky nestáhnou z Malé Asie.¹⁸

Metternich nebyl ruskou vojenskou intervencí v Úžinách šokován, na rozdíl od Roussina totiž Mikulášovi I. zcela důvěřoval, a schválil jeho kroky učiněné od počátku turecko-egyptské války, protože, jak poznamenal v prosinci 1832, „postoj, který ruský car zaujal v tomto politováníhodném konfliktu mezi sultánem a Muhammadem

¹⁵ Matthew S. ANDERSON, *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations*, New York 1966, s. 79; W. B. LINCOLN, *Nicholas I: Emperor and Autocrat of All the Russias*, London 1989, s. 203; Frederick Stanley RODKEY, *The Turko-Egyptian Question in the Relations of England, France and Russia 1832–1841*, Urbana 1924, s. 16.

¹⁶ Igor KARPEYEV, *Russia and Turkey. From Geopolitical Rivalry to Co-operation*, in: Kemal Çiçek (ed.), *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, Vol. 1, Ankara 2000, s. 434.

¹⁷ A. BITIS, *Russia*, s. 475.

¹⁸ HHStA, StA, Türkei VI, 56, Ottenfels Metternichovi, Konstantinopol, 4., 11., 21. a 24. 2. 1833; HHStA, StA, Türkei VI, 57, Stürmer Metternichovi, Konstantinopol, 24. a 27. 3. 1833; Vernon John PURYEAR, *France and the Levant from the Bourbon Restoration to the Peace of Kutiah*, Berkeley 1941, s. 190–196.

Alím, všeobecně odpovídá našim principům a názorům“.¹⁹ A v půli února následujícího roku, kdy již byl informován o carově rozhodnutí pomoci sultánovi, dodal: „Ruský car nenabídl Divanu svoji morální a dokonce materiální pomoc s cílem zhubit sultána či zničit jeho vládu či ve snaze dobýt jeho území. Co tento vladař zamýšlí za daných okolností je to samé, co chceme také my.“²⁰ Tuto pomoc shledával jako oprávněnou a rovněž tak logickou poté, co ji odmítly poskytnout Velká Británie a Francie, které, na rozdíl od Rakouska, disponovaly dostatečnou námořní silou k usměrnění Muhammada Alího. Nespatřoval v ní nic škodlivého, protože se jednalo o pomoc legitimního panovníka jinému legitimnímu panovníkovi proti neposlušnému vazalovi. Sice by upřednostnil kolektivní pomoc všech zainteresovaných velmocí, ale když nebyla kvůli pasivním postojům kabinetů v Londýně a Paříži možná, smířil se i s unilaterálním zásahem Ruska, zvláště proto, že pro záchranu sultána v dané chvíli neexistovala jiná alternativa. Proto rovněž kritizoval chování Roussina, který na jednu stranu prohlašoval své sympatie se sultánem, na druhé ho svým chováním chtěl připravit o jedinou praktickou ochranu. Z těchto důvodů Metternich ruský zásah na Bosporu hájil a naopak kritizoval zbytečnou francouzskou podrážděnost.²¹ Francouzskému chargé d'affaires ve Vídni, baronu Edmondovi de Bussierre, řekl ve druhé polovině března: „My vás ujišťujeme, že v Petrohradě chtějí přesně to samé, co chceme i my. Přijměte tuto naši záruku: Budeme stejně tak připraveni nabídnout Rusku záruku upřímnosti Vašich úmyslů.“²² A po chvíli dodal: „My všichni sledujeme ten samý cíl [zachování Osmanské říše]. Postupujme tedy ve shodě a nikoliv jeden proti druhému. Je to nedůvěra, která vše ničí, vše komplikuje a i z nejjednodušší a nejnevinnější záležitosti činí velký problém.“²³

Konflikt mezi Konstantinopolí a Alexandrií byl nakonec urovnán smírně na počátku května 1833. Do půlky července opustily ruské jednotky Bospor. Ještě před jejich odplutím byla osmého dne téhož měsíce podepsána v jejich táboře v Hünkâr Iskelesi rusko-osmanská defenzivní smlouva. Rusko se v ní zavázalo poskytnout Portě pomoc v případě jejího napadení, ta měla naopak uzavřít Úžiny pro cizí válečná plavidla, pokud by se Rusko ocitlo ve válce s jiným státem.²⁴ Existence této smlouvy vyvolala v Paříži a Londýně hotové pozdvižení, hovořilo se zde o otevření Úžin rus-

¹⁹ HHStA, StA, England 199, Metternich Neumannovi, Vídeň, 11. 12. 1832.

²⁰ HHStA, StA, England 204, Metternich Neumannovi, Vídeň, 15. 2. 1833.

²¹ HHStA, StA, Türkei VI, 59, Metternich Ottenfelsovi, Vídeň, 4., 14. a 22. 2., 21. 3. 1833; HHStA, StA, England 204, Metternich Neumannovi, Vídeň, 15. 2., 18. 3. a 9. 4. 1833; HHStA, StA, Russland III, 99, Metternich Ficquelmontovi, Vídeň, 20. 3. a 4. 5. 1833; SOA, RA C-A 383, Metternich Ficquelmontovi, Vídeň, 5. 3. 1833; HHStA, StA, Frankreich 289, Metternich Apponyimu, 18. 3., 6. a 21. 4. 1833; HHStA, Staatskanzlei, Preussen, 152, Metternich Trauttmannsdorffovi, Vídeň, 7. 4. 1833; HHStA, StA, Türkei VI, 57, Stürmer Metternichovi, Konstantinopol, 27. 3. 1833; AMAE, CP, Autriche 418, Maison Brogliemu, Vídeň, 13. a 28. 1., 12. 2. 1833, Bussierre Brogliemu, Vídeň, 7. 3. 1833, Sainte-Aulaire Brogliemu, Vídeň, 13. 5. 1833; AMAE CP, Autriche 419, Sainte-Aulaire Brogliemu, Vídeň, 5. 7. 1833; TNA, FO 120/136, Lamb Palmerstonovi, Vídeň, 17. 1. 1833; GStA PK, HA III, MdA I, 6021, Maltzan Fridrichu Vilémovi III., Vídeň, 19. a 26. 2. 1833; AVPRI, fond 133, Kančelaria, opis 469, 1833/211, Tatiščev Nesselrodovi, Vídeň, 9. a 19. 1., 7. a 15. 2., 11. 3. a 16. 4. 1833.

²² AMAE, CP, Autriche 418, Bussierre Brogliemu, Vídeň, 22. 3. 1833.

²³ Tamtéž.

²⁴ M. S. ANDERSON (ed.), *The Great Powers and the Near East 1774–1923*, London 1970, s. 42–44.

kým válečným plavidlům či o ruském protektorátu nad Osmanskou říší. Tyto obavy však byly neopodstatněné, smlouva byla v zásadě velmi nevinná. Ze sultána nečinila carova vazala ani de iure ani de facto a Rusko v ní také nezískalo právo pro své lodě volně proplouvat mezi Černým a Středoziemním mořem. Mikuláš I. si v ní pouze zajistil neutralizaci Černého moře pro případ války s Velkou Británií a Francií. Bezpochyby jeho vliv na sultánově dvoře po podpisu smlouvy vzrostl, ale výrazný byl i před ní. Z praktického i mezinárodněprávního hlediska nebylo ve smlouvě nic, proti čemu by obě námořní mocnosti mohly protestovat. Přesto smlouva z Hünkâr Iskelesi na mnoho let zhoršila vztahy mezi nimi a Ruskem a zabránila jejich spolupráci ve Východní otázce až do konce dekády.

Metternich opět nesdílel protiruské nálady kabinetů v Londýně a Paříži, protože k tomu neviděl sebemenší důvod. Ve smlouvě z Hünkâr Iskelesi nespatoval nic škodlivého ani pro Osmanskou říši, ani pro ostatní mocnosti. Na rozdíl od vlád námořních velmocí se nedomníval, že by oslabovala sultánovu nezávislost anebo poskytovala Rusku výhody, které by ohrožovaly bezpečnost Osmanské říše či zájmy jiných velmocí. Na základě tohoto přesvědčení označil tento dokument za „smlouvu bez skutečné hodnoty“²⁵ a tento názor později potvrdil historik Philip E. Mosely velmi podobnými slovy: „V podstatě zbytečná smlouva.“²⁶ Kníže by nepochybně uvítal smlouvu podobného ražení uzavřenou mezi Osmanskou říší a všemi evropskými mocnostmi, ale s ohledem na nemožnost dosažení shody mezi námořními mocnostmi a Ruskem se snadno smířil s existencí defenzivní osmanko-ruské aliance: „Hlavním úkolem bylo zachránit Osmanskou říši. Preferovali bychom odlišný způsob než smlouvu z 8. července, ale kvůli odmítnutí Anglie a Francie pomoci je ochrana poskytnutá Ruskem lepší volba než izolace Porty vystavené tak na milost jejího obávaného nepřítele, vícekrátě Egypta. Smlouva z 8. července není v rozporu s žádným z ustanovení v předchozích smlouvách. V zásadě nikdo nemá právo proti ní cokoli namítat a Rakousko ji bude hájit, pokud to bude nutné.“²⁷ Stručně řečeno: Metternich neshledal v dokumentu cokoli škodlivého, a proto mu nečinilo problém poblahopřát Mahmudovi II. k jejímu uzavření.²⁸

Zhoršení vztahů s Velkou Británií a Francií přimělo Mikuláše I. ještě více spoléhat na svého rakouského spojence. Za této situace se zvýšila potřeba jeho setkání s rakouským císařem Františkem I., kterou oba monarchové plánovali již od neklidného léta 1830. V létě 1833 se nakonec dohodli, že car během své návštěvy Polska navštíví území habsburské monarchie, a pro tento účel byl vybrán sever Čech, jmeno-

²⁵ AMAE, CP, Autriche 419, Sainte-Aulaire Brogliemu, Vídeň, 30. 11. 1833.

²⁶ P. E. MOSELY, *Russian Diplomacy and Opening of the Eastern Question in 1838 and 1839*, Cambridge 1934, s. 30. Tento názor sdíleli i jiní historikové, například Jacob C. HUREWITZ, *Russia and the Straits Question. A Reevaluation of the Origins of the Problem*, *World Politics* 14, 1962, s. 605–632; Maria N. TODOROVA, *Mythology of the Eastern Question. The Treaty of Unkiar-Iskelessi*, in: Maria N. Todorova (ed.), *Aspects of the Eastern Question. Essays from the First Bulgarian-Dutch Symposium of Historians*, Sofia, 6–7 June 1984, Sofia 1986, s. 25; A. BITIS, *Russia*, s. 477.

²⁷ AMAE, CP, Autriche 419, Sainte-Aulaire Brogliemu, Vídeň, 1. 10. 1833.

²⁸ HHStA, StA, England 204, Metternich Esterházyemu, Kynžvart, 28. 7. 1833, Teplice, 16. 8. 1833; HHStA, StA, Frankreich 289, Metternich Hügelovi, Teplice, 16. 8. 1833; HHStA, StA, Türkei VI, 57, Metternich Stürmerovi, 3. 10. 1833; HHStA, StA, Türkei VI, 58, Stürmer Metternichovi, Büyükdere, 8. a 11. 8. 1833; TNA, FO 120/137, Lamb Palmerstonovi, Vídeň, 3. 9. 1833; AMAE, CP, Autriche 419, Sainte-Aulaire Brogliemu, Vídeň, 3. 10. 1833.

vitě městečko Mnichovo Hradiště, kam dorazil 10. září a setrval zde osm dní. Společně s ním přijel i Nesselrode a další významné osobnosti carského dvora. Rakousko bylo zastupováno Františkem I., Metternichem a dalšími významnými diplomaty. Východní otázka byla jen jedním z diskutovaných témat, ovšem nesmírně důležitým. Obě strany v tomto, stejně jako ostatních bodech jednání, rychle dospěly ke shodě. Souhlasily s nezbytností zachování Osmanské říše se stávající vládnoucí dynastií a dohodly se na tom, že v případě nutnosti vynaloží veškeré své síly k dosažení tohoto cíle. Pokud by však navzdory jejich podpoře Osmanská říše padla, měly postupovat společně a konzultovat vzájemně své kroky. Současně obě mocnosti označily Muhammada Alího jako potenciálně největší hrozbu pro další existenci říše a zavázaly se mu zabránit rozšířit moc na její evropskou část, byť paša něco takového vůbec neplánoval. Toto vše se v písemné formě stalo součástí konvence, která byla podepsána 18. září 1833.²⁹

Právě s výsledkem jednání v Mnichově Hradišti existuje výše zmíněná legenda, která je stejně tak rozšířená jako absurdní: O údajně Metternichově podvolení se carovým zájmům na Blízkém východě za jeho podporu proti revolucím na západě, zejména pak na Apeninském poloostrově. Jedním z prvních propagátorů této teze byl německý historik Heinrich von Treitschke, který vycházel z předpokladu, že Rusko bylo v tomto období nepřítelem Osmanské říše, zatímco Metternich nebyl, ale že pro kancléře byla situace v Evropě důležitější než poměry v Orientu, a proto souhlasil s tímto obchodem.³⁰ Tento názor německého nacionalistického historika byl přejat dalšími generacemi, ačkoliv se později ukázalo, že Mikuláš I. byl příznivě nakloněn sultánovu impériu. Přesto mýtus o Metternichově obchodu z Mnichova Hradiště trvá dodnes v nezměněné podobě.³¹ Převzal ho i významný americký historik Paul W. Schroeder, který zastává názor, že obě konzervativní mocnosti byly jednotné ohledně hrozby revolucí na západě, ale rozdílných názorů na záležitosti Osmanské říše, kde se Metternich údajně bál mocenského postupu Ruska na počátku 30. let 19. století.³²

Ve skutečnosti se Metternich ruské politiky vůči Osmanské říši neobával, protože si byl zcela oprávněně vědom skutečnosti, že Mikuláš I. si přeje její zachování. V tomto případě panovala mezi Vídní a Petrohradem naprostá shoda, stejně jako v jiných více i méně důležitých záležitostech, spojených s Osmanskou říší či Evropou. Proto Metternich před schůzkou v Mnichově Hradišti předpokládal, že v zásadě

²⁹ SOA, RA C-A 383, Metternich Ficquelmontovi, Vídeň, 25. 5. a 10. 7. 1833; HHStA, StA, Frankreich 289, Metternich Hügelovi, Kynžvart, 30. 8. 1833; AVPRI, fond 133, Kančelaria, opis 469, 1833/211, Tatiščev Nesselrodemu, Vídeň, 25. 5. 1833; TNA, FO 120/137, Lamb Palmerstonovi, 3. 6. 1833; E. MOLDEN, *Die Orientpolitik*, s. 119–123; Theodor SCHIEMANN, *Geschichte Russlands unter Nikolaus I.*, Band III, Berlin 1912, s. 208.

³⁰ Heinrich von TREITSCHKE, *Deutsche Geschichte im Neunzehnten Jahrhundert, Vierter Theil: Bis zum Tode Friedrich Wilhelms III.*, Leipzig 1889, s. 329–333.

³¹ Tento názor je možné najít například v René ALBRECHT-CARRIÉ, *A Diplomatic History of Europe since the Congress of Vienna*, London 1958, s. 52; Donald SOUTHGATE, *'The Most English Minister...'* *The Policies and Politics of Palmerston*, London 1966, s. 118; E. MOLDEN, *Die Orientpolitik*, s. 90; Charles K. WEBSTER, *The Foreign Policy of Palmerston 1830–1841. Britain, the Liberal Movement and the Eastern Question*, Volume I, London 1951, s. 310, 349 a 360.

³² Paul W. SCHROEDER, *The Transformation of European Politics 1763–1848*, Oxford 1996, s. 731–732.

nebude o čem jednat, protože car a jeho poradci „chtějí to samé a chtějí toho dosáhnout stejným způsobem“.³³ Po třech dnech jednání se pak toto očekávání stalo realitou, když carovo stanovisko hodnotil následovně: „Jeho pohled na věc je ve shodě, řekl bych dokonce identický ve všech bodech s tím naším.“³⁴ Tato prohlášení byla nepochybně velmi sebejistá a odpovídala Metternichově ješitnosti, ale fakta zcela podporují jejich oprávněnost. Rozhovory v Mnichově Hradišti dospěly do brzkého a zdárného cíle především proto, že zájmy obou velmocí byly identické na západě i východě a žádná z nich nemusela kdekoliv činit ústupky. Pokud jde o Osmanskou říši, pak všechny části dokumentu zcela odpovídaly jejich dosavadní politice vůči tomuto státu. Tedy přesně z tohoto důvodu Metternich nemusel obětovat rakouské zájmy na východě za carovu podporu na západě.

V tomto ohledu je nutné zdůraznit fakt, že setkání v Mnichově Hradišti nebylo nijak přelomové a samo o sobě ani významné. Neznamenal změnu v politice žádného z obou států ani v jejich vzájemných vztazích, které se výrazně zlepšily dlouho před zářím 1833. Jednalo se pouze o potvrzení této skutečnosti. Metternich se sám vyjádřil v tomto smyslu na počátku října, a opět oprávněně: „Nikdy v minulosti nenabídlo setkání panovníků takovou harmonii a méně problémů jakéhokoliv druhu než to, které se právě uskutečnilo. Všechna naše očekávání ohledně moudrosti a spravedlnosti cara Mikuláše I. se stala jistotou... Toto upřímné a důvěrné porozumění mezi oběma císařskými dvory nebylo nikdy opravdovější.“³⁵ Není proto možné souhlasit s názorem některých historiků, že v Mnichově Hradišti byly obnoveny dobré vztahy mezi Rakouskem a Ruskem, které údajně byly narušeny Metternichovou obavou z ruské expanze na Blízkém východě a měly mu způsobit „mnoho bezesných nocí“.³⁶ Jak bylo prokázáno výše, taková obava neexistovala na vídeňském kancléřství již několik let a v roce 1833 byl rakousko-ruský antagonismus ve Východní otázce již vzdálenou minulostí.

Stejně tak je nutné odmítnout tvrzení rakouského historika Roberta-Tareka Fischera, že na severu Čech Metternich dosáhl velkého vítězství, když přinutil cara zavázat se podporovat zachování Osmanské říše.³⁷ Opět fakta ukazují, že Mikuláš I. se takto rozhodl již o čtyři roky dříve, a nebylo ho proto nyní nutné k tomu nutit. Setkání v Mnichově Hradišti bylo všeobecně daleko menším úspěchem pro rakouského kancléře, než se doposud předpokládalo, pokud vůbec přineslo nějakou reálnou výhodu pro Rakousko. Řada historiků zvučných jmen, mimo jiné Philip E. Mosely, Alan Sked, Paul W. Schroeder, Barbara Jelavich a Maria N. Todorova, považovali za velký Metternichův úspěch část konvence z Mnichova Hradiště hovořící o společném po-

³³ SOA, RA C-A 383, Metternich Ficquelmontovi, Vídeň, 10. 7. 1833.

³⁴ HDA, 750, OO 38, Metternich Ottenfelsovi, Vídeň, 13. 9. 1833.

³⁵ HHStA, StA, Türkei VI, 57, Metternich Stürmerovi, Vídeň, 3. 10. 1833. Podobný výrok je možné také nalézt v HHStA, StA, Frankreich 290, Metternich Hügelovi, Vídeň, 22. 10. 1833.

³⁶ Nicolae CIACHIR, *The Adrianople Treaty (1829) and its European Implications*, *Revue des études sud-est européennes* 17, 1979, č. 4, s. 712. Názor, že v roce 1833 Metternich s obavami sledoval ruské počínání vůči Osmanské říši, je možné najít i v Muhammed H. KUTLUOĞLU, *The Egyptian Question (1831–1841). The Expansionist Policy of Mehmed Ali Paşa in Syria and Asia Minor and the Reaction of the Sublime Porte*, Istanbul 1998, s. 107; M. S. ANDERSON, *Eastern Question*, s. 86; Vernon John PURYEAR, *France and the Levant*, s. 203.

³⁷ Robert-Tarek FISCHER, *Österreich im Nahen Osten*, s. 85. Stejný názor je možné najít i v A. L. MACFIE, *The Eastern Question 1774–1923*, London, New York 1996, s. 23.

stupu Rakouska a Ruska ve Východní otázce. Dle jejich názoru tato část smlouvy do značné míry omezila svobodu carova jednání kvůli jeho vlastnímu závazku, že nepodnikne žádné kroky bez předchozí dohody s Rakouskem. Tímto měla být zmírněna výhoda pramenící ze smlouvy z Hünkâr Iskelesi, dle které mohlo Rusko na sultánovu žádost opět vojensky intervenovat v Osmanské říši.³⁸ Nicméně tato interpretace je neudržitelná, protože na základě smlouvy z 8. července car stále musel poskytnout sultánovi pomoc, pokud by o ni byl požádán, a to i kdyby Rakousko nesouhlasilo. Konvence z Mnichova Hradiště na tom nemohla nic změnit, zvláště když závazek rakousko-ruské spolupráce a vzájemných konzultací svých kroků byl poněkud vágní a při bližším studiu tohoto dokumentu vychází najevo, že může být bez jakýchkoliv pochyb vztážen pouze na případ pádu Osmanské říše. Pouze v takovém případě by nezávislost carova jednání byla omezena.³⁹ O omezené svázanosti obou signatářů svědčí i skutečnost, že když v roce 1839 vypukl další turecko-egyptský konflikt, Mikuláš I. se rozhodl postupovat v celé záležitosti primárně s Velkou Británií místo s Rakouskem a s Metternichem toto rozhodnutí nekonzultoval předem, jak by musel učinit v případě zániku sultánova impéria. Jednoduše kancléře postavil před fait accompli.⁴⁰

Setkání v Mnichově Hradišti nebylo z pohledu vývoje Východní otázky nijak přelomovou událostí, pro správné pochopení role Rakouského císařství na šachovnici evropské diplomacie a charakteru jeho kancléře však má značný význam, protože dokazuje, že pro Rakousko byla Osmanská říše velmi významná, neboť Metternich jí přikládal značnou pozornost a ve své blízkovýchodní politice prokázal mimořádné analytické schopnosti a konzistentnost ve svých názorech. Bezprostředně po uzavření rusko-tureckého míru v září 1829 správně rozpoznal změnu v carově postoji vůči „nemocnému muži na Bosporu“, a třebaže si nečinil iluze o pravých důvodech této změny, byl s ní spokojen, protože od této chvíle Rusko a Rakousko sledovaly na Blízkém východě identický cíl: zachování Osmanské říše. Proto již neměl důvod obávat se carových kroků v rámci Východní otázky a mohl s ním bez problémů spolupracovat. Jeho podpora Rusku v orientálních záležitostech tak od počátku 30. let nebyla výměnným obchodem za carovu podporu proti revoluční hrozbě a již vůbec nepředstavovala změnu v rakouské politice, která v předchozí dekádě oponovala Rusku v řecké otázce, ale naopak pokračováním kancléřovy konzervativní politiky usilující o zachování statu quo.

Právě z tohoto důvodu mu nevadila přítomnost ruských námořníků a vojáků v srdci Osmanské říše v roce 1833, protože neměl důvod nedůvěřovat carovým ujištěním, že jejich cílem je pomoc jinému legitimnímu panovníkovi proti neloajálnímu vazalovi a že odejdou, jakmile bude mír na Blízkém východě obnoven. Neboť kníže chtěl zachovat sultánův trůn a jeho impérium, logicky preferoval přítomnost ruských jednotek v Konstantinopoli před těmi egyptskými. Je pravda, že by byl raději, aby sultánovi pomohly i ostatní mocnosti, především pak Velká Británie a Francie, které

³⁸ Alan SKED, *Metternich and Austria. An Evaluation*, New York 2008, s. 91; Barbara JELAVICH, *The Habsburg Empire*, s. 49; P. E. MOSELY, *Russian Diplomacy*, s. 26; Paul W. SCHROEDER, *Transformation*, s. 632; Maria N. TODOROVA, *Mythology of the Eastern Question*, s. 29.

³⁹ Ernst MOLDEN, *Die Orientpolitik*, s. 119–123.

⁴⁰ Miroslav ŠEDIVÝ, *Metternich's Plan for a Viennese Conference in 1839*, *Central European History* 44, 2011, č. 3, s. 397–419.

by svojí drtivou námořní silou přiměly Muhammada Alího k poslušnosti, ale v tomto ohledu byl realista a brzy musel uznat, že averze a nedůvěra obou liberálních mocností vůči Rusku vytvořila nepřekonatelnou bariéru pro jakoukoliv spolupráci na Blízkém východě. Jestliže Metternichův postoj je možné označit za velmi racionální, pak ten britský a francouzský naopak za chybný, protože obě země zbytečně viděly za carovou pomocí nepřátelské úmysly, a do značné míry iracionální, když jejich protiruské výpady byly motivovány především žárlivostí na dominantní ruský vliv na sultánově dvoře. Pro Metternicha muselo být, řečeno trefně volenými slovy britského velvyslance ve Vídni sira Fredericka Lamba, „smutné vidět záležitost takového významu zbytečně zhoršenou nejednotností a nevhodnou žárlivostí“.⁴¹

Byla to Francie a nikoliv Rusko, kterou Metternich považoval za nejnebezpečnější mocnost pro Osmanskou říši, protože jednak vláda v Paříži měla velmi blízko k Muhammadu Alímu a považovala ho za svého spojence ve východním Středomoří, a třebaže si pád Osmanské říše nepřála, nevadilo jí posílení moci egyptského paši na úkor sultána, jednak svojí protiruskou politikou mařila cíl společný všem členům velmocenského koncertu, tedy záchranu sultána a obnovení stability na Blízkém východě.⁴² Jestliže rakousko-ruská aliance byla konsolidována v letech 1830–1831 díky společnému nepříteli v podobě Francie, pak v roce 1833 jejich společná averze vůči jejím aktivitám ve východním Středomoří ještě více posílila jejich spolupráci. Důvody nebyly pouze ideologické, ale i geopolitické.

V Mnichově Hradišti nedošlo k žádnému směnnému obchodu mezi Rakouskem a Ruskem i proto, že nejen Rakousko, ale i Rusko potřebovalo pomoc proti revolucím. Vládce širé Rusy byl jednak neméně konzervativní než František I. a revoluční tendence v evropské společnosti považoval za stejné zlo jako rakouský císař, přitom nebyl tak mocný, jak se na první pohled mohlo zdát. Finanční problémy činily z Ruska kolos na hliněných nohách, což se jasně ukázalo během války s Osmanskou říší a při potlačování listopadového povstání, kdy vítězství se rodila těžce a byla vykoupěna značnými ztrátami. Pro Mikuláše I. bylo velkým štěstím, že Rakousko zůstalo během války s Turky neutrální a během střetnutí s Poláky poskytlo diplomatické krytí.⁴³ Z tohoto důvodu Metternich měl tuto carovu podporu na západě dlouho před schůzkou v Mnichově Hradišti, a ani v tomto ohledu zde proto nedošlo k ničemu přelomovému. Proto opět je nutné zdůraznit skutečnost, že Mnichovo Hradiště bylo pouhým setkáním dvou panovníků, kteří byli již několik let spojenci, ale dosud se nikdy nepotkali, a již dlouho toto setkání plánovali. Setkání především potvrdilo shodnost jejich názorů, podepsané dokumenty pak jen podtrhly již existující úzkou spolupráci na mezinárodní scéně.

Pokud jde o samotného Metternicha, pak tato kapitola z evropských diplomatických dějin dokazuje, že není udržitelný jeho obraz jako reakcionářského dogmatika, jehož politika byla založena pouze na odporu proti revolucím, ale že svá rozhodnutí činil i s ohledy na geopolitické zájmy Rakouska a často na základě mimořádně správné analýzy. Dále pak je evidentní, mimo jiné z obsahu konvence z Mnichova

⁴¹ TNA, FO 120/136, Lamb Palmerstonovi, Vídeň, 8. 5. 1833.

⁴² HHStA, StA, Türkei VI, 59, Metternich Ottenfelsovi, Vídeň, 14. 2. 1833, Metternich Stürmerovi, Vídeň, 3. a 20. 6. 1833; HHStA, StA, England 204, Metternich Neumannovi, Vídeň, 3. 5. 1833; HHStA, StA, Frankreich 289, Metternich Apponyimu, Vídeň, 3. 5. 1833.

⁴³ Alan SKED, *Metternich*, s. 72.

Hradiště, že se zajímal i o dění za rakouskou východní hranicí, a to dokonce v Levantě, kde správně spatřoval nebezpečí pro budoucnost Osmanské říše v ambicích Muhammada Alího. Tato obava vedla k písemnému závazku zabránit tomuto pašovi svrhnout legitimního panovníka z trůnu či dokonce rozšířit svoji vlastní moc na evropskou část Osmanské říše. Jinými slovy Metternich byl ochoten bojovat proti egyptskému separatismu či dokonce nacionalismu, a to nejen slovy jako v září 1833, ale i silou, jak učinil o sedm let později, kdy vyslal rakouskou eskadru do východního Středomoří, aby zde společně s tureckými a britskými ozbrojenými silami přiměla Muhammada Alího k poslušnosti a omezila jeho moc, což se jí nakonec podařilo. Tato angažovanost v Levantě dokazuje, že nejen Itálie či Německo, ale i Osmanská říše, pochopitelně především její evropská část, byla na vídeňském kancléřství považována za oblast mimořádného významu pro budoucnost habsburské monarchie. Její vývoj v době předbřeznové je proto nezbytné zkoumat nejen v kontextu italských či německých, ale i balkánských a blízkovýchodních dějin.

SUMMARY

The Eastern Question formed an important item on the agenda of the Viennese chancellery in the early 1830s and its leader, Prince Metternich, paid considerable attention to the situation within the Ottoman Empire and its relations with European countries, in particular Russia. After Tsar Nicholas I modified his hostile policy towards his weak southern neighbor in September 1829 when he decided to support its existence, Russia no longer represented a threat to the sultan's state. Metternich displayed remarkable analytical skills when he immediately came to the conclusion that the tsar had adopted a considerably pro-Ottoman attitude because it suited Russian interests and, from that moment, Austria had no reason to fear Russia's policy in the Near East. This fact contributed to a quick rapprochement between the two conservative powers, a process that already was in progress before the outbreak of the July Revolution in France in 1830. In the early 1830s, Russia and Austria were united with mutual interests in Europe as well as in the Near East and, therefore, the two Great Powers could easily cooperate in both areas. As for the latter, this claim was proved by their identical policies during the so-called First Mohammed Crisis in 1831–1833 and, in particular, during Metternich's meeting with Nicholas I in the North Bohemian town Münchengrätz in September 1833 where, contrary to the deep-rooted legend, Metternich did not accede to Nicholas I's interests in the East in return for his support against the revolutions in the West simply for the fact that Metternich had not to do so since both countries' interests in the East and West were identical. In brief, the well-known meeting in Münchengrätz was not such an important turning point in the Austrian-Russian relations as generally claimed, but simply the climax of the already existing good relationship between the two conservative powers.

Zapadlá cesta za polskou revolucí

Ivan Pfaff

The Obscure Path to Polish Revolution

The goal of this study is to identify one of the most distinctive and progressive intellectual and political powers in the Czech society of the 19th century, the tradition of revolutionary Polonophilia, using the example of the relations of some Czech intellectuals with agents of the Polish Uprising in the 1863–1864. Attention is particularly focused on the activities of the prominent Czech writer Jan Neruda. The study places them into the wider context of the period, and at the same time draws attention to the state of, and values expressed in Czech Polonophilic studies targeting the history of the 19th century.

Key words: History, Poland, 19th century, Czech Polonophilia, Czech Slavic Studies, Czech Polish Studies, Polish January Uprising 1863–1864, Jan Neruda

Jednou z nejvýraznějších a nejprogresivnějších myšlenkových a politických sil české společnosti 19. století je tradice revolučního polonofilství, která se od roku 1830 uplatňuje jako hlavní ukazatel cesty českého národního hnutí za evropskou revoluční demokracií. Celá série objevených prací Václava Žáčka a Zdeňka Hájka prokazovala již od předválečných let, že tato tradice vrcholí v šedesátých letech 19. století, v době polského lednového povstání, ve funkci produktivních aspektů českého národotvorného procesu a tvorby české národní i politické identity. V šedesátých letech 19. století pomoc polskému revolučnímu zápasu inspirovaná fričovskými radikálními demokraty zasáhla v Čechách do širokých lidových vrstev a nabyla i jistého dosahu v mezinárodních souvislostech polského zápasu. Ve stínu efektnější podpory maďarské, italské a zejména ruské revoluční demokracie ustupoval český ohlas lednového povstání a vůbec polského revolučního hnutí šedesátých let neprávem do ústraní.

Poláci a Češi, Češi a Poláci – dva nejzápadnější slovanské národy, jazykově a kulturně si sobě nejbližší symbolizují slovanskou tragiku i chronickou krizi slovanství inklinací obou, u Poláků přirozeně mnohem vyspěleji než u Čechů, k zatlačování kmenové příslušnosti a příbuznosti evropským vědomím a evropskými hodnotami. Slovanská myšlenka byla nesporně první ideologií velkého stylu, k jaké se už v první dekádě 19. století propracovalo české národní vědomí, dvacet let před Jánem Kollárem – Josef Jungmann, Antonín Marek, Václav Hanka. Iluze jazykové, literární, místy dokonce politické jednoty se slovanským celkem byla v hlubokém rozporu s neslovanskou realitou, která Čechy ohrožovala nebo i děsila, vyzývala je k obraně, na kterou museli denně reagovat, orientovat se v ní. Bylo to nadlidsky těžké. Ale snad i to přispívá k vysvětlení, do jaké míry určoval české slovanství životní pocit ještě nesta-

bilizovaného etnika, vysunutého na západ a zároveň odříznutého od „pokrevních bratří“ i od neněmeckého západu.¹

Češi snad podvědomě pociťovali póly svého uzpůsobení, v nichž bylo nesnadné se vyznat: emocionální pól východní a racionální pól západní. Nešlo dokonce o rysy určité politické schizofrenie? Tak dramatické to snad nebylo, ale o vyslovenou polarizaci, krizovou a konfliktní kontradikci, tedy o dilema, jaké nedokázaly jednoznačně a trvale vyřešit ani české nejvyspělejší osobnosti, jistě šlo. Jenže: bylo to dilema vskutku tak bezvýhodné? V květnu 1849 si stěžoval Rieger, že „není snad pro žádný národ na světě postavení politické tak zapletené, nejasné a obtížné, jako pro nás Čechy, kdežto se interesy svobody a interesy národnosti tak mocně vzpírají. Jestli to kolise vpravdě tragická.“ Na konto ruské intervence proti maďarské revoluci dodal: „Budeme pak moci zvolit mezi otroctvím u Rusů nebo ztrátou národnosti u Němců, a nebudeme míti ani svobody ani národnosti.“² Havlíček v prosinci 1854 v brixenské internaci pochyboval: „Jestli mne drží zas jen pro liberálnost nebo pro rusománii, to věru těžko udat. My máme u vlády vůbec tu dobrotu, že na nás dva biče pořád nachystané má: když chce, vydává nás za Mazziniany, a když chce za rusofily: biti jsme ale vždycky.“³ Tyto výpovědi o českém dilematu potvrzoval z jiného úhlu v roce 1843 Metternich: „Es genügt der oberflächlichen Beobachtung des nationalen Treibens in Böhmen nur die Fortschritte zu erkennen, welche daselbst der Geist der Neuerung in der doppelten Richtung des Slawismus und des westlichen Liberalismus macht.“⁴

Deset let před uvedeným Metternichovým vymezením viděla radikální generace třicátých let *conditio sine qua non* opory národní emancipace v recepci západoevropského liberalismu a konstitucionalismu, které by politickou liberalizací měly dodat širší nástupní základnu národní emancipaci, již by izolovaná slovanská myšlenka nemohla nikdy docílit.⁵ Ovšem české postavení mezi Německem a Ruskem, které determinovalo rozpor politické a národní svobody a zatěžovalo všechny následující české generace až do poloviny 20. století, tím nemohlo být překonáno.

Josef Pekař určil před osmdesáti lety „stálé přejímání, podléhání, sycení se vzorem života pokročilejších sousedů světa germánského a románského“ za „nejmocnější a daleko nejvýznamnější fakt a faktor našich dějin“ a dovodil, že „dějinami i kulturou nesouvisíme se slovanským východem, nýbrž především s evropským zá-

¹ Ivan PFAFF, *Česká příslušnost k Západu v letech 1815–1878. K historii českého evropanství mezi vídeňským a berlínským kongresem*, Brno 1996, s. 11–17, 22–27; TÝŽ, *Češi mezi západem a východem Evropy v 19. století*, in: *Evropa očima Čechů*, Praha 1997, s. 165–175.

² Rieger Palackému, Paříž 17. 5. 1849, in: Jan Heidler (ed.), *Příspěvky k listáři F. L. Riegra*, I, Praha 1924, č. 11, s. 50–51.

³ Havlíček A. M. Pinkasovi, Brixen 8. 12. 1854, in: Ladislav QUIŠ, *Korrespondence Karla Havlíčka*, Praha 1903, s. 589.

⁴ Metternich císaři, Vídeň 8. 3. 1843, M. K. A. no. 1500/1844, O. A. 233/1843, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHS) – Österreichisches Staatsarchiv Wien (ÖSA). Srov. Karel KAZBUNDA, *Karel Havlíček a c. k. úřady v době předbřeznové*, Český časopis historický 37, 1926, s. 57.

⁵ Neměl snad právě to na mysli Palacký, když varoval Kolláru, že „nemírné slovanění nepravé a škodné jest“? Palacký Kollárovi 24. 11. 1830, in: A. J. Vrtatko (ed.), *Dopisy Františka Palackého k Janu Kollárovi*, Časopis Matice moravské 53, 1879, č. 17, s. 472.

padem.“⁶ Obdobně to o šedesát let později vymezil Jan Křen: „České národní dějiny nemohou být pěstovány ... jen samy o sobě, izolovaně a odloučeně od svého nejbližšího i vzdálenějšího historického okolí, v němž jako norma, model, cíl národní ctižádosti i centrum přitažlivosti povětšinou figuroval Západ, jakkoli se v dějinách jeho podoba proměňovala a jakkoli vzájemné vztahy nebyly nijak idylické.“⁷ Konkretizace obou relevantních výpovědí by se dala nalézt u Josefa Macůrka, který ještě před Křenem prokázal, že slovanství převažuje v české společnosti vždy tam, kde v důsledku národního nebezpečí přehlušuje emocionální pohled racionální politickou úvahu a kde naopak ústup citových hledisek, diktovaný vyloučením národního ohrožení, neutralizuje eo ipso iracionální slovanský pohled evropanstvím.⁸ Nejsou snad Pekař, Křen i Macůrek ve výrazné shodě s postřehem Františka Palackého z roku 1837: „Hleděli jsme staré Čechy uvést do nové Evropy a zdomácniti tuto v oněch?“⁹

Tragické dilema svoboda nebo národnost, v němž figuruje ztotožnění slovanského ideálu s despotickým legitimismem a drastické popření všech progresivních ideálů doby reakčním legitimismem, se pokusili po radikální generaci třicátých let vyřešit radikální demokraté organickým spojováním demokratického západního stříhu s národním uvědoměním. Tím chtěli naznačit slučitelnost obou zdánlivě kontraproduktivních hodnot. Tak např. Emanuel Arnold v dubnu 1849 zdůrazňoval: „Dali jsme se příliš pro národnost roznítiti a přitom jsme docela na svobodu zapomněli a neuvážili, že ten, jenž svobodu má, sobě národnost sám upevniti může již proto, že svoboden jest.“¹⁰ Nepochybně se jedná o vysoce pozoruhodnou myšlenku poukazující na prioritu politické svobody, v níž garantovaná občanská práva umožňují i zajištění svobody národní. „Občanská svoboda jako základ svobody osobní“ argumentoval Karel Sabina, „jest tedy podmínkou prospěšného národního vývoje.“¹¹ Anonymní článek z jara 1863 pak dovozoval, že „jiným zase zjevný liberalismus jest ne-slovanskou politikou západního kroje. Činěn tu tedy rozdíl mezi svobodomyšlností evropskou a slovanskou zvláště“.¹² Po pádu revoluce v roce 1849 radikálové namnoze čerpali svůj demokratismus ze západní Evropy neněmecké, především z Francie. Obavy z německého liberalismu u nich přitom hrály podružnou roli.¹³

⁶ Josef PEKAŘ, *Smysl českých dějin*, Praha 1929, s. 8–9; TÝŽ, *O periodizaci českých dějin*, in: Josef Pekař, *Z duchovních dějin českých*, Praha 1941, s. 357, 366.

⁷ Jan KŘEN, *Bílá místa v našich dějinách*, Praha 1990, s. 85.

⁸ „Slovanství rostlo jen ve významných dějinných okamžicích národního nebezpečí. Myšlenka slovanská měla často především ... defenzivní ráz. Udržovala se a rostla především v případě ohrožení německým sousedem ... Při zániku nebezpečí a při nerušeném růstu národního života ... nastávalo zpravidla ochladnutí slovanského citění.“ Josef MACŮREK, *Slovanská myšlenka v českém životě politickém*, in: *Slovanství v českém národním životě*, Brno 1947, s. 20–56; TÝŽ, *Dějiny Slovanstva – vědecký postulát či fikce?*, in: *Obrysy Slovanstva*, Praha 1948, s. 94–95.

⁹ František PALACKÝ, *Předmluva k vlastenskému čtenářstvu*, *Časopis Českého muzea* 11, 1837, I, s. 3–8.

¹⁰ Emanuel ARNOLD, *O potřebnosti domácí mír mezi občanstvem zachovati a naruživostem pro národnost nyní uzdu nepouštěti*, *Občanské noviny*, 3. 4. 1869.

¹¹ Karel SABINA, *Politické kázání*, *Posel z Prahy*, 1862, s. 11, in: Karel Kosík (ed.), *Čeští radikální demokraté*, Praha 1953, s. 294.

¹² *Polské povstání a Čechové*, Praha 1863, s. 460–468.

¹³ Jiří Kořalka ukazuje, že v české publicistice vystupovala stále znovu myšlenka, že Češi by měli převzít v Evropě prostředkující úlohu mezi románsko-německo-anglosaským Západem a slo-

Eva Hahnová dobře vystihla, že „českým snahám o sebeidentifikaci se západoevropským světem vždy stáli v cestě Němci“ a že Češi stáli před problémem, jak vytvořit „atraktivní koncepci evropského Západu bez Němců“.¹⁴ Budeme-li konfrontovat rané stadium českého slovanství s myšlenkovou a politickou průpravou, kterou už generace Josefa Dobrovského a po ní ještě výrazněji generace Jungmannova přijaly z francouzského a anglického osvícenství, budou zřetelnější kontury evropanství v myšlenkově politické sféře a kontury slovanství ve sféře kulturně-národnostní jako dva korelativní póly jedné a téže dialektické linie. Už Dobrovský roku 1793 protestoval na příkladu carské represe proti „ukrutné monarchii“, jakou si uvědomovali a pocíťovali už Jan T. Held, Šebestián Hněvkovský, Jan a Vojtěch Nejedlí. Proč vlastně tolik českých obrozenců vůbec nebralo na vědomí nebo přinejmenším přehlíželo charakter společenského zřízení ve „slovanském“ Rusku, jeho funkci v evropských politických zápasech jako hlavní opory světové reakce? Jestliže František Čelakovský absurdně odsuzoval roku 1826 děkabristy, napodoboval tím vlastně český vztah k polské revoluci za třetího dělení Polska roku 1795, jež chápali obrozenci jako národní neštěstí Poláků (A. J. Puchmajer), přičítali ji dokonce buřičům (J. Rulík) a jen ojediněle chápali odpovědnost carské despotie (J. T. Held, „jakobín“). Přitom mezi Tadeuszem Kościuszkiem a děkabristy leželo v Čechách třicet let vývoje. Celá jedna generace!

Arne Novák našel u Kollára a v celém proruském slovanství vůbec, když mluvil o Kollárově popření všech revolučních idejí jeho doby, „dusné a zkažené ovzduší“.¹⁵ Mluvili-li naopak Karel Krejčí¹⁶, Žáček¹⁷ a dokonce i Macůrek o létech 1830, 1849, 1863, 1867 jako o „krizi českého slovanství“ a o odsudku rusofilství jako stimulaci evropanství, šlo o převrácení hodnot, jaké viděli v krizi proudů, jež se diferencujícím pohledu jevily naopak jako vzepětí evropanství a demokratismu. Klaus Zernack a Gothold Rhode vykládali vývoj východní Evropy jako její „Verwestlichung“ (pozápádnění) a „deslavonizaci“.¹⁸ Pokud se „deslavonizace“ omezí na západní a jižní Slovany a Maďary a vyloučí z ní Rusko a zejména pokud se tento proces aplikuje

vanským Východem. Jiří KOŘALKA, *Idee und Wirklichkeit bei den Tschechen*, in: Wolfgang Mommsen (ed.), *Der lange Weg nach Europa*, Berlin 1992, s. 200.

¹⁴ Eva HAHNOVÁ, *Češi a imaginární hranice mezi západem a východem Evropy*, in: *Evropa očima Čechů*, Praha 1997, s. 34.

¹⁵ Arne NOVÁK, *Politické myšlenky v Kollárově spise O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečnými slávskými*, *Slavia* 3, 1925, č. 4, s. 65–74.

¹⁶ Karel KREJČÍ, *První krize českého slovanství*, *Slovanský přehled* 20, 1928, s. 13–22, 108–122, 177–201, 249–272; TÝŽ, *Poláci v Čechách v době povstání listopadového*, *Slovanský přehled* 23, 1931.

¹⁷ Václav ŽÁČEK, *Ohlas polského povstání 1863 v Čechách*, Praha 1935; TÝŽ, *Česko-polská revoluční spolupráce v šedesátých letech 19. století*, in: *Česko-polský sborník vědeckých prací*, I, Praha 1955, s. 430–507; TÝŽ, *Problémy slovanské vzájemnosti v české veřejnosti v šedesátých letech 19. století a účast J. V. Friče na jejich řešení*, in: J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře, Praha 1956, s. 199–285; TÝŽ, *Radikální a revoluční demokraté „mladé“ polské emigrace a soudobé radikální tendence české politiky*, *Sborník Národního muzea* 8, řada C, 1963, s. 186–220.

¹⁸ Klaus ZERNAK, *Osteuropa. Die Einführung in seine Geschichte*, München 1977, s. 33–35; Gothold RHODE, *Die Geschichte Ostmitteleuropas als Ganzes und in seinen Teilen als Aufgabe*, in: *Probleme der Ostmitteleuropaforschung*, Marburg 1975, s. 36–41.

na Slovanův nejzápadnější – Čechy (u Poláků se o slovanství od posledních let 18. století vůbec nedá mluvit), je možné s tím souhlasit.

Teprve soudobá česká historiografie, která se artikulovala po roce 1989, objektivně vyměřila ve své analýze slovanství v rámci sociálně koncipované konfigurace a stratifikace evropských myšlenkových a politických stereotypů české slovanství 19. století. Křen jako první přišel s názorem, že jde o „nepolitickou iluzi, věčný omyl, bezbřehou fantazii, scestnou taktiku, pomocnou berli“, „slepé střevo“ obrozenecké ideologie. Adorace dřevních forem ruské minulosti, ukázal Křen, kult pravoslaví, odpor k „dekadentnímu“ Západu – to vše bylo v naprostém rozporu s perspektivní orientací českého hnutí na liberalismus a francouzský, britský a italský západ. S Havlíčkovou tvrdou demystifikací Ruska se až dodnes v dějinách českého myšlení nenajde obdoba.¹⁹ Po patnácti letech Křen vymezil slovanství jako „problematickou konstrukci“, pouhou „součást rétoriky“, „slepou uličku“, utopický únik a „nereálný státně politický koncept“, který po Danilevském v roce 1869 a Fadějevovi v roce 1871 úplně ztratil šanci. Jednoduše proto, že „dohánění Evropy bylo neporovnatelně silnější hybnou silou českého myšlenkového vývoje než slovanství“.²⁰

Miroslav Hroch vymezil slovanství jako mýtus a „klasický příklad nezdařeného pokusu o konstrukci národní identity“. Demonstroval, že slovanství se nikdy nestalo „přijímanou složkou národního argumentu“ a že přivedlo-li české obrozence do prvních vážných politických potíží jako německou stranou vyloučený protičeský strašák, o jeho přínosu pro národotvorný proces se vůbec nedá mluvit. Hroch viděl ve slovanství, ve slovanském mýtu jen „intelektuální hru inteligence“ a „verbální proklamaci“, „neúspěšnou identitu“, přeceňovanou jako údajnou alternativu ve formulaci politické ideologie národního hnutí, která jen vážně komplikovala jeho vzestup. Považoval je za vyloženě regresivní „falešný mýtus“.²¹ Podobně argumentoval Kořalka, pro nějž bylo slovanství pouhou „dobovou myšlenkovou konstrukcí“, „nereálnou iluzí“ a „kompenzační účelovou ideologií“, jejíž iluzivnost prokázalo už „první střetnutí s politickou skutečností“, polská povstání proti Rusku v letech 1830 a 1863. „Reálnou společenskou silou se slovanství mohlo stát jedině v případě mocenské expanze Ruska do území západních a jižních Slovanů.“ A tak nebylo slovanství kontraproduktivní jenom svou funkcí v překonávání české politické a společenské bezmocnosti v Rakousku a v českém zápase o nalezení vlastní identity, ale především psychologicky. „Neobešlo se to bez mnoha potíží, bez vyhrocených sociálních, politických a ideologických střetů, ale právě tím se i všude jinde vyznačovalo vytváření dynamických, vnitřně strukturovaných národních společností.“ Kořalkova analýza všude, kde se zmiňuje o slovanství, zanechává představu o mýtu a mytologii, i když to otevřeně nikde neříká.²² Nejnověji se nad slovanstvím zamyslel Radomír Vlček, jediný slavista mezi obecnými historiky. Proto jsou jeho definice zvláště cenné. Na českém slovanství mu vadí jeho „zarputilé bolestinství“, „subjektivizovaný obraz vnějšího světa“ a „vytváření jednostranného nebo spíše pokřiveného obrazu české minu-

¹⁹ Jan KŘEN, *Konfliktní společenství*, Praha 1990, s. 75–77.

²⁰ TÝŽ, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 182–186.

²¹ Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence*, Praha 1999, s. 248–249; TÝŽ, *V národním zájmu*, Praha 1996, s. 85–89.

²² Jiří KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996, s. 36–37, 65–

losti i přítomnosti“. Stejně jako před ním Hroch a Kořalka zdůraznil opětovně „účelový mýtus“, div ne zbožštění účelovosti a vymezuje „vysněné slovanství“ jako „konkrétně neuchopitelnou“ kategorii, která „sama o sobě byla mýtem“.²³

Po všem, co jsme uvedli o účelovosti českého slovanství a o jeho namnoze pasivní roli v českém národním životě, resp. o jeho irelevantní funkci pro český národotvorný proces, můžeme přejít ke konkrétnu, k polské otázce. Tu jsme opustili po prvních větách našeho výkladu. *Finis Poloniae*, rozdělení největšího státu středověčochodní Evropy mezi tři imperiální mocnosti, bylo v Evropě národních států něčím ojedinělým, jediným případem svého druhu. Poláci byli východně od Porýní a Podunají jediná, kdo vykazovali všechny znaky kategorie, kterou moderní politologie a historická sociologie označuje jako „dominant ethnic group“ – historický národ s plnou sociální skladbou bez vlastního národního státu. Šlo vlastně o křiklavý historický paradox nebo lépe řečeno o národotvornou absurditu – ve chvíli pádu jejich státu pokročila národně politická konstituce polského národa, přechod šlechtického národa v novodobý národ uvnitř Evropy nejdál. V polovině 19. století, zhruba šedesát let po osudových letech 1791–1794, ještě před konfliktním vyhocením italské a německé otázky, představovala polská otázka jedinou latentně nevyřešenou a nezvládnutou otázku v Evropě. Od roku 1859 vyznačovalo Evropu krizové napětí, jež vedlo k revolucím – v Itálii vítězným jihoitalským tažením Giuseppe Garibaldiho a válkou italsko-rakouskou, v Srbsku a Rumunsku unifikačním národním hnutím, v německých zemích doutnáním předrevolučního neklidu, v Irsku guerillou proti britské okupaci, ve Francii odklonem od absolutistického režimu, v Rusku v celé sérii nesčetných rolnických vzpour a v revolučním hnutí ruské inteligence. Jen v Polsku žádná exploze. 19. století od napoleonských válek po triumf *risorgimenta* a „*Reichsgründung*“ interpretujeme jako zlatou dobu „evropského koncertu“, vrchol evropské diplomacie. Jedině Polsko bylo z tohoto koncertu vyloučeno. Drtivá většina znásilněného polského národa sdílela romantické iluze, že vlnu povstání a vzpour ve střední Evropě v letech 1830–1859 musí a také bude podporovat protiruská diplomatická iniciativa západních mocností, a to se pozitivně projeví i na polském dění.

Polské lednové povstání roku 1863 vytvořilo vskutku hrdinskou ságu, která se stala osou polské historické tradice a vypjatého národního citění. Vzdor porážce představuje skutečný zásadní předěl v celé novodobé polské historii od roku 1794 po rok 1980. Bylo poslední vysoko vzedmutou vlnou romantického radikálního nacionalismu polské šlechty, mezníkem polského revolučního romantismu živeného Velkou francouzskou revolucí a vzejetím italského *risorgimenta*. Vskutku heroický víc než stoletý zápas za obnovu Polska mezi Kościuszkem a Romanem Dmowskim determinoval polský vývoj ještě celé půlstoletí, od roku 1864 po rok 1918, aby vyznačoval polskou politickou a spirituální tradici dodnes.²⁴

²³ Radomír VLČEK, *Místo a úloha slovanství v procesu formování moderního českého národa, mýty – symboly – tradice*, in: Milan Řepa (ed.), *Devatenácté století v nás*, Praha 2008, s. 155–165.

²⁴ Náš výklad se drží vývodů Normana Daviese. Norman DAVIES, *Im Herzen Europas. Geschichte Polens* (anglický orig. 1986), München 2001, s. 162–169, 179–190, 217–219; především ale Jana Křena: J. KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, s. 117–122, 202–206. Základní standardní práce k lednovému povstání a jeho evropským souvislostem představují Jerzy SKOWRONEK, *The direction of political change in the era of national insurrection, 1795–1864*, in: *A Republic of Nobles. Studies in Polish History to 1864*, Cambridge 1983 a Marian ZGÓRNIAK, *Der Anteil*

Povstání vypuklo 22. ledna 1863 předčasně, bez příprav, spontánně. Poslední kapkou do přeplněného džbánu nespokojenosti od srážek roku 1861 bylo Wielopolského masové povolání polské radikální mládeže do carské armády. Proto nebyli povstalci dostatečně vyzbrojeni, neovládli větší města ani větší souvislé území, nepodařilo se jim neutralizovat ruské posádky. Povstání bylo omezeno na rozptýlenou partyzánskou válku, chyběl mu přitažlivý sociální program, který by zainteresoval masy zemědělské populace. Stranou zůstal i program národnostní, a to nárokem na nepolské východní oblasti. A nevyšel ani základní mezinárodní předpoklad. Tři skutečné pokusy Napoleona III. o diplomatickou protiruskou ofenzívu selhaly. Prusko jako jediné mocensky i vojensky podpořilo Rusko a zasáhlo proti povstání. Přesto třicet tisíc povstalců dokázalo úspěšně vzdorovat 16 měsíců desetinásobné ruské přesile.

Žádný z těchto deficitů se neprojevil v širokém ohlasu povstání mezi českými liberálními, demokratickými i radikálními novináři, intelektuály i politiky.²⁵ Podstatné a důsažné na něm bylo takové prohloubení starší těžké krize českého slovanství, že to v českém obrazu ani podpoře povstání nehrálo žádnou roli, že se v ní de facto uplatňoval výhradně názorový zvrát k evropskému demokratismu. Proto lednové povstání nemělo v českém národním hnutí tak výrazný ohlas jako povstání listopadové. V šedesátých letech 19. století nefigurovaly v českém myšlení žádné jungmannovské nebo kollárovské iluze, dominantní byl polsko-ruský antagonismus jako protiklad tyрана a otroka, knuty a svobody, negace slovanství, které již ztratilo dřívější naprosto rusofilské konotace, jako síly regresivní a kontraproduktivní, brzdy i konzervativního liberalismu; to, že o čtyři a znovu patnáct let později se ozvaly v Čechách znovu hlasité rusofilské tóny, na věci nic nemění.

Výše uvedené demonstrovala rok před povstáním „aprílová aféra“. Byla vyvolána článkem jinak progresivního *Hlasu* s naivním názorem o kladném vlivu údajného „nového Ruska“ na rakouskou vládu, naděje v pomoc ruské velkoburžoazie české „materiální bídě“. Jednalo se o konstrukci přečeňování zrušení nevolnictví v Rusku 1861, která byla v té době nejen v českém prostředí obvyklá.²⁶ Václav Frič psal bratrovi do Paříže: „My nevidíme žádnou spásu v tom, padnouti tomu či onomu Rusku do břicha, a nejnevyhnutelněji potřebujeme Poláků, oni jsou jediní. S Rusy jíti nemůžeme, naše sociální otázky jsou jiné, naše zájmy Polsku mnohem bližší, a my nemáme žádného jiného přítele nežli Poláky.“²⁷ Josef Václav Frič odpověděl bratrovi: „Nebudeme míti jiných lidí, kteří by pro nás něco činili, až sami svobodni budou, mimo demokracii polskou.“²⁸ Nemůžeme v této souvislosti vyloučit, že tyto jedno-

Polens an den nationalen Freiheitskämpfen 1832–1849, in: Heinz Timmermann (ed.), *Die Entstehung der Nationalbewegung in Europa 1750–1850*, Berlin 1993, s. 101–118. Novější práce druhá je konceptuálně vyspělejší a přínosnější než studie starší.

²⁵ Václav ŽÁČEK, *Češi a Poláci v době lednového povstání polského 1863*, *Československý časopis historický* 11, 1963, s. 717–741; Milan ŠMERDA, *Polsko-ruský spor a naše národní obrození*, *Slovanský přehled* 52, 1966, s. 224–240; Miroslav ŠESTÁK, *Polské povstání a slovanské národy habsburské monarchie*, *Slovanské historické studie* 12, 1979, s. 83–89.

²⁶ „Můžeme-li se od Ruska něčeho nadíti?“, *Hlas*, 18. 2. 1862. O vystoupení *Aprilu*, inspirovaném nekritickým a naivním článkem *Hlasu*: podrobněji Jan THON, *Aprilové přehánky*, in: *Z doby Nerudovy*, Praha 1959, s. 153–160 a úřední raport, místodržitel Mecséry policejnímu řediteli Päumannovi, Praha 26. 7. 1862, Nr. 7617, PM 1860–1865, 8/22/94, Národní archiv Praha (NA).

²⁷ V. Frič J. V. Fričovi, Praha 1. 5. 1862, FA 44, Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP).

²⁸ J. V. Frič V. Fričovi, Londýn 28. 6. 1862, tamtéž.

značné hlasy vycházely z vůdčího podílu revolučního polonofilství a protiruské nenávisti, které byly formulovány už roku 1848 Augustinem Smetanou, a to jako prostředek pro začlenění českého národního hnutí do evropského revolučního hnutí.²⁹

Tak se počátkem šedesátých let 19. století české slovanství přežívalo jako brzda dalšího politického vývoje, jako kategorie překonaná: „Nynější povstání rozhodne, bude-li reprezentantem Slovanstva před světem ruský despota anebo Polák, syn svobody.“³⁰ Pojmy despota a despotismus zaznívaly v českých reakcích na povstání stále častěji a příkřeji: „Nám je despota jako despota, ať je z krve germánské nebo slovanské,“ zapsal si Eduard Grégr do deníku už v prvním měsíci povstání.³¹ Josef Barák šel o něco později mnohem dál. V dubnu 1863 mu byli Rusové „lživou hyenou, krvelačným tygrem, zuřivcem barbarským“.³² V červnu se vyznávaly *Národní listy*: „Chováme nejvřelejší sympatie k Polákům a nedáme se od nich odvrátiti nikým a způsobem nijakým.“³³ Přitom pár dní předtím drsně obvinily Rusko z „roztrhání a zničení mocného, tak šlechtného, tak vzdělaného národa slovanského, jako byl národ polský“.³⁴ Radikálnější *Boleslavan*, blízký J. V. Fričovi, vyhlásil v dubnu: „Poláci nás zachránili před hltavým panrusismem. Kdo páše neřesti a bezpráví, toho nenávidíme a pohrdáme jím, a jestli nešťastnou náhodou je naším bratrem, tím více!“³⁵ Sám Frič v létě 1863 okázale vyzdvihl na stránkách jiného radikálního listu mravní opravdovost a oprávněnost polského povstání a polského vzdoru vůbec v kontrastu s malodušnou malostí české „oficiózní“ politiky: „Kdo stopuje úkazy nynějšího povstání polského, žasnouti musí nad tím nadšením, s jakýmž vede celý boj za svobodu, obdivovati se musí té obětavosti, jež nezná žádných mezí [...] Jaký předpokládati sluší hluboký mravní základ u toho národa, jenž ty řídké ctnosti století nynějšího uměl sobě vzdělati v takovém stupni, dovede oceniti jen ten, kdo nepředpojatým okem porovná Poláky s námi Čechy.“³⁶ Mladičský radikál fričovského zrna, obdivovatel Mazziniho a Garibaldiho, varoval v brožurě, vydané roku 1864: „Kdo myslí na spojení Čech s Ruskem, myslí napřed, nevede-li to k cestě nemravné.“³⁷

Ve dnech rozdrčení posledních plamínek povstání nasadily *Národní listy* všem hlasům pro Polsko korunu jako vůbec nejmyslitelnější odstup od Ruska: „Můžeme se

²⁹ „Polák nenávidí v Rusovi nikoli Slovana, nýbrž historického Rusa, potlačovatele, nepřítel svobody... Ruská vláda zaslouží nenávisť, a pokud ruský národ stojí při své vládě, nemůžeme jej ani my milovati, i když je to náš slovanský bratr.“ Cit. *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*, Vladislav Šťastný (ed.), Praha 1968, s. 172.

³⁰ *Národní listy*, 26. 4. 1863.

³¹ Eduard GRÉGR, *Denník I*, Praha 1908, s. 113, záznam z 1. 11. 1863.

³² Barák v svolání k české mládeži k utvoření české dobrovolnické legie v Polsku z 9. 4. 1863, příl. Sp. Nr. 1128/P.P. – 1416/P.M., PM 1860-1870, ze 14. 5. 1863, NA Praha.

³³ *Národní listy*, 25. 6. 1863.

³⁴ Tamtéž, 21. 6. 1863.

³⁵ *Boleslavan*, 13. 4. 1863.

³⁶ Josef Václav FRIČ, *Vlastenecké zápisky polské*, Pravda 4, č. 4–7, červen – červenec 1863, otisk: J. V. FRIČ, *Spisy I*, Praha 1956, s. 360.

³⁷ „Buďto slovanství dlouholetým jhem mongolským a krutou vládou domácí se ve své přirozenosti i ve společenském životě ruském změnilo, aneb ony známky života a ducha ruského jsou v oněch velkoruských zemích domovem a přirozeností lidu.“ Vojtěch KŘIŠŤAN, *Polska ve světě slovanském*, Praha 1864, nestránkováno. Poukaz na tatarský a asijský původ byl běžným protiruským argumentem liberální a radikální kritiky Ruska, jak jej také určil Macůrek (1947, 1948). Nenávisť k Rusům jako národu je v české mentalitě dost frekventovaná už od Havlíčka.

vmyslet v položení carův petrohradských, jak jim as lichotí, když sní o veleříši slovanské, kteráž by se rozkládala od Šumavy a Soluně k Ledovému moři a přes Ural. Toť by byla říše, jakéž ve světě ještě nebylo, a v ní jeden jazyk, a nad ní jeden car – myšlenka závratná pro cary petrohradské! **Co by bylo ze svobody v Evropě při takovém kolosu? Jak se může svoboda dařit, kde vládne moc?** Ve veliké centralizované říši, jakouž jest již nyní Rusko, nikdy nemůže kvésti svoboda, a čím říše ta bude větší, tím svobody bude méně! Jen zotročilá mysl si může přát takového obratu dějin!“³⁸

Tradiční metodologie historického výkladu, zaměřená převážně k politickým kategoriím, bránila i české slavistice sáhnout po pramenech nepolitické provenience a vytěžit z nich všestrannější a hlubší pohled na složení revolučně demokratického polonofilství. V té souvislosti unikala dosud výběru pramenného materiálu česká demokratická literatura šedesátých let, která se nespokojovala s pouhým povýšením demokratického programu na svou ideovou náplň, ale promítala jej i na půdu konkrétní politické aktivity, jakou sledovala a v jaké se angažovala. Typickým příkladem jsou Antal Stašek a Jakub Arbes. Metoda nepřipouštějící práce na pomezí historie politické a kulturní nechávala zapadnout za horizont historického poznání aktivní funkci jednoho z nejzajímavějších, ale zcela nedocenených, ne-li nepovšimnutých spolupracovníků polského revolučního hnutí v české společnosti – Jana Nerudy. Jeho významnou politickou úlohu v česko-polské revoluční spolupráci naznačil jako první v obecné historiografii v září 1962 Jaroslav Purš. Jako první rovněž upozornil, že „v dřívější literatuře o ohlasu polského povstání nebyla Nerudově úloze věnována taková pozornost, jaká by odpovídala jeho podílu na jednotlivých akcích“.³⁹

Je nesporné, že aktivní podíl na českém demokratickém hnutí přivedl Nerudu již roku 1861 do úzkého kontaktu se zápasem za obnovu polské nezávislosti a státnosti. Je přitom zřejmé, že s ohledem na dřívější Nerudův zájem o polské prostředí mu tento zápas musel být z evropské revoluční problematiky nejbližší. Jeho vztah k polskému revolučnímu hnutí se ovšem ani zdaleka nevyčerpával jeho nazíráním, které můžeme sledovat v jeho fejetonistice na stránkách českého tisku, kde komentoval domácí a zahraniční politický vývoj. Co zajišťuje Nerudovi v historii české spolupráce s polským revolučním hnutím místo trvalé a jedinečné, je totiž jeho intenzivní aktivní osobní účast v politických akcích konaných k podpoře polského lednového povstání. V tomto směru jeho podíl nabýval někdy i rázu účasti vedoucí a iniciátorské.

Následující výklad vychází převážně z doposud nepoužitého českého archivního materiálu (Národní archiv, Literární archiv Památníku národního písemnictví), dále z archivního materiálu vídeňského (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) a polského (Biblioteka Czartoryskich a Biblioteka Jagiellońska, Krakov). Zčásti je využit i Gosudarstvennyj istoričeskij Archiv ve Lvově, tedy dřívější Archivum Państwowe.

Hledisko, jež vykazovalo vůdčí podíl v určování světového vývoje „hlavně těm potlačeným a malým národům, kteří snad přec jednou nahlídnou, že od onějška a hlavně od diplomacie nelze očekávat ničeho, čeho nedovedou sami bez jiných,

³⁸ *Slované, pozor!*, Národní listy, 28. 5. 1864, s. 2–3.

³⁹ Jaroslav PURŠ, *Jan Neruda a Bratři červeného praporu*, Československý časopis historický 10, 1962, s. 483–487.

z vlastního středu“⁴⁰ vášnivá láska k „věkožiznému strážnému andělu ztýraných národův – nezmořitelnému citu pro právo a pravdu“⁴¹ „pevná důvěra, českou pomocí že nastane pravá svoboda“ a poslání „opravdově pracovat pro volnost nejen národa svého nýbrž lidstva celého“⁴² určovaly od jara 1861 Nerudův přístup k polské otázce a k její progresivní interpretaci. Neruda se přitom zamýšlel nad „nešťastnou tak často Polskou“, v níž nacházel „mrtvoly padlých idejí, zmařených nadějí ..., zavražděné svornosti a ubité důvěry“⁴³. V Nerudových slovech v červnu 1861 zaznívá patrně první veřejná formulace oprávněnosti a naléhavosti revolučního řešení polské otázky. Nerudovi bylo ovšem v souladu s jeho vrstevníky jasno, že klíč k obnově polské nezávislé státnosti leží v největším polském záboru, záboru ruském, v Kongresovce. Pod vlivem svého přítele J. V. Friče, předního spolupracovníka polské emigrace, spatřoval v ruském záboru centralizační ohnisko i pro osvobození ostatních částí Polska. Víme-li, jaké postavení zaujímal ve Fričově revolučním programu aliance s polskou demokracií a myšlenka o závislosti úspěšného postupu českého národního hnutí na vítězství revoluce polské, pak už síla Fričových nadějí v Nerudovo ideové vedení domácí fronty zápasu českých demokratů naznačuje, po jaké rovině se pohybovaly Nerudovy zájmy o polské revoluční hnutí v šedesátých letech 19. století.

Neruda byl pro Fričovy politické plány zaujat hned od prvních měsíců jeho emigrace. Od jara 1859 začal intenzivně pracovat pro šíření Fričových představ i pro nábor domácích spolupracovníků.⁴⁴ Už jeho zmínka v prvním dopise do Londýna, že by chtěl dopisovat do zahraničního tisku,⁴⁵ ukazuje směr jeho pomoci Fričovi. Pod tlakem nárazu myšlenky národního sjednocení na základy habsburské monarchie na lombardských bojištích obdivuje Neruda se závistí, že se Frič octl přímo v ohnisku revolučních sil potlačených evropských národů.⁴⁶

Síla a nápadnost těchto projevů i jejich časová souvislost se soudobou mezinárodní situací vybízí k otázce, do jaké míry se Neruda na Fričových emigračních plánech podílel, nebo aspoň, o kterých věděl. V tom směru můžeme usuzovat právě na Nerudovy znalosti o Fričově spolupráci s polskou emigrací, zejména se členy Centralisace Polského demokratického spolku Žabickým, Bulewským, Tchórzewským a Jablonowským. Poslední z uvedených vyrostl v jednoho z Nerudových informátorů o polském revolučním hnutí. Bylo tomu tak snad i proto, že šlo o prvního příslušníka polské emigrace, s nímž se Neruda prokazatelně setkal. Alexander Jablonowski, pozdější význačný ukrajinský historik, se počátkem roku 1860 cestou na Ukrajinu zastavil v Praze. Byl vybaven Fričovými doporučeními, která otvírala polskému revolucio-

⁴⁰ Jan NERUDA, *Turecká hymna*, Národní noviny, 23. 7. 1867, in: Dílo 15, Praha 1925, s. 180.

⁴¹ TÝŽ, *Giuseppe Garibaldi*, Humoristické listy, 17. 6. 1882, in: Podobizny 2, Praha 1952, s. 63–67.

⁴² TÝŽ, *Ze žurnalistické lóže*, III, Národní noviny 29. 8. 1868.

⁴³ Jan NERUDA, *Sněmovna poslanců*, Čas, 22. 6. 1861, in: Česká společnost I, Praha 1951, s. 50–53.

⁴⁴ V. Frič J. V. Fričovi, Praha 16. 2. 1859, opis ve Fričově deníku z roku 1859, X 5, s. 141, Fričův archiv (FA) 44, LA PNP.

⁴⁵ Neruda Fričovi, Praha 26. 3. 1859, tamtéž.

⁴⁶ Jan NERUDA, *J. V. Frič*, Národní listy č. 288, 19. 10. 1890, in: Sebrané spisy, řada 2, sv. 6, Praha 1910, s. 385.

náři cestu i k Nerudovi.⁴⁷ Pro své okázalé revoluční prognózy však nalezl pochopení jen u části české demokratické inteligence. U kritičtějšího křídla se setkal spíše s nedůvěrou. Že k tomu mohl patřit i Neruda, naznačuje rezervované stanovisko jeho básnického a redakčního druha Vítězslava Háška i Fričova bratra Karla, jednoho z Nerudových prostředníků ve styku s J. V. Fričem.⁴⁸ Nerudovo setkání s Jablonowským rozmnožuje výčet důvodů, jež mluví pro domněnku, že Neruda patřil v Čechách počátkem šedesátých let k lidem, kteří byli o revolučních plánech evropské demokracie informováni. Jisté je, že se tehdy Frič upínal k Nerudovi s vysokými politickými nadějemi. Dokonce se zdá, že snad od něho očekával rozhodný přínos na domácí radikální frontě a viděl v něm příštího, aspoň ideového vůdce revolučního hnutí ve vlasti.⁴⁹

Informace o Fričových stycích s polskou emigrací mohly k Nerudovi plynule a bezpečně pronikat tajnou korespondenční cestou, navázanou v létě 1859. Ta probíhala trojím směrem a pokaždé nepřímou, prostřednictvím spojky. Na celou její organizaci měla vliv polská emigrace v Paříži. To platí především o nejdůležitější cestě třetí, na níž se Neruda osobně dohodl s Fričem a se zpravodajskou centrálou polské emigrace v Paříži. Došlo k tomu na jaře 1863, už po výbuchu lednového povstání. Touto cestou pronikaly do Čech instrukce polských agentů českým spolupracovníkům i hromadné zásilky polského revolučního tisku.⁵⁰ Vedle těchto pravidelných a periodicky se opakujících ilegálních cest se v Nerudově spojení s Fričem uplatňovali i polští emigrační kurýři mezi Paříží a Krakovem.⁵¹

Nerudova ilegální zpravodajská síť, určená původně jen k jeho osobnímu spojení s Fričem, nabývala na významu s růstem revolučního napětí v ruském záboru Polska, které na sebe strhávalo stále více pozornost světové veřejnosti. Je celkem samozřejmé, že se mezi účastníky pražské zádušní mše za oběti únorového varšavského masakru roku 1861, která byla uspořádána českými demokraty jako polonofilská demonstrace, setkáváme i s Nerudou.⁵² Také jeho seznámení se s bratry Tadeusem a Józefem Žulińskými v září 1861 je projevem zintenzivnění jeho styků s polskými demokraty pod tlakem situace v Kongresovce.⁵³

⁴⁷ Pražský policejní ředitel místodržiteli 13. 11. 1863, s. 1982/P.P., P/42, PGT 1853–65, NA Praha. Srov. Václav ŽÁČEK, *Česko-polská revoluční spolupráce v šedesátých letech 19. století*, in: *Česko-polský sborník vědeckých prací I*, Praha 1955, s. 439.

⁴⁸ „Byl zde Jablonowski, mně se tuze nelíbil, nadával příliš Rusům a zkrátka na mne neudělal dojem, abych si ho byl zvolil za důvěrníka aspoň.“ Hálek J. V. Fričovi, Praha 21. 3. 1860, in: V. HÁLEK, *Dopisy*, Praha 1963, s. 151. Karel Frič se dokonce dotazuje bratra naplno, nemají-li Jablonowského v Praze „vyhodit“ (19. 1. 1860, FA 44, LA PNP). Chorvatský básník Dragutin Špun předpovídal Fričovi, že Jablonowski „se svými náhledy nenajde asi moc sympatií“. (Přípis na listu Háškově).

⁴⁹ Je příznačné, že Frič často instruuje pražské radikální demokraty, aby postupovali společně s Nerudou, a dokonce jim vytýká, že nevyhledávají jeho podporu dostatečně (V. Fričovi, 7. 11. 1860, tamtéž).

⁵⁰ Pražský policejní ředitel ministerstvu policie do Vídně 17. 12. 1864, č. 4070/P.P. – 2647/PM, IBAM, HHSA – ŌSA Wien.

⁵¹ Deníček Anny Fričové, záznam z 20. 4. 1860, X 1, FA 44, LA PNP.

⁵² Presidium pražského policejního ředitelství místodržiteli 15. 3. 1861, č. 1327/P.P., R 3/51, PP 1858–1862, NA.

⁵³ Presidium pražského policejního ředitelství pevnostní komandatuře v Krakově 12. 5. 1863, č. 870/P.P., R 3/1, PP 1863–1869, NA.

Na jaře 1862 dovádí sympatie k polskému revolučnímu zápasu Nerudu k významné roli v konfliktu, který se rozvinul v českém demokratickém hnutí mezi rusofilskou naivitou a polskou revolucí. V únoru 1862 otiskla redakce *Hlasu*, v níž Neruda pracoval, rozsáhlou politickou úvahu „Můžeme-li se od Ruska něčeho nadíti?“, která se zamýšlela nad vyhlídkami společenského vývoje v Rusku po rolnické reformě z roku 1861. Přepjaté, iluzivní naděje ve vytvoření „nového“, kvasiliberálního Ruska, odvozované z přecenění zrušení nevolnictví, určovaly představy o možnostech slovanského kursu carské vlády, v němž by našlo oporu i české národní hnutí. Takové nedemokratické stanovisko pobouřilo radikály tím spíše, že je hlásal list, považovaný dosud za jejich vlastní orgán.⁵⁴ V českém demokratickém prostředí následovala několikaměsíční ostrá polemika. Uvědomíme-li si, že redaktorem *Hlasu* byl také Neruda, vyvstane otázka, jak se zachoval k takovému skluzu, s nímž se jeho levicový demokratismus mohl jen stěží smířit? Jednoznačnou odpověď podává svědectví Václava Friče, vůdce útoku proti *Hlasu*. Frič už dva dny po zveřejnění článku oznamuje radostně bratrovi do Paříže: „Neruda zdá se, že za tou příčinou od *Hlasu* odstoupí.“⁵⁵ Že Nerudovu opozici proti šéfredктору *Hlasu* Vincenci Vávrovi, radikálnímu demokratu roku 1848, nevyprovokovalo jen zklamání obecných demokratických ideálů, ale i pocit zrady polského zápasu za svobodu, je nepochybné: ve dnech, kdy radikálové vrhají do zjitřeného ovzduší satirický pamflet *April*, hlavní projev svého protestu, setkává se Neruda v Praze s ukrajinským revolucionářem A. W. Bernatowiczem, vyslaným do Prahy Fričem,⁵⁶ a na stránkách téhož *Hlasu* tiskne ostrou obžalobu útisku poznaňských Poláků v pruském záboru⁵⁷ i drtivou kritiku perzekuce Poláků v Kongresovce.⁵⁸

Neruda sice nakonec z *Hlasu* neodešel, ale výbuch lednového povstání obrátil po několika měsících pozornost české veřejnosti jiným směrem. Povstání oživilo s novou silou revoluční plány českých demokratů, kteří se v duchu Fričově pokoušeli v Čechách roznítit masové protirakouské hnutí, jež by se ve spojení s polskou revolucí začlenilo do evropské revoluční demokracie. Pražská radikálně demokratická skupina začala organizovat peněžní sbírky ve prospěch povstalců, nábor a dopravu dobrovolníků na bojiště, pomoc polským agentům projíždějícím Prahou a Čechami i povstalcům uprchlým z rakouské internace.⁵⁹ Po únorové Tonnerově a Schulzově průzkumné cestě do Krakova⁶⁰ se rozvinuly pomocné akce v březnu, kdy byl do Krakova vyslán Josef Barák, aby vstoupil do styku s haličskou agenturou povstalců

⁵⁴ „Celá inteligence česká je pro článek *Hlasu* rozdělena ve dva tábory. Rozháráli jsme oheň proti té zradě, kterou nás zaprodávají Rusku... Jinak každá cizí pomoc (t. j. nepolská) jest zradou.“ Václav Frič J. V. Fričovi 1. 5. 1862, znění listu v deníčku Anny Fričové, FA 44 LA PNP.

⁵⁵ V. Frič J. V. Fričovi, Praha 20. 2. 1862, tamtéž. Také úřední zprávy potvrzují Nerudův úmysl z redakce *Hlasu* odejít a vykládají jej jako opozici proti Vincenci Vávrovi pro carofilský projev listu. Pražské policejní ředitelství ministerstvu policie 26. 2. 1862, č. 918/P.P. – 2967/BM a 1862, IBAM, HNSA ŐSA Wien.

⁵⁶ Bernatowicz Fričovi, Praha 20. 6. 1862, 7 H 37, LA PNP.

⁵⁷ *Také nějaký návrh*, *Hlas*, 11. 4. 1862, in: *Česká společnost I*, s. 121.

⁵⁸ *V Praze 7. června*, *Hlas*, 8. 6. 1862, in: *Drobné klepy I*, Spisy 26, Praha 1958, s. 159.

⁵⁹ Václav ŽÁČEK, *Ohlas polského povstání 1863 v Čechách*, Praha 1935, s. 149–151, 166–168.

⁶⁰ Záznam konfidentské zprávy (nikoli Sabinovy) z 3. 3. 1863, č. 439/P.P., R 1/3, PP 1863–1869, NA.

a zjistil nejpotřebnější a nejúčinnější formy a akce. A právě v této souvislosti se setkáváme mezi stoupenci polského povstání v Čechách se jménem Nerudovým.

Policejní raport o Barákově krakovské cestě upozorňuje v polovině března, že jedním z vedoucích členů „polské strany“ v Čechách, která chce udržovat pravidelné spojení s povstáním, osvědčovat mu sympatie a aktivně je podporovat, je Neruda.⁶¹ V jakém směru se Neruda pro povstání angažoval v jeho prvním stádiu, dokládá jeho účast na peněžních sbírkách, na nichž se podílel vedle Tonnera a Baráka,⁶² jak se dovídáme, koncem března.⁶³ Daleko důležitější ovšem je, že v průběhu těchto akcí se Neruda na jaře 1863 sblížil s Ferdinandem Schulzem a Emanuelem Tonnerem, hlavními činiteli v aktivní podpoře povstání,⁶⁴ a že se spolu s nimi objevuje v dubnu mezi prvními členy Polského výboru v Praze, založeného k organizačnímu zajištění a koncentraci pomocných akcí. Vedle Tonnera a Schulze byl Neruda zřejmě jediný, kdo věděl o Barákově agitační cestě do Olomouce a Josefova v prvních dnech května. Cílem cesty bylo navázat tajné spojení s exdiktátorem povstání Marianem Langiewiczem, internovaným v josefské pevnosti.⁶⁵ Členství v Polském výboru umožňovalo Nerudovi podporu povstání usoustavnit, zejména když byla získána spojka mezi Krakovem a Prahou v osobě Alexandra Mieszkowského, studenta pražské obchodní školy.⁶⁶ Pevnější zakotvení a prohloubení Nerudovy pozice v rámci celého hnutí je však teprve dílem podnětů, jež si v létě přivezl z Paříže.

Pařížská cesta za Fričem a polskou emigrací, která se uskutečnila od 12. května do 12. června 1863, znamenala v Nerudově podpoře povstání zásadní přelom. Cesta do Francie v době vrcholu povstání nebyla zvolena náhodně. Neruda měl odjet do Paříže původně už v dubnu. Ale z jeho dopisu, v němž 28. dubna oznamuje Fričovi příjezd pozdější, se dá usuzovat, že byla mezi oběma přáteli předem smluvena a načasována na pozdější termín.⁶⁷ Frič se s Nerudou v Paříži denně stýkal. Byt, který mu Frič obstaral v Latinské čtvrti, býval pronajímán jen polským revolucionářům. A tak mu otvíral nové vztahy. Ostatně Neruda také do Prahy sliboval z této cesty velký zisk.⁶⁸ Formulace uvedené zprávy také dává tušit, že Fričův důraz na Nerudovu přípravu na pařížskou cestu i jeho jistota „v hojnou kořist“, jakou oplodní českou kulturu „vůbec“, má hlubší smysl. Neruda se octl v Paříži přímo v ohnisku evropských revolucionářů maďarských, italských, německých, ruských, srbských a především polských. Legendární jména, která vzrušovala českou domácí veřejnost, se stávala denní

⁶¹ Pražské policejní ředitelství ministerstvu policie ve Vídni 19. 3. 1863, č. 610/P.P., tamtéž.

⁶² J. Javorský Barákově koncem března 1863, bez data, příl. sp. č. 1128/P.P., tamtéž.

⁶³ O Nerudových sympatiích k ozbrojené pomoci povstalcům svědčí také v jeho papírech zachovaný exemplář březnového svolání českých dobrovolníků v Polsku s výzvou ke sbírkám a k odchodu dobrovolníků. Nerudova knihovna, 3798, LA PNP.

⁶⁴ Tonnerův vztah k Polsku, jak rostl za jeho studií (nar. 1829) i vyučování na gymnáziích v Tarnowě, Przemyslu a Rzeszowě, byl 1873 oceněn Kraszewskim, který mluví o „dawnej naszej i milej mi znajomości“ (Kraszewski Tonnerovi, Drážďany 21. 5. 1873, 34 G 32, LA PNP). Za Tonnerova pobytu ve Lvově jej Kraszewski oslavil 1882 nadšenou básní *Na sojuz Polaków s Czechami – Wiersz do Em. Tonnera podczas uczt, danej na jego cześć w Lwowskim kasynie miejskiem 25 Marca 1882* (Rkp. 4829, Biblioteka Jagiellońska, Kraków).

⁶⁵ Pražské policejní ředitelství presidiu policejního ředitelství v Krakově 14. 5. 1863, č. 1128/P.P., B 1/3 PP 1863–1869, NA.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Neruda Fričovi, Praha 28. 4. 1863, FA 44, LA PNP.

⁶⁸ *Z Paříže 26. května*, pův. dopis, Hlas, 30. 5. 1863.

skutečností, jež jej stále obklopovala, v níž žil, s níž se stýkal. Neruda přisuzoval své francouzské cestě význam celoživotního zásahu do svého myšlení, do své mentality, do svých životních i duchovních perspektiv. „Nabral jsem si duševního kapitálu pro celý život,“ napsal o něm ještě po čtvrt století.⁶⁹ Hned v prvních dnech, ba hodinách jej vyburcovaly pocity v „městě světla“ k opojnému vyznání: „Paříž, cíl mé touhy, kouzelný hrad mé fantasmie, město mých tužeb, starobylá a věčně nová, prokletá a žehnaná, tisíckrát a tisíckrát jmenovaná Paříž!“⁷⁰ jak čteme v první větě jeho *Pařížských obrázků*, vydaných sice v Praze u Vilímka až po roce, ale koncipovaných v jeho mysli nepochybně zcela bezprostředně jako vůbec první česká óda na Paříž z pera klíčového autora.⁷¹

Útržkovitost pramenného materiálu nedovoluje vždy s určitostí zjistit, s kterými osobnostmi evropského revolučního hnutí se mohl Neruda v Paříži seznámit, ke kterým revolučním skupinám mohl proniknout, o jakých revolučních projektech se mohl dozvědět.⁷² Z Fričovy ojedinělé zmínky víme, že jeho zásluhou se Neruda seznámil hned první den po příjezdu s přední postavou maďarského revolučního hnutí, generálem Klapkou.⁷³ I když ten patřil ke stoupcům rozšíření polské revoluce mezi nesamostatné národy habsburské monarchie a setkání s ním zapadá tudíž do souvislostí Nerudovy polonofilské aktivity, uvedl Frič Nerudu především do středu polské emigrace. Víme, že Nerudovy styky tu nemohly směřovat ke konzervativní emigraci Adama Czartoryského a jejímu centru v Hôtelu Lambert, ačkoli Czartoryski byl tehdy diplomatickým reprezentantem polské národní vlády na západě. Ideály restaurace předzaborové Polši, sledované aristokratickou emigrací, odporovaly demokratickým Nerudovým představám a také vztahy Nerudových odpůrců mezi českou domácí reakcí s Hôtelem Lambert (V. Štulc)⁷⁴ jej musely od Czartoryského distancovat. Konzervativní orientace Hôtelu Lambert měla ostatně v Rakousku zájem jen o vídeňskou vládu a legace západních mocností. S malými národy bez vlastní pozice ve světě velké diplomacie vůbec nepočítala.⁷⁵ A to už proto, že se nechtěla diskreditovat

⁶⁹ Josef V. Frič, *Národní listy*, 19. 10. 1890.

⁷⁰ Jan Neruda, *Pařížské obrázky*, Praha 1864, s. 5.

⁷¹ Nerudova pařížská cesta měla také mimořádný význam pro styky a vztahy česko-francouzské v 19. století. Neruda byl „typickým představitelem české frankofilské generace počátku šedesátých let“ a v jeho osobnosti „se mísily všechny ingredience, z nichž bylo uhněteno české frankofilství šedesátých let“. Paříž v roce polského povstání mu byla především „příběhem revoluce“ (Stephane REZNIKOW, *Frankofilství a česká identita 1848–1914*, Praha 2008, s. 90–91). Je nepochybně až trapným vysvědčením pro českou literaturu, že se v ní nenajde ani jedna práce věnovaná Nerudově pařížské cestě, zatímco v literatuře francouzské je takových prací od roku 1930 už několik. Jejich vrcholem je Antoine MAREŠ, *Les Tableaux parisiens et le séjour de Neruda en France en 1863*, *Études tchèques et slovaques* 5, 1985, s. 69–100.

⁷² Politické poslání Nerudovy cesty uniklo i zrakům rakouské policie, takže o ní mlčí i jinak velmi dobře informovaná relace informačního byra ministerstva zahraničí ve Vídni. Úplně zklamalo také pátrání ve fondech Archives Nationales a Archives de la Préfecture de Police v Paříži, ačkoli bylo pro francouzskou policii běžné sledovat každého cizince, který se stýkal s emigrací.

⁷³ Fričův deníček z r. 1863, X 5, str. 82, FA LA PNP.

⁷⁴ *Protokol Posiedzenia Hôtelu Lambert z 16. 12. 1861* (Władysław CZARTORYSKI, *Pamiętnik 1860–1864*, Warszawa 1960, s. 220). Kritickou narážku na Hôtel Lambert čteme v Nerudově fejletonu v Hlasu, 28. 8. 1864 (*Drobné klepy I*, Praha 1958, s. 292).

⁷⁵ *Galicie et Vienne*, Docum. et Corresp. 10. Janv. – 15. Sept. 1863, fol. 653, Biblioteka Czartoryskich, Kraków.

v očích rakouského establishmentu spojením s opozičními neněmeckými národy Rakouska.⁷⁶

Zato v okruhu emigrace demokratické se mohl Neruda seznámit nejen s některými pařížskými členy Centralizace Polského demokratického spolku, ale, a to především, s těmi skupinami, s nimiž spolupracoval Frič. Jednalo se zejména o Koło Polskie nebo Komitet reprezentacyjny Emigracyi polskiej. Že v tomto posledním středisku polské emigrace mělo Nerudovo jméno zvuk i později, prokazuje historie protirakouské brožury člena komitétu Jozefa Žulińského *Prawa korony Czeskiej przedstawione posłom Lwowskiego sejmu*, kterou vydal roku 1867 v Curychu pod pseudonymem Dr. Zefi. Jestliže 10 z 65 výtisků této brožury, zaslaných v dubnu 1867 do Prahy, bylo určeno jmenovitě Nerudovi,⁷⁷ mohl to být jistě jen odraz revolučního adresáře Fričova. Není však vyloučeno, že pařížské setkání s Nerudou před čtyřmi roky opravňovalo autora k naději, že v Nerudovi nalezne agilního šířitele polského protirakouského pamfletu v Čechách. Další postavou, s níž Frič Nerudu seznámil, byl polský spisovatel Chodžko, držitel Mickiewiczovy stolice slovanských literatur a dějin na Collège de France⁷⁸ – o toho se musel Neruda zajímat i jako o znalce české literatury, který po čtyřech letech vyzvedne Nerudu ve své studii o české moderní poezii ve sborníku *La Bohême historique, pittoresque et littéraire*.

Dne 13. května 1863, druhý den svého pařížského pobytu byl Neruda uveden Fričem do slavné zednářské lóže Grand Orient de France, kde se zúčastnil s blíže nevedenými členy polské emigrace demonstrace „ve prospěch“ lednového povstání.⁷⁹ Na Montmartru Neruda navštívil polskou emigrační čítárnu, kde se seznámil v originále s nejdůležitější revoluční literaturou, především s Gercenovým *Kolokolem*, a později výmluvně zdůraznil, že „ve veřejných některých čítárnách psány jsou již články, které nabyly evropské důležitosti“.⁸⁰ Do tohoto zjištění vložil Neruda podtext velmi konkrétní: seznámil se v této čítárně, společenském a intelektuálním středisku

⁷⁶ Srov. Henryk WERESZYCKI, *Austria i powstanie styczniowe*, Lwów 1930, s. 238; Władysław MICKIEWICZ, *Pamiętniki II*, Warszawa 1927, s. 176.

⁷⁷ Ministerstvo policie pražskému místodržiteli, Vídeň 1. 4. 1867, č. 2199/B.M., IBAM, HHSA – ÓSA; pražské policejní ředitelství presidiu místodržitelství 9. 4. 1867, č. 1273/P.P. – 1503/B.M., PM 1860–1870, NA. Dále srov. Václav ŽÁČEK, *Ze styků mladé emigrace polské s Čechy 1864–1871*, Slezský sborník 58, 1960, s. 210n. a *Radikální a revoluční demokraté mladé polské emigrace a soudobé radikální tendence české politiky*, Sborník Národního muzea 8, řada C, 1963, s. 192n.

⁷⁸ Neruda navštěvoval jeho přednášky, v jeho domě „strávil chvíle co nejpříjemnější“ (*Pařížské obrázky*, Praha 1923, s. 57) a po návratu do Čech zvlášť dával vyřizovat Chodžkovi pozdravy (Fričovi 24. 6. 1863, FA – LA PNP). V Nerudově korespondenci se na každém kroku až do roku 1867 objevuje Chodžkovo jméno. V létě 1867 posílal Neruda Chodžkovi své *Knihy veršů*, vydané téhož roku (Fričovi v květnu – červnu 1867, tamtéž). Podrobněji o Chodžkovi srov. Karel KREJČÍ, *Następca Mickiewicza na katedrze Collège de France o literaturze czeskiej*, in: Księga pamiątkowa ku czci Konrada Górskiego, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Prace Wydziału Filologiczno-Filozoficznego, t. 19, № 1, Toruń 1967, s. 255–262.

⁷⁹ *Návštěva u „svobodných zedníků“*, Květy I, 1866, č. 43, s. 515. Později Neruda vzpomíná, že šel do lóže jako člen „polské deputace“ (Národní Listy, 8. 7. 1874, Česká společnost III, Praha 1960, s. 409).

⁸⁰ *Pařížské obrázky*, s. 39.

emigrace⁸¹ i s vedoucím novinářem polských emigrantů Sewerynem Elżanowskim, hlavním představitelem Koła Polskiego a vydavatelem *Przeglądu Rzeczy Polskich*,⁸² v němž byl v prosinci 1860 otištěn Fričův projev na oslavě třicátého výročí listopadového povstání.⁸³ Na stopu Nerudových styků s polskou emigrací uvádějí i nepřímé souvislosti jeho nenápadných novinářských projevů.⁸⁴ Někdy, výjimečně ovšem, to byly styky tak symbolické, jako setkání příslušníka polské emigrace s ruským důstojníkem, který přeběhl k povstalcům.⁸⁵ „Divné to setkání pro loňsko, není-li pravda?“ komentuje Neruda po roce, jakoby přímo vyjadřoval největší revoluční naději roku 1863 – spojení polské revoluce s revolucí ruskou.

Že Nerudova pařížská výprava měla vyhraněné politické cíle, je jasné.⁸⁶ Těžší je určit jejich konkrétní cíl. Co bylo předmětem Nerudových rozhovorů se zástupci polské emigrace, co si z nich Neruda odnesl, jaký byl jejich přínos pro upevnění a prohloubení spolupráce českých demokratů s polským revolučním hnutím? Úplnou odpověď můžeme podat sotva, pokusíme se přispět k ní aspoň ve dvou bodech. Mohutným dojmem zapůsobila na Nerudu vystoupení Victora Huga, George Sandové a Louise Blanca na podporu polského povstání, které v Paříži zažil. Také četba zpráv o bestialitě carských vojsk a protipolských projevech ruských spisovatelů, které přinášel francouzský tisk, prohlubovala Nerudovo propolské angažmá, stejně jako přístup k polonofilským brožurám a projevům evropských demokratických liberálních institucí.⁸⁷ Neruda si z nich pořizoval výpisky a nejdůležitější z nich přivezl do Prahy, kam se vracel také se svazkem francouzských listů s komentáři o lednovém povstání.⁸⁸

Daleko největším politickým aktivem Nerudových pařížských styků s polskou emigrací byla nesporně nová cesta ilegálního spojení demokratické Prahy se světem.

⁸¹ O polské čítárně, do které docházel Neruda, podrobněji Boleslaw LIMANOWSKI, *Pamiętniki I*, Warszawa 1957, s. 244n. Frič byl pro něj „poeta i publicista czeski, bardzo sympatyczny“.

⁸² Fričův deníček 1863, X 5, s. 86, LA PNP. O významu Nerudova setkání s Elżanowskim svědčí ocenění, jaké Elżanowskimu vydává Boleslaw LIMANOWSKI, *Historia demokracji polskiej w epoce porzbirowej II*, Warszawa 1922, s. 287.

⁸³ Otiskuje A. SIVEK, *Ke stykům J. V. Friče s polskou emigrací pařížskou*, Slezský sborník 51, 1953, s. 524.

⁸⁴ Ohlas zážitků ze styku s polskou emigrací zachytil Neruda ještě po čtvrt století v nekrologu Bogdana Zaleského: *Humoristické listy*, 23. 4. 1887, in: *Podobizny III*, Spisy 31, Praha 1954, s. 109.

⁸⁵ *Vzpomínky z minulého roku*, Hlas, 26. 10. 1864, in: *Česká společnost I*, s. 290.

⁸⁶ V nerudovské literatuře si povšiml Nerudova pařížského pobytu jediný S. Budín, jeho politický význam mu však unikl a nahradil jej násilnou aktualizací, podkládající *Pařížským obrázkům* socialistické třídní uvědomění, jež prý Neruda „objevil v Paříži“. Stanislav BUDÍN, *Jan Neruda a jeho doba*, Praha 1960, s. 197. Zcela opomíjí Nerudovu cestu Václav Žáček, který úlohu, jež podle našeho názoru připadla Nerudovi, připisuje Fričovu bratru Karlovi, i když ten se pohyboval v Paříži ve stínu Nerudově a o jeho aktivní politické roli může být už 1863 řeč sotva (*Problémy slovanské vzájemnosti v české veřejnosti v šedesátých letech 19. století a účast J. V. Friče na jejich řešení*, in: J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře, Praha 1956, s. 241). Totéž s modifikacemi platí o Žáčkově biografii J. V. Friče z roku 1977.

⁸⁷ *Manifeste du Comité Central Franco-Polonaise de France et Adresses des Comités Polonais de Suède, de Suisse et Belgique*, Paris 1863 (Katalog Nerudovy knihovny 4123, LA PNP).

⁸⁸ Tamtéž; *Indeks chronologiczny artykulów i wzmianek poświęconych sprawom polskim w dziennikach francuskich*, Rkp. III 5573, Fol. 99–135, Biblioteka Czartoryskich, Kraków.

Na její trase se Neruda v Paříži osobně dohodl za Fričovy asistence se zpravodajskou centrálou polské emigrace, jejíž konexe v Belgii a německém prostředí připravily Nerudovi na jeho zpáteční cestě dílčí spojení a stanice. Po návratu do Prahy vybudoval spolu se svými redakčními druhy V. a E. Vávrou, F. Schulzem, V. Hálkem, R. Nápravníkem a hlavně E. Tonnerem celou složitou síť, která dopravovala zásilky z Německa, Francie, Belgie, Švýcarska a Itálie do Čech prostřednictvím redakce *Plzeňských novin* v Plzni, kam zahraniční dopisovatelé adresovali korespondenci a tisk a odkud byl rozeslán materiál vlastním adresátům v Čechách už s domácím razítkem. Korespondenci českých demokratů do ciziny předávala plzeňská redakce českému železničnímu průvodčímu, který ji převážel přes bavorské hranice a v Brodu nad Lesy předával německému kolegovi, který ji pak z Mnichova nebo Norimberku rozesílal dál německou poštou. Stejným způsobem probíhala trasa opačným směrem do Čech.⁸⁹ Klíčem pro bezpečný provoz této tajné cesty bylo využití České západní dráhy, na níž Neruda a jeho kolegové získali jako hlavní spojku domažlického skláře Paroubka, který v naléhavých případech sám prováděl pašování zásilek i převádění osob přes hraniční čáru.⁹⁰ Dalším pomocníkem na České západní dráze byl jistý Labler⁹¹ a zdá se, že také poměrně časté cesty Nerudova redakčního druha, spisovatele Jakuba Arbese na trati Praha – Plzeň souvisejí s novým ilegálním spojením českých demokratů.⁹²

Tak pronikaly do Čech od září 1863 jak zprávy o polském revolučním hnutí, tak instrukce a vzkazy jeho agentů českým spolupracovníkům, zásilky zakázaných revolučních brožur, letáků a časopisů, zejména listy *Ojczyzna*, *Niepodległość* a *Kolo-kol*. Také písemný styk polských agentů mezi Paříží a Haličí probíhal po této trati. Přitom se setkáváme s Nerudou nejen jako s iniciátorem a jedním z architektů takové zpravodajské sítě, ale přímo jako s hlavou jejího provozu: úřední prameny mluví o něm výslovně jako o „Kapo“, „Geheimnisritter“ a „Haupt-Entrepreneur“ celé sítě.⁹³ V době vyvrcholení revoluční aktivity českého národního hnutí v letech 1863–1864 vystupuje tedy Neruda jako organizátor a prostředník revolučních snah českých demokratů a propagátor světové revoluční literatury a ocitá se tak přímo uprostřed spojení českého demokratického hnutí s demokracií evropskou. Z hlediska Nerudova vztahu k polské otázce je důležité, že tu Neruda vytváří a vede zpravodajskou síť, která je průsečíkem spojení polské emigrace v Paříži s revolučním hnutím v mateřské zemi. Pozoruhodný je i ideologický výběr literatury, která tu proniká do Čech, jak ji později Neruda sám veřejně popularizoval⁹⁴ – její revolučně demokratický charakter,

⁸⁹ Pražský policejní ředitel ministerstvu policie 17. 12. 1864, č. 4070/P.P. – 12647/B.M., IBAM, HHSA – ÖSA Wien. Relaci otiskuje in extenso Jaroslav PURŠ, *Jan Neruda a Bratři červeného praporu*, Československý časopis historický 10, 1962, příl. II, s. 494; použil jsem ji v článku *Jan Neruda a polské revoluční hnutí*, Slezský sborník 56, 1958, s. 495.

⁹⁰ Pražský policejní ředitel ministerstvu policie 8. 5. 1864, č. 1377 P. P., P 42, PGT 1853–1865, NA.

⁹¹ Identický raport z 1. 10. 1862, č. 2121/P. P. – B. M., IBAM, HHSA (otisk u J. PURŠE, *Jan Neruda a Bratři červeného praporu*, s. 492).

⁹² Tuto zajímavou a dost pravděpodobnou hypotézu vyslovuje na základě údajů snesených K. Krejčím. J. PURŠ, *Jan Neruda a Bratři červeného praporu*, s. 494.

⁹³ Srov. relaci sub pozn. 86.

⁹⁴ *Nová literatura revolucionářská*, Květy I, 1866, s. 12, s. 171.

vedle Gercenova *Kolokolu* to platí zejména o *Niepodległości*, kterou v Lipsku vydávala radikální část polské levicové emigrace.⁹⁵

Pobýval-li Neruda v Paříži za vrcholné fáze lednového povstání, nebyla časová volba jeho cesty náhodná. Víme, že se Frič pokoušel proměnit dobrovolnické „hnutí“ v Čechách v českou revoluční legii na polském bojišti, a víme také, že před Nerudovou cestou na západ odcházel do Polska jeden emisar českých radikálů za druhým, kdežto za Fričem nevysílali radikálové nikoho. Kdyby se v rozhodné chvíli neobjevil v Paříži Neruda, byl by to vyložený deficit těchto pokusů. Naléhavě se ovšem také vtírá otázka, nefungoval-li jako spojka za Fričem. Tím naléhavěji, že Neruda odjížděl z Prahy těsně po nezdaru druhé krakovské mise Barákovy. Barák byl zatčen dříve, než se mohl spojit s Gercenem, jak bylo jeho úkolem, a odkryl tak české revoluční aktivitě bok právě v souvislosti s plánem legie.⁹⁶

Poslední dny Nerudovy v Paříži spadají do doby, rozvířené počátkem června 1863 první veřejnou srážkou konzervativní buržoazie s radikály v otázce polského povstání na stránkách českého tisku.⁹⁷ Na které straně bariéry stál Neruda po protipolském vystoupení Palackého z 8. června s kvalifikací povstání jako „velikého neštěstí“, je jasné. První projevy konfliktu četl Neruda ještě v Paříži a v Paříži také byl, když tam pobouřený Frič začínal psát polemickou obranu povstání *Našim vůdcům*, odpověď Palackému.⁹⁸ Zasáhl-li Neruda do argumentace Fričovy ovšem nevíme, je však těžké připustit, že by se Nerudovo vlastní stanovisko vůbec neuplatnilo ve stanovisku Fričově, zvláště ukazují-li na to dost nápadné analogie ve stavbě i postupu textu Nerudových projevů proti odpůrcům polské revoluce, otištěných krátce po článku Fričově. Frič sotva nevyužil stálého styku s Nerudou při redakci svého článku, kde se mohl opírat o jeho detailnější znalost domácí mentality, než jakou disponoval sám. Ostatně Nerudu podezíral ze spoluúčasti na Fričově útoku v *Pravdě* zřejmě Palacký sám, když svůj výpad, spojující Nerudu s francouzskými podněty, příznačně umístil do projevu, v němž poprvé reaguje na Fričův článek novou kritikou polského povstání i jeho českých obránců.⁹⁹

Nerudova pařížská spolupráce s Fričem měla posílit českou podporu lednového povstání také plánem nového domácího tiskového orgánu jako veřejné základny čes-

⁹⁵ Považuje-li Žáček Fričovo tajné spojení s Prahou za jednu z hlavních cest, po nichž pronikaly do Čech spisy Gercenovy (*Problémy slovanské vzájemnosti v české veřejnosti*, s. 205), je zřejmé, že podíl na tom musel mít i Neruda. Že jeho zpravodajská síť dopravovala do Čech *Kolokol*, naznačuje její souvislost s pronikáním až na Moravu a do Slezska. O tom Zdeněk HÁJEK, *Gercenův Kolokol v Telči*, Vlastivědný sborník Vysočiny 5, 1963.

⁹⁶ Zdá se, že i český překlad revolučních článků *Ojczyzny* a jeho šíření v českém prostředí (H. Merzbach J. I. Kraszewskému v červnu 1864, Rkp. 6519 IV, fol. 418, Biblioteka Jagiellońska, Kraków) bezprostředně souvisí s Nerudovou iniciativou v uvádění polského revolučního tisku k nám.

⁹⁷ Srov. V. ŽÁČEK, *Česko-polská revoluční spolupráce v šedesátých letech*, s. 465n.

⁹⁸ *Pravda*, 2. 7. 1863 (J. V. Frič, *Spisy I*, Praha 1956, s. 378–397). Ke genezi článku, pokud jde o možnost Nerudovy účasti na rukopisu, srov. přesvědčivé časové údaje deníčku Anny Fričové z 19. a 22. 6. (FA 44, LA PNP).

⁹⁹ Představitelé „jistých literárních koterií“, které stojí „za návodem některých francouzských dramatikův a romanopiscův“, musel hledat Palacký především v Nerudovi. Palackého rozhořčení nad těmi, kdo pod francouzským vlivem vidí „pravou šlechtetnost jen v kruzích proletářských“, vycházelo zřejmě z četby *Pařížských obrázků*. Srov. František PALACKÝ, *O demokracii*, *Národ*, 8. 1. 1864, otisk v Palackého *Spisech drobných I*, Praha 1898, s. 192.

kých propolských aktivistů. Mysleli na nový časopis spíše beletristický, jenž by vydával v Praze Neruda, ale v němž by Fričova účast byla tak výrazná, že by byla de facto spoluredaktorská.¹⁰⁰ Ve Fričových skoupých zápiscích z roku 1863 zaujímá heslo „Plán k časopisu“ přední místo. Nový list měl kulturní formou plnit politickou funkci jako ohnisko soustřeďující progresivní síly k rozvíjení demokratického hnutí a měl být zapojen jako propagační článek do Fričových plánů v souvislosti s lednovým povstáním. Nerudovi se však v této podobě žádný nový časopis realizovat nepodařilo a v září 1863 převzal jen do svého vedení již existující *Rodinnou kroniku*. Zdůrazňuje-li sám, že to není „ovšem takový list, jaký jsme my dva spolu v Paříži sformovali,“ připouští eo ipso, že i když chápe svou novou tribunu jako list radikálně demokratický a trvá na klíčové spolupráci Fričově, plán jako celek nevyšel. Radostný výkřik „Ale zkrátka – list máme!“ ukazuje však, že Neruda považoval za úspěch už získání listu, jenž může s Fričovou pomocí orientovat demokraticky s polonofilským akcentem.¹⁰¹

Jak zamýšlel Neruda uplatňovat program *Rodinné kroniky* v polské otázce, o tom vydává svědectví její obsah, složení a zaměření. Ozřejmuje to výmluvná dedikace Fričových *Listů o Slowackém* Nerudovi – snad symbolické poselství nadějí skládaných do tribuny podpory polské revoluce českou demokracií.¹⁰² Fričovy *Listy o Slowackém* ukazují názorně, že jedním ze základních prostředků, jimiž se Neruda pokoušel spolu s Fričem veřejně mobilizovat české progresivní síly do polské revoluční fronty, je obdiv polské revoluční poezie a její popularizace jako cesta k revoluci skutečné. Dokládá to výběr ukázek z poezie polských revolučních romantiků. Neruda sáhl dokonce po Havlíčkově překladu slavné básně Mickiewiczovy, jejímž dramatickým protiruským závěrem o „otročím hrdinství“ porobeného ruského lidu míří do samého jádra konfliktu poměrem k polskému povstání české veřejnosti.¹⁰³ Aktualizační záměr prozrazuje i první projev polonofilské linie v *Rodinné kronice*. Fričova stať o nešťastné výpravě Konarského na Litvu koncem let třicátých, je nejen apoteóza „bohatýrských mučedníků polských“ a „neustálého usilování pomoci polskému národu opět k samostatnosti“, ale závěrečným výkřikem „Spas jen Polsku, pane!“ především výzvou k boji.¹⁰⁴ Dokonce i medailon polské zpěvačky Prozatímního divadla Heleny Zawiszanky, psaný přímo Nerudou, je jen záminkou k ostentativní popularizaci jedné z postav polské agitace v Čechách.¹⁰⁵

I když Nerudova pařížská výprava jistě nesplnila původní očekávání beze zbytku, její bilance byla vcelku příznivá. Navázání osobního styku s polskou emigrací, vytvoření zpravodajské sítě, plán tiskového orgánu na podporu Poláků, získání spolehlivého rozhledu po potřebách revoluční aktivity – to vše byl nemalý přínos, jímž Neruda prohloubil vlastní pohled na problematiku polského zápasu a upevnil jím i ce-

¹⁰⁰ Neruda Fričovi, Praha 16. 9. 1863, FA 44 LA PNP; deníček A. Fričové z 18. 9. 1863 a Fričův deník z r. 1863, X 5, s. 81, tamtéž.

¹⁰¹ Neruda Fričovi 16. 9. 1863.

¹⁰² J. V. Frič, *Listy o Slowackém*, *Rodinná kronika* IV, s. 145–147. 19. 2. 1863, s. 241.

¹⁰³ A. MICKIEWICZ, *Smotr petrohradský*, *Rodinná kronika* IV, 2. 1. 1864.

¹⁰⁴ J. V. Frič, *Simon Janusz Konarski*, *Rodinná kronika* IV, 26. 12. 1863, s. 145–147. Z Nerudovy korespondence s Fričem víme, že Neruda si tuto stať vyloženě objednával a domlouval se s ním o její koncepci. „Pěkný tvůj Konarski velmi mne potěšil,“ čteme v jeho dopise z 8. 1. 1864 (FA r44 – LA PNP).

¹⁰⁵ Helena Zawiszanka, *Rodinná kronika* IV, 19. 3. 1864.

lé propolské hnutí ve vlasti. Fričův nadšený výkřik „Odjel Neruda se Slávou!“, jenž si zapisuje v den Nerudova odjezdu 12. června,¹⁰⁶ není neoprávněný. A nijak nepřehání ani demokratické krédo a politická výzva, kterou Neruda posílá Fričovi doslova v posledních minutách svého pařížského pobytu ve formě improvizovaného šestiverší:

Náš prapor světější než slovo boží
a kdo naň ruku bratrskou svou vloží,
je posvěcen!
Jak jarní bouře letí naše heslo:
Ať jednou nám již slávy slunce skleslo –
naš nový den buď zase
boji lidstva zasvěcen!¹⁰⁷

Typická česká cesta revolucí přes Evropu do vlasti našla v Nerudovi nového poutníka. Jenže na rozdíl třeba od Zachovy účasti v diplomatických službách Czartoryského nebo od Riegrových cest za Napoleonem III. jeho objev revoluční Paříže neobrátil jeho touhu k činu směrem k reakčním vládním režimům a aristokratickým diplomatickým agenturám, ale k revoluční demokracii potlačených národů. Proto je „jeho“ Paříž také nejvýznamnějším zastavením na jeho cestě za evropskou revolucí, jejíž vzestupná dráha odtud vede přímou stopou nad zúžené domácí horizonty.

V prvních dnech srpna komentuje Neruda brožurkovou válku mezi českými polonofily a carofily, která se rozpoutala v létě 1863 po srážce Palackého a Riegra s radikálními demokraty, jako „strašnou vojnu mezi českými Poláky a českocarskými Rusy“ se zřetelnou tendencí zesměšnit odpůrce povstání jako „bezhlavé popy“.¹⁰⁸ O několik dní později musí znovu vystupovat na obranu „listů českých, které se opo-važují míti soustrast s Poláky“¹⁰⁹ i proti rusofilskému fantastovi Jezberovi, jenž ostouzel polské povstání v brožuře *Rusové, Poláci a Čechové* jako vládu teroru, a pranýřovat jej jako škůdce polské demokracie.¹¹⁰

Ve své redakční práci se Neruda po návratu z Paříže soustavněji než před svou cestou zaměřil na uveřejňování propolských projevů v *Hlasu*. Patří sem Barákova reportáž z krakovského vězení, v níž oslavuje „bohatýrský národ horoucím zápallem pro svatou věc roznícený“ a předvídá, jak z polského bojiště „jako genius vznese se volnost národa polského“.¹¹¹ Především ale Neruda v *Hlasu* otiskoval přes pět měsíců na pokračování Fričův seriál *K dějinám emigrace polské*, který sice začal vycházet těsně před jeho odjezdem do Paříže, ve svých nejaktuálnějších aspektech se ale objevil až na podzim.¹¹² I když se seriál omezuje na vývoj polské emigrace před revolucí 1848, jeho poslední publikovaná část výmluvně protestuje proti současným „opovržlivým,

¹⁰⁶ Fričův deníček 1863–1871 V, předeštlí, FA LA PNP.

¹⁰⁷ Neruda Fričovi, Paříž 12. 6. 1863, tamtéž.

¹⁰⁸ *Bezhlavý pop ruský*, Hlas, 4. 8. 1863, Česká společnost I, s. 228.

¹⁰⁹ Hlas, 11. 8. 1863, tamtéž, s. 229.

¹¹⁰ Hlas, 4. 8. 1863, Česká společnost I, s. 226; Hlas, 25. 10. 1863, Sebrané spisy č. I, sv. XVII, Praha 1911, s. 228.

¹¹¹ Josef BARÁK, *Na Wawelu Krakovském*, Hlas, 4. a 5. 8. 1863 (otisk v Barákových *Vzpomínkách*, Praha 1904, s. 92–104).

¹¹² J. V. FRIČ, *K dějinám emigrace polské*, Hlas, 17. 4. – 30. 9. 1863, in: J. V. Frič, *Spisy I*, Praha 1956, s. 310–360.

nespravedlivým, ano schválně nepravým úsudkům o činnosti emigrace polské“ a poukazuje na postup českých odpůrců povstání jako na diskreditaci českého jména v očích demokratické Evropy.¹¹³

Nerudova pařížská cesta se výrazně zapsala do intenzity jeho politické aktivity v podpoře polského povstání. Od podzimu 1863 patřil Neruda k vedoucím členům pražské demokratické skupiny a podílel se na spolupráci radikálů s polskými agenty z řad pražské polské kolonie i Poláků nově příšlých – bratry Žuliňskými, Helenou Zawiszankou, sólistkou pražské opery, Henrykem Suheckim, mimořádným profesorem filozofické fakulty pro polský jazyk a literaturu, a Jakóbem Sztejnikiem.¹¹⁴ Je příznačné, že ve dnech, kdy Neruda burcoval vánoční klid českých měšťáků apoteózou polských povstalců a výzvou k solidaritě s nimi,¹¹⁵ figuruje jeho jméno v „rejstříku výtečníků, drabantů a rebelantů“, jež posílala pražská radikální družina Fričovi do Paříže.¹¹⁶

Od září 1863 byl Neruda jedním z lidí, kteří se blízce stýkali se Zawiszankou, milenkou jeho spolupracovníka Ferdinanda Schulze,¹¹⁷ a byl od ní informován o pokusech o osvobození Langiewicze.¹¹⁸ Policie Nerudu podezírala, že jeho zářijová cesta do východních Čech byla ve spojitosti s těmito pokusy.¹¹⁹ Ovšem tak tomu nebylo. Nerudova cesta do východních Čech souvisela s agitací pro peněžní sbírky, které zamýšlel spolu s Barákem zvýšit osobním působením na venkově. Směřoval do známého prostředí v Litomyšli, kde roku 1860 vydával *Obrazy života*, a v rozhovorech se svými známými, stavitelem Johnem, hostinským Šouterem a mlékařem Podhájským se snažil obnovit pravidelný přísun příspěvků, který začínal ochabovat. Také v Praze patřil Neruda k vedoucím organizátorům tajných sbírek. Dokonce je propagoval v *Hlasu*, a to pod fingovaným titulkem „pro zraněné Čechy“.¹²⁰ Pražského Polského výboru využíval Neruda k tomu, aby jej proměnil ve středisko podniků, které byly předmětem zájmu jeho zpravodajské služby. Proto se Neruda ve výboru¹²¹ specializoval zejména na přechovávání a šíření revolučních tiskovin, na pomoc polským po-

¹¹³ Tamtéž, s. 356.

¹¹⁴ Srov. V. ŽÁČEK, *Česko-polská revoluční spolupráce*, s. 462. O Suheckim Henryk BARYCZ, *Zapomniana karta w polsko-czeskich stosunkach kulturalnych*, *Przegląd Zachodni* 10, 1954, s. 5–18, a Václav ŽÁČEK, *Příspěvky Jagellonské a Karlovy university národnímu, politickému a revolučnímu hnutí Čechů a Poláků v XIX. století*, *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 5, fasc. 1–2, 1964, s. 204–209.

¹¹⁵ *K Štědrému večeru*, *Hlas*, 24. 12. 1863; *Drobné klepy I*, Praha 1958, s. 247.

¹¹⁶ Karel Frič bratrovi, Praha 14. 12. 1863, FA 44 – LA PNP.

¹¹⁷ V. Hálek D. Horáčkové, Praha 3. 9. 1866, in: V. HÁLEK, *Dopisy*, Praha 1963, s. 123. O Zawiczance píše Neruda v *Hlasu* 18. 11. 1862, 6. 12. 1863 a 31. 8. 1864 (*Drobné klepy I*, s. 206, 297; *Česká společnost I*, s. 250).

¹¹⁸ Presidium pražského policejního ředitelství presidiu místodržitelství 9. 10. 1863, č. 2343/P.P., PGT 1853–1865, NA.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Pražské policejní ředitelství místodržiteli 13. 11. 1863, s. 1982/P.P., P/42, PGT 1853–1856, NA.

¹²¹ Úřady odmítaly připustit jeho pevnou formu a sváděly stimulaci jeho práce na „fremde Intentionen“ (zpráva z 13. 11. 1863), jeho existenci prokázal bezpečně analýzou Fričovy korespondence V. ŽÁČEK, *Česko-polská revoluční spolupráce*, s. 474. Hlavním střediskem propolských aktivistů byl hostinec Františka Pěkného U města Pešti v Jilské ulici, na který vzpomíná jeho každodenní host Neruda po letech jako na „stálý tábor“ polských uprchlíků (*Národní listy*, 15. 3. 1874, ČS III, Praha 1960, s. 390).

vstalcům při útěku z rakouské internace a na jejich vysílání i vysílání prozrazených polských agentů z Haliče na západ po České západní dráze.¹²²

Skutečnost, že se Neruda propracovává k výraznější úloze v české revoluční aktivitě až po návratu z Paříže, dokládá i jeho styk s polským spisovatelem Józefem Ignacy Kraszewským, agentem polské národní vlády v Drážďanech, který na podzim 1863 přijel do Prahy k jednání s jejím pražským agentem J. Sztejnikiem.¹²³ Jestliže Neruda solidárně pozdravil Kraszewského ještě po letech za jeho pověstného procesu jako „starého, statečného bojovníka polského“,¹²⁴ či jestliže dal koncem šedesátých let podnět k edici Kraszewského děl v Grégrově nakladatelství,¹²⁵ byl to jistě odraz Nerudova setkání s ním v roce 1863. Za svého dvoudenního pobytu v Praze byl Kraszewski pozván 12. listopadu 1863 na banket, jehož se zúčastnil také Neruda.¹²⁶ Že osobní setkání s polským autorem mohlo mít jistý význam pro jeho další spolupráci s polským revolučním hnutím, naznačuje nápadnost, s jakou se autor konfidentské zprávy o pražském banketu Karel Sabina snaží bagatelizovat dosah rozhovorů, které vedli čeští demokraté s proslulým polským hostem. Policie také Sabinovu údají nevěřila a uvedla Nerudovo jméno ve výčtu lidí, kteří se ve styku s „individuem povážlivých politických názorů“ exponovali v polském národním zájmu.¹²⁷

Za jak „nebezpečnou“ považovala rakouská úřední místa Nerudovu solidaritu s polskými povstalci v Čechách, ilustruje i jejich zajímavé podezření, že byl Neruda zapleten v létě 1864 do organizace útěku Henryky Pustowójtówny z pražské internace.¹²⁸ Víme-li, že Neruda patřil mezi „stálé průvodce a denní hosty“ Langiewiczovy adjutantky v Praze už na podzim 1863, nelze takové podezření odkázat jen do sféry dohadů, i když pro ně další opora chybí.¹²⁹ Tím spíše, že Neruda se s Pustowójtównou v den jejího útěku v rozpětí několika hodin dvakrát setkal. A také její zmizení přes Plzeň a Domažlice naznačuje souvislost s Nerudovým spojením po České západní dráze.¹³⁰

Vlastního vrcholu dosahuje Nerudova spolupráce s polskou revolucí mezi podzimem 1863 a jarem 1864 v jeho soustavném styku s agentem polské národní vlády v Praze Jakóbem Sztejnikiem. Ten byl podstatně staršího data, než jak vyplývalo z úředních pražských i vídeňských pramenů a než připouštělo průkopné líčení Žáčko-

¹²² Srov. pozn. 86 a 123.

¹²³ V. ŽÁČEK, *Revoluční spolupráce*, s. 479.

¹²⁴ *Józef Ignacy Kraszewski*, *Humoristické listy*, 25. 8. 1863; *Podobizny II*, Spisy 30, č. 166, s. 122. Srov. J. SLIZIŃSKI, *Z korepondencji J. I. Kraszewskiego z Czechami*, Warszawa 1959.

¹²⁵ Julius Grégr a Ferd. Dattel Kraszewskému, Praha 19. 2. 1870, Rkp. 6495 IV, fol. 126, Biblioteka Jagiellońska, Kraków.

¹²⁶ Pražské policejní ředitelství ministerstvu policie 12. 11. 1863, č. 2664/P.P. K/1/36, PP 1863–1869, NA; presidium ministerstva policie policejnímu ředitelství ve Vídni (zřejmě nedopatření?) 14. 11. 1863, č. 10245/B.M. a 1863, IBAM, HNSA Wien.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ Pražské policejní ředitelství ministerstvu policie 20. 7. 1864, č. 7769/B.M., HNSA Wien.

¹²⁹ TÝŽ, místodržiteli 13. 11. 1863, č. 1982/P.P., P 42, PGT 1853–1865, NA.

¹³⁰ Srov. relaci sub pozn. 123. O osobních pražských kontaktech Pustowójtówny, také s Nerudou, pražskému policejnímu ředitelství ministerstvo policie 20. 6. 1864, č. 6685/B.M., HNSA. O těch není informován Zdeněk Hájek, byť objevitel pražských aspektů Pustowójtówny (*Dwukrotny pobyt Henriki Pustowójtówny w Pradze*, *Sobótka* 6, 1951), a také jediná zmínka téhož autora o „zdvořilostní návštěvě“ Nerudově (*Josef Menšík – spolupracovník polské revoluční strany*, *Slovenské historické studie I*, Praha 1955, s. 167) nevyčerpává dosah věci.

vo.¹³¹ Teprve nově objevená korespondence Sztejnikeho v polských knihovnách překvapivě osvětluje kořeny jeho spolupráce s českými demokraty během jeho předrevolučního pražského působení už půldruhého roku před jeho oficiální funkcí.¹³² Sztejnike přišel do Prahy z Heidelbergu v dubnu 1862. Až do počátku povstání tu studoval na univerzitě rakouské dějiny a germánskou filologii a uchytil se jako stálý dopisovatel varšavského listu *Gazeta Polska*, jež vydával Kraszewski.¹³³ Ve svých „novinářských“ příspěvcích sledoval českou literaturu a pokoušel se uvádět ji do polského kulturního života svými překlady i zajímavými rozbory. Po ryze selektivních překladech Čelakovského *Ohlasu písní českých* je jeho nepochybně nejvíce průkopnickým počinem první polský překlad *Babičky* Boženy Němcové, který otiskoval Kraszewski, na němž Sztejnike žádal také polské časopisy i knihy pro pražské spolky a čítárny, ve své revue *Przegląd Europejski Naukowy, Literacki i Artystyczny*.¹³⁴ Co sledoval tento vysoce zajímavý zjev polsko-českých kulturních vztahů snahou o popularizaci české literatury v Polsku, ukazuje jeho zájem o posilování českého sebevědomí z polské strany,¹³⁵ jeho pozoruhodné hodnocení *Babičky* ze společenského hlediska jako kulturněpolitického přínosu v úvodu jeho překladu i převaha politických aspektů v jeho zpravodajství pro *Gazetu Polskou*.¹³⁶

Od podzimu 1862, půl roku po jeho příchodu do Prahy, se objevil v jeho pražském angažmá nový, výrazně politický moment. Skutečnost, že přehlušil všechny své dosavadní kulturní zájmy, objasnil poznámkou, že jej v Praze demokratické vlivy strhly k politice.¹³⁷ Žáček si kladl otázku, zda vlastním záměrem Sztejnikovým nebyla už od jara 1862 programová revoluční propaganda a snaha získat české radikály pro budoucí povstání. Svou hypotézu opřel o Sztejnikovy styky s třetí garniturou radikálů.¹³⁸ Víme ovšem, že jeho pražská společnost vůbec nebyla omezena na nevýznamnou garnituru pražských radikálů a že už od dubna 1862 měl bezprostřední kontakty s Emanuelem Tonerem, Václavem Fričem a snad i s Nerudou.¹³⁹ Pro růst jeho

¹³¹ Václav ŽÁČEK, *Jakub Sztejnike, Agent Polskiego Rządu Narodowego w Pradze w latach 1863–1864*, in: *Echa powstania styczniowego w Czechach*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 80–156. Žáček se i v této imponující studii drží v podstatě své disertace *Ohlas polského povstání v Čechách* (Praha 1935) a vychází tu z chudšího materiálu, pokud jde o první pražský pobyt, než jaký máme k dispozici dnes.

¹³² Ivan PFAFF, *Pražský dopisovatel Kraszewského v předvečer lednového povstání*, *Małopolskie Studya Historyczne*, 1968, s. 191–192.

¹³³ *Gazeta Polska*, 1862, č. 116, 117, 164, 222, 223, 259, 261, 263, 277, 292, 295 a 1863 č. 16, 68. Rozbor těchto korespondencí podává studie sub pozn. 132.

¹³⁴ *Babunia. Obrazy zycia wieskiego Bożenny Niemcowiej*. Tłumaczył z czeskiego Jakób S., in: *Przegląd Europejski Naukowy, Literacki i Artystyczny*. Rk I (Lipiec 1862 – Luty 1863), t. 1, s. 112, 343, 588; t. 2, s. 180, 453; t. 3, s. 173, 425. Objevitel Sztejnikeho překladu Jan Dutkowski podal i jeho rozbor (Jan DUTKOWSKI, *Jakub Sztejnike – pierwszy polski tłumacz „Babuni“ Bożenny Niemcowej*, *Przegląd Zachodni* 17, 1961, s. 347n. a *Polskie przekłady Babuni Bożenny Niemcowej*, *Slavia* 30, 1961, s. 462–476).

¹³⁵ Sztejnike Kraszewskému, Praha 13. a 24. 5., 16. 6., 25. 8. a 15. 9. 1862, rkp. 6479 IV, fol. 409–419, Biblioteka Jagiellońska, Kraków.

¹³⁶ Srov. dalších pět listů Sztejnikových Kraszewskému z let 1863–1864 a 1869, rkp. 6536 IV, Ser. 3, t. 76, tamtéž.

¹³⁷ Sztejnike Kraszewskému, Praha v říjnu 1862 (přesný den chybí), tamtéž.

¹³⁸ V. ŽÁČEK, *Sztejnike*, s. 91.

¹³⁹ Antal STAŠEK, *Vzpomínky*, Praha 1926, s. 53; pražské policejní ředitelství místodržiteli 13. 11. 1863, jako pozn. 124; policejní ředitelství Kraków prezidiu haličského místodržitelství ve

politických zájmů a genezi jejich pražských pramenů nebude bez významu, že už v prvních svých pražských týdnech zažil srážku radikálů s *Hlasem* a vystoupení Aprilu. Pochopení pražské radikální skupiny pro jeho přechod k politické práci na revoluční frontě usnadňovalo Sztejníkemu situaci, která nastala poté, co byl osm měsíců po výbuchu povstání vyslán do Prahy jako agent Rządu Narodowego, k němuž byl kvalifikován právě svými staršími styky s českými demokraty.

Sztejníkova politická funkce v Praze spadá do doby poslední zoufalé snahy Trauguttova revolučního režimu udržet povstání proti stále úspěšnější ofenzivě carských útvarů a mimo Polsko mu získat účinnou podporu rozničením revolučních hnutí středoevropských národů.¹⁴⁰ Mocenský přesun v kontrarevoluční koalici otevřeným příklonem Rakouska k Rusku spolu s kritickou vojenskou situací a ztrátou nadějí na intervenci Napoleona III. posílil v polské národní vládě od září 1863 její radikální křídlo. Současně obrátil její zájem ke spolupráci s demokratickými proudy potlačených, nesamostatných národů střední a jižní Evropy s cílem jejich pomocí zachránit ztracené pozice.¹⁴¹ Zahraniční politika poslední vládní garnitury povstání, řízená Wacławem Przybylským, doufala od prosince 1863, že proti Rakousku rozníti maďarské, balkánské a možno-li i české povstání, které zesílí válečné vystoupení Itálie a Turecka. Tato koalice s účastí haličských Poláků z osvobozené Haliče měla dodat zdecimovaným silám polské revoluce nový dech a umožnit jim aspoň přechod z defenzivy do ofenzivy.¹⁴²

V rámci této války („powszechna wojna ludowa“) ve smyslu Przybylského,¹⁴³ ve skutečnosti zoufale fantastického plánu, se v Praze počátkem října 1863 objevil Sztejník – „gorący zwolennik ‚współpracy‘ polsko-czeskiej i przyjacieli czeskich dażeń wyzwolenicznych także ‚zawzięty‘ wróg Austrii“¹⁴⁴ – pověřený funkcí oficiálního politického agenta Rządu Narodowego jako jeden z nových slibných lidí zahraniční služby Przybylského a Trauguttovy.¹⁴⁵ Jeho primárním úkolem bylo navázat spojení s českými demokraty a podporovat orientaci českého veřejného mínění ve prospěch povstání, koncentraci a širší dopad konkrétních akcí, jednak řídit nákup zbraní a munice, odesílání dobrovolníků (jejich počet ovšem nedosáhl nikdy ani padesát osob) a výnos sbírek, písemné spojení polské propagandy západním směrem

Lvově 1. 6. 1864, č. 8771/pres. – 902/g.P., ANG, Gossudarstvennyj istoričeskij archiv SSSR (GIA), Lwów.

¹⁴⁰ „Kiedy nas wszystkie rządy opuściły, należy teraz podnieść wyraźniej ideę solidarności ludów i zrobić z niej niejako oś przyszłej narodowej polityki,“ píše Adam Sapięha Okszowski-Orzechowskiemu 2. 6. 1864 do Cařihradu (Arch. Rapersville, Zürich, rkp. 2057). Srov. Henryk BATOWSKI, *Dyplomatyczna misja Milkowskiego w r. 1864*, Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Nr. 7, Hist. 2, Kraków 1956, s. 168–210, zde s. 204.

¹⁴¹ Srov. blíže Václav ŽÁČEK, *Česká spolupráce s pracovníky polské revoluční vlády po porážce povstání 1864*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské university, C 8 (1961), s. 414n.; Henryk WERESZYCKI, *Polska akcja dyplomatyczna w Wiedniu*, in: *Polska działalność dyplomatyczna 1863–1864*, II, Warszawa 1963, s. 12n.; Henryk BATOWSKI, *Rewolucyjna współpraca Słowian zachodnich i połudnowych w okresie powstania styczniowego*, in: *Z polskich studiów slawistycznych*, Warszawa 1963, s. 95–98.

¹⁴² V. ŽÁČEK, *Sztejník*, s. 108.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ H. BATOWSKI, *Rewolucyjna współpraca*, s. 100.

¹⁴⁵ V. ŽÁČEK, *Ohlas polského povstání*, s. 170.

a podporu Poláků prchajících z rakouské internace.¹⁴⁶ Tento obsah jeho práce i jeho stálé spojení s národní vládou ve Varšavě a jejími zahraničními agenturami poprvé koordinovaly dosud spontánní akce českých polonofilů, kteří byli bez přímého pravidelného kontaktu s vedením povstání, s potřebami národní vlády.

Z vídeňských úředních pramenů se dovídáme, že Sztejnikeho triumvirát Tonner – Schulz – Neruda, jemuž Sztejnike nejvíc důvěřoval, jej zasvěcoval do svých plánů, radil se s ním a ukládal mu i nejnáročnější propagační i náborové úkoly.¹⁴⁷ Že právě Nerudův podíl měl ze všech tří hlavních spolupracovníků Sztejnikeových klíčový význam a někde snad i nejpřínosnější, můžeme určit poměrně přesně.¹⁴⁸ Především dal Neruda Sztejnikemu k dispozici „svou“ zpravodajskou síť, která polskému zástupci účinně pomohla v pravidelné a bezpečné dopravě depeší mezi Paříží a Varšavou a povýšila Prahu na novou, důležitou křižovatku ve spojení polského Rządu Narodowego s evropským západem.¹⁴⁹ Sztejnike přicházel po druhé do Prahy se zajištěným spojením s Varšavou a Drážďany. Ty zejména byly bezpečně fungujícím kontaktem se západní Evropou, zvláště s polskou emigrací v Paříži. Bez těchto kontaktů by Sztejnike nemohl svoji misi úspěšně plnit. Kontakt se střední Evropou mu však chyběl. A ten mu otevřelo právě Nerudovo zpřístupnění zpravodajské sítě. Její význam nyní mimořádně vzrostl, a to jejím zapojením do diplomatické agendy národní vlády.¹⁵⁰ Využití Nerudových spojek na této cestě umožňovalo Sztejnikemu i spolehlivé převádění prominentních účastníků povstání uprchlých z rakouské internace do Bavorska nebo Saska.¹⁵¹ Tak byl např. Neruda zapleten do přechodu knížete Dowmunda Matusiewiczze v únoru 1864.¹⁵²

Na druhé straně Nerudovi spolupráce s polským diplomatickým agentem pomohla prodloužit jeho síť na východ do Krakova, kde měl Sztejnike pevné pozice; odtud uvedl Nerudu do kontaktu s předsedkyní Dámského výboru Annou Jerzma-

¹⁴⁶ Pražské policejní ředitelství ministerstvu policie 1. 4. 1864, č. 4172 BM, HHS A Wien; TÝŽ presidiu zemského soudu trestního 17. 5. 1864, č. 1436 PP, P/42, PGT 1853–1865, NA; zejména ale policejní ředitelství Kraków presidiu haličského místodržitelství ve Lvově 27. 4. 1864, č. 2679/pres., ANG, GIA.

¹⁴⁷ „Unter den heisigen persönlichen Bekannten bezeichnete er auch namentlich den Professor Tonner, den früheren Redakteur der Osvieta Ferdinand Schulz und den Feuilletonist des ‚Hlas‘ Neruda als Männer, mit denen er vorzugsweise in seinen Anschauungen über Polen und seine eigene Lage sympatisiert, ihnen sein volles Vertrauen geschenkt und von seiner politischen Mission Mittheilung gemacht hatte. Insbesondere hat der Untersuchte zugegeben, es seien Tonner und Neruda über das Ziel seiner ‚Agentur‘ von ihm wohl unterrichtet gewesen.“ Presidium pražského policejního ředitelství presidiu zemského soudu trestního 13. 5. 1864, s. 5865/B.M., NA. O Sztejnikeho styku s Nerudou také presidium pražského policejního ředitelství ministerstvu policie 7. 5. 1864, s. 4172/P.P., PP 1863–1869, koncept, NA.

¹⁴⁸ K širším souvislostem problému s novějšími údaji srov. Ivan PFAFF, *Jakób Sztejnike und Jan Neruda. Zur Frage der ausländischen Agenten der Polnischen Nationalregierung 1863–1864*, in: *Slavisches Phänomen. Festschrift für Prof. A. Měšťan*, Prag 1996, s. 145–154.

¹⁴⁹ Presidium haličského místodržitelství presidiu pražského policejního ředitelství, Lvov 1. 6. 1864, č. 8771/pres. – 902/g.P., ANG, GIA.

¹⁵⁰ Dokládá to odeslání důležité zprávy Sztejnikeho polské agentuře v Paříži ze 14. 3. 1864 (otiskl ji V. ŽÁČEK, *Ohlas polského povstání*, s. 209–214) touto cestou, jež prostředkoval osobně Neruda, srov. relace z 1. 6. 1864, srov. pozn. 149.

¹⁵¹ Pražské policejní ředitelství ministerstvu policie 9. 5. 1864, č. 1377/P.P., P 42, PGT 1853–1865, NA.

¹⁵² Jako pozn. 144.

nowskou, jež byla ve spojení s polskou emigrací v Ženevě a v Turíně.¹⁵³ I když na krakovském spojení měl evidentně silnější podíl už od března 1863 Barák, uplatňovala se Nerudova aktivita spolu se Sztejnikiem v navázání přímého styku pražského Polského výboru s revolučním komitétem krakovským.¹⁵⁴ Neruda se nevyhýbal ani nejriskantnějším podnikům Sztejnikeho mise: aspoň polský zástupce i později ještě vysoko oceňoval jeho pomoc při odesílání dobrovolníků, na výnosu peněžních sbírek via těšínské Slezsko do Polska a dokonce i na pokusech o nákup zbraní.¹⁵⁵ Ostatně i Nerudovo setkání s Kraszewským v listopadu 1863 umožnila spolupráce se Sztejnikiem, starým pražským dopisovatelem Kraszewského, nemluvě o tom, že polský spisovatel přijel z Drážďan do Prahy právě k rozhovorům se Sztejnikiem. Otázkou zůstává, zda spolupráce se Sztejnikiem neuvedla Nerudu aspoň do nepřímého styku i se šéfem polské diplomatické služby Przybylským, jenž v únoru 1864 přijel do Prahy právě za Sztejnikiem. Že Przybylski – sám architekt nové, pružnější a širší koncepce polského zahraničního aparátu a hlavně jeho zpravodajské agendy – mohl mít na základě údajů svého pražského agenta zájem o českého polonofila, který Sztejnikovi zpřístupnil „svou“ zpravodajskou síť, můžeme, tuším, považovat za nezvratnou domněnku.¹⁵⁶

Dosah Nerudovy spolupráce se Sztejnikiem, stejně jako třeba s Tonnerem, jistě nelze přeceňovat a nadhodnocovat. Neruda byl jen jednou z nejvýraznějších postav v celé družině pražských pomocníků Sztejnikeho. Jeho podíl by byl zcela nemyslitelný bez spojení s Tonnerem a Schulzem. V čem ale jeho přínos polské věci v Čechách na přelomu let 1863 a 1864 opravdu zřetelně převyšoval možnosti ostatních českých prostředníků polského agenta, je víc než zřejmé: byla to jeho zpravodajská organizace a její zpřístupnění Sztejnikovi. Ten přicházel do Prahy sice s pevně vytyčeným programem i s neocenitelnou víc než osmiměsíční orientací v českém prostředí, ale bez vlastní profesní politické praxe. Sám, zvláště na počátku postupoval leckdy rozpačitě a improvizovaně. Musel se proto spoléhat na české pomocníky v technické praxi své mise častěji, než odpovídalo jeho samostatnému postavení. To je hlavní důvod, proč ve srovnání s jinými, zkušenějšími a operativnějšími agenty přínos domácích spolupracovníků vyrostl v integrální součást jeho mise. Proto také Nerudův podíl v pražském triumvirátu Sztejnikeho hlavních „subagentů“ i pomoc jeho zpravodajské sítě Sztejnikemu má pro výklad české podpory lednového povstání v jeho závěrečné fázi zásadní význam.

Zatčení Sztejnikeho rakouskou policií koncem dubna 1864 soustavnou práci celé skupiny přerušilo.¹⁵⁷ Její rozpad podmiňovaly až přemrštěné obavy o osobní bez-

¹⁵³ Policejní ředitelství Krakov presidiu haličského místodržitelství ve Lvově, 19. 5. 1864, č. 619/p.G., ANG, GIA.

¹⁵⁴ Týž témuž 30. 4. 1864, č. 2679/pres., tamtéž. Na důvěrnou spolupráci s Nerudou by ukazoval také výskyt jeho básní a časopisů, nalezených při domovní prohlídce po Sztejnikeho zatčení (protokol z 29. 4. 1864, ad sp. č. 1059/P.P., ST/3/13/Juz., PP 1863–1869, NA).

¹⁵⁵ Srov. relaci sub 147, dále rkp. 6536 IV Ser. II, t. 76. Biblioteka Jagiellońska Kraków.

¹⁵⁶ Tuto hypotézu dovoluje rozbor Przybylského pobytu v Praze, který provedl H. BATOWSKI, *Revolucyjna współpraca*, s. 98–100.

¹⁵⁷ Sztejnike, jak víme z archivního materiálu vídeňského, označil už při prvních výsledcích jmenovitě větší počet svých českých spolupracovníků, i když neinformoval policii o konkrétních akcích, na nichž se podíleli. Je tedy mylné tvrzení Žáčkovo, že obavy českých radikálů po Sztej-

pečnost jejich předních členů Sztejnikovými výpověďmi před policií.¹⁵⁸ Pražská úřední místa záměrně upustila od trestního stíhání zavedeného jen proti Sztejnikemu samotnému.¹⁵⁹ Těsně po jeho zatčení, někdy po 30. dubnu, se na scéně objevil jako nový polský agent ve Vídni spisovatel Vratislav K. Šembera, nejdůvěrnější Nerudův osobní přítel. Po všem, co víme o jejich vztahu v těchto letech i o korelaci jejich vztahu k polské otázce, můžeme předpokládat, aniž by bylo možné se opřít o jejich korespondenci, zachovanou až pro pozdější léta, že Neruda ještě dlouho po Sztejnikově pádu fungoval jako Šemberův prostředník s pražskými radikály i s pražskou diplomatickou agenturou v Praze.¹⁶⁰ Rozbor depeše Karola Benniho Miłkowskému, konkretizován českým materiálem, představuje Šemberovu vídeňskou agenturu z hlediska našeho problému v daleko širších souvislostech než jen jako epizodu v poslední fázi polské diplomatické kampaně a uvádí nás na stopu Nerudovy pozice v české i evropské polonofilské politice. Jako nejvýznamnější přínos své středoevropské mise označuje totiž K. Benni koherentní zřízení polské agentury v Praze a ve Vídni s dalekosáhlými úkoly ve spojení se západní a jižní Evropou, při čemž na první místo staví agenturu pražskou.¹⁶¹

Sled propojení obou nových agentur, nových ovšem jen osobami, a jejich adres v Benniho raportu naznačují, že Šemberova agentura patrně měla mít bezprostřední zpravodajskou návaznost na pražskou agenturu a že ve vztahu k ní měla očividně plnit druhořadou prostředkující, doplňující funkci. Tomu by odpovídal i rozdíl ve znění adres obou agentur: kdežto adresu vídeňskou uvádí Benni ve své depeši přímo Šemberovým jménem, obě adresy pražské jsou nepřímé, krycí (už z toho je zřejmá primární funkce pražské agentury) – první na Annu Ullmanovou, matku první manželky Fričovy,¹⁶² druhá na jistého Léona Grellpoise v Konviktské ulici.

Kdo byl onen záhadný „Francouz“, který se objevil náhle mezi Čechy a Poláky a jehož identitu se nepodařilo dešifrovat ani z policejních seznamů podezřelých či přihlášených osob, ani jako pravé jméno osoby, která Prahou jen prošla, ani jako nositele politického pseudonymu? Odpověď musíme hledat v Benniho údajích o mezi-

keho zatčení „byly bezpředmětné, protože Sztejnik mlčel a nikoho neprozradil“. (V. ŽÁČEK, *Česko-polská revoluční spolupráce*, s. 488).

¹⁵⁸ „Zum Prozesse des Steinicke in Prag wird bemerkt, dass Schulz in grossen Ängsten sei, Tonner gehe wie wahnsinnig herum und auch Neruda fühle sich durchaus bedroht.“ Ministerstvo policie českému místodržiteli, Vídeň 23. 6. 1864, č. 7804/BM, BM 1860–1870, NA.

¹⁵⁹ „Sztejnik je stále ještě v pražské vazbě. Ztroskotaly všechny naše pokusy dozvědět se něco bližšího. Schulze, Tonnera a Nerudu vůbec v téhle věci nevyslychali.“ Václav Frič bratrovi do Paříže, Praha 2. 1. 1865, FA 44 – LA PNP.

¹⁶⁰ Detailní analýzu Šemberovy vídeňské agentury a jejich souvislostí s evropskými kontakty polské agentury v Cařihradu provedl V. ŽÁČEK, *Česká spolupráce s pracovníky polské revoluční vlády*, s. 419–424.

¹⁶¹ Benniho depeše se koncentruje na dva body, zřízení agentury v Praze se spojením s Vídni, Bělehradem, Paříží a Cařihradem a zřízení agentury ve Vídni pro spojení s Prahou, Záhřebem, Bělehradem a Paříží. Benni Miłkowskému, Curych 25. 4. 1864, in: H. Batowski, *Dyplomatyczna misja Miłkowskiego*, jako pozn. 135, příloha 7, s. 184–189.

¹⁶² Henryk Batowski vyvozuje z Benniho poznámky za adresou Ullmanové „Wewnątrz pro Vacka“, že ustanovil pražským agentem Václava Friče. I když se nedá vyloučit, že agentem v Praze byl Čech a právě role Václava Friče v pražských polonofilských kruzích od počátku roku 1864 byla zcela mimořádná, nepochybně mimořádnější než role Nerudova, nepočítá Batowského hypotéza s možností, že šlo o kryptogram. H. BATOWSKI, *Rewolucyjna współpraca*, s. 109.

národním spojení, jaké měla plnit pražská agentura stykem s Vídní, Paříží, Bělehradem a dokonce Cařihradem (Orzechowski): takový úkol mohla tehdy z Prahy bezpečně zajistit jen jediná cesta – tajná zpravodajská síť řízená Nerudou. A nejen to: jestliže vůdcům polské zahraniční služby a jejího zpravodajského aparátu záleželo na úzké koordinaci obou agentur, museli uvítat možnost využít pro jejich pražskou pozici takového činitele, který by nejen ovládal z Prahy už zavedenou a osvědčenou zpravodajskou centrálu, ale také by stál v důvěrném osobním i politickém vztahu k Šemberovi. Všechno tedy ukazuje na to, že ona „francouzská“ adresa byla jednou z krycích adres Nerudovy sítě. Vůbec se neodvažujeme tvrdit, že Neruda by byl pražským agentem ustanoveným Bennim, ač by snad ani to nebylo absurdní alternativou, nevíme-li, zda Benni v Praze osobně byl a nezřizoval-li pražskou agenturu z Vídně, tedy prostřednictvím Šembery, a uvážíme-li nerozřešenou otázku „bratra Siekierky“, dosud neidentifikované osobnosti, která hrála klíčovou roli v polsko-českých protirakouských vztazích těchto let.¹⁶³ Ať už Neruda od května 1864 formální funkci měl, nebo ne, vystupuje zcela zřetelně do popředí posledních polských revolučních akcí v habsburské monarchii nová dvojice Šembera – Neruda, příznačná pro posun myšlenkových a politických sil v českém národním hnutí a jeho polonofilství. Tato sestava, jejíž výběr nebyl jistě z polské strany náhodný, signalizuje výměnu stráží i v mezinárodních souvislostech českého národního hnutí, které se vlivem polského revolučního gesta radikalizuje.

Nerudova bezprostřední angažovanost v opožděných plánech polské revoluční diplomacie v pozdním jaru 1864 vysvětluje i jeho rezervovaný přístup ke Sztejnikeho údajnému nástupci. Koncem května, už po nástupu dueta Šembera–Neruda, se objevuje v Praze – a obrací se také na Nerudu – jako nový polský agent Władysław Cielecki. Ve skutečnosti jde o zástupce Evropského ústředního revolučního výboru vznikajícího v Paříži jako koalice polské demokratické emigrace s emigrací italskou a maďarskou.¹⁶⁴ I když v jejím vedení, pokud nešlo o pouhý plán, figurovala jména Garibaldi, Bakunin, Gercen, Mieroslawski, Košut, Klapka, Türr, Canini, uchýtila se romanticky rozevlátá křídla „spolku“ u reálnějších českých demokratů jen vágně, takže neprávem znepokojovala rakouské úřady v Čechách. Potíže, jaké působil v drážďanském jednání s Miłkowským už koncem března tvrdý Tonnerův odpor proti požadovanému včlenění českého revolučního hnutí do nové revoluční centrály,¹⁶⁵ udávají jasně stupeň pochopení, jaké mohl Cielecki nalézt u Nerudy, jehož reakce nikdy nepřekročila pouhý orientační dotyk, pro nový revoluční plán. V tom nebyl v Praze zdaleka sám. Cielecki nebudil v Praze dost důvěry. V depeších Fričovi byl přímo podezírán z neseriózního a neoprávněného vystupování jménem polské národ-

¹⁶³ Dešifrovat tajemství „Brata Siekierka“ se nepodařilo ani Žáčkovi (*Česko-polská revoluční spolupráce*, s. 480), ani Batowskému (*Rewolucyjna współpraca*, s. 110). Naše analýza by možná nevyklučovala ani takovou cestu, která by vedla k identifikaci této neznámé klíčové osobnosti přes Nerudu. Jsme si ovšem vědomi, že v obou bodech (adresa Grellepois, bratr Siekierka) nepředkládáme hypotézu pevně sklenutou, ale diskutabilní a že další detailní výzkum nakonec třeba její nosnost neprokáže.

¹⁶⁴ Ministerstvo policie pražskému místodržiteli, Vídeň 23. 6. 1864, jako pozn. 158.

¹⁶⁵ V. ŽÁČEK, *Česko-polská revoluční spolupráce*, s. 479.

ní vlády. Že ta v Polsku samém po popravě Romualda Traugutta už neexistovala, byl další negativní aspekt v pražském přijetí Cieleckého iniciativy.¹⁶⁶

Odstup pražského demokratického prostředí včetně Nerudy k Cieleckému a k akci, kterou zastupoval, určovala i nedostatečná orientace českých radikálů v konfliktu bílých a rudých o vedení lednového povstání. Cielecki jako stoupenec rudých se setkával s nedůvěrou bílých, kteří měli v Čechách silné pozice. Nejbližší stál proto pražskému prostředí Dr. Gustav Hartmann, který se objevil v Praze jen tři dny po zatčení Sztejnikeho, tedy ještě před zajištěním poslední garnitury polské národní vlády Rusy, a to zřejmě jako její legitimní pražský agent.¹⁶⁷ Sztejnike totiž zamýšlel už od konce března na svou funkci rezignovat. Po Sztejnikeho pádu vystupoval Hartmann v Praze poměrně rezervovaně, i když se dostal do styku s Tonnerem a jeho druhy.¹⁶⁸ Mezi květnem a zářím 1864 se v Čechách kříží Hartmann s Cieleckým, bílí s rudými, zástupce národní vlády s evropským revolučním výborem. Naprostý chaos vyvolávaný tak komplikovanými osobními poměry se násobí tím, že k Hartmannovi a Cieleckému přistupuje na podzim 1864 další, už třetí agent Ignacy Wegliński.¹⁶⁹ To vše tříští beznadějně české polonofilské síly a brání jejich aktivnějšímu uplatnění v tragickém epilogu polského povstání.

Tato situace se zhruba od srpna 1864 negativně odrazila i v Nerudově poměru k polskému revolučnímu hnutí, a to ústupem z jeho dosavadní intenzivní politické aktivity. Ještě v září 1864 sice o něm slyšíme jako o „povážlivém“ nositeli „podvrtných (umstürzlerisch) politických tendencí“ v souvislosti s posledními polskými diplomatickými kampaněmi¹⁷⁰ a ještě na přelomu let 1866 a 1867 nalezneme jeho jméno mezi abonenty časopisu polských rudých *Niepodległość*, ale jeho aktivita mimořádně klesá.¹⁷¹ Počátkem srpna, ve dni, v kterém stanul ve varšavské citadele před ruskou popravčí četou R. Traugutt, tiskne Neruda v *Hlasu* vášnivou obžalobu Muravjevových masakrů v poražené Polsce: „Ano, praví se, že i v Rusku trest smrti přestane, nejspíš ale tenkrát, až všechny lesy polské budou zporázeny a nastaveny kolem Varšavy co šibenice. To je smutná kapitola, velmi smutná a tak veliká, že líp ani se jí zde nedotýkat. Od Varšavy vjeje Evropou ošklivý, surový vítr!“¹⁷² Z neobvykle patetického vzrušení jinak vzdáleného Nerudovu střízlivému naturelu a jeho civilní dikci, zaznívají prudké tóny ojedinělé v Nerudových veřejných projevech o polské otázce, diktované zřetelně jeho osobním prožitkem celé heroické tragiky polského zápasu, jak ji Neruda promyslel a protrpěl v uplynulém roce. Její stopy nesou i dal-

¹⁶⁶ Václav Frič J. V. Fričovi, Praha 2. 1. 1865, FA – LA PNP. Srov. V. ŽÁČEK, *Problémy slovanské vzájemnosti*, s. 252.

¹⁶⁷ Ministerstvo policie českému místodržiteli, Vídeň 19. 6. 1864, č. 6457/BM, BM 1860–1870, NA.

¹⁶⁸ Jako pozn. 164.

¹⁶⁹ Pražské policejní ředitelství presidiu místodržitelství 9. 8. 1864, č. 2421/P.P., 8/1/15/21, PP 1863–1869. O Weglińském Z. HÁJEK, *Josef Menšík – spolupracovník polské revoluční strany*, s. 162.

¹⁷⁰ Ivan PFAFF, *Jan Neruda a české demokratické hnutí v letech šedesátých*, Praha 1963, s. 50.

¹⁷¹ Rkp. Ew. 2050, fol. 193, Biblioteka Czartoryskich, Kraków.

¹⁷² *Na přední stráži*, Hlas, 7. 8. 1864, Česká společnost I, s. 282.

ší ohlasy porážky polského povstání v jeho publicistice. Byť spíše formou sarkastických výpadů proti domácím i zahraničním nepřátelům polské revoluce.¹⁷³

Po roce 1864 pozorujeme již zcela jasně, jak se Nerudova spolupráce s obdivovaným polským revolučním hnutím přes jeho stálé otevřené sympatie stává stále řidší a nesoustavnější. Víme-li o Nerudových sympatiích k polské radikální emigraci ještě z roku 1867, nemůžeme s jistotou vyloučit, zda se neangažoval pro polskou věc i ve druhé polovině šedesátých let. I když mlčení pramenů by mohlo být důsledkem snížené pozornosti rakouských úřadů po ústupu akutního revolučního nebezpečí, nápadný rozdíl mezi častým výskytem Nerudova jména ve zprávách o polské agitaci v Čechách v první polovině šedesátých let a jeho absencí v nich v období následujícím není podmíněn jen charakterem pramenů.

Polské povstání dožívalo sice v diplomatických akcích Przybylského a Kurzynových až do předělu let 1865 a 1866, realistickým pozorovatelům evropské politiky i jejích spodních proudů bylo však zcela jasné, že jeho faktické zhroucení v létě 1864 ohlašuje dlouhodobé vítězství evropské reakce. Zdá se, že tak chápal potlačení lednového povstání a hrůzné represe vítězů v rozměru genocidy – 400 poprav, 19 000 deportací na Sibiř, 3500 lidí v nucených pracích, 7000 osob v trestních kompaniích – i Neruda. Rozhodně posuzoval vyhlídky na nové aktivní vystoupení polského revolučního hnutí po roce 1865 v současné konstelaci daleko skeptičtěji než jeho nejkritičtější přátelé z řad radikálních demokratů. Jistě byl Neruda v české demokratické společnosti jedním z mála lidí, kteří si dovedli přiznat, jak všechny nadějně plány vyprovokované polským povstáním v evropském měřítku nedokázaly nakonec využít příznivé revoluční situace k radikální transformaci celoevropské konstelace v demokratickém a národotvorném směru. Stagnace, jakou Neruda postřehl ve vývoji evropské revoluční demokracie, ústup českých radikálních demokratů z progresivní politické akce, odvrát vedoucích představitelů evropského revolučního potenciálu od lidových mas a jejich kontraproduktivní orientace na dynastické a aristokratické protirakouské síly (Napoleon III., Bismarck, Cavour, Czartoryski), to jsou vše objektivní regresivní síly, které od poloviny šedesátých let 19. století stimulovaly prudkou depresi Nerudova demokratismu, v níž přirozeně nebyl v Čechách sám. Projevilo se v ní zoufalství z naprosto neočekávané těžké porážky a ne vždy dost reálného evolučního optimismu a jeho náporu proti zpátečnickým národním i politickým řádům v polovině Evropy. Státní samostatnost a státní sjednocení nesamostatných evropských národů, které od roku 1866 změnilo mapu Evropy vznikem národního státu italského, uherského, německého, srbského nebo rumunského, nerealizovaly síly evropské demokracie „revolucí zdola“, nýbrž jejich odpůrci – kompromisní liberalismus, monarchistický legitimismus a někde dokonce militaristický imperialismus – prostředky příkře protichůdnými všem demokratickým ideálům. Toto poznání vneslo do řad evropského demokratického hnutí všeobecné drastické procitnutí z velkých snů, jimiž bylo stigmatizováno znamení utopie a romantických tužeb, jež se bezmocně stavěly proti (údajným?) „skutečným silám života“. Takové těžké zklamání vyjadřuje v trpké bilanci revolučního demokratismu rozčarováním nad „neúrodnou u nás sociální a duševní půdou“. Opět je zřetelně identifikují Nerudovy, tentokrát defétistické nálady:

¹⁷³ Nerudovy fejetony v Národních listech z 28. 4., 9. a 16. 6. a 4. 8. 1867. Srov. blíže Ivan PFAFF, *Jan Neruda a Rusko*, Česká literatura IV, 1956, s. 193–236.

„Začali jsme hory válet a vidíme nyní, že musíme dříve po nádenicku hroudy rozkopávat.“¹⁷⁴

Všechny tyto komponenty přesunují myšlenkově i společensky Nerudovu pozici v rozvrstvení českého demokratického hnutí a tedy i v poměru k polskému zápasu ipso facto na jinou rovinu. Zapřísáhlý nepřítel uzurpátora francouzského trůnu Napoleona III. viděl v sílící orientaci většiny proudů polské emigrace na francouzského císaře dekadentní vyznění revoluční demokracie v maloburžoazní demokratismus, namnoze liberalismus, který se bezděky spokojuje úlohou koně, do něhož evropská reakce zapřáhla svůj vlastní vůz. Je nesporné, že Neruda tu nediferencoval a přinejmenším přehlížel zápas posledních důsledných polských revolučních demokratů Dąbrowského nebo Wróblewského a celé kohorty věrnosti demokratickým ideálům, která je zavedla až na barikády Pařížské komuny. Ovšem Neruda posuzoval polské revoluční hnutí po ztrátě bezprostředního kontaktu s jeho zástupci v Čechách především na základě informací, jaké měl od Friče, podle jehož orientace hodnotil i revolucionáře polské. Pak ovšem nemohla Nerudova analýza při Fričově sestupné orientaci od roku 1866 dopadnout pro polský osvobozenecský boj příliš lichotivě. Další objektivní pozadí má prudký pokles dříve vzestupné křivky Nerudova revolučního polonofilství i v nové, pragmatičtější orientaci polského veřejného života v ruském záboru. Že nemohl sdílet Czartoryského koncepci francouzsko-rakouské války proti Rusku, která by regenerovala polskou státnost, je více než nasnadě.

Avšak trapná Nerudova role mezi panslavistickými agitátory českého měšťanstva v létě 1867 se nedá beze zbytku vysvětlit jen jeho rozhořčením z dualistického znásilnění těch nejzákladnějších národních a politických práv. Byla také koncem slepé uličky, do níž zavedla Nerudu ztráta orientace, kterou mu poskytovali dosud radikální demokraté a hlavně jejich zahraniční zastoupení (a vedení) reprezentované Fričem. Nerudův epizodický obrat od podpory polského zápasu k jeho největším nepřítelům signalizuje především kontradikci emocionálního vzrušení a kritických aspektů, jaké pod tíhou znásilnění národních práv podléhají i progresivní osobnosti, aby dospěly k iracionálnímu hodnocení životních skutečností. Tam, kde obrana ohroženého národnostního zájmu figuruje jako absolutizované měřítko sociálních a mravních norem, může příslušnost k malému potlačovanému národu vyústit v tragický začarovaný kruh, ne-li frustraci, která zbavuje schopnosti vidět svět v reálných proporcích. Taková zátěž postihuje hlavně vrstvy sociálně nevyhraněné nebo rozkolísané – inteligenci a měšťanstvo, tedy hlavní nositele národního hnutí, a zatlačuje nechtěně jejich citově podložené národní požadavky až do rozporu se zájmy společenského pokroku. To nebyl jen případ reakce na vítězství dualismu ani otázka sociální nevyspělosti českého prostředí a dokonce ani specifikum buržoazně demokratické fáze kapitalistické společnosti. Můžeme to pozorovat i v západní Evropě, a to už od biedermeieru až hluboko do 20. století.

Skutečnost, že Neruda nekriticky, přímo v nadšených výkřicích hodnotil demonstrativní českou účast na známé pouti do Moskvy,¹⁷⁵ že doprovázel českou deputaci do Ruska básní, v níž přisuzoval carskému Rusku obrodu západního světa, klesa-

¹⁷⁴ Neruda Fričovi, Praha v listopadu 1865, FA 44 LA PNP. K tomu i Nerudův příznačný výklad o chybějících podmínkách pro organizaci samostatné (radikálně) demokratické strany v Čechách (přípisek na Sladkovského listu Fričovi ze 17. 8. 1864, tamtéž).

¹⁷⁵ Pražský místodržitel presidiu říšské kanceláře 19. 7. 1867, č. 45/g.P. – PGT 1867, NA.

jícího do propasti,¹⁷⁶ by bylo možné vysvětlit obecnou přitažlivostí rusofilského opojení ve spojitosti s moskevskou poutí jako nejvýraznější demonstrace proti dualismu. Neruda tím zabloudil k nevhodným formulacím, jež mohly působit jako výsměch utrpení polského lidu pod carskou knutou. Horší ale ještě je, že připustil, aby slovanofilský výbor českého měšťanstva používal ke svým tajným zahraničním stykům jeho staré revoluční cesty z roku 1863 a obrátil tak cestu za evropskou revolucí do její nejhorší negace.¹⁷⁷ A přímo otřesně působí, dovídáme-li se o Nerudovi jako o vyznavači ruské moci a připojení západních Slovanů, tedy v první řadě Poláků a Čechů, k carské říši. Zdá se, jako by Neruda propadl pochybnému kouzlu imperiálního mesianismu rusifikačního panslavismu. I když Neruda z tohoto svého poblouznění téměř úplně vystřízlivěl už v září 1867, tedy po čtyřech měsících, a to jistě pod vlivem radikálů, kteří se právě roku 1867 naposled vzepjali k velkému morálnímu gestu demokratického angažmá, určitá rezidua tohoto postoje si přenesl i do rozpačité nedůsledné obrany propolského Fričova vystoupení proti moskevské pouti z 13. září 1867. Ačkoli oprávněnost Fričovy demokratické kritiky plně sdílel, nepovažoval za vhodné vystupovat s ní veřejně v momentu, kdy mohla v jeho poněkud pokřivené představě narušovat nejdemonstrativnější prostředky opozice vůči Vídni po nastolení dualismu.¹⁷⁸ Je přirozené, že takový kompromisní demokratismus mu musel vynést odsudek stoupenců toho Friče, jehož chtěl bránit proti nenávisti proruského měšťanstva.¹⁷⁹

Na druhé straně je zřejmé, že váhavý přístup k demokratické kritice českých polonofilů diktovala Nerudovi obava z plánu vídeňské vlády využít jejich proticarské agitace v rakouských službách k oslabení a také diskreditaci českého národního hnutí.¹⁸⁰ Tato obava nebyla nijak subjektivním produktem Nerudova podezření, ale vycházela z reálného hodnocení objektivní politické konstelace, jaká se vytvářela na podzim 1867 ve Vídni jednáním mezi rakouskými vládními kruhy, polskými poslanci z rakouské Haliče a cařihradskou agenturou Okszy Orzechowského o protiruskou rakousko-tureckou koalici v zájmu polské emigrační diplomacie.¹⁸¹ Austrofilská orientace, do jejíhož vleku uváděly tyto problematické kalkulace Nerudova přítele Šemberu jako reprezentanta polské agentury ve Vídni, se stávala ohniskem zpravodajských spojů polských dopisovatelů cařihradské agentury Orzechowského a jevila se Nerudovi při Šemberově vlivu na pražské radikály nepochybným nebezpečím. Kolísavost, kterou v těchto týdnech Šembera Nerudovi vytýkal, se objevuje v poněkud jiných souvislostech, než do jakých ji začleňovala podrážděná interpretace krátkozrakých českých polonofilů, která nediferencovaně zjednodušovala kritickou Nerudovu skepsi jako protipolské zaujetí. Jiný přízvuk dostal i Nerudův odstup od jinak pokrokové protimoskevské Fričovy politiky, kterou cařihradští Poláci se souhlasem Poláků drážďanských vskutku nebezpečně sblížovali se zájmy vídeňské vlády. A to zejména,

¹⁷⁶ *Ve východní záři*, Květy I, 1867, č. 1, s. 3.

¹⁷⁷ Pražské policejní ředitelství presidiu říšské kanceláře 29. 6. 1867, č. 3109/P.P. – 949/g.P., NA.

¹⁷⁸ *Některé osobnosti*, Národní listy, 25. 9. 1867, ČS II, s. 318. První si všiml tohoto Nerudova projevu V. ŽÁČEK, *Problémy slovanské vzájemnosti*, s. 277.

¹⁷⁹ F. Dattel Fričovi, Praha 30. 9. 1867, a Šembera Fričovi, Vídeň 21. 10. 1867, FA – LA PNP.

¹⁸⁰ Adam LEWAK, *Dzieje emigracji polskiej w Turcji (1831–1878)*, Warszawa 1935, s. 195–203 a V. ŽÁČEK, *Česká spolupráce s pracovníky polské národní vlády*, s. 419.

¹⁸¹ Tamtéž.

když celý plán byl nejen ochoten obětovat srbské unifikační a konsolidační hnutí Portě, ale zatlačoval i poslední spekulativní pokusy o obnovu polské státnosti definitivně do protidemokratických vod Czartoryského.

Rusofilská euforie, v jejímž hlasateli bychom sotva poznali nedávného vášnivého obránce polského povstání proti témuž Rusku, znamenala nejhlubší bod v poklesu Nerudova polonofilství a zároveň zlom k jeho novému vzestupu. Je nepochybně příznačné, že k revizi protidemokratické epizody pomohla Nerudovi opět polská otázka a obrodný styk se členy Evropou opuštěné polské emigrace. Jeden z „duševně zbankrotovaných kavalírů Pustowojtovné“, jak Nerudův okruh ostouzeli reakční čeští rusofilové ještě několik týdnů před moskevskou poutí, na prahu roku 1867 příkře odsuzoval carismus jako demoralizujícího despota, jenž nečiní nic jiného, než jen vychovává lidi ke strachu.¹⁸² Neruda po opadnutí první demonstrativní vlny odporu proti dualismu nemohl zůstat stranou očistného kritického náporu proti rusofilství jako opoře ohroženého českého národního hnutí. Zdálo by se, že Neruda revidoval své pokřivené nazírání především pod tlakem proticarské kampaně radikálních demokratů. Na to by ukazovala už Nerudova obrana Fričova otevřeného listu českému tisku ve věci moskevské pouti, v níž doporučil české politice demokratickou polskou orientaci. Ale v polovině července 1867, kdy přece celá česká veřejnost ještě plavala v rusofilských vlnách, setkal se Neruda v redakci *Národních listů* s Anatolem Francizkem Oleskiewiczem, synem pařížského zlatníka a vedoucím jeho pražské filiálky, stoupencem polské emigrace, s nímž pak udržoval několik let pravidelné styky. Oleskiewicz, sám Fričův informátor, přesvědčoval Nerudu, že Češi by se mohli opírat o Rusko teprve tehdy, až by bylo samo osvobozeno gercenovskou revolucí a podalo bratrskou ruku bojující Polse.¹⁸³

Stopy tohoto obratu nesou i ty Nerudovy projevy, v nichž ještě přijímá pouť s jednoznačnými sympatiemi. Nejpregnantněji snad v komentáři pařížského atentátu na cara Alexandra II., návštěvníka světové výstavy v Paříži, kde ostře odmítá obvinění „nepřátel Polsky“ ze spiknutí polské emigrace prudkým výkřikem: „Hrdinnému národu polskému nelze imputovat vraždu úkladnou!“¹⁸⁴ Brání tudíž polské hnutí tónem, jaký si mnoho nezadá s jeho projevy za lednového povstání. „Kus sibiřské zimy“, který cítí vanout z návratu české deputace z Moskvy později,¹⁸⁵ nebo odpor proti státu, v němž „hnisá a škvaří se otroctví ve všech stupních svých“,¹⁸⁶ naznačují rovněž polský podíl na renesanci jeho kritického stanoviska k carskému a slavjanofilskému Rusku.

Kladné stanovisko k polskému revolučnímu hnutí si pak už Neruda udržel po celý život. V sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století ustoupily revoluční po-

¹⁸² *Národní listy*, 24. 2. 1867, *Česká společnost II*, s. 201.

¹⁸³ Pražské policejní ředitelství ministerstvu policie 7. 8. 1867, č. 3424/B.M. IBAM, HHSA. Není vyloučeno, že vedle Oleskiewicze mohl mít na Nerudu v tomto směru vliv také polský student Marek Wysocki, jenž působil v Praze jako korespondent *Czasu*, *Dzienniku Poznańskiego* a *Gazety Narodowe* i přispívatel *Národních listů* a byl považován za agenta Kraszewského. Pražské policejní ředitelství ministerstvu policie 9. 6. 1867, č. 1010, R/3/38, PP 1863–1869, NA.

¹⁸⁴ *Národní noviny*, 9. 6. 1867, *Česká společnost II*, s. 271. Antal Stašek tvrdí ve svých *Vzpomínkách*, že ruští liberální exulanti byli v Praze podezíráni ze služeb pražské policii. A. STAŠEK, *Vzpomínky*, s. 190.

¹⁸⁵ *Národní listy*, 8. 10. 1867, *Česká společnost II*, s. 321.

¹⁸⁶ Tamtéž, 14. 10. 1867.

kusy o obnovu polské státnosti definitivně ze zřetele mezinárodního zájmu a polský národní život se ve všech zábořích pohyboval po zcela jiných rovinách než v letech šedesátých. Je proto samozřejmé, že i projevy Nerudova poměru ke stále nevyřešené polské otázce byly daleko méně intenzivní a výrazné a že již vůbec nesnesou srovnání s jeho angažmá z let 1863–1864. Je z nich ale patrné, že stálou pokrokovostí a demokratičností plasticky dokresluje Nerudův vztah k polským problémům a že tím zaujímá pevné místo v krystalizaci jeho všelidského politického myšlení při udržování kontinuity revoluční tradice české veřejnosti na její cestě k občanské společnosti. „Neotřesitelnou víru v pokrok“ našel u Nerudy Karel Kosík, když zachytil před více než půl stoletím jako první a nadlouho jediný „samostatné Nerudovo místo v ideologii šedesátých let“ a prokázal jeho „podzemní plebejský proud, ... plebejství jako spodní proud jeho pojetí světa“.¹⁸⁷

Sem by patřil vedle Nerudova naléhání na Antala Staška v roce 1875, aby zveřejnil své negativní zkušenosti z carského Ruska,¹⁸⁸ především Nerudův oživený zájem o perzekuci poznaňských Poláků Bismarckovým režimem v sedmdesátých a osmdesátých letech. V komentáři zatčení poznaňského arcibiskupa Ledochowského, vůdčího představitele odporu proti germanizaci v pruském záboru, navázal Nerudův drtivý sarkasmus na jeho starší pozornost k tvrdému osudu poznaňských Poláků z roku 1861.¹⁸⁹ Všestranný rozhled po jejich zápase charakterizoval Nerudův obsáhlý portrét polského poslance německého říšského sněmu Graeveho, inspirovaný jeho vystoupením v berlínském parlamentu na podporu návrhu na uzákonění jazykové rovnoprávnosti v pruském záboru v lednu 1886.¹⁹⁰ Neruda tu popularizoval Graeveho organizační práci na ochranu polských práv i jeho účast na obraně vypovězených Poláků, oceňoval jeho „živý cit pro spravedlnost“ a představil ho jako jednoho z nejpopulárnějších polských osobností s programem v duchu slavného Mickiewiczova kréda „za vaši i naši svobodu“.

Skutečnost, že náznaky revolučního řešení postavení Poláků v budoucnosti neměly v Nerudově nazírání na polskou otázku po jejich „pacifikaci“ místo ojedinělé, prokazuje jeho zásadní projev o polském revolučním hnutí z roku 1875. V prvních dnech toho roku uvedlo Prozatímní divadlo Sardouovu hru „Rabagas“, která byla ne-

¹⁸⁷ Karel KOSÍK, *Česká radikální demokracie*, Praha 1958, s. 226, 224. Zdá se nám typické, že tuto přesnou a nadto vysoce perspektivní pozici Nerudovu neatakuje první ani politický, ani literární historik, nýbrž filozof, nota bene tenkrát marxistický (nebo snad právě proto?), a to už v polovině 20. století, kdy Neruda politický unikál pozornosti historiografie obecné i literární. První po Kosíkovi (a také po Puršovi) zdůrazňuje Nerudův plebejský demokratismus, jeho plebejskou radikalitu Otto URBAN, *Die tschechische Gesellschaft 1848–1918*, Köln–Graz 1994, s. 347. Ten také upozorňuje, že „Nerudas Auftreten besass für die weitere Entwicklung der tschechischen Gesellschaft eine ganz ausserordentliche Bedeutung,“ (tamtéž, s. 195). Naopak, co už Kosík koncem padesátých let vlastně artikulovat nemohl, postihuje Urbanův výměr „Nerudas Nationalbewusstsein gründete sich immer auf eine allgemein humanistische Basis“ (tamtéž, s. 549). Nerudův soustavně sledovaný všelidský aspekt (srov. zde jeho projev z 29. 8. 1868, pozn. 43): tím vším „kündigte er das neue Epoche des Denkens der tschechischen Gesellschaft an“ (tamtéž, s. 196).

¹⁸⁸ A. STAŠEK, *Vzpomínky*, s. 445.

¹⁸⁹ *Arcibiskup Ledochowski*, Humoristické listy, 21. 2. 1874, Podobizny I, Praha 1951, s. 15.

¹⁹⁰ *Baron Ludvík Graeve*, Humoristické listy, 19. 2. 1886, Podobizny III, Praha 1960, s. 95.

O útisku Poláků v pruském záboru i Neruda Juliu Grégrovi 7. 2. a 5. 12. 1886, LA PNP, sign. 8 G 37.

senátořem odporné satiry na polskou emigraci.¹⁹¹ Jako divadelní referent *Národních listů* napsal Neruda o její premiéře zprávu, do které vložil výmluvnou obranu polské emigrace: „Známo, co vše vytrpěla vystěhovalá Polska, známo, že synové její dostavovali se na každé bojiště, kde prolévána krev za svobodu ... My Češi ale pomohli satíře té ochotně na jeviště své. První úkaz toho druhu ve slovanském světě!“¹⁹² Neruda zde využil apoteózy polské emigrace, výjimečné v české veřejnosti sedmdesátých let, k útoku na její české hanobitele a k solidaritě s polorozpadlou tradicí v české společnosti jako tvořivou společenskou silou. Stejně cíle sledoval i v osmdesátých letech, když v holdu „osvoboditelům potlačených udupaných národů“ oživil na prvním místě paměť „velkého Kościuszka v rozervané Polsce“,¹⁹³ i v nekrologu Bohdana Zaleského, v němž příznačně upozornil na nápis na polském (emigračním) hřbitově v Paříži „Z našich kostí vyvstanou mstitelé naši“.¹⁹⁴ V letech naprostého zbahnění české měšťanské politiky a opuštění všech demokratických ideálů v českém veřejném životě koncem osmdesátých let není bez významu ladění závěrečného akordu Nerudovy solidarity s polským revolučním zápasem v jeho posledním projevu o polské otázce.

Krise z roku 1867 je nejnápadnějším přerывem v progresivní, vzestupné linii jeho polonofilství. Ale už vzepjetí jeho aktivity v letech 1863–1864 vykazuje řadu rozporů a nedůsledností. Především Neruda posuzoval lednové povstání jako jednotný proud bez jakýchkoli odstínů, idealizoval převraty ve varšavské národní vládě, její stálé změny, její rozporná křídla, složité stranické a osobní spory prolnuté výměnou zahraničních agentů, protichůdná pojetí boje mezi bílými a rudými. Nutno zdůraznit, že to vše pro české prostředí snižovalo srozumitelnost poměrů v povstání. Jistá nekritická idealizace heroických gest polského boje byla pro všechny české demokraty, odleva doprava východiskem, jež jim dovolovalo přivírat oči před problémy, které in nuce ohrožovaly úspěch povstání, a se stejným nadšením podporovat bílé jako rudé.¹⁹⁵ Jako Tonner, Barák a mnoho dalších neviděl rozdíly mezi nimi a kolísal mezi oběma směry, aniž by si uvědomoval jejich společenské zázemí a pozadí. V první fázi povstání spolupracoval spíše s bílými, od podzimu 1863 s rudými, ale zároveň ještě s bílými a nevidalo mu, že se obrací od jedné ideologie a taktiky k protilehlé, od Mieroslawského k Miłkowskému. Odpůrce Czartoryského neviděl, že mezi ním a bílými není podstatný rozdíl, ale spojitost. Nepřítel aristokracie v domácích poměrech nepostřehl nebo přinejmenším přezíral vedoucí podíl šlechty v táboru bílých i příbuznost, ne-li identitu rudých se sociálním složením českého národního a demokratického hnutí. Taková mnohonásobná neujasněnost zaráží tím spíše, že v Paříži měl ve styku s polskou emigrací příležitost osvojit si všestrannější pohled než většina ostatních českých demokratů.

Z neznalosti rozdílů mezi bílými a rudými vyplývají další slabiny jeho postoje k polskému revolučnímu hnutí, hlavně přezírání povážlivých stínů sociální a národnostní politiky polské národní vlády. Neruda chápal takové třídní omezení jako lido-

¹⁹¹ Šlo především o postavu emigranta, karikující polské revolucionáře. Premiéra byla vypískána, představení muselo být přerušeno a hlediště bylo pro polonofilskou demonstraci obecnostva vyklizeno policií. *Národní listy*, 14. 1. 1875.

¹⁹² Tamtéž, 17. 1. 1875.

¹⁹³ *Giuseppe Garibaldi*, *Humoristické listy*, 17. 6. 1882; *Podobizny II*, s. 63.

¹⁹⁴ *Bohdan Zaleski*, tamtéž, 23. 6. 1887; *Podobizny III*, s. 109.

¹⁹⁵ Podrobně na to poukázal V. ŽÁČEK, *Česko-polská revoluční spolupráce*, s. 461–465.

vou revoluci, „powszechnu wojnu ludowu“ přes naprostou neúčast širokých vrstev selského, zemědělského venkovského lidu, tedy kolem 85 % polské populace, který zaujímal k povstání postoj zcela pasivní a často příkře odmítavý. To je při Nerudově pojetí sociálního obsahu národního hnutí nedostatek vůbec nejpovážlivější. Nelze jej vyložit neinformovaností nebo dezorientací. V českém prostředí nechyběly hlasy o propasti mezi šlechtou a lidem a sami Nerudovi blízcí druhové postrádali v povstání sociální oporu venkovského lidu, jehož neúčastí a odporem, podmíněným lhotejností národní vlády k hospodářské a sociální situaci a k jejím potřebám, správně vysvětlovali porážku povstání.¹⁹⁶ Vyznavač naprosté národnosti a jazykové rovnoprávnosti zcela přehlížel neoprávněnost požadavku obnovy polské státnosti v hranicích z roku 1772 a potlačování ukrajinských práv národností politikou bílých, ačkoli necelý rok před povstáním varoval Poláky před jejich národností intolancí vlastní list¹⁹⁷ a ačkoli o prudkém konfliktu mezi Poláky a Ukrajinci ve východních oblastech informoval českou veřejnost dokonce Neruda sám.¹⁹⁸ Ovšem tento ožehavý problém pociťoval v Čechách málokdo, nikdo u nás nepřihlédl k oprávněným a prozřetelným hlasům rudých proti tzv. historickým hranicím, ani Frič, který byl ve vleku vypjatého velkopolského nacionalismu Mieroslawského.

Fričův vztah k Mieroslawskému a Nerudova závislost na Fričových informacích přispěly k Nerudově nevšímavosti ke spojení levých rudých s ruskou revoluční demokracií, především s Gercenem. Přitom o nějaké Nerudově neinformovanosti o perspektivě spolupráce a společného polsko-ruského postupu se nedá mluvit, víme-li, že jej na jaře 1863 otevřeně propagovala redakce, jejímž byl členem,¹⁹⁹ a že v Paříži se Neruda seznámil v polské čítárně s Gercenovým *Kolokolem*, jež pak jeho zpravodajská síť rozšiřovala v Čechách.²⁰⁰ Neruda musel znát Gercenovy projevy o polské otázce a o nutnosti spojení polské revoluce s revolucí ruskou jednak z jejich přetisku ve Fričově ženevském *Čechu* 1861, kdy Neruda do tohoto revolučního listu přispíval,²⁰¹ jednak z jejich opětovných citací ve Fričových článcích v českém radikálním listu roku 1863.²⁰²

Na druhé straně je ovšem nesporné, že plně porozumět všem složitým souvislostem polské revoluční problematiky a vyhovět jejich nárokům bylo často nad Nerudovy možnosti. K rozšíření a zaostření zúženého rozhledu z jeho pražské pozorovatelný mu nepomáhala proti polským poměrům jednoznačnější společenská diferenciaci-

¹⁹⁶ A. STAŠEK, *Vzpomínky*, s. 18–120; Renáta TYRŠOVÁ, *Jindřich Fügner*, Praha 1926, s. 73; velmi plasticky v listu F. Zacha F. L. Riegrovi z roku 1869, znění dopisu v *Zápiscích Marie Červinkové-Riegrové* z 2. 2. 1884 (Jan HEIDLER, *Příspěvky k listáři F. L. Riegra*, II, Praha 1926, č. 517, s. 216).

¹⁹⁷ „Přejeme si právě ve prospěch Poláků samých, aby již nahlédli, že podceňování, rusínských snah, urážlivým chováním naproti spravedlivým požadavkům jejich nepletli sami na sebe bič.“ *Hlas*, 20. 2. 1862.

¹⁹⁸ *Čas*, 27. 6. 1861; *Česká společnost I*, s. 55.

¹⁹⁹ *Hlas*, 27. 1. a 8. 4. 1863.

²⁰⁰ Srov. pozn. 94 a 95.

²⁰¹ Úvod (citace z Gercenova *Z druhého břehu*), *Čech* 1861, č. 1, s. 1; *Vivat mater dolorosa* (Kolokol o varšavských masakrech), tamtéž, č. 5, s. 33. Srov. J. V. FRIČ, *Spisy I*, Praha 1956, s. 68, 158.

²⁰² *Vlastenecké zápisky polské*, *Pravda*, 16. 7. 1863; *Stanovisko Gercenovo ohledem k Polsce*, *Boleslavan*, 18. 12. 1863 (*Spisy*, s. 360–375, 484–490). O Gercenově politice v polské otázce byl Neruda informován také Jabłonowskim a Oleskiewiczem v letech 1860 a 1867.

ce a stratifikace českého prostředí. Neruda jako mluvčí maloburžoazního stádia ve vývoji národního hnutí na cestě k občanské společnosti měl nejcitlivější porozumění pro takové demokratické proudy, v nichž se uplatňoval vůdčí podíl měšťanských vrstev a jejich politických programů. To vůbec nebyl případ polského politického života, v němž ústředním nositelem politických akcentů byla vysoká magnátská šlechta a v němž naopak kapitalizace jeho ekonomické základny probíhala opožděněji a nerovnoměrněji než v Čechách. Proto můžeme postihnout v Nerudově myšlení přesnější pochopení pro sociální strukturu vzdálenější italské revoluční problematiky než značně složitějšího a rozpornějšího společenského rozvrstvení bližšího hnutí za obnovu polské státnosti, jakkoli v Polsku i v Itálii šlo stejně o státní sjednocení. Křivka Nerudova polonofilství byla lomená a ne bez zvrátů už proto, že bez výkyvů nebyl v důsledku proměnlivých podmínek ani vývoj samotné polské situace. Takže mnohdy se poučenost nahrazovala nadšením, jaké přirozeně nebylo nejspolehlivějším vodítkem. Přesto nelze Nerudovi upřít snahu postihnout v plně šíři nad subjektivní sakralizaci polského heroismu problematiku složitější. Z jeho výkladu porážky lednového povstání „nešťastnými okolnostmi“ a ze zjištění, že od „myšlenky tak daleko k uskutečnění“²⁰³ se dá vystopovat aspoň neurčité tušení problémů, jejichž vidění u něj postrádáme.

Daleko podstatnější však je, že poměr k lednovému povstání a k polskému revolučnímu hnutí vůbec je u Nerudy jediným případem, nebo aspoň jediným případem v tehdejší české společnosti, kdy levicový „plebejský“ demokrat²⁰⁴ aktivně spolupracoval s revoluční demokracií, ačkoli by vlastně měl teoreticky ještě kotvit v demokraticismu měšťanském. Takový rozpor mezi teorií a praxí jistě vede také k nedůslednostem, o nichž byla řeč, ale na druhé straně, a to je mnohem důležitější, prokazuje tento předstih společenského působení před třídním zakotvením, jak se české národní hnutí ve svých nejvyspělejších představitelích stykem s evropskými revolučními událostmi radikalizovalo vzdor původnímu umírněnějšímu východisku a překračovalo svým konkrétním postupem původní myšlenkový a politický rámeček. Rozhodující úlohou polských revolučních pramenů v krystalizaci Nerudova vzestupu nad běžnou měšťanskou demokratickou ideologickou základnu jeho vlastního nazírání i jeho okolí je určován i trvalý podíl jeho spolupráce s polským revolučním hnutím na jeho politickém myšlení i po pádu povstání. Nerudova účast na podpoře lednového povstání je jedním z nejvyšších vrcholů jeho aktivního politického přínosu v národním hnutí českých demokratů. Obrana polské revoluce a snaha o neporušené uchování jejích ideálů je jednou z nejkonstruktivnějších myšlenkových cest, jedním z nejdynamičtějších postupů doposud neujasněné české demokracie. Specifické metody a formy, jaké uplatňuje, nebránily dosud redukovat širší přínos osobnosti jeho typu na pouhou „výměnu kulturních hodnot, jíž napomáhali představitelé mladé buržoasní inteligence polonofilsky orientované“.²⁰⁵ Obraz Nerudova angažmá pro polské revoluční hnutí, který objevil v galerii českých sympatizantů boje za obnovu polské státnosti novou, výraznější tvář a vnesl do jeho koloritu barvitější tón, naznačil, že s takovým zjištěním

²⁰³ Hlas, 24. 12. 1863; *Drobné klepy* I, Praha 1958, s. 249.

²⁰⁴ „Základní svár Nerudova světového názoru: spor buržoasního demokraticismu... s podzemním plebejským proudem,“ soudí přesně K. KOSÍK, *Česká radikální demokracie*, s. 232.

²⁰⁵ Andělín GROBELNÝ, *K problematice česko-polských vztahů v letech 1868–1871*, Slezský sborník 1963, s. 83.

už nevystačíme. Družinu „příslušníků nejmladší generace české“, již „sympatie s polským hnutím poskytly velkou příležitost uplatnit se revolučně“,²⁰⁶ nemůžeme napříště omezovat jen na fričovské a sabinovské radikály, ale musíme ji v mnohém rozmnožit bohatým myšlenkovým nábojem, jež postihujeme v Nerudově vkladu do obrazu česko-polské revoluční spolupráce v 19. století.

Nedosti na tom. Kapitola, kterou jsme nastínili, dokládá navíc zásadní fenomén: předstih kultury před politikou ve vývoji celého českého 19. století a dokonce až hluboko do dvacátého. Od obrození a národního hnutí do roku 1968 kultura supluje politiku vždy tam, kde ta nesmí a ještě častěji nedovede plnit svou vlastní funkci ve vývoji společnosti. „Nesoulad mezi politikou a kulturou, jasný primát kultury před politikou,“ jak to formuloval Kosík, „protiklad sterility české oficiální politiky 19. století s demokratickou kulturou“ zosobnil Neruda v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století mimořádně přesně, jakkoli v tom nezůstal osamocen.²⁰⁷ Zdá se nám, že – kromě mnoha jiného ovšem – se v Nerudově pozici angažovaného demokratického spisovatele pro polskou revoluci setkáváme s neznámou dosud ilustrací onoho předstihu kultury před politikou, který je jedním z nejdynamičtějších specifíků jedné generace české demokratičnosti za druhou.²⁰⁸

SUMMARY

The Polish January Uprising of 1863 represented one of the most significant events of Polish national sentiment and the Polish historical tradition. Although it did not introduce any fundamental turnaround into the Czech national movement, nevertheless it did perceptibly affect it, and for some specific personalities it represented a significant impulse for the formulation of their conceptions about the struggle of the Czech milieu for its identity. One of the most active Czech intellectuals who positively reflected upon the Polish January Uprising who also helped some of its participants was the Czech writer Jan Neruda. Neruda's participation in supporting the January Uprising was one of the greatest highlights of his active political contribution for the national movement of Czech democrats. His championing of the Polish Revolution and attempt at an inviolate preservation of its ideals can be considered as one of the most constructive ideological approaches taken up by the Czech democratic movement. In Neruda's position as an engaged democratic writer for the Polish revolution we meet with a heretofore unknown illustration of culture developing ahead of politics. This is one of the most dynamic specifics of generations of Czech democratism.

²⁰⁶ V. ŽÁČEK, *Česko-polská revoluční spolupráce*, s. 490.

²⁰⁷ „Charakteristickým rysem společenského vývoje 19. století v Čechách je nesoulad mezi živelným demokratickým a potenciální revolučností“ národního hnutí a „neschopností, neochotou politického vedení nahoře těchto rezerv využít ... Živelný demokratický a utajená revolučnost hnutí předbíhaly vždy váhavost a liberalismus politického vedení.“ K. KOSÍK, *Česká radikální demokracie*, s. 177–178. O deset let později konkretizoval Kosík tuto myšlenku formulí „ideologického zdání“ jako deficitu české politiky v každé kritické situaci, kdy jedinečné úrovni mas neodpovídá úroveň politiky, Beneše jako Dubčeka.

²⁰⁸ V nejnovější české literatuře naznačuje dost výmluvně tento vztah vlastně nechtěně titul česko-německé publikace *Kultura jako nositel a oponent politických záměrů*, Ústí nad Labem 2009. V zahraniční literatuře předložil slibný pokus mladý německý muzikolog Christopher Storck: Christopher STORCK, *Kulturnation und Nationalkunst. Strategien und Mechanismen tschechischer Nationsbildung 1860–1914*, Köln 2001. Jeho rozpačité termíny „Ersatzaussenpolitik“, „Ersatz für Innen- und Aussenpolitik“, „Kultur als eine Konstante der tschechischen Geschichte“ prozrazují určité tušení problému, i když od toho nedokáží postoupit k jádru věci.

Politická a novinářská činnost Františka Síse (1914–1919)

Krasimira Marholeva

*„Šáreckým údolím šlo nejkrásnější z českých jar,
jaro 1918, a nejúrodnější z českých podzimů –
podzim roku 1918.“
František Sís¹*

Political and Journalistic Activities of František Sís (1914–1919)

The current paper aims at exploring the political and journalistic activities of František Sís during the First World War. In this study I focus on several issues. First, I will sketch, in brief, the cooperation between František Sís and his younger brother Vladimír Sís at the beginning of WWI. Secondly, I am going to explore the role of F. Sís in the establishing of the politico-intellectual circle and journal *Národ* (Nation). Needless to say, my intention is to demonstrate, through analysis of F. Sís' publications in this journal that these served as an “intellectual weapon” against the so-called “activist” politicians, grouped around the Czech Alliance and National Committee. Further, I will concentrate on investigating the role of F. Sís in forming the new political party, Czech Constitutional Law Democracy in 1917–1918. Then, I will tackle the issue of political cooperation between the so-called Kramář circle on the one side, and other Slav nations, such as the Poles and Yugoslavs, on the other, in 1918. Last but not least, I will explore František Sís' concept of postwar Czechoslovakia and his vision of Slav solidarity.

Key words: History, First World War, Young Czechs, Maffie, František Sís, Vladimír Sís, Karel Kramář, Alois Rašín, *Národ* circle, Czech Constitutional Law Democracy, Slav solidarity

„Znáte Divokou Šárku? Znáte v Divoké Šárce pamětní desku Maffie? Nevíte, kde je umístěna?“ Tak se rétoricky tázal v polovině 30. let minulého století Jan Mayer, předseda výboru pro udržování desky Maffie. A apeloval na Čechy: „Proto zúčastněte se Národní pouti do Šárky, spojené s pietní slavností u této desky u příležitosti pětiletého výročí jejího odhalení. Potěšíte své srdce svěží zelení a vzdáte hold těm, kteří v těchto místech se scházeli, aby pracovali na uskutečnění nejkrásnějších snů české

¹ Archiv Národního muzea v Praze (dále jen ANM Praha), fond Hn 37: František Sís (dále jen: Hn 37 František Sís); František SÍS, *Revoluční procházky*, in: Maffie. Ku příležitosti národní pouti dne 7. června 1936 v Divoké Šárce odloženo na 14. června, Praha s. a., s. 11.

duše. Zde v tomto zákoutí, opředěném mytickým dávnověkem našich předků, rodily se plány o znovuvzkříšení české samostatnosti.² Toto romantické údolí je známo nejen pěknou přírodou, nýbrž i pamětní deskou Maffie, která je věnována třem zakladatelům Československa a českého protirakouského odboje – Karlu Kramářovi, Aloisu Rašínovi a Františku Sísovi. O jejím odhalení se začalo diskutovat brzy po válce. V září 1922 senátor Bohuslav Franta navrhoval, „aby bývalí členové užší Maffie se sešli, pokud možno v paměti si ujasnili historii činnosti Maffie a nejdůležitější věci společné si poznamenali“. Tato iniciativa byla později podpořena prezidentem Československa T. G. Masarykem: „Pan prezident již od delší doby pomýšlí na to, věnovati členům Maffie památku na činnost válečnou, památku, která by byla také upomínkou na něho.“³ V roce 1931 byla na skálu z podnětu členů místní organizace Československé strany národně demokratické umístěna bronzová deska. Byla odhalena na místě, kde se za první světové války konaly tajné schůzky K. Kramáře, A. Rašína a F. Síse. Během německé okupace ji nechalo odstranit gestapo. Obnovena byla až před několika lety díky iniciativě několika občanů.⁴

Jména K. Kramáře a A. Rašína jsou české veřejnosti bezpochyby dobře známa, do jisté míry i v zahraničí. Avšak František Sís dosud zůstával ve stínu svých stranických spolupracovníků, ačkoliv se stal před válkou známým jako člen „mladočeského triumvirátu“ (Kramář – Rašín – Sís). Na rozdíl od K. Kramáře a A. Rašína se o něm psalo jen málo. Ve 30. letech minulého století ve své klasické monografii, věnované vzniku Maffie, M. Paulová detailně zkoumala některé aspekty jeho činnosti v době války.⁵ V dalších publikacích J. Čechurová,⁶ J. Tomeš⁷ a M. Hlaváč⁸ podali jen základní informace, bez jakékoliv analýzy.

Cílem tohoto příspěvku je proto přiblížit politickou a novinářskou činnost Františka Síse za první světové války a jeho názory na poválečný vývoj československého státu. Na prvním místě stručně pojednám o spolupráci F. Síse s jeho mladším bratrem Vladimírem na počátku války (1914–1915). Můj důraz na tyto aktivity spočívá v tvrzení J. Čechurové, že nejaktivnějšími členy Maffie se na konci války stali „mafíáni ze státoprávní demokracie“, kteří přispěli k organizování převratu dne 28. října 1918.⁹

Dále budu analyzovat úlohu skupiny a časopisu *Národ* v protirakouském odboji, jejichž zakladatelem byl, jak je známo, F. Sís. Ve svém druhém klasickém díle o dějinách Maffie¹⁰ věnovala M. Paulová značné místo vzniku této skupiny, ale s vý-

² ANM Praha, Hn 37: František Sís, Jan MAYER, *Znáte Divokou Šárku?*, in: Maffie. Ku příležitosti národní pouti dne 7. června 1936 v Divoké Šárce ..., Praha s. a., s. 13.

³ ANM Praha, fond Hn 6: Franta.

⁴ ANM Praha, Hn 37: František Sís; Jan MAYER, *Znáte Divokou Šárku?*, s. 13.

⁵ Milada PAULOVÁ, *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918*, díl I–II, Praha 1937.

⁶ Jana ČECHUROVÁ, *František Sís*, in: Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference „Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861–1999“, Olomouc 19.–20. října 1999, Rosice u Brna 2000, s. 290–291.

⁷ Josef TOMEŠ, *Stáli u zrodu Československa*, Praha 1997 (strojopis).

⁸ Miroslav HLAVÁČ, *Čeští Mafíáni 1914–1918*, Praha 2008, s. 35–37, 42.

⁹ Jana ŠETŘILOVÁ [později ČECHUROVÁ], *Československá strana národně demokratická v letech 1918–1923*, Časopis Národního muzea, Řada historická 162, 1993, č. 3–4, s. 100–101.

¹⁰ Milada PAULOVÁ, *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*, Praha 1968, s. 125–133.

jimkou prvního čísla časopisu publikaci F. Síse téměř neanalyzovala. Soudobá česká historiografie zdůraznila význam vzniku časopisu, protože „odvážně ovlivňoval naprosto seriózním způsobem veřejné mínění“, byl pro ni „nejviditelnějším důkazem změněných podmínek Karlovy vlády“.¹¹ Proto je úkolem i této stati analýzou článků představit *Národ* jako „intelektuální zbraň“ a ideologickou základnu pro vytvoření politické koncentrace na konci roku 1917 a počátku roku 1918. V této souvislosti analyzují úlohu F. Síse na vytvoření České státoprávní demokracie a na přípravě převratu 28. října 1918. Na analýzu tohoto problému se J. Čechurová soustředila ve svých publikacích z 90. let 20. století.¹² O politické úloze F. Síse se v nich ale zmínila jen krátce, a to v kontextu činnosti jeho stranických spolupracovníků.

V závěru přiblížím pohled F. Síse na poválečný vývoj Československé republiky a na její místo ve slovanském světě po válce. Jeho názory budou konfrontovány s tezemi politického programu Československé národní demokracie, jejímž referentem byl, a jeho přednáškou o zahraniční politice z podzimu 1919.

Diplomatický a zpravodajský most Praha – Sofie – Praha

František Sís (1878–1938) se narodil na Moravě, v Maršově u Tišnova. Během svých studií na právnické fakultě Univerzity Karlovy bojoval za vytvoření druhé české univerzity na Moravě.¹³ Po ukončení studia se věnoval publicistické, žurnalistické a politické činnosti. Do českého veřejného života vstoupil nejen on, nýbrž i jeho sestra Miloslava Síssová (1887–1947) a jeho mladší bratr Vladimír Sís (1889–1958).¹⁴ Pracoval jako redaktor krajanských listů v Týně nad Vltavou a v Mladé Boleslavi. Už roku 1910 se stal generálním tajemníkem Národní strany svobodomyšlné.¹⁵ Nebyl pouhým sekretářem, měl vliv na politiku mladočeské strany a stal se jedním z nejbližších spolupracovníků K. Kramáře a Aloise Rašína.¹⁶

Příležitost stát v čele protirakouského hnutí v českých zemích dala Františkovi Sísovi první světová válka. V Čechách tehdy nebylo možno vést legální protihabsburskou opozici. Jak je známo, císařským nařízením z 25. července 1914 byly parlament, říšská rada a zemské sněmy uzavřeny, pozastaveny byly občanské svobody, rozšířeny byly kompetence vojenských soudů a imunita říšských a zemských poslanců byla zrušena.¹⁷ Proto se spolu s Kramářem, Rašínem a jinými politiky stal F. Sís jedním ze

¹¹ Martin KUČERA, *K problematice výkladu českého domácího odboje 1914–1918*, in: Jan Gebhart – Ivan Šedivý (eds.), *Česká společnost za velkých válek 20. století*, Praha 2003, s. 125.

¹² J. ŠETŘILOVÁ, *Československá strana národně demokratická*; TÁŽ, *Česká politická praxe. Mezi převratem a krizí*, Praha 1999.

¹³ *Národní listy*, 18. 8. 1938, č. 225, *František Sís (1878–1938)*.

¹⁴ J. ČECHUROVÁ, *František Sís*, s. 290. V této době jeho mladší bratr Vladimír Sís působil jako novinář *Mladoboleslavských listů* a ve *Studentské revui* v Brně. V roce 1909 opustil habsburskou říši, jezdil po Balkánu, po Malé Asii, Severní Africe. V říjnu 1912 byl V. Sís jmenován korespondentem *Národních listů* v Bulharsku. V době balkánských válek se podílel na české zdravotní misi, která dorazila do Sofie. Současně publikoval v *Národních listech* odvážné novinářské zprávy, ve kterých zdůraznil zájmy velmocí v regionu a rozpory mezi balkánskými zeměmi. Jak uvedl, chtěl české veřejnosti přiblížit skutečný stav balkánské krize. V předvečer světové války působil v prospěch bulharských národních zájmů – v roce 1914 vydal knihy *Makedonie* a *Nový Balkán*.

¹⁵ M. HLAVÁČ, *Čeští Mafiáni*, s. 35.

¹⁶ ANM, František Sís, Dr. J. F., *František Sís, Ideje a význam jeho politické práce*, s. 4–6.

¹⁷ Petr PROKŠ, *Politikové a vznik republiky 1914–1918*, Praha 1998, s. 13.

zakladatelů tajného výboru Maffie. Po útěku E. Beneše do zahraničí se do čela organizace dostal Přemysl Šámal. Svou podzemní činnost na počátku války konal F. Sís ze svého bytu Na Smetance, v sekretariátu strany na Václavském náměstí (v Paláci Rokoko) a na konci roku 1914 ve Vinohradské nemocnici.¹⁸

Od počátku války se Kramářova skupina snažila spolupracovat s jinými Slovanů. Již na podzim roku 1914, kdy byla Praha plná polských uprchlíků, se F. Sís sblížil s polským profesorem T. Grabowským. V rozhovorech s ním Sís uváděl, že je politicky národním demokratem a odpůrcem germanofilské polské politiky. Sís Polákům pomáhal – v *Národních listech* zveřejnil články o jejich aspiracích¹⁹ a vymohl jim zvláštní polskou rubriku („Situace v Ruském Polsku“). Od Živnostenské banky dostali kolem 50 tisíc korun na pomoc evakuovaným. Když se Poláci vrátili do své vlasti, styky s Grabowským byly přerušeny.²⁰

Rovněž Maffie navazovala styky se zahraničím. Prvním bylo spojení se Sofií, které fungovalo mezi bratry Sísovými. Druhý kanál – do Itálie, se stal možným prostřednictvím korespondence mezi ing. Dvořáčkem a spolupracovníkem italského konzulátu v Praze, zednářem Ugo Dadonem.²¹ František Sís spoléhal na jeho pomoc při založení zednářské lóže a tímto způsobem chtěl vytvořit legální základnu pro konspirativní činnost. K realizaci projektu ale nedošlo kvůli vstupu Itálie do války a Rašínovu zatčení.²² V prosinci 1914 byly navázány styky se Švýcarskem, kam „na léčení“ do švýcarských Alp odjel poslanec Bohuslav Franta.²³

Jako nejdůležitější se ukázalo spojení se Sofií, protože umožnilo navázání styků s dohodovými představiteli. S pomocí bulharských studentů a prostřednictvím „šifrovaných“ dopisů, psaných neviditelným inkoustem, F. Sís zahájil tajnou korespondenci se svým bratrem.²⁴ Protirakouská aktivita V. Síse se v Sofii skládala z několika prvků: z navázání styků s dohodovými velvyslanci a s bulharskými politiky, aby získal jejich podporu pro české národní aspirace, z propagandy²⁵ a zpravodajské činnosti.²⁶

Podle instrukcí svého bratra z poloviny září 1914 se V. Sís poprvé setkal s vyslanci Dohody v Sofii, aby je informoval o cílech českého odboje.²⁷ Z poválečných

¹⁸ František SÍS, *Kapitoly z činnosti Maffie X*, *Národní listy*, 4. 1. 1930; Tamtéž, XVI, *Národní listy*, 15. 2. 1930.

¹⁹ *Národní listy*, 7. 11. 1914, *Ze zemí polských*.

²⁰ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 422.

²¹ František SÍS, *Kapitoly z činnosti Maffie XII*, *Národní listy*, 18. 1. 1930.

²² J. ČECHUROVÁ, *Alois Rašín. Dramatický život českého politika*, Praha 1997, s. 29; TÁŽ, *Čeští svobodní zednáři ve XX. století*, Praha 2002, s. 79–80.

²³ Karel PICHLIK, *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*, Praha 1991, s. 86; Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář – první československý premiér*, Praha 2007, s. 121.

²⁴ J. TOMEŠ, *Stáli u zrodu Československa*; M. HLAVÁČ, *Čeští Mafiáni*, s. 36.

²⁵ Důležitým prvkem propagační činnosti českého novináře bylo uspořádání oslavy k 500. výročí upálení Mistra Jana Husa v červnu 1915. Český novinář o něm vydal knihu (Vladimír SÍS, *Jan Hus 1415–1915*, Sofie 1915). Bulharský opoziční časopis *Svobodno mnenie* věnoval J. Husovi zvláštní číslo. Vladimír Sís a univerzitní profesor S. S. Bobčev v něm otiskli své projevy (Husova knížka, *Svobodno mnenie /L' Opinion libre/*, 1. 7. 1915, s. 425–436).

²⁶ Vladimír Sís spolupracoval s českým spolkem „Čech“, který reprezentoval českou kolonii v Bulharsku. *Jubilejní ročenka Československé kolonie v Bulharsku, 1868–1928*, Sofia, 1929, s. 61, 63.

²⁷ Milada PAULOVÁ, *Dějiny Mafie*, díl I., s. 151–153.

vzpomínek F. Síse vyplývá, že jeho osobnost byla známa bulharské veřejnosti a velmocím Dohody: „Dal jsem instrukci Vladimíru Sísovi, že může vždy prohlásit, že jest bratrem generálního sekretáře Národní strany svobodomyšlné.“²⁸ Na jaře 1915 vypracoval Vladimír Sís na základě instrukcí z Prahy první memorandum o cílech českého protirakouského odboje.²⁹ Dokument obsahoval požadavky na samostatný československý stát. V březnu (nebo dubnu) téhož roku zaslal V. Sís memorandum představitelům dohodových mocností v Sofii, aby podpořily snahy o českou samostatnost.³⁰

Pro Kramářovu skupinu byl bulharský postoj k válce velmi důležitý – proto V. Sís provedl anketu mezi bulharskými politiky a veřejností o jejich názorech na české národní aspirace.³¹ V souvislosti s oficiální pozicí bulharské vlády, která se přikláněla k Německu, snažil se ji V. Sís přesvědčit, že Bulharsko má vstoupit do války po boku Dohody, pomoci Srbsku a tímto krokem podpořit české snahy o samostatnost. Dokonce odkazoval na kritický postoj Kramáře,³² který varoval před pokračováním bulharské politiky neutrality, protože byla v rozporu se zájmy Slovanstva. Tímto způsobem chtěl mladší bratr Františka Síse demonstrovat, že existuje soulad mezi českými a bulharskými národními zájmy. Generální tajemník Národní strany svobodomyšlné se dokonce vyjádřil: „V Čechách nejfanatičtější přítel Bulharska jeho činů neschvaluje“, nazývaje bulharskou politiku neutrality „slepým egoismem“.³³

Konec bulharské neutrality na podzim roku 1915 spolupráci mezi Františkem a Vladimírem přerušil. Starší bratr František, po zatčení Karla Kramáře a Aloise Rašína, stanul v čele protirakouského domácího odboje.

²⁸ František SÍS, *Kapitoly z činnosti Maffie XVIII*, Národní listy, 1. 3. 1930.

²⁹ TÝŽ, *Kapitoly z činnosti Maffie XVII*, Národní listy, 22. 2. 1930.

³⁰ TÝŽ, *Kapitoly z činnosti Maffie XVIII*, Národní listy, 1. 3. 1930. Současně dal V. Sís zpravodaji *Timesů* Jamesovi Bouchierovi jeden exemplář memoranda, aby ho odevzdal řediteli listu *Times* a příteli Kramáře W. Steedovi. Odpovědi na memorandum přišly brzo. Jménem svých vlád představitelé Dohody vyjádřili své sympatie a svůj příznivý postoj k českým požadavkům, ale nikoliv pevnou podporu české nezávislosti – anglický velvyslanec O’Beirn sdělil Sísovi, že o memorandu v Londýně bylo „uvažováno“, Panafieux se vyslovil ve stejném duchu a poradil Čechům, aby vyvolali revoluci. Savinskij naléhal na Čechy, aby jasně určili budoucí státní formu a Boaso měl námitky k otázce jadranského přístavu. Podle V. Síse měla být tato iniciativa Maffie považována za úspěch, protože byl učiněn první styk s Dohodou (Vladimír SÍS, *Příspěvek k dějinám Maffie*, Česká revue, 1923, č. 7, s. 289–293).

³¹ Vůdce Národní strany Ivan E. Gešov byl stoupencem Dohody a radil Čechům: „A tam je také vaše místo.“ Vůdce demokratů Alexandr Malinov varoval Čechy, aby zaujali opatrné stanovisko: „Vsaďte na kartu vítězství! Ale zajistěte se však i pro opačný případ.“ Vůdce strany národně pokrokové Dr. Stojan Danev, který v 70. letech 19. století studoval v Hradci Králové a pak v Praze, kde byl spolužákem K. Kramáře, viděl v této válce příležitost pro Čechy, aby uskutečnili své snahy o nezávislost. Dokonce slíbil, že zapůsobí na ruského vyslance Savinského, aby Češi dostali podporu od Ruska. Najco Canov, vůdce radikálů, byl rovněž přesvědčen, že Češi nesmí tuto příležitost opustit: „Je to dějinná chvíle, která se tak brzy opakovati nebude.“ (František SÍS, *Kapitolky z činnosti Maffie II*, Národní listy, 5. 10. 1929). Naopak, bulharský předseda vlády Vasil Radoslavov radil Čechům, aby zůstali loajální vůči Rakousku-Uhersku, protože: „Samostatný český stát nebyl by hospodářsky soběstačný...“ a „jen v hranicích velké monarchie“ Češi mohli „prosperovati hospodářsky i kulturně“. (František SÍS, *Kapitoly z činnosti Maffie III*, Národní listy, 12. 10. 1929).

³² František SÍS, *Kapitoly z činnosti Maffie VIII*, Národní listy, 21. 12. 1929.

³³ Tamtéž, Národní listy, XXIV, 12. 4. 1930.

Skupina a časopis *Národ* (1916–1917)

Politický život v českých zemích v době 1915–1916 může být charakterizován ostrou slovní polemikou mezi F. Sísem a Zdeňkem Tobolkou (1874–1951). Např. ve svém deníku kritizoval Z. Tobolka F. Síse, že „po celou tu dobu [dobu války – pozn. aut.]“ byl F. Sís „politicky pasivní“. Dokonce dodal: „Hlásil se nemocným“. (Tobolka měl zřejmě na mysli Sísův pobyt ve Vinohradské nemocnici v prosinci 1914 a v průběhu roku 1915.) Sarkasticky poznamenal, že generální tajemník „byl dosud téměř nezvěstný a vyhýbal se svým pracovním povinnostem ve stranickém sekretariátu jako čert kříži“. Svůj nepříznivý postoj k Sísovi vyjádřil Z. Tobolka i v charakteristice jeho nejbližšího spolupracovníka Bohdana Bečky: „Nedovedl rozhodnout samostatně a podléhal záhy intrikám generálního sekretáře akčního výboru F. Síse.“ Tato polemika mezi oběma politiky vyvrcholila na konci roku 1915, když se diskutovalo o možnosti vytvořit silnou stranu, jejímž základem se měla stát mladočeská strana vedená tzv. aktivisty. V této souvislosti kritizoval Z. Tobolka Františka Síse, že byl proti sjednocovací akci, nazýváje ho „intrikánem“. Poté útočil Tobolka na Síse a jiné mladočechy za to, že neprojevili zájem o Kramářův proces, což ukončil ironickými slovy: „Nejlepší je pan generální sekretář Sís!“³⁴ Naopak, ve svých poválečných vzpomínkách se F. Sís zmínil o iniciativě jeho skupiny vystoupit otevřeně písemným protestem proti zatčení Kramáře a Rašína.³⁵

Vytvoření Národní strany a Národního výboru na počátku roku 1916 se stalo katalyzátorem otevřeného rozdělení Národní strany svobodomyšlné.³⁶ Ze Sísovy iniciativy se výkonný výbor Národní strany svobodomyšlné odtrhl od poslanců své strany. Proti jeho skupině stáli stoupenci aktivistické (pozitivní) politiky v čele se Z. Tobolkou a všemi poslanci strany, kteří vytlačili F. Síse z redakce *Národních listů*.³⁷ Ve svých poválečných vzpomínkách F. Sís nazýval sarkasticky tuto skupinu „generace porážky“, neboť prý byla přesvědčená, že pouze ten, kdo věří „v zázraky historie, může věřit v české vítězství“.³⁸ Od této doby se v mladočeské straně začalo mluvit o prvním a druhém patře: první poschodí symbolizovalo poslaneckou politiku, tam byla redakce *Národních listů*; druhé poschodí symbolizovalo protiaktivistický směr akčního výboru, kde byl sekretariát strany v čele se Sísem.³⁹ Nicméně byl to právě Sís, který s aktivisty nejvíce komunikoval v době, kdy byli v čele strany.⁴⁰

Aktivisté užívali všech příležitostí (vítězství na bojištích, císařských jmenin a narozenin), aby vyslovovali jménem českého lidu věrnost a oddanost rakouské dynastii. Tato aktivistická politika vyvrcholila v projevu Českého svazu a Národního výboru z konce ledna 1917, ve kterém odmítli prohlášení Spojenců z 10. ledna téhož

³⁴ Zdeněk TOBOLKA, *Můj deník z první světové války*, Martin Kučera (vyd.), Praha 2008, s. 36, záznam ze 7. 1. 1915; s. 134, záznam z 20. 12. 1915; s. 60–61, záznam z 28. 7. 1915; s. 135, záznam z 21. 12. 1915; s. 150, záznam z 20. 1. 1916.

³⁵ František SÍS, *Kapitoly z činnosti Maffie XXIX*, *Národní listy*, 17. 5. 1930.

³⁶ TÝŽ, *Ideové zrození československé národní demokracie a poslání její*, in: *Desetiletí československé národní demokracie: publikace k pražskému sjezdu strany 13. a 14. dubna 1929*, Praha 1929, s. 6.

³⁷ ANM, František Sís, Dr. J. F., *František Sís, Ideje a význam jeho politické práce*, s. 8.

³⁸ František SÍS, *Kapitolky z činnosti Maffie I*, *Národní listy*, 27. 9. 1929.

³⁹ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 122.

⁴⁰ J. ČECHUROVÁ, *Československá strana národně demokratická*, s. 100.

roku usilující o „osvobození Čechů od cizího panství“. Proto ve své kritice proti aktivistům Sís nazval jejich politiku tzv. dvojího želízka „škodlivou“: „Oficiální politika Českého svazu a Národního výboru nebezpečně kompromitovala boj našeho osvobození.“⁴¹ Dotázal se rétoricky: „Co pomůže nejjobratnější propagace za hranicemi, když dohodové vlády musí odpovědět, že legitimní zástupci českého národa odmítají český samostatný stát mimo hranice Rakouska a za národní vůli prohlašují vůli zůstat v habsburské monarchii.“⁴²

Ve své činnosti byl František Sís podpořen Přemyslem Šámalem, Bohdanem Bečkou (1863–1940) a Bohuslavem Frantou (1861–1929).⁴³ V letech 1916–1918 získala jeho skupina nové členy – Jaroslava Kvapila a Bedřicha Štěpánka.⁴⁴ Současně si Sís uvědomoval, že ve své činnosti proti aktivistům musí vydávat list, který by byl mluvčím odboje a orgánem tajného výboru. Na jedné straně Sís tvrdí, že se tato idea poprvé objevila v roce 1915,⁴⁵ na druhé – že katalyzátorem vydávání časopisu se stalo odmítnutí projevu amerického prezidenta Woodrova Wilsona z ledna 1917 Českým svazem.⁴⁶ Podle Jana Hajšmana bylo hlavním podnětem k vytvoření kruhu Národa založení Českého svazu a Národního výboru na podzim 1916.⁴⁷ Skupina kolem Síse se ale rozhodla vyčkat konečného rozhodnutí o osudu K. Kramáře a A. Rašina. Proto se až koncem roku 1916 rozhodli založit časopis jako protiklad *Národních listů*: „Na podzim roku 1916 jsem zahájil v tomto směru jednání s řadou osob, abychom vytvořili takovou pracovní politickou skupinu, založili list a vykonávali vliv na politiku ve smyslu protiaktivistickém. List neměl být orgánem stranickým. Měl být orgánem celé koncentrace protiaktivistické. Orgánem tak zvaného Kramářova křídla Národní strany svobodomyšlné, reprezentovaného prezidiem výkonného výboru a současně orgánem stejně orientovaných skupin jiných politických stran i neorganizovaných jednotlivců, zvláště ze světa vědeckého, literárního i uměleckého.“⁴⁸ Kramář a Rašín byli Sísem od počátku o celé akci informováni a samozřejmě měli z Národa radost. O časopise se jednalo v Sísově bytě, v sekretariátu strany, v kavárně Rokoko, kde se Sís setkával se sestrou, redaktorkou Miloslavou.⁴⁹ Kromě toho získal Sís podporu několika členů prezidia strany – B. Bečky, který obstaral peníze, B. Franty, J. Metelky, B. Němce a V. Slavíka. Současně Sís jednal s činiteli dalších stran, hlavně s Přemyslem Šámalem a Karlem Sokolem, s představiteli politické, literární, umělecké, vědecké inteligence, s redakční skupinou *Slovanského přehledu*, se skupinou tzv. Nábřeží, se skupinou sokolskou, vedenou Scheinerem. Bylo však mnoho pesimistických hlasů, které v dlouhou budoucnost Národa nevěřily. Např. Scheiner se již na podzim 1916 vyslovil pesimisticky a prorokoval perzekuci. Tvrdil, že list bude zastaven po vydání prvního čísla.⁵⁰

⁴¹ F. SÍS, *Ideové zrození*, s. 7.

⁴² ANM Praha, Hn 37: František Sís; František SÍS, *Revoluční procházky*, s. 9

⁴³ Jan HAJŠMAN, *Mafie v rozmachu. Vzpomínky na odboj doma*, Praha 1933, s. 53–54.

⁴⁴ Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a velká válka 1914–1918*, Praha 2001, s. 179.

⁴⁵ František SÍS, *1914–1918*, in: Vladimír Sís (ed.), Dr. Karel Kramář. Život – Dílo – Práce vůdce národa, Praha 1936, s. 137.

⁴⁶ ANM Praha, Hn 37: František Sís.

⁴⁷ J. HAJŠMAN, *Mafie v rozmachu*, s. 54.

⁴⁸ F. SÍS, *Ideové zrození*, s. 8.

⁴⁹ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 126.

⁵⁰ F. SÍS, *Ideové zrození*, s. 8.

Vznikla skupina Národa a na jaře roku 1917 týdeník *Národ*. V oficiální žádosti na policii o vydávání časopisu byl označen jako list zabývající se živnostenskými otázkami.⁵¹ Kolem časopisu se soustředili F. Sís, Bohdan Bečka, Bohuslav Franta, Jindřich Metelka (1854–1921) a další.⁵² Redakční kruh časopisu zahrnoval také spisovatele, politiky a národohospodáře – Emila Svobodu, Emanuela Rádla, Viktora Dyka, Karla Hocha, Otokara Fischera a další.⁵³ Redakce *Národa* byla umístěna v sekretariátě strany ve Vodičkově ulici č. 33.⁵⁴ Skupina měla potíže s tiskárnou – nikdo v Praze nechtěl otisknout opoziční list.⁵⁵ Původně bylo rozhodnuto vydat číslo v deseti tisících exemplářích, na poslední chvíli Sís počet zdvojnásobil.⁵⁶ V prvním čísle z 8. března 1917, v úvodním článku *Úvodem*, F. Sís napsal, že hlavním úkolem časopisu je usilovat o „programové sjednocení směrů i osob, vedoucích stejný cíl a za stejným cílem jdoucích“. Jiným důležitým podnětem „k vydávání listu, jest řešit důležité otázky národohospodářské, sociální a osvětové se zvláštním zřetelem k situaci středních stavů“.⁵⁷

Časopis se rovněž stal hlavním střediskem kritiky proti aktivistům. Již v prvním čísle F. Sís prohlásil, že *Národní listy* byly podřízeny zájmům jednotlivců.⁵⁸ Dále v článku *Nelze mlčeti!* zdůraznil fakt, že v Čechách byla úplná politická dezorganizace a dezorientace, politická pasivita a Český svaz úplně opomenul základní práva českého národa. V závěru uvedl hlavní heslo jeho skupiny: „Nelze mlčeti o základních právech, nelze mlčeti o velkých požadavcích a potřebách. Buďme sebevědomí jako národ!“⁵⁹

První číslo časopisu vyvolalo veliký ohlas – v několika dnech bylo rozprodáno.⁶⁰ Protože psal pro českou politiku příliš otevřeně, byl list zastaven jako list podporující zájmy Dohody a odpovědný redaktor Jan Kamelský zatčen.⁶¹ František Sís byl odveden na policii, kde byl držen 14 hodin. V jeho bytě byla provedena policejní prohlídka, policie chtěla najít rukopis článku *Nelze mlčeti!*, ale bez úspěchu. Sís byl propuštěn na svobodu.⁶² Podle Z. Tobolky Sís „přes svou sestru Miloslavu“ šířil pomluvy, že *Národ* byl zastaven jako důsledek zakročení tzv. tobolkovského křídla Národní strany svobodomyšlné u vlády.⁶³ Na intervenci poslance Franty u policejního ředitele bylo vydávání povoleno dál.⁶⁴ Druhé číslo časopisu vyšlo až v polovině dub-

⁵¹ ANM Praha, Maffie, Sbírka k slovanskému odboji 1914–1918. Z pozůstalosti prof. Milady Paulové, kart. 4, inv. č. 58.

⁵² Jiří MALÍŘ, *Národní strana svobodomyšlná v Čechách a Lidová strana Pokroková na Moravě*, in: Jiří Malíř – Pavel Marek a kol. (eds.), *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*, I. díl: Období 1861–1938, Brno 2005, s. 162.

⁵³ F. SÍS, *1914–1918*, s. 144.

⁵⁴ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 129.

⁵⁵ J. HAJŠMAN, *Mafie v rozmachu*, s. 54.

⁵⁶ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 129.

⁵⁷ F. SÍS, *Úvodem*, *Národ*, 8. 3. 1917, č. 1–2, s. 1.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ F. SÍS, *Nelze mlčeti!*, *Národ*, 8. 3. 1917, č. 1–2, s. 25–26.

⁶⁰ J. HAJŠMAN, *Mafie v rozmachu*, s. 53.

⁶¹ F. SÍS, *Ideové zrození*, s. 8.

⁶² M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 133.

⁶³ Z. TOBOLKA, *Můj deník*, s. 310, záznam ze 14. 3. 1917.

⁶⁴ J. HAJŠMAN, *Mafie v rozmachu*, s. 53.

na, když už bylo rozhodnuto o svolání parlamentu.⁶⁵ Od té doby až do konce války byl *Národ* důsledným hlasatelem odporu k Vídni a Pešti, avšak jeho hlavní význam a vliv se projevoval v první polovině roku 1917.⁶⁶

Na konci roku 1916 byla také zvažována otázka projevů českých spisovatelů adresovaných Svazu českých poslanců o poměrech v české politice. Tato akce v podstatě vycházela z iniciativy Jaroslava Kvapila a stala se předmětem diskusí na schůzi redakčního kruhu *Národa*, zejména F. Síše, A. Jiráska, J. Herbena, P. Šámala. Konkrétní příprava akce v podstatě začala rozhovorem J. Kvapila s univerzitním profesorem Janem Heidlerem. Původní text byl adresován předsednictvu Národního výboru a českých politických stran. Během diskuse Sís kritizoval Heidlerův návrh, že je negativní, že je to polemika s poslanci. Chtěl, aby v projevu bylo prohlášení, že národ jde za svou svobodou.⁶⁷ Druhá a třetí část manifestu byla především práce Síše a skupiny *Národa*.⁶⁸ Současně se Sís snažil do projevu pojmout i Slováky. V náčrtu zastával požadavek sjednocení se Slováky a vytvoření státu „československého“. Je třeba říci, že už měl se Slováky konkrétní styky.⁶⁹ Co víc, redakční rada časopisu věnovala Slovákům dvě zvláštní čísla – v červnu a pak v srpnu 1917.⁷⁰ Ve skupině kolem *Národa* byl také Anton Štefánek. Do prvního čísla *Národa* napsal článek *Uherští Slováci*.⁷¹

Projev českých spisovatelů z poloviny května 1917 byl skupinou *Národa* uvítán s nadšením. Proto se časopis kategoricky vyslovil ve prospěch jejich odvážného postoje k české politice. Čeští spisovatelé byli nazváni „mozek a srdce národa“ a jejich projev – „památný“, „aktem slavnostním“ i „směrodatným“.⁷² Dokonce byl tento projev metaforicky charakterizován jako „výkřik úzkosti“ dosavadní české politiky a považován za první krok k formulaci českého politického programu, protože „Vzbudil souzvukné tóny, které po dlouhý čas byly tlumeny v českých srdcích, a dnes slyšíte silný akord, který jako mohutný chorál zní po všech českých krajích.“⁷³

Před zahájením rakouského parlamentu F. Sís s hrdostí navazoval na starou českou parlamentární tradici a nostalgicky poznamenal, že v minulosti byla česká delegace „opravdovým politickým výkvětem národa“ a byla „považována za nejlepší skupinu celého parlamentu“. Dále kritizoval zoufalství v celém českém veřejném životě a chování současné české delegace: „máme v ní velmi málo hlav politických“. V této souvislosti apeloval na českou inteligenci, aby „vyšla ze své pasivity a nečinnosti ve veřejném životě a přihlásila se k lidové politické práci“, k vytvoření programu na základě demokratizace veřejného života, rovnosti politických práv, všeobecného rovného práva hlasovacího.⁷⁴ Dodal, že čeští politici mají řešit „bolesti občanstva“

⁶⁵ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 133.

⁶⁶ Lev SYCHRAVA – Jaroslav WERSTADT, *Československý odboj*, Praha 1923, s. 113.

⁶⁷ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 72–74.

⁶⁸ ANM, Hn 37: František Sís, Dr. J. F., *František Sís, Ideje a význam jeho politické práce*, s. 9.

⁶⁹ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 192.

⁷⁰ *Národ*, *Slovenské číslo* I, 14. 6. 1917, s. 221–244; *Slovenské číslo* II, 30. 8. 1917, s. 413–428.

⁷¹ Anton ŠTEFÁNEK, *Uherští Slováci*, *Národ*, 8. 3. 1917, s. 24–25.

⁷² *Národ*, 17. 05. 1917, s. 137, *Projev českého spisovatelstva*.

⁷³ F. SÍS, *První programový projev o české politice*, *Národ*, 31. 5. 1917, s. 177.

⁷⁴ TÝŽ, *Demokratisace*, *Národ*, 19. 4. 1917, s. 37.

a kritizoval je: „Bylo nám upřímně líto, že čeští poslanci, když poprvé se sešli, nedali takového směru svému jednání.“ Upozornil, že v této vážné době „dlužno všechny síly a schopnosti národní soustřediti k společné práci“. Hlavním úkolem českých poslanců je zastupovat český národ v říšské radě, která „jest jedinou veřejnou tribunou, na které čeští zástupci mohou volně zjeviti vůli českého lidu“. ⁷⁵ František Sís zdůraznil nutnost, aby čeští poslanci žádali jako *conditio sine qua non* rozřešení ústavních problémů ⁷⁶ a apeloval na ně, aby naléhali na znovuvytvoření sněmu českého království: „Cesta k nám vede pouze přes český sněm.“ ⁷⁷ Tyto požadavky ale znamenaly znovuvytvoření historického práva, tedy vyloučení Slovenska ze základních požadavků české politiky. Na druhé straně požadoval F. Sís řešení české otázky podle principů přirozeného práva – právo každého národa na sebeurčení, tj. samostatně řídit svůj národní, osvětový a hospodářský vývoj. ⁷⁸

Na jaře 1917 probíhal také zápas akčního výboru s poslaneckým klubem v mladočeské straně, který se změnil v otevřený konflikt. Zápas byl bojem o moc v rámci strany. ⁷⁹ Podnětem k tomu byl nejen manifest spisovatelů, nýbrž i zahájení činnosti říšské rady. František Sís byl skeptický vůči roli vídeňského parlamentu a vyjádřil svůj kritický postoj: „Ovšem není jasno, má-li být parlament skutečným ústavním fórem s plnou volností programovou i jednací či má-li pouze být užít k formálním a slavnostním aktům a projevům.“ ⁸⁰ Na konci dubna se konala schůze strany, na kterém mělo být rozhodnuto o směru české politiky. Tato schůze byla v podstatě slovním konfliktem mezi českým právníkem Františkem Fiedlerem (1858–1925) a F. Sísem. Fiedler navrhoval rezoluce směřující k záchraně habsburské říše a její federalizaci. Proti tomu Sís podal návrh usilující o úplnou československou samostatnost na základě historického a přirozeného práva. Sísova rezoluce byla schválena a schůze skončila porážkou aktivistů. ⁸¹ Rozhodující střetnutí mezi aktivisty a Sísovou skupinou se odehrálo 20. května 1917, kdy se diskutovalo o státoprávním prohlášení. Téhož dne měl být schválen projev k zahájení říšské rady. Výkonný výbor v čele se Sísem nedostal pozvání. ⁸² Avšak podle Tobolky byl generální sekretář pozván, ale nedostavil se. Tobolka navrhoval program, který zahrnoval revizi ústavy, amnestii odsouzených a státoprávní ohrazení. ⁸³ Během diskuse opozice kolem B. Bečky dokázala, že schůze je nelegální, protože nebyla svolána akčním výborem a generálním sekretářem. Proto se domáhala Sísovy přítomnosti. Přítomní vstali a hlasovali pro pozvání F. Síse na schůzi. Když vcházel, shromáždění vstalo a generálního tajemníka vítalo s nadšením. ⁸⁴ František Sís odmítl text navrhovaný Tobolkou a zdůraznil, že rezoluce musí být radikální, odmítající myšlenku pouhé revize ústavy, a volal shromáždění „do zbraně“. ⁸⁵ V souvislosti s tímto vítězstvím se Sís optimisticky vyjádřil

⁷⁵ TÝŽ, *Připravme se na parlament*, Národ, 19. 4. 1917, s. 59.

⁷⁶ TÝŽ, *Přípravy a předpoklady*, Národ, 3. 5. 1917, s. 94.

⁷⁷ TÝŽ, *O sněm*, Národ, 10. 5. 1917, s. 128.

⁷⁸ TÝŽ, *Proti vůli národa*, Národ, 10. 5. 1917, s. 117.

⁷⁹ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 214.

⁸⁰ F. SÍS, *Třicátý květen*, Národ, 26. 4. 1917, s. 86.

⁸¹ F. SÍS, *1914–1918*, s. 140.

⁸² I. ŠEDIVÝ, *Češi, české země*, s. 307.

⁸³ Z. TOBOLKA, *Můj deník*, s. 364, záznam z 20. 5. 1917.

⁸⁴ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 218–219.

⁸⁵ Z. TOBOLKA, *Můj deník*, s. 364, záznam z 20. 5. 1917.

v *Národě*: „Dnes jest program český jediný, program svézákonnosti a sebeurčení národního, který česká věda politická nazvala pojmem československé státoprávní samostatnosti ve smyslu práva historického i přirozeného.“⁸⁶ Na konci května na schůzi výkonného výboru byli zvoleni noví příslušníci – prof. Otokar Fischer, prof. Jan Krčmář, prof. Kamil Krofta, prof. Jan Thon, V. Slavík. Předsednictvo strany bylo schváleno většinou hlasů, takže politika generálního sekretáře měla většinu. Výkonný výbor učinil zásadní prohlášení, ve kterém zachoval mlčení o habsburské dynastii.⁸⁷ O několik dnů později zveřejnil F. Sís v *Národě* program výkonného výboru Národní strany svobodomyslné: 1) svoboda sebeurčení, 2) organická jednota „zemí československých“.⁸⁸ Tento program měl velký význam, protože poprvé hlásal spojení Slováků s českými zeměmi, což znamenalo otevřenou protirakouskou a protidualistickou politiku a požadavek na samostatný a úplně nezávislý československý stát.

V červnu se na naléhání Síse odpovědným redaktorem *České revue* místo Z. Tobolky stal prof. Kamil Krofta. Podle Tobolky byla tato změna důsledkem „Sísova intrikánství“. Zeptal se rétoricky ironickým tónem: „Proč nemohu být redaktorem *České revue*, když mohu jménem strany být říšským poslancem, funkcionářem Českého klubu a Českého svazu a dělat všechny kroky pro osvobození dr. Kramáře et consortes?“⁸⁹ Na konci června se útoky proti aktivistům vyostřily. Sís metaforicky poznamenal v *Národě*: „Vítr, který fučí z Čech do Vídně, jest ostrý a nejostřejší opoziční severák, až nepříjemný pro poslanecké uši schoulostivělé Vídně.“⁹⁰

Dne 27. června 1917 poslanecká sněmovna rozhodla o prodloužení poslaneckých mandátů do konce roku 1918. Již příští den redakční rada *Národa* otiskla své stanovisko. Časopis zdůraznil, že nejlepším způsobem pro české poslance jak vyjádřit „sílu českého odporu proti celé vládní soustavě“, je odmítnutí „mandátů prodloužených parlamentem rakouských zemí“ a odvolat se „k českému lidu“.⁹¹ O měsíc později, v souvislosti s prodloužením poslaneckých mandátů, v sarkasticky napsaném článku *Chvála Parlamentu*, nazval Sís aktivisty „papoušky“: „Je v Čechách mnoho učenlivých papoušků. Krásných bílých papoušků červeně pruhovaných s modrou kokardou, papoušků rudého peří jako revoluční košile i papoušků krásně zelených jako jarní osení. A všichni v dojemném sboru opakují chválu parlamentu...“ Naopak, podle F. Síse mají čeští poslanci žádat podmínky jako *conditio sine qua non* na jejich vystoupení: 1) odstranění neústavních poměrů v Čechách, 2) otázka změny poměrů v obou polovinách říše. Dokonce zahájil otevřený odboj proti říši: „Neuznáváme dnešní ústavy a nechceme žít tísnění jejími okovy, neuznáváme dualismu, umožňujícího, aby dvacet milionů Němců a Maďarů drželo v politické porobě třicet tři miliony národností jiných.“ Otevřeně se vyslovil pro československou samostatnost: „Chceme žít jako svobodný národ ve svých historických sídlech, chceme spojení Čech, Moravy, Slezska a Slovenska v jediný samostatný demokratický stát, ve kterém my sami budeme řídit svůj život.“⁹² Tímto prohlášením se Sís jednoznačně vy-

⁸⁶ F. SÍS, *V odporu*, *Národ*, 24. 5. 1917, s. 157.

⁸⁷ Z. TOBOLKA, *Můj deník*, s. 376–378, záznam z 25. 5. 1917.

⁸⁸ F. SÍS, *První programový projev o české politice*, *Národ*, 31. 5. 1917, s. 177.

⁸⁹ Z. TOBOLKA, *Můj deník*, s. 404, záznam z 13. 6. 1917.

⁹⁰ F. SÍS, *Jsmo v opozici*, *Národ*, 21. 6. 1917, s. 245.

⁹¹ *Projev předsednictva národní strany svobodomyslné o prodloužení mandátů poslaneckých*, *Národ*, 28. 6. 1917,

⁹² F. SÍS, *Chvála parlamentu!*, *Národ*, 26. 7. 1917, s. 333–334.

slovil pro „rozvod“ s dynastií. Proto, není divu, že se na podzim 1917 znovu vyjádřil kriticky a dokonce odmítavě k vídeňskému parlamentu: „z českého hlediska zásadně odmítáme rakouský parlament“ a „naše účast“ na něm bude jen praktická – užít jej jako veřejného fóra, „na kterém můžeme prohlašovat své programy a požadavky“.⁹³

Po amnestii Kramáře, Rašína a jiných českých politiků byl Sís, spolu s B. Bečkou a V. Slavíkem, prvním, kdo se s nimi setkal.⁹⁴ Jejich osvobození bylo slavnostně oznámeno na stránkách časopisu⁹⁵ a vytvořilo předpoklady pro zrušení prorakouské orientace mladočeské strany. Spojku mezi Kramářem a Sísem poprvé tvořil český spisovatel Jan Thon (1886–1979), který jezdil často mezi Prahou a Libštátem, protože Kramář nemohl psát a telefonovat – vše bylo odposloucháváno.⁹⁶ Během podzimu roku 1917 se Kramář, Rašín a Sís setkávali v Divoké Šárce, protože potřebovali klidné a bezpečné místo, daleko od policie, která věnovala velkou pozornost Kramářovi a Rašínovi po jejich propuštění ze žaláře. František Sís nazýval tyto schůzky „revoluční procházky“ a na tuto dobu vzpomínal s nostalgií: „Šárecké údolí poslouchalo naše válečné smutky a naše občasná zoufalství. Šárecké údolí vidělo naše radosti a odvážné naděje. Šárka uklidňovala půvabem svých úbočí, údolí skalisk a inspirovala svou romantickou krásou.“ V Divoké Šárce Kramář, Rašín a Sís diskutovali nejen o důležitých událostech týdne, ale také o intrikách aktivistů, jak převést z jejich rukou *Národní listy*, novou organizaci politických sil v Čechách.⁹⁷ Např. skupina Národ kritizovala Zdenka Tobolku, že se snažil vzbudit dojem, jakoby Kramář a Rašín byli jeho spolupracovníci, protože slíbil otisknout dokumenty z jejich procesu, ale podle časopisu svůj slib nesplnil. Tyto útoky však byly v rozporu se skutečností – ve svém deníku se Tobolka zmínil, že se na počátku října 1917 rozhodl vydat materiály z procesu Kramáře a spol. podle dostupných pramenů. Co víc – Kramáře a Rašína o tom uvědomil a dokonce získal jejich souhlas. O měsíc později se F. Sís Tobolky dotázal, zda by se nechtěl vzdát vydavatelského procesu a za jakých podmínek. Tobolka tento návrh odmítl, protože se domníval, že cílem Síse bylo zmocnit se materiálu a vydat jej „ve formě, která odpovídá celkové situaci“.⁹⁸

Již na konci srpna Kramář vyzval ředitelství a správní radu Pražské akciové tiskárny (J. G. Maštálka, Z. Tobolku, ing. Havla a další), aby podali demisi a byly provedeny nové volby.⁹⁹ Po slavnosti u příležitosti jeho návratu do Prahy, konané na Žofině dne 17. října 1917,¹⁰⁰ převzala Kramářova skupina redakci *Národních listů*. K. Kramář se stal znovu předsedou správní rady, A. Rašín politickým referentem a F. Sís – šéfredaktorem.¹⁰¹ *Národní listy* uveřejnily 21. října 1917 články, které na-

⁹³ TÝŽ, *Nezapomínat!*, *Národ*, 4. 10. 1917, s. 493.

⁹⁴ ANM Praha, Hn 37: František Sís; František SÍS, *Revoluční procházky*, s. 8.

⁹⁵ *Dr. K. Kramář a Dr. A. Rašín ve vlasti*, *Národ*, 26. 7. 1917, s. 345.

⁹⁶ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 315.

⁹⁷ ANM, Hn 37: František Sís; František SÍS, *Revoluční procházky*, in: Maffie. Ku příležitosti národní pouti dne 7. června 1936 v Divoké Šárce odloženo na 14. června, s. 10–11.

⁹⁸ Z. TOBOLKA, *Můj deník*, s. 464–465, záznam z 1. 10. 1917; s. 465, záznam z 6. 10. a z 8. 10. 1917; s. 468–469, záznam z 2. 11. 1917; s. 469, záznam z 5. 11. 1917.

⁹⁹ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 316.

¹⁰⁰ J. ČECHUROVÁ, *Československá strana národně demokratická*, s. 99.

¹⁰¹ Heslo *František Sís*, in: *Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k Velkému Ottovu slovníku naučnému*, (red. Bohumil Němec), díl V, sv. 2, Praha 1930, s. 1254.

značovaly přechod české politiky do opozice proti Rakousku-Uhersku.¹⁰² Spolupracovníky *Národních listů* se stali, vedle Kramáře a Rašína, Jan Herben, Antonín Hajn, Viktor Dyk, Emil Svoboda, Emanuel Rádl, Arne Novák, Viktor Dvorský, Jan Kapras, členové z redakčního sboru *Národa*, jako byli bratři Čapkové, Karel Hoch, Otokar Fischer, Miloslava Sísová; spisovatelé staré generace Adolf Heyduk a Eliška Krásnohorská. *Národ* ve svém úvodníku z 25. října s nadšením přivítal tuto událost: „Z nejvýznamnějších událostí v našem českém životě jest čin, který byl oznámen minulé neděle, že ‚Národní Listy‘ stávají se společným orgánem všech těch, kteří v přítomné době bezvýhradně hlásají politiku české státní samostatnosti.“¹⁰³

Na konci roku v úvodníku F. Sís zhodnotil celkovou situaci v českých zemích a zejména, jak se změnila politická atmosféra. Zaprvé připomněl, že *Národ* byl vytvořen jako „protest proti českému tisku“, „proti tehdejší oficiální veřejnosti“. Měl probudit české svědomí a rozvíjet národní sebevědomí a podle F. Sise byl tento protest českou veřejností pochopen. Výsledky této snahy jsou prý už zřejmé: „Změnilo se mnohé, velmi mnohé“ – bezpochyby to bylo zásluhou skupiny *Národa*. Myšlenky, „které jsme my první hlasitě v Čechách vyslovovali, dnes jsou vítězné, a jsme vděční všem, kteří je uskutečňovali s námi i vedle nás“. Proto podle F. Sise „nejmocnějším úderem v českém životě, které bude mít místo historické, byl projev českých spisovatelů“. Dalším úkolem časopisu bylo připravit půdu pro politické sjednocení osob, vedených jedním cílem – svoboda národa. Proto jako další úspěch skupiny *Národa* F. Sís zdůraznil vytvoření jednotné strany. K dosažení tohoto cíle, jak Sís pravil, „Nebyli jsme milosrdní k svým odpůrcům.“ Na závěr optimisticky prohlásil: „Nelišíme se v přítomnosti a nechceme se lišit i pro budoucnost.“¹⁰⁴

V posledním čísle *Národa* z roku 1917 se redakční rada rétoricky dotázala, „zda máme vydávati ‚Národ‘ dál“, „kdy mnohé z cílů, které jsme si postavili, jsou splněny nebo blíží se k uskutečnění“. Sama si odpověděla, že „jest stále mnoho úkolů, které by ‚Národ‘ mohl plnit“: spolupracovat na vnitřní organizaci tvořící se české státoprávní demokracie, stát se tribunou české inteligence a soustředit kolem sebe pracovníky staré a hledat nové. Na závěr se časopis vyslovil, že pro tyto úkoly „zdá se nám, že ‚Národa‘ budeme ještě mnoha potřebovat“. Bude „méně politickým“, ale „prvním jeho posláním bude, aby psal duchem českého sebevědomí“.¹⁰⁵

Česká státoprávní demokracie, mezislovanská spolupráce a cesta k 28. říjnu 1918

Hlavním cílem vytvoření skupiny *Národa* bylo, jak F. Sís prohlásil v časopise, připravit půdu pro novou politickou stranu a „programové sjednocení“. Na konci května téhož roku připomínal a zdůraznil tento úkol: „probouzet české svědomí“ a toužit „po širokém a nejširším českém soustředění, které povalí všechny přehradky a překážky stranické a slije všechny sourodé vrstvy v jeden tok“.¹⁰⁶ Současně někteří

¹⁰² Karel KRAMÁŘ, *V nový život!*; Dr. Alois RAŠÍN, *Úkoly české politiky*; Dr. Jan HERBEN, *Myšlenka národnosti na pochodu*, *Národní listy*, 21. 10. 1917, s. 1.

¹⁰³ *Národní listy*, *Národ*, 25. 10. 1917, s. 541.

¹⁰⁴ F. SÍS, *Na konci roku*, *Národ*, 27. 12. 1917, s. 689–690.

¹⁰⁵ *Před novým ročníkem*, *Národ*, 27. 12. 1917, s. 702.

¹⁰⁶ F. SÍS, *Poslání Národa*, *Národ*, 31. 5. 1917, s. 178.

čeští politikové vycházeli z tvrzení, že 11 stran je příliš mnoho pro malý národ a ukazovali na anglické a americké poměry.¹⁰⁷

V létě 1917 se myšlenka na vytvoření nové strany opět stala velmi aktuální. Okolnosti byly příznivé – Rakousko-Uhersko už mělo nového panovníka, který udělil politickou amnestii. Návrat Kramáře, Rašína a Klofáče znamenal konec prorakouské orientace mladočeské strany. Současně z dopisu F. Síse B. Bečkovi z poloviny srpna vyplývá, že Antonín Švehla požádal, aby skupina Národ předložila své návrhy na vytvoření nové organizace Národního výboru. V této souvislosti poradil F. Sís B. Bečkovi, aby se zúčastnil diskuse na konci srpna spolu se zástupci strany lidové pokrokové, státoprávně pokrokové, národně sociální, národní svobodomyslné.¹⁰⁸

Dne 19. srpna 1917 svolal V. Klofáč poradu do Luhačovic, na kterou pozval představitele strany národně sociální, státoprávně pokrokové, pokrokové, lidové pokrokové, ale nikoli představitele národní svobodomyslné, protože strana byla nejednotná. V poslední chvíli, na naléhání J. Stránského a K. Sokola, V. Klofáč pozval F. Síse za Národní stranu svobodomyslnou. Pozvána byla také Rada spisovatelská.¹⁰⁹ Na poradách Sís mluvil o vytvoření jednotné, demokratické strany, která by měla pracovat s ostatními českými stranami prostřednictvím Národního výboru.¹¹⁰ Této schůzi byly ale přidávány různé interpretace. Podle Z. Tobolky byla uspořádána jako reakce proti tomu, co dělali Rašín a Sís, chystanou státoprávně demokratickou organizací.¹¹¹ Naopak, F. Sís optimisticky zdůraznil, že se už pět politických stran rozhodlo vytvořit jednotnou politickou organizaci a první společný krok byl učiněn již na schůzi v Luhačovicích.¹¹² Na dalším jednání 30. srpna v Turnově se dva proudy postavily proti sobě: 1) pravicové křídlo v čele s K. Kramářem a A. Rašínem, 2) levicový proud, jehož představiteli byli národní socialisté a částečně státoprávní pokrokaři i realisté. O měsíc později v Praze založili poslanci mladočeské, národně sociální, státoprávně pokrokové a moravské lidové pokrokové strany státoprávní klub v říšské radě.¹¹³ Od prosince 1917 *Národní listy* vyzývaly k sjednocení české politické reprezentace. Od počátku následujícího roku vyvrcholily přípravy na ustavení jednotné pravicové strany.¹¹⁴ Podle Rašína a Síse měla být jádrem nové strany skupina Národa a strana mladočeská.¹¹⁵ V období od října 1917 do ledna 1918 se dobrovolně rozpustily čtyři politické strany – Národní strana svobodomyslná, Státoprávně pokroková, Pokroková a Moravská lidová pokroková. Dne 9. února založili jejich představitelé novou stranu v čele s K. Kramářem, která přijala název Česká státoprávní demokracie. V ní se soustředila kulturní elita národa – bratři Čapkové, A. Jirásek, J. S. Machar, univerzitní profesori L. Syllaba, Svoboda, J. Kapras, prof. F. Mareš, prof. B. Němec a další.¹¹⁶

¹⁰⁷ Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, díl II., 1919, Praha 1991, s. 515.

¹⁰⁸ ANM Praha, fond Hn 105: Bohdan Bečka (dále jen Hn 105: Bohdan Bečka), inv. č. 13.

¹⁰⁹ F. SÍS, *Ideové zrození*, s. 9.

¹¹⁰ J. HAJŠMAN, *Mafie v rozmachu*, s. 158.

¹¹¹ Z. TOBOLKA, *Můj deník*, s. 444, záznam z 19. 8. 1917.

¹¹² F. SÍS, *K Jednotě*, *Národ*, 23. 8. 1917, s. 397.

¹¹³ P. PROKŠ, *Politikové a vznik republiky*, s. 64.

¹¹⁴ Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář a první světová válka*, *Časopis Národního muzea*, Řada historická 176, 2007, č. 1–2, s. 100.

¹¹⁵ J. HAJŠMAN, *Mafie v rozmachu*, s. 161.

¹¹⁶ J. ŠETRILOVÁ, *Československá strana národně demokratická*, s. 100–101; Zdeněk SLÁDEK, *Československá národní demokracie*, in: Jiří Malíř – Pavel Marek a kolektiv (eds.), 66

Manifestem ze dne 10. února 1918 zveřejnila v *Národních listech* svoje stanovy pod titulem *Českému lidu!* Bylo oznámeno vytvoření nové „všenárodní“ a pevné organizace. Významem nové strany, jak se v úvodníku uvádělo, bylo překonat politickou nejednotu, která dosud v českých zemích existovala. Hlavním úkolem nové strany je vybudovat český stát, „jehož základním územím jsou historické a nedílné země koruny České a území Slovenska“.¹¹⁷ Jak je zřejmé z článku, politický program České státoprávní demokracie představoval kombinaci historického a přirozeného práva.

Časopis *Národ* tuto událost s nadšením přivítal: „Vlna radostného vzrušení přelila se dne 10. února přes veškeru českou veřejnost politicky uvědomělou“. „To, po čem dlouho toužili a volali, zvláště v dobách krutých persekucí poslední doby, stalo se skutkem“. Jak se dále v článku psalo, sjednocení politických stran bylo „jedním ze základních požadavků programu Národa. Pro skupiny Národa práce ještě není ukončena. Český národní boj musí dostat takovou mravní sílu, aby dospěl k vítěznému konci. Na závěr časopis optimisticky prohlásil: „Vítáme utvoření České státoprávní demokracie a v jejím smyslu chceme i dále pracovat.“¹¹⁸

Na počátku března 1918 otiskl F. Sís organizační cíle a ideje nové strany v úvodníku *Národních listů*. Uváděl v něm: „Máme velký český program. Nejvyšší, jaký zná politika: dosáhnouti svobody.“ Dále zdůraznil nutnost sjednocení českých politiků ve společnou organizaci, protože „Vítězství roztržštěnými řadami se nedobývá. Vždy třeba organizace, která znamená, jednotlivce podříditi vůli celku, cestu vlastní podříditi jednotnému vedení.“ Dále pokračoval: „Nepotřebujeme dokazovat, že český národ má stejné právo na svobodu jako každý jiný národ. Staletá utrpení znásobila naše právo. Všichni musejí dát své síly do služeb národa. Není místa pro diváky.“ Článek ukončil tímto prohlášením: „Všichni, kteří milujete tuto zemi, která jest vaší vlastí, všichni, kteří milujete svůj lid, znáte jeho minulost a věříte v jeho budoucnost! Všichni, kteří nechvějete se bázní o sebe, ale o štěstí národa, kteří milujete a věříte, všichni tam, kam vás volá hlas srdce a rozumu!“¹¹⁹

Nejdůležitějším úkolem nové strany byla otázka přípravy národní revoluce ve spolupráci s Jihoslovany a Poláky. Již na podzim 1917 přijel do Prahy slovinský politik Anton Korošec a diskutoval s F. Sísem, A. Rašínem, A. Hajnem a P. Šámalem o možnostech českých a jihoslovanských delegátů mluvit v souladu se zahraničním vedením Československé národní rady a Jihoslovanským výborem, jak vytvořit co nejužší spolupráci obou klubů.¹²⁰ Styky mezi oběma národy se přenesly do Vídně a do parlamentu. Když se např. na počátku února 1918 rozhodovalo o novém rozpočtu, čeští, jihoslovanští a polští poslanci se dohodli na jeho odmítnutí.¹²¹ Koncem března nebo na počátku dubna roku 1918 obdržel F. Sís od profesora Grabowského oznámení, že přijede do Prahy. Poté Sís zprostředkoval styk polských zástupců s A. Rašínem, K. Kramářem, J. Kvapilem a P. Šámalem.¹²² Na konci dubna se na taj-

Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004, I. díl: Období 1861–1938, Brno 2005, s. 593–594.

¹¹⁷ *Českému lidu!* Národní listy, 10. 2. 1918, s. 1.

¹¹⁸ *Česká státoprávní demokracie*, *Národ*, 14. 2. 1918, s. 73.

¹¹⁹ František SÍS, *Organizace!*, *Národní listy*, 3. 3. 1918; Program nové strany byl také otištěn v článku F. SÍSE *Ideové zrození*, s. 14–15.

¹²⁰ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 346.

¹²¹ P. PROKŠ, *Politikové a vznik republiky*, s. 116.

¹²² M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 423.

né schůzi v Praze čeští, polští a jihoslovanští politikové dohodli na společném postupu proti vládě.¹²³

Současně je rok 1918 charakterizován různými proklamacemi, slavnostmi a upevňováním styků s jinými Slovany. V lednu čeští politici vystoupili s tříkrálovým projevem. Aktivistická skupina si vymohla, aby do prohlášení byla zařazena věta, že se „trvá na veškerých prohlášeních českého poselstva na radě říšské“, tj. na podkladě rakousko-uherské monarchie. Dne 13. dubna 1918 byla pak připravena národní přísaha, jejíž znění stylizoval F. Sís spolu s dr. Soukupem a jejíž poslední redakci provedl Alois Jirásek.¹²⁴ Přísaha už vyjadřovala myšlenku úplné nezávislosti československého národa.

Nejvýraznější událostí jara 1918 se staly oslavy 50. výročí položení základního kamene Národního divadla. Při té příležitosti vystoupili i politici z Chorvatska, Slovinska a Bosny, Slováci, Poláci i Italové. Na manifestační schůzi v Měšťanské besedě (15. května) byla přijata rezoluce. František Sís byl jedním z hlavních pořadatelů a autorem rezoluce. Ke Kramářovým slovům „Věrnost za věrnost“ přidal Sís „Krev za krev“¹²⁵ a dokonce srovnával tyto oslavy s prvním slovanským sjezdem v Praze roku 1848. Dne 16. května se v Panteonu Národního muzea konalo slavnostní shromáždění, na němž vystoupili K. Kramář, A. Jirásek, F. V. Krejčí, Slováci, Poláci, Chorvati a další.¹²⁶ Poté se do noci v pražských ulicích a na Václavském náměstí scházeli lidé a demonstrovali svou protirakouskou náladu. Pod nátlakem policejního ředitele K. Kramář požádal Síse, aby přesvědčil lid, že se má rozejít. Když Sís sdělil Pražanům, že policejní ředitel oslavy zakázal, propukla mezi nimi bouře posměchu.¹²⁷

Následujícího dne, 17. května 1918, se konal sjezd utlačovaných národů v Obecním domě v Praze. Přítomnost Jihoslovanů byla s nadšením uvítána – „Svorně jdou s námi v boji naši jihoslovanští bratři, kteří jsou s námi spojeni týmiž ideály.“¹²⁸ Vojenské velitelství v Praze o tom informovalo vládu ve Vídni. Logicky byly příštího dne *Národní listy* zastaveny, protože psaly ve prospěch států Dohody¹²⁹ a schůze České národní demokracie byly zakázány. Po zastavení *Národních listů* se státoprávní demokraté pokusili vydávat večerník *Národní noviny*.¹³⁰ *Národní listy* vyšly znovu až 19. října 1918.

Tyto události znamenaly další příležitost ke spolupráci s Poláky a Jihoslovany. Dne 17. května byl v Kramářově vile ustaven Slovanský revoluční výbor za předsednictví Kramáře. Jeho cílem bylo řídit společně revoluci proti Habsburkům a vybudování samostatného státu českého, polského a jihoslovenského.¹³¹ Poté se Kramářova skupina sešla s polskými a jihoslovenskými delegáty v pavilonu Belveder a v sadech

¹²³ P. PROKŠ, *Politikové a vznik republiky*, s. 122.

¹²⁴ ANM Praha, Hn 37: František Sís, Dr. J. F., *František Sís, Ideje a význam jeho politické práce*, s. 10.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války (1914–1918)*, sv. V, 1918, Praha 1997, dok. 74, s. 267.

¹²⁷ P. PROKŠ, *Politikové a vznik republiky*, s. 128.

¹²⁸ *Národní listy*, 13. 4. 1918, s. 1, *Manifestace a přísaha lidu. Jihoslovenští bratři v Praze*.

¹²⁹ ANM, Hn 105: Bohdan Bečka, inv. č. 15.

¹³⁰ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 465.

¹³¹ F. SÍS, *Ideové zrození*, s. 15.

na Letné, „abychom se radovali s delegáty polskými a jihoslovanskými nad slavnými, krásnými chvílemi minulých oslav, schůzí, porad a rozhodnutí“.¹³² Jinými slovy, Kramářova skupina chtěla vybudovat „slovanský politický a kulturní most“ mezi střední Evropou a Balkánem.

V této bouřlivé situaci vláda oznámila vydání výnosu o administrativním rozdělení českých zemí na národnostním základu. Toto rozhodnutí pobouřilo českou veřejnost. V časopise označil F. Sís tento plán za „první krok k splnění německého programu v dělení království českého“.¹³³ Na přelomu května a června 1918 nabízel Seidler českým politikům kompromis. Češi návrh odmítli. Jako reakce na jejich postoj zakázalo v polovině června 1918 české místopředsedství na nátlak Vídně shromáždění a ustavující sjezd České státoprávní demokracie.¹³⁴

V polovině července 1918 vytvořily české politické strany v Obecním domě Národní výbor, jehož předsedou se stal K. Kramář.¹³⁵ Tento orgán byl brán jako jediný reprezentant českého národa až do převratu. V té době se konala schůze, které se zúčastnili V. Tusar, A. Korošec, G. Habrman, V. Klofáč, A. Rašín, F. Sís, F. Soukup, P. Šámal, Dąbrowski. Schůze skončila dohodou, že se mají sestavit zásady, podle kterých by společně měli vystoupit. Poláci z Varšavy schválili vytvoření společné politické a hospodářské organizace. Jednalo se i o otázce vzájemných konzulů. Proto F. Sís navrhoval poslat do Krakova svého přítele Karla Lochera jako neformálního představitele Čech. V tajném výboru v Praze se diskutovalo o uskutečnění spolupráce v kulturní a sociální oblasti (podpora polských studentů v Praze). Byl domluven způsob tajné výměny informací. Například pro spojení s Prahou byla umluvena mezi F. Sísem a K. Locherem speciální šifra, která byla jedenkrát použita telefonem.¹³⁶ V souvislosti s těmito jednáními vyjádřil F. Sís svůj optimismus, že „přichází konečně doba, po které Čechové vždy tak toužili, aby slovanské strany v parlamentě šly stejnou cestou, dle společného plánu a za společného vedení“. Kladl největší důraz na mezislovanskou spolupráci v parlamentu: „Jednotný postup slovanských stran v parlamentu musí být nejdůležitějším taktickým cílem naším dnes.“¹³⁷

V polovině srpna se v Lublani konaly porady slovanských politiků jako pokračování květnových pražských konferencí. Diskutovalo se o ústavě příštích tří států, o jejich vzájemných politických a hospodářských vztazích.¹³⁸ František Sís rovněž vedl jednání s bývalým rakouským ministrem železnic a vůdcem demokratického hnutí v Rakousku a Polsku, polským profesorem Stanisławem Głąbinským, o otázce Těšína.¹³⁹ Jezdil do polských zemí, v Zakopaném se setkal s profesorem Grabowským, s nímž jednal o společném boji proti Rakousku, o udržování co nejužších vzájemných kontaktů a o docílení koordinace českých a polských zpráv pro zahraničí.

¹³² TÝŽ, *1914–1918*, s. 147.

¹³³ TÝŽ, *Národ*, 9. 5. 1918, s. 225.

¹³⁴ P. PROKŠ, *Politikové a vznik republiky*, s. 163.

¹³⁵ *Projev Národního výboru Československého při jeho ustanovení dne 13. července 1918*, in: *Vznik samostatného československého státu v roce 1918. Svědectví a dokumenty*, Praha 1988, s. 363–365.

¹³⁶ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 463, 500, 502, 504 a 510.

¹³⁷ F. SÍS, *K situaci*, *Národ*, 25. 7. 1918, s. 361.

¹³⁸ L. SYCHRAVA – J. WERSTADT, *Československý odboj*, s. 176.

¹³⁹ Vladimír SÍS, *Češko-polskijat konflikt po vāprosā za Tešinsko*, *Slavjanski glas*, 1919, sv. 3–4, s. 3–4.

Dokonce byl přijat za člena polského tajného výboru. Jako první z Čechů dostal informace o anabázi československých legií na Sibiři.¹⁴⁰

Současně se pod vedením F. Síse začínala organizovat vojenská Maffie jako revoluční organizace společně s pražskou policií. Podle V. Čady byl jejím hlavním iniciátorem hejtman Jaroslav Rošický, s nímž se F. Sís již na začátku srpna 1918 dohodl na vytvoření tajné vojenské organizace. Rošický kontaktoval české důstojníky a vytvořil s nimi vojenský štáb. Poté F. Sís na schůzi celý plán schválil.¹⁴¹

V srpnu došel do Vídně text uznání československého odboje Velkou Británií, o které byli přesvědčeni, že zůstane pilířem politiky zachování monarchie.¹⁴² Císař Karel, jeho zahraniční ministr I. Burián, německý císař, kancléř Hertling a ministr zahraničí Hintze se setkali v německém hlavním stanu ve Spa a jednali o možnosti ukončit válku.¹⁴³ V souvislosti s podnikanými iniciativami o příměří se dne 3. září rakouský předseda vlády Husarek setkal ve Vídni s německým státním tajemníkem Hintzem.¹⁴⁴ O dva dny později se Hintze setkal s představiteli vídeňského tisku na německém velvyslanectví a veřejně se vyslovil pro uzavření čestného míru. Řekl, že vedle vojska a diplomacie může být tisk považován za důležitý faktor ve válce, protože podporoval svornost a harmonii „našich národů“ a udržoval náladu, aby byl uzavřen čestný mír.¹⁴⁵ Hintze útočil na dohodové státy, že jejich tisk byl pod státní kontrolou. Podle něj „my v Německu a Rakousko-Uhersku naproti tomu trváme na volnosti tisku i pod tlakem války“.¹⁴⁶ O několik dnů později promluvil rakouský státní sekretář k zástupcům říšsko-německého tisku ve Vídni, že se neněmecké národy v Rakousku „mají jako v ráji“. V souvislosti s projevem *Venkov* kritizoval státního tajemníka, že se vůbec nedotkl hlavní otázky, a to skutečnosti, že slovanské národy tvoří v Rakousku většinu a Němci menšinu.¹⁴⁷ František Sís v *Národu* taktéž ironicky poznamenal: „Není nikde takové svobody tisku, jako v Rakousku a v Německu! Nikde nepoživají národové takové volnosti jako v Rakousku! Tak doslovně prohlásili dva mužové, ministerský předseda Husarek a státní sekretář německý Hintze dne 5. září.“ „Ještě dokonalejší překvapení je prohlášení pana dr. Husarka, jaké skvělé svobody ve všech směrech požívají národové rakouští a zejména Čechové.“ V souvislosti se zakázanou schůzí České státoprávní demokracie F. Sís poznamenal: „Persekuce České státoprávní demokracie jest charakteristickým znakem poměru vládních kruhů k českému politickému životu. V České státoprávní demokracii vidí největší nebezpečí pro stát.“¹⁴⁸

¹⁴⁰ M. PAULOVÁ, *Tajný výbor*, s. 511, 512 a 516.

¹⁴¹ Václav ČADA, *28. říjen 1918. Skutečnost, sny a iluze*, Praha 1988, s. 28 a 33; P. PROKŠ, *Politikové a vznik republiky*, s. 172.

¹⁴² Jan OPOČENSKÝ, *Zrození našeho státu*, Praha 1928, s. 46.

¹⁴³ Petr PROKŠ, *Konec říše Habsburků. Střední Evropa v politice a vztazích Německa a Rakousko-Uherska (1867/1871–1918)*, Praha 2004, s. 221.

¹⁴⁴ *Rovnost*, 4. 9. 1918, s. 3, *Husarek vyjednává*.

¹⁴⁵ *Neue Freie Presse*, 6. 9. 1918, *Staatssekretär v. Hintze in Wien*; *Lidové noviny*, 6. 9. 1918, s. 2, *Projev státního tajemníka šl. Hintzeho k zástupcům tisku*; *Rovnost*, 6. 9. 1918, s. 2, *Významné porady ve Vídni*.

¹⁴⁶ *Projev státního tajemníka Hintze*, *Národní politika*, 6. 9. 1918, s. 3.

¹⁴⁷ *Nová řeč barona Husarka*, *Venkov*, 12. 9. 1918, s. 1.

¹⁴⁸ F. SÍS, *V zemi svobody*, *Národ*, 26. 9. 1918, s. 469–470.

Rovněž na počátku září dostali Češi prostřednictvím Bohumila Procházky informace z Bulharska, že balkánská fronta byla zrušena a Bulharsko brzo uzavře příměří.¹⁴⁹ V bytě dr. Scheinera a v *Národních listech* F. Sís spolu s K. Kramářem, A. Rašínem, B. Frantou diskutoval o tom, že bude nutno připravovat převrat, ústavu, administrativní, hospodářskou, finanční organizaci a první zákony.¹⁵⁰ Byli vybráni funkcionáři v místních organizacích strany, které Sís pozval osobně do Prahy. Zde je seznámil s jejich úkoly na přípravě revoluce. Podle F. Síse měli koordinovat svou činnost s představiteli jiných českých stran a s jinými Slovany.¹⁵¹

Dne 26. září rakouský císař informoval Husarka, že Bulharsko požádalo o kapitulaci.¹⁵² Rakouský předseda vlády si uvědomoval, že po zhroucení balkánské fronty musí Rakousko co nejrychleji uzavřít příměří. Rovněž Husarek navrhoval státoprávní uspořádání monarchie na základě autonomie. Jeho návrh byl ale odmítnut.¹⁵³

Politické přípravy na vytvoření samostatného československého státu probíhaly v říjnu 1918. Katalyzátorem převratu se staly bulharská kapitulace 29. září a nóta Spojených států z 18. října, ve které odmítly návrh na uzavření separátního míru s monarchií a zdůraznily, že se Rakousko-Uhersko musí dohodnout s československým a jihoslovanským národem.¹⁵⁴ Podle Rašínova poválečného záznamu, odpoledne dne 25. října se sešli čeští, slovenští, jihoslovanští a polští poslanci – K. Kramář, A. Rašín, P. Šámal, M. Hodža, A. Korošec, dr. Głambinski v hotelu Continental.¹⁵⁵ Na konci října 1918 se Sís stal prvním Rašínovým pomocníkem. Dne 27. října odpoledne se Sís setkal s důvěrníky v bytě J. Čapka.¹⁵⁶ Policejní komisař oznámil Sísovi, že v předvečer dne 28. října se pražská státní policie pokusí převézt z Prahy do Vídně pražský policejní archiv, který byl naložen do zvláštního vagónu. 27. října dal F. Sís rozkaz, aby byl vagón zadržen na vršovickém nádraží a dále se již nedostal. Druhý den dopoledne již přešel do rukou Národního výboru.¹⁵⁷ Poté Alois Rašín telefonoval Sísovi, že podle důvěrné zprávy je Rakousko před kapitulací. V noci z 27. na 28. října se dělaly poslední přípravy. Sokolstvo přeměnilo svou organizaci v organizaci národního vojska. František Sís poslal instrukce štábu Vojenské maffie, že se má připojit k národní armádě. V *Národních listech* dal zveřejnit letáky českým důstojníkům, aby se dostavili na Slovanský ostrov (Žofín), kde se zřizovala permanentní služba. Mobilizace pražského obyvatelstva byla úkolem důvěrníků a místních organizací státoprávní demokracie.¹⁵⁸ Ráno 28. října dostaly pražské deníky zprávu o Andrassyho nótě a začaly ji rozšiřovat. Odpoledne převzal Národní výbor v Praze veškerou iniciativu. Na Václavském náměstí byl vyhlášen samostatný československý stát.¹⁵⁹ Večer

¹⁴⁹ Alois RAŠÍN, *Převrat z 28. října 1918*, in: Mafie. Tajná činnost několika českých vlastenců za války světové, Praha 1919, s. 6.

¹⁵⁰ F. SÍS, *1914–1918*, s. 148–149.

¹⁵¹ TÝŽ, *Ideové zrození*, s. 16.

¹⁵² I. ŠEDIVÝ, *Češi, české země*, s. 339.

¹⁵³ J. OPOČENSKÝ, *Zrození našeho státu*, Praha 1928, s. 52.

¹⁵⁴ *Documents and Statements relating to Peace. Proposals and War Aims, December 1916–November 1918*, London 1919, dok. 78, s. 252–253.

¹⁵⁵ A. RAŠÍN, *Převrat z 28. října 1918*, s. 17.

¹⁵⁶ F. SÍS, *Ideové zrození*, s. 16.

¹⁵⁷ František SOUKUP, *28. říjen 1918. Předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa*, díl II., Praha 1928, s. 974.

¹⁵⁸ F. SÍS, *Ideové zrození*, s. 16.

¹⁵⁹ V. ČADA, *28. říjen 1918*, s. 43, 90.

téhož dne se na Žofíně formovaly první české vojenské jednotky a sokolské oddíly obsazovaly důležité budovy v Praze.

Dne 28. října odpoledne se konala v Grégrově sále plenární schůze Národního výboru. Byly ustaveny „odbor pro obranu země“ a permanentní komise Národního výboru. Po převratu vypracovali přední členové státoprávní demokracie Rašín, Šámal, Scheiner, Sís, Franta, základní politický a hospodářský zákon státu.¹⁶⁰ Podle tohoto zákona všechny dosavadní zemské a říšské zákony zůstávaly prozatím v platnosti a všechny státní, zemské, samosprávné úřady byly podřízeny Národnímu výboru.¹⁶¹ V listopadu 1918 se Národní výbor rozšířil v Revoluční národní shromáždění. František Sís se spolu s dr. Hajnem, dr. Němcem a Hajšmanem stal nejen jeho členem,¹⁶² nýbrž i členem Revolučního výboru. První schůze Národního shromáždění se konala v polovině listopadu.

Poválečný vývoj Československa očima Františka Síse

Na konci roku 1918 měla Česká státoprávní demokracie ve vládě a v Národním výboru významné politické zastoupení. Ideově spojovala strana politické tradice mladočeského nacionalismu, pokrokové a realistické hnutí. Osobnosti, které stanuly v jejím čele, patřily k soudobé české politické elitě. Vedle K. Kramáře, Aloise Rašina a F. Síse ji reprezentovali státoprávní pokrokáři A. Hajn, A. Kalina, K. Sokol, V. Dyk; realisté Přemysl Šámal, Jan Herben, F. Drtina; lidoví pokrokáři A. Stránský, J. Stránský, K. Engliš, F. X. Hodáč; staročeši Ladislav Novák, Vilém Pospíšil; kulturní elita: prof. B. Němec, Jan Kapras, Ladislav Syllaba, Kamil Krofta, Arne Novák; spisovatelé Alois Jirásek, Jaroslav Kvapil, Josef Holeček.¹⁶³ Strana ale ještě neměla svůj program. Dne 23. března 1919 byl svolán ustavující sjezd státoprávní demokracie v Národním domě na Smíchově. Jeho úkolem bylo dát straně program a nové jméno. Karel Kramář se sjezdu nezúčastnil, protože nechtěl opustit pařížskou konferenci.¹⁶⁴ Vzhledem k novým poměrům strana vypustila ze svého názvu slovo „státoprávní“ a začala se nazývat „národní demokracií“. František Sís byl zvolen za jednoho z místopředsedů nové strany.¹⁶⁵ Stal se referentem jejího politického programu. Zdůraznil, že Česká národní demokracie není jen „stranou národní“, „nýbrž i stranou všenárodní“, „demokratickou“ a „pokrokovou“. Proto je její povinností věnovat své síly k vybudování a upevnění základů Československé republiky. Nejdůležitějším úkolem vnitřní politiky je „vytvoření ústavy“.¹⁶⁶ Lze poznamenat, že v této době byla Československá národní demokracie nejenom nejvlivnější, nýbrž vládnoucí stranou

¹⁶⁰ J. ŠETŘILOVÁ, *Československá strana národně demokratická*, s. 101.

¹⁶¹ J. OPOČENSKÝ, *Zrození našeho státu*, s. 112–113.

¹⁶² Antonín KLÍMEK, *Říjen 1918: vznik Československa*, Praha 1998, s. 252.

¹⁶³ Josef TOMEŠ, *Nacionalismus a demokracie. Úskalí české nacionální strany v meziválečném Československu*, in: Eva Broklová – Josef Tomeš – Michal Pehr (eds.), *Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první československé republiky*, Praha 2008, s. 132–133.

¹⁶⁴ F. PEROUTKA, *Budování státu*, díl II., s. 515, 518.

¹⁶⁵ J. ČECHUROVÁ, *Československá politická pravice*, s. 61.

¹⁶⁶ *Politické Poslání Československé Národní Demokracie. Řeč člena Národního shromáždění a chefredaktora „Národních Listů“ F. Síse. Pronesena na ustavujícím sjezdu Československé národní demokracie dne 24. března 1919. Politický Program Československé Národní Demokracie, přijatý na témž sjezdu*, Praha 1919, s. 5–6 a 10.

a její vedení věřilo, že zůstane nadlouho ve vládě a bude mít rozhodující vliv na československou politiku.

František Sís nastínil zásady, na nichž měl být nový stát vybudován. Podle něj jsou ideály české politiky humanita, rovnoprávnost („rovnost člověka s člověkem, rovnost národa s národem“) a demokratismus, který vytvoří základ politického vývoje českého národa. V této souvislosti podal svůj výklad pojmu demokracie: na prvním místě to znamená „soustava pro vyhledávání a vychovávání nejlepších lidí pro veřejné úkoly“, na druhém – „svobodná výměna názorů; vzájemná důvěra“. Demokracie podle Síse je rovněž „občanská rovnost“, tj. jeden z principů liberalismu; „sociální a hospodářská spravedlnost“, „sociální solidarita“. Jako další princip nového státu prohlásil František Sís humanitní idealismus („Svou českost jako zásadu nestavíme nad lidskost“) a toleranci vůči menšinám: „Budeme spravedliví ke každému, kdo v našem státě sídlí.“¹⁶⁷ Jak je zřejmé, na jaře roku 1919 nebyl nacionalismus Československé národní demokracie ještě tak silný a neměl agitační nádech, protože se strana ještě cítila pevná.

Jako další úkol nové strany F. Sís oznámil její rozhodnutí bojovat proti „tříštěnní na stavy a třídy“, aby jeden stav nebo třída bojovaly proti druhé.¹⁶⁸ K tomuto politickému programu se velmi skepticky vyjádřil Ferdinand Peroutka. Kriticky poznamenal, že vypracovat takový program je jedná věc, uskutečnit jej je ale nejtěžší, je to fantastické a utopické.¹⁶⁹

Rovněž v politickém programu Československé národní demokracie přiblížil František Sís své pojetí slovanské politiky, které obsahovalo tři důležité prvky: 1) úlohu Československa v poválečném slovanském světě, 2) poměr k Rusku, 3) problém mezoslovanské spolupráce.

František Sís se domníval, že by se Československo mělo stát vedoucím slovanským státem a slovanskou baštou ve střední Evropě. Jak uvedl, „Jsme mezníkem slovanským proti světu germánskému ve střední Evropě“, „hradbou protiněmeckou“. Podle něj je historickým úkolem českého národa být „pilířem slovanství“. Zdůvodnil svůj názor slovy: „Poslání českého státu v zahraniční politice je významné, protože je určeno jeho důležitou polohou zeměpisnou ve střední Evropě i v sousedstvích s velkým Německem.“ Dále F. Sís uvedl, že nový stát by měl vytvořit úzké styky s novým demokratickým Ruskem: „Považujeme za svou povinnost jasně a určitě prohlásit k Rusku své přátelství.“ Zdůraznil zásluhu Ruska o vítězství Dohody a své naděje, že se poválečné Rusko znovu stane silným a demokratickým státem.¹⁷⁰ Je příznačné, že v souvislosti s tzv. ruským problémem Sís nikdy v tomto projevu neútočil na názory československého ministra zahraničí E. Beneše.

Dále Sís zdůraznil, že zahraniční politika nového státu musí být vytvořena na základě slovanského programu – navázání úzkých vztahů s Jihoslovany a Poláky, aby vytvořili „společnou slovanskou stráž proti rozpínavosti německé“.¹⁷¹ Charakterizoval tuto orientaci jako „českou, národní a slovanskou“.¹⁷²

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 6–9.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 6.

¹⁶⁹ F. PEROUTKA, *Budování státu*, díl II., s. 519–520.

¹⁷⁰ *Politické Poslání*, s. 15, 26, 28.

¹⁷¹ Tamtéž, 15–16.

¹⁷² F. SÍS, *Ideové zrození*, s. 19.

František Sís se stal stoupencem myšlenky navázání úzkých vztahů mezi balkánskými a středoevropskými Slovany. Kládl větší důraz na Jihoslovany, prohlašoval „Náš poměr k Jugoslávii zůstane srdečný a upřímný“, opakoval heslo z květnových slavností „Věrnost za věrnost“.¹⁷³ Charakterizoval svou interpretaci slovanské vzájemnosti: „svazek spočívající na citech a ve vědomí slovanského původu“, „v společných věcných zájmech a práci společné, zejména na poli hospodářském a osvětovém.“¹⁷⁴ V této souvislosti prohlásil za další úkol nového státu vybudování „vzájemnosti všech národů slovanských“ a neskrýval své naděje na vytvoření „svazu svobodných států“.¹⁷⁵ V tomto smyslu považoval Svaz národů, nikoliv federaci, za pevnou záruku míru a spolupráce s jinými Slovany.

Po odchodu do opozice v červnu 1919 začala národní demokracie s ostrou kritikou vládní koalice.¹⁷⁶ Tato kritika našla výraz v projevu F. Síse na podzim téhož roku, věnovaném československé zahraniční politice. Vyjádřil nesouhlas s Benešovým stanoviskem v poměru k Rusku, což znamenalo otevřený rozpor mezi vládou a opozicí v otázce Ruska. Na rozdíl od svého projevu z března 1919 se už nezmiňuje o vybudování úzkých styků s Poláky kvůli otevřenému konfliktu mezi Polskem a Československem o Těšínsko. V souvislosti s tím v tomto projevu vytvořil F. Sís negativní obraz Poláků. Útočil na ně, že na počátku války bojovali po boku centrálních mocností. Považoval Poláky za agresory, protože byli první, kteří „učinili útok“ na československou samostatnost již 29. a 30. října 1918 obsazením Bohumína, Těšína a Karviné. Současně nastínil priority v hospodářském vývoji Československa, zdůraznil nutnost pevných obchodních styků s jadranským regionem a přímého spojení s Jugoslávií „se kterou dnes již jsme navázali ve skutečnosti nejreálnější obchodní styky a se kterou také zůstáváme v přátelském poměru politickém“.

Na závěr Sís prohlásil, že nový stát musí být „státem nacionálním“, protože „za války zejména nacionalismus nabyl morální převahy nad všemi ostatními idejemi a zejména nad ideou sociální“. Podle Síse „nacionální myšlenka je hlavní myšlenkou, která musí jednotiti naši republiku [...] a sjednotiti nás všechny při budování a tvoření naší republiky“.¹⁷⁷

Závěr

Po válce se F. Sís stal nejbližším stranickým spolupracovníkem A. Rašína.¹⁷⁸ V roce 1920 byl zvolen poslancem národní demokracie za město Prahu,¹⁷⁹ pak ale přenechal místa na kandidátce Ladislavu Novákovi.¹⁸⁰ Stal se zednářem a zamýšlel prostřednictvím zahraničního zednářstva dostat českou otázku na mezinárodní fórum.

¹⁷³ *Politické Poslání*, s. 16, 27.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 27–28.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 27, 29.

¹⁷⁶ Z. SLÁDEK, *Československá národní demokracie*, s. 599.

¹⁷⁷ František SÍS, *O problémech československé zahraniční politiky (Řeč, pronesená v Národním shromáždění dne 7. října 1919)*, in: Mafie. Tajná činnost několika českých vlastenců za války světové, Praha 1919, s. 3–28.

¹⁷⁸ M. LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář*, s. 177–178.

¹⁷⁹ ANM, Hn 37: František Sís, Dr. J. F., *František Sís, Ideje a význam jeho politické práce*, s. 11.

¹⁸⁰ J. ČECHUROVÁ, *František Sís*, s. 291.

V roce 1921 odjel na Kramářovo přání do Paříže, aby navázal styky s francouzskými politiky.¹⁸¹ Tam se snažil pěstovat francouzsko-slovanskou spolupráci a za tímto účelem založil Comité Slave. V Paříži se sblížil s F. Hlaváčkem a R. Gajdou.¹⁸² Po atentátu na Rašína byl pozván zpět do Prahy, stal se místopředsedou Československé národní demokracie a pak ředitelem *Národních listů*.¹⁸³

V průběhu 20. a 30. let 20. století lze charakterizovat Československou národní demokracii jako pravicovou nacionalistickou stranu. Ve straně existovaly různé proudy – intelektuální frakce nebo tzv. stranická „levice“, která nesouhlasila s kritickým postojem strany k Hradu a vytvořila týdeník *Demokratický střed* (1923–1938).¹⁸⁴ Úvodník prvního čísla napsal F. Sís, protože členové redakce byli také členy zednářské lože Národ.¹⁸⁵ Během své spolupráce s Hradem byl Sís v úzkých kontaktech s kancléřem Přemyslem Šámalem.¹⁸⁶ Druhé křídlo tvořili nacionalisté kolem *Národní myšlenky* (1923–1939) v čele s Viktorem Dykem.¹⁸⁷

Ve druhé polovině 20. let se F. Sís stal částí tzv. radikálního křídla strany národně demokratické v čele s V. Dykem.¹⁸⁸ Zastával radikální nacionalistická stanoviska a propagoval zásady fašismu. V roce 1925 a 1929 byl ještě dvakrát zvolen poslancem.¹⁸⁹ Na konci 20. let se tzv. průmyslové křídlo (F. X. Hodáč, L. Novák) střetlo s křídlem V. Dyka.¹⁹⁰ V důsledku konfliktu s F. Hodáčem na počátku 30. let byl Sís raněn mrtvicí a odešel z politiky.¹⁹¹ Žil ve své vinohradské vile, jeho zdravotní stav se však zhoršoval. Vzdal se svého místa v *Národních listech* za příslib finanční podpory na sepsání svých pamětí *Kapitoly z činnosti Maffie*, které vycházely v letech 1929–1932. Zemřel v roce 1938.¹⁹²

Tato stať měla vyplnit důležitou mezeru ve znalostech o „prvním československém odboji“, kterou představuje osobnost a činnost Františka Síse. I když byl považován za „pravou ruku“ K. Kramáře a A. Rašína, jeho činnost v posledních letech první světové války upadla v zapomenutí a jeho úloha na přípravě převratu z října 1918 zůstala nedoceněna. Proto jsem na základě pamětí Františka Síse, jeho článků v českém periodickém tisku a v knižních publikacích zkoumala jeho intelektuální a politický přínos v rámci „prvního československého odboje“.

Hlavní důraz v této stati jsem kladla na intelektuální působení Františka Síse v časopise *Národ*, neboť tento problém byl v historiografii málo zkoumán. Právě články Františka Síse pomáhají složit jeho celkový obraz. Jeho osobnost je složitá a mnohvrstevnatá. Zahrnuje v sobě několik stránek – novináře, revolucionáře, politika, liberálního myslitele. Jeho novinářské publikace v časopise *Národ* vytváří jeho

¹⁸¹ Heslo *František Sís*, in: Ottův slovník naučný nové doby, s. 1254.

¹⁸² Heslo *František Sís*, in: Politická elita meziválečného Československa 1918–1938 / Kdo byl kdo?, Praha 1998, s. 223.

¹⁸³ M. HLAVÁČ, *Čeští Mafiáni*, s. 42.

¹⁸⁴ J. TOMEŠ, *Nacionalismus a demokracie*, s. 134.

¹⁸⁵ J. ŠETŘILOVÁ, *Československá strana národně demokratická*, s. 111.

¹⁸⁶ J. ČECHUROVÁ, *František Sís*, s. 291.

¹⁸⁷ J. TOMEŠ, *Nacionalismus a demokracie*, s. 134.

¹⁸⁸ J. ČECHUROVÁ, *František Sís*, s. 291.

¹⁸⁹ Heslo *František Sís*, in: Ottův slovník naučný nové doby, s. 1254.

¹⁹⁰ J. TOMEŠ, *Nacionalismus a demokracie*, s. 134.

¹⁹¹ J. ČECHUROVÁ, *Česká politická pravice*, s. 58–59.

¹⁹² TÁŽ, *František Sís*, s. 291.

image „intelektuálního revolucionáře“ a jsou současně demonstrací jeho intelektuální kapacity. Aktivní účast Františka Síse ve veřejných protirakouských projevech českých politiků na jaře 1917 a v průběhu roku 1918 lze považovat za nejpřesvědčivější důkaz jeho řečnických a organizačních schopností.

František Sís byl nejenom jeden z účastníků převratu 28. října 1918, ale také se stal zakladatelem a hlavním činitelem Československé národní demokracie. V tomto smyslu ho lze charakterizovat jako liberálního myslitele, protože v programu strany, jehož autorem byl, nastínil základní prvky liberální ideologie – demokracie, humanismu, respekt k individuální svobodě, tolerance vůči menšinám atd. Je nicméně známo, že se v meziválečném období postupně myšlenkově posunul až na pozice radikálního nacionalismu.

SUMMARY

Since 1930s, the Prague valley of Divoká Šárka has been assuming the role of *lieux de mémoires* for the Czechs through the memorial plaque affixed to a rock and dedicated to the memory of K. Kramář, A. Rašín and, in particular, to the half-forgotten figure of František Sís. The current study aims to explore F. Sís' political and journalistic activities during 1914–1919 with particular reference to his intellectual commitment to the journal *Národ*. The study likewise assesses his reflections on the postwar development of the newly-established Czechoslovak state.

The Czech journalist F. Sís was the closest collaborator of K. Kramář and A. Rašín at the beginning of the 20th century. During the First World War he was among the founders of the Czech anti-Habsburg organization Maffie that initiated secret communication with the Allies through Bulgaria, Switzerland, and Italy and closely cooperated with F. Sís' younger brother Vladimír Sís.

One might characterize the political atmosphere in the Czech lands during 1915–1916 as one of bitter polemics between František Sís and Zdeněk Tobolka. The following split of the Young Czech party served as catalyst for the establishment of politico-intellectual circle and journal *Národ*, intended to act as a mighty “intellectual weapon” against the “activist” politicians and the Habsburg government. In this respect František Sís received support from some Czech politicians and intellectuals (P. Šámal, Em. Rádl, V. Dyk, K. Hoch, M. Sísová). He appealed to the Czech intelligentsia to actively participate in the Czech political life and bitterly criticized the Czech politicians for their loyalty to the Habsburgs. The release of K. Kramář and A. Rašín in 1917 further strengthened the position of František Sís within the Young Czech party.

The other main purpose of journal *Národ* was to lay the foundations of a new political party, striving for independent Czechoslovakia. In February 1918 the Czech Constitutional Law party was established, whose program was elaborated by F. Sís. During the late 1917 and throughout 1918 he closely cooperated with Polish and Southern Slav politicians and intellectuals, using public events. F. Sís used these events to reveal himself as a zealous supporter of the Slav solidarity concept as well as to demonstrate his qualities of an eloquent speaker.

In the eve of the October coup d'état (October 27-28, 1918), F. Sís was involved in establishing the so-called “military Maffie” and prevented from taking the archive of Prague police away from the city. After the declaration of the Czechoslovak independence he participated in elaborating the legislature of the newly established Czechoslovak state.

F. Sís was also the author of the political program of the Czechoslovak National Democratic Party. In the program he developed his political ideology, based on the main principles of liberalism – democracy, progress, national tolerance, freedom of speech, etc.

During the interwar period, however, F. Sís' image of a liberal thinker was gradually being transformed into one of a radical nationalist.

Anna ZELENKOVÁ, *Medzi vzájomnosťou a nezájomnosťou. Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*, Práce Slovanského ústavu, Nová řada, sv. 27, Praha–Nitra, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. – Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2009, 376 s. ISBN 978-80-86420-34-9 (Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.), ISBN 978-80-8094-648-7 (Univerzita Konštantína Filozofa).

Ve své habilitační rozpravě se Anna Zelenková zaměřila na problematiku literárních vztahů dvou zeměpisně, kulturně i etnicky blízkých národů – Čechů a Slováků – v mezidobí od 40. let 19. století do sklonku první Československé republiky, tedy na badatelské téma, o němž panuje mýtus, že již bylo z větší části vytěženo: tj. popsáno, zdokumentováno, zanalyzováno a zhodnoceno. Jak dokazuje tato nová monografie, v níž jsou vzájemné kontakty (a to v obousměrné perspektivě: jak česko-slovenské, tak slovensko-české) pojednány zčásti jako společný dialog, spojený s nasloucháním druhého a vedoucí k porozumění, zčásti naopak jako jeho váznutí, doprovázené zámlkami a nekomunikativností, existuje ještě stále celá řada méně známých či přehlížených stránek tohoto neustále se proměňujícího procesu sblížování a oddalování, který vystihuje dichotomická dvojice vzájemnost – nezájemnost. Ostatně o obou ústředních pojmech bylo důkladně odborně diskutováno v kolektivní monografii *Česko-slovenská vzájemnost a nezájemnost* (Brno 2000), jež autorce, která do ní rovněž přispěla, posloužila jako jisté metodologické vodítko.

Úvodní oddíl (s. 15–123) je zacílen na metodologická východiska sledované vztahové problematiky a na literárněhistorické reflexe knižních slovacik v českém prostředí na přelomu 19. a 20. století. Střední a nejrozsáhlejší oddíl je vlastním jádrem celé monografie (s. 127–308). Anna Zelenková se zde zabývá třemi českými cestopisy ze Slovenska (od J. Helceleta, V. D. Lambla a F. L. Riegra), počátky slovenské ženské literatury v almanachu *Nitra* (zejména dílem M. Lehotské), srovnáním dvou „vzájemnostních“ spisů L. Štúra (*Slovanstvo a svet budúcnosti*, 1993; původně německy kolem roku 1850) a S. Czambela (*Minulost, přítomnosť a budúcnosť česko-slovenské národnej jednoty*, 1904; původně maďarsky 1902), první etapou existence slovakistiky v meziválečném Slovanském ústavu a různými aspekty zájmu významného komparatisty a slavisty Franka Wollmana (1888–1969) o Slovensko. Závěrečná, třetí část (s. 311–342) je komentovaná edicí dvou neznámých rukopisů (*A ešte letiace tiene; Vajanský*) Štefana Krčméryho (1892–1955), k níž jsou jako příloha připojeny dva Krčméryho dopisy J. Horákovi z roku 1933.

Kniha je opatřena reprezentativním seznamem sekundární literatury (s. 344–362), anglickým a ruským resumé a pečlivě vypracovaným jmenným rejstříkem (s. 367–376).

Svou formou neodpovídá klasické („akademické“) syntéze dějin česko-slovenských literárních vztahů, nýbrž její autorka se spíše snažila o vlastní interpretaci stavu teoretického myšlení o koexistenci obou literárních společenství, věnujíc se jak literárněhistorickému studiu kontaktově-genetických a typologických souvislostí, tak též výzkumu vzájemných tvůrčích impulsů a sdílených duchovních entit, sledovaných v obou literaturách dílem v širší rovině uměleckých proudů a směrů, dílem v užším detailu konkrétních autorských poetik a koncepcí. To však v žádném případě není nedostatkem této poutavě psané monografie: minuciózní analýzou terminologie i sémantiky česko-slovenského a slovensko-českého stýkání, či naopak potýkání, jež se řídí mentálně-emočním distinktivním kritériem vzájemnosti, resp. nezájemnosti, vytvořila A. Zelenková dílo materiálově bohaté a metodologicky inspirativní, k němuž se bude česká i slovenská slavistika ráda vracet.

Marcel Černý

***Jugoslavijska v XX veke. Očerki političeskoj Istorii*, Moskva, „Indrik“ 2011, 887 s. ISBN 978-5-91674-121-6.**

Moskevský Institut slavjanovedenija Ruské akademie věd před více než deseti lety, na podnět tehdejšího ředitele institutu, člena korespondenta RAV, V. K. Volkova, zahájil práce na projektu Dějiny zahraničních slovanských zemí ve 20. století. V roce 2003 vyšla práce *Bolgarija v XX. veke. Očerki političeskoj Istorii* a o dva roky později dvoudílná práce *Čechija i Slovakijska v XX veke*.

Očerki političeskoj Istorii. Připravuje se ještě práce o dějinách Polska, která bude poslední z celého projektu.

Zatímco autoři zmíněných dějin Bulharska označili svou práci za sborník, autoři dějin Českých zemí a Slovenska za kolektivní monografii, autoři dějin Jugoslávie nazvali svůj výstup monografickým sborníkem. To znamená, že každý autor měl plnou svobodu při výběru tématu a názoru na jednotlivé problémy v daném chronologickém rámci a že každý autor předkládá svůj názor a hodnocení.

Autoři si byli plně vědomi, že pojem Jugoslávie nezahrnuje téměř dvě desetiletí z počátku století a poslední desetiletí z jeho konce, protože však odmítli přistoupit na tezi, že Jugoslávie byla umělým státem a svého druhu „historickou chybou“, rozhodli se pro celistvé sepsání dějin jihoslovanských národů a dalších etnik na území první, druhé a případně třetí Jugoslávie.

První část *Jihoslovanské národy a státy počátkem dvacátého století* je rozdělena do sedmi částí věnovaných Srbsku, Černé hoře, Makedonii a Kosovu, chorvatským zemím a Vojvodině, slovinským zemím, Bosně a Hercegovině a první světové válce včetně vzniku Jugoslávie. Autory jednotlivých kapitol jsou A. L. Šemjakin (Srbsko, první světová válka a vznik Jugoslávie), V. B. Chlebnikova (Černá Hora), M. L. Jambajev (Makedonie a Kosovo), A. I. Filimonova (chorvatské země a Kosovo, Bosna a Hercegovina), L. A. Kirilina (slovinské země).

Část druhá *První Jugoslávie (1918–1941)*, má jen čtyři části. Ty jsou věnovány vzniku Království Srbů, Chorvatů a Slovinců do přijetí Vidovdanské ústavy v roce 1921, Království SHS ve 20. letech, vnitropolitickému vývoji v Jugoslávii ve 30. letech a vnitropolitické scéně Jugoslávie na rozmezí 30. a 40. let. Autorem prvních tří kapitol je A. A. Silkin, poslední L. J. Gibianskij.

Téměř čtvrtinu rozsáhlého spisu zaplňuje třetí část *Jugoslávie za druhé světové války*, která je rozdělena do šesti kapitol: Jugoslávie na začátku války, balancování nad propastí; katastrofa Jugoslávie v dubnu 1941; rozdělení Jugoslávie okupanty a organizace správních režimů; počátky a rozvoj rezistence a občanské války; obnova jugoslávské státnosti a nezávislosti. Autorem všech kapitol je L. J. Gibianskij.

Obsáhlá je i čtvrtá část, nazvaná *Druhá Jugoslávie*, rozdělená do osmi kapitol (podle sovětského vzoru): první léta komunistického vládnutí; z přátel nepřátelé – konflikt s Kremlem; Jugoslávie v 50. letech: hledání autentického marxismu; zahraničně politická orientace, změna spojenců a vytyčení nových úkolů; normalizace vztahů se SSSR (březen 1953 – počátek 60. let); dilema samosprávné volby; jugoslávská federace v 60. letech; boj dvou tendencí; Kardeljevská Jugoslávie (1974–1990). Autorem prvních dvou kapitol je L. J. Gibianskij, třetí, páté a šesté A. B. Edemskij, čtvrté A. C. Anikejev, páté a šesté A. B. Edemskij sedmé E. J. Guskova a poslední K. V. Nikiforov.

Logicky co do rozsahu je nejmenší část pátá nazvaná *Rozpad Jugoslávie (90. léta)*, která má pět kapitol: oddělení Slovinska; nezávislé Chorvatsko; Bosna a Hercegovina: tragédie tří národů; Třetí Jugoslávie a kosovský problém; geopolitický aspekt jugoslávské krize. Autorem prvních čtyř kapitol je E. J. Guskova, poslední K. B. Nikiforov.

Krátká několikastránková kapitolka *Místo závěru* od K. V. Nikiforova jen heslovitě popisuje poslední události rozpadu federace a končí vyhlášením nezávislosti Kosova.

Poměrně skromný poznámkový aparát naznačuje, že autoři si byli vědomi různorodosti mezi jednotlivými publikovanými texty, ať jde o přístup k archivním materiálům, pojetí dějin jednotlivých jugoslávských národů i Jugoslávie jako takové v jednotlivých historiografiích či o dobu vzniku jednotlivých prací. Rozhodně jim však nelze upřít snahu o co největší objektivitu.

Miroslav Tejchman

Sovětská diplomacie o vytváření slovensko-maďarských vztahů v letech 1939–1940

István Janek

Soviet Policy on the Creation of Slovak-Hungarian Relations in the Years 1939–1940

The subject introduced herein is not well known in Slovak and Hungarian historiography, and has been inquired into on the basis of new documents. In their reports from the years 1939–1941 until the very end, Soviet diplomats dealt with Slovak and Hungarian relations, and therefore this material serves as an interesting contribution toward understanding the relations between these two states. Slovakia's foreign policy was hoping that the Soviet Union as a Slavic brother state would support Slovakia in the Hungarian-Slovak conflict. The rivalry between Hungary and Slovakia, when both states since 1939 were attempting to gain Hitler's favor, eventually led to them even attempting to win points to military domain. Thus, both of the states became ensnared in the war against the Soviet Union, an effort which other satellite states also joined. According to Jozef Tiso, Slovakia needed to enter the war against the Soviet Union because it could thus gain a basis from which to regain its territories that had been annexed to Hungary. The relationship between both states was from the point of view of the foreign policy of the Soviet Union important because it was able to thus gain information about Germany, or as the case may be, it was able to restrain them from declaring war.

Key words: History, Diplomacy, Hungarian-Russian-Slovakian relations, 1939–1941

Po německé okupaci Prahy v březnu 1939 se Edvard Beneš jako bývalý prezident obrátil na politiky velmocí protestními telegramy, v nichž je žádal, aby odsoudili obsazení jeho země Němci.¹ V důsledku německé okupace se státní útvar Česko-Slovensko oficiálně rozpadl, v českých zemích Němci vytvořili protektorát Čechy a Morava a Slovensko den před tím, 14. března 1939, vyhlásilo svou samostatnost.² Benešovy četné výzvy způsobily, že více západních států jednání Německa odsoudilo, ale kromě diplomatických prostředků vážnější kroky neučinily.

¹ Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)*, Praha 2008, s. 204.

² Slovenský ministr zahraničí Ferdinand Ďurčanský zaslal 16. 3. 1939 sovětské vládě dopis, v němž žádal uznání Slovenska. Sovětský lidový komisař zahraničí Maxim Maximovič Litvinov tento dopis ponechal bez odpovědi. Slovenský národní archiv (dále SNA), Ministerstvo zahraničních věcí (dále MZV), Politické zprávy, krab. 112, pod č. 1/1939.

Německo 16. a 17. března 1939 poslalo sovětské vládě nóty, v nichž sdělovalo zánik Československa. Také sovětská diplomacie, pocíťujíc vážnost situace, uvedla svůj aparát do pohybu. Dne 18. března 1939 sovětské ministerstvo zahraničí předalo německému vyslanci v Moskvě vyjádření, v němž v osmi bodech tento čin odsoudilo a nadto konstatovalo, že protektorát Čechy a Morava stejně jako nezávislost Slovenska neuznává.³

Sovětská diplomacie činila za vzniklou situaci odpovědnou Francii a Velkou Británií. Podle ní tyto mocnosti obětovaly malé státy jihovýchodní Evropy jen proto, aby vehnaly nacistické Německo do války proti Sovětskému svazu. Po anšlusu Rakouska a rozbití Československa Sovětský svaz, pocíťujíc nebezpečí německého útoku, chápal uchvácení tohoto území jako ohrožení suverenity vlastního státu, a proto stupňoval svou diplomatickou činnost ve vztahu k východoevropským státům.⁴ V očích sovětské diplomacie nabývalo na významu otevření se směrem ke Slovákům, protože jejich vyslanectví ve Vídni, Praze a pak ve Varšavě byla kvůli německé okupaci buď zrušena nebo mohla dále fungovat jen jako konzuláty, což omezovalo získávání informací. Proto potřebovala jeho vytvoření v Bratislavě.

Směrem ke Slovákům sovětská zahraniční politika po uzavření paktu Ribbentrop – Molotov⁵ vyvolala oboustranně okamžitý zájem a přinesla změnu i pokud se týče diplomatických vztahů. Dne 31. srpna 1939 Vjačeslav Michajlovič Molotov pronesl projev, v němž už vyhlásil, že Sovětský svaz nemůže dále trpět, aby se řešení evropských záležitostí odehrávalo bez jeho účasti.⁶ Proto sovětská zahraniční politika hledala možnost, aby v tomto prostoru znovu zvýšila svůj vliv. Mladá Slovenská republika k tomu poskytovala ideální možnost.

Po paktu Ribbentrop – Molotov rozhodující slovenští politici tento akt hodnotili jako „historický obrat“, který umožní realizaci vzájemné přirozené solidarity Německa a Ruska.⁷ Slovenský ministr zahraničí Ferdinand Ďurčanský⁸ chápal sblížení těchto dvou velmocí jako záruku pro mírový vývoj Slovenska.⁹ Následně po podpisu vzpomínané smlouvy Sovětský svaz už nebyl pro slovenskou politiku ztělesněním destruktivních sil. Jozef Tiso a jeho vláda byli nuceni své předchozí vztahy k bolše-

³ Edvard BENEŠ, *Paměti. Od Mnichova k nové válce a novému vítězství*, II. sv., Praha 1947, s. 438–440.

⁴ Attila SERES, *Magyar revíziós törekvések és a Szovjet külpolitika*, in: *Levélári Közlemények*, 2000, 1–2, s. 81.

⁵ Dne 23. 8. 1939 ministři zahraničí Ribbentrop a Molotov podepsali smlouvu o neútočení a v souvislosti s tím tajný pakt, který obsahoval rozdělení Polska a vymezoval zájmové sféry Německa a Sovětského svazu ve vztahu k východní Evropě. Dohodou se dostal zápas obou velmocí o hegemonii do nové etapy.

⁶ Valentina Vladimirovna MARIJINOVÁ, *Brána na Balkán. Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Německa v letech 1939–1941*, Soudobé dějiny, 1994, 6, s. 830.

⁷ *Slovák*, 10. 11. 1939, s. 1.

⁸ Ferdinand Ďurčanský (1906–1974), slovenský politik, právník. Od roku 1935 poslanec v Národním shromáždění za Slovenskou ľudovou stranu. Odpovědný redaktor listu *Nástup*. Od 7. 10. 1938 do 9. 3. 1939 ministr autonomní Tisovy vlády. Po vzniku slovenského státu do roku 1940 ministr zahraničí. Poté důležitější funkce nezastával. V roce 1945 uprchl na Západ. V nepřítomnosti byl odsouzen k trestu smrti. Až do své smrti byl jedním z vůdců slovenské emigrace.

⁹ Pavol MIČIANIK, *Geopolitické postavenie Slovenska v rokoch 1939–1941*, *Politické ve- dy*, 2003, 2, s. 14.

vickému politickému režimu přehodnotit a upustili od úplného odmítání Sovětského svazu, aby jej pak v nové situaci začali považovat za nového spojence Německa. Sovětský svaz současně se sblížením s Německem přehodnotil svoje předchozí stanovisko k rozbití Česko–Slovenska. Nejviditelnějším projevem toho bylo uznání „samostatného“ Slovenska a navázání diplomatických styků s ním. Slovenská politika, jež vzala na vědomí zásadní změnu poměru obou velmocí, téměř okamžitě rozhodla o navázání diplomatických vztahů se Sovětským svazem. Na slovenskou iniciativu odpověděl sovětský vyslanec v Berlíně Alexej Skvarcev. Dne 16. září 1939 informoval svého tamějšího slovenského kolegu Matúše Černáka, že Sovětský svaz je ochoten navázat se Slovenskem diplomatické vztahy.¹⁰ Následně pak byly diplomatické vztahy mezi Slovenskem a Sovětským svazem navázány. Rychlost, s jakou k tomu došlo, potvrzuje, že k tomuto aktu mohlo dojít na základě okamžitého rozhodnutí a souhlasu Vjačeslava Michajloviče Molotova a Josefa Vissarionoviče Stalina. Vyslancem v Bratislavě byl jmenován Georgij Maximovič Puškin,¹¹ v Moskvě pak synovec prezidenta Jozefa Tisa Fraňo Tiso.¹² Fraňo Tiso odjel do Moskvy 11. prosince 1939, Georgij Maximovič Puškin přijel do Bratislavy 2. února 1940, aby se tam ujali svých funkcí.¹³

Sovětský svaz se tak nečekaně stal spojencem slovenské politiky, a toto stanovisko se odráželo i v tisku: „Rusko se svou plnou nezměřitelnou mocí a vahou postavilo na stranu Německa,“ napsal jeden bratislavský list.¹⁴ Po předchozích člancích, odsuzujících Sovětský svaz, to jako velké překvapení mělo vliv na slovenské veřejné mínění; jednalo se o rychlý obrat, který šel ruku v ruce i s oživením hospodářských a obchodních styků.

Bratislavská vláda hodnotila nové styky z hlediska hospodářských výhod, protože Sovětský svaz alespoň částečně mohl kompenzovat ztráty plynoucí z přerušení hospodářských vztahů se Západem. Slováci tehdy už nemohli počítat s žádnou významnější spoluprací se západoevropskými zeměmi a ještě méně se stabilními politickými styky. Představitelé Velké Británie a Francie byli toho názoru, že slovenský stát vznikl jako výsledek machinací německých politiků, a proto byly tyto mocnosti vůči Slovensku nedůvěřivé, což se projevilo i jejich politice.¹⁵ Jejich diplomatické vztahy byly omezeny na minimální úroveň.¹⁶ Sovětští diplomaté na rozdíl od svých západních kolegů ve svých zprávách charakterizovali Slovensko jako „bránu směrem

¹⁰ V. V. MARIJINOVÁ, *Brána Balkán*, s. 830.

¹¹ Georgij Maximovič Puškin (1909–1963), sovětský diplomat. V letech 1939–1941 vyslanec na Slovensku. V roce 1942 šéf 3. evropského odboru Lidového komisariátu zahraničí. V letech 1944–1948 poradce Spojenecké kontrolní komise v Maďarsku, v letech 1945–1948 velvyslanec v Budapešti. V letech 1954–1958 velvyslanec Sovětského svazu v NDR, 1959–1963 náměstek ministra zahraničí.

¹² Fraňo Tiso (1894–1974), gymnaziální profesor, později ředitel banky. Od března 1940 do května 1941 slovenský vyslanec v Moskvě. V roce 1945 emigroval do Kanady. Fraňa Tisa Němci považovali za panslavistu a vedli ho v patrnosti jako osobu protiněmeckého smýšlení. Milan Stanislav ĎURICA, *Dejiny Slovenska a Slovákov v chronologickom prehľade*, Bratislava 1995, s. 166.

¹³ P. MIČIANIK, *Politické postavenie Slovenska*, s. 14–15.

¹⁴ Slovenská politika, 24. 10. 1939, s. 1.

¹⁵ Pavol PETRUF, *Vzťahy medzi Slovenskom a Francúzskom v rokoch 1939–1944*, Historický časopis, 1993, 5–6, s. 694.

¹⁶ P. MIČIANIK, *Geopolitické postavenie*, s. 12–13.

na Balkán“ a jako „oko“ do západní poloviny Evropy, a proto považovali za důležité, aby byla Moskva prostřednictvím jejich zpráv informována o tamních událostech.¹⁷

Slovenské noviny přijaly navázání diplomatických vztahů se Sovětským svazem s velkým nadšením. Dne 24. srpna 1939 vyšel v souvislosti se sovětsko-německým sblížením článek s následujícím textem: „Úzká spolupráce mezi oběma státy může posunout vpřed touhu Slováků, aby se všichni Slováci žijící za hranicemi mohli sjednotit v rámci jednoho státu.“¹⁸ Později slovenská politika už informovala v tom smyslu, že postavení Slovenska bude ještě silnější, protože k německé ochraně se přidruží přátelský vztah se Sovětským svazem. Podle článku bude německo-sovětský pakt jako konsolidační faktor mít vliv na mezinárodní postavení Slovenska a v důsledku toho se Maďaři mohou v Karpatské kotlině třeba i ztratit.¹⁹ Slovenský tisk dostal pokyn neuveřejňovat žádnou takovou zprávu, která by mohla ohrozit slovensko-sovětský poměr. To bylo nezbytné zejména proto, že slovenské vedení vědělo, že sovětská diplomacie bude pozorně sledovat články vycházející ve slovenských novinách a nechtělo zavadat příčinu k pokažení vztahů.²⁰ Rušivým momentem ve vytváření slovensko-sovětských vztahů v roce 1939 bylo, že bývalý československý vyslanec v Sovětském svazu Zdeněk Fierlinger zůstal v Moskvě a i nadále byl v úzkém spojení s pracovníky sovětského ministerstva zahraničí. Jeho postavení bylo však uznáním Slovenska okamžitě otřeseno. Lidový komisař zahraničí Molotov udělil pokyny svým podřízeným, aby okamžitě přerušili s Fierlingerem styky a oficiálně už ho nepřijímali. Přesto však Sovětský svaz opustit nemusel a zacházeli s ním jako se zástupcem „symbolického státu a země“.²¹

Následně po svém příjezdu do Moskvy Fraňo Tiso okamžitě navázal styky s tamějším německým velvyslanectvím. Na konci roku 1939 Tiso důrazně žádal Bratislavu, aby se ve slovenském tisku a ve veřejných projevech neobjevovaly formulace, které by mohly poškodit vývoj stávajících vztahů se Sovětským svazem, protože to by velmi ztěžovalo jeho práci.²² Tiso jako jednu z prvních osob vyhledal maďarského vyslance v Moskvě Józsefa Kristóffyho,²³ jemuž sdělil svůj názor na slovensko-maďarské vztahy. Vyjádřil svoje sympatie, ale zároveň tlumočil i svoje rozčarování z toho, že se dosavadní slovensko-maďarské vztahy neutvářely dobře. Příčinu viděl v jednáních v Komárně.²⁴ O rozhovoru podal Kristóffy následující zprávu: „To je, jak

¹⁷ V. V. MARIJINOVÁ, *Brána na Balkán*, s. 830.

¹⁸ Slovenská politika, 24. 8. 1939.

¹⁹ Slovenská politika, 19. 9. 1939, s. 1.

²⁰ SNA, MZV, krab. 198 (Zprávy slovenského vyslanectví Moskvě), b.č.

²¹ Daniel ŠMIHULA, *Vnútorný život na velvyslanectve Slovenskej republiky v Moskve v rokoch 1939–1941*, Historický časopis, 1998, 3, s. 479–480.

²² Dagmar ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Politické úvahy a súvislosti pri naviazaní diplomatických stykov medzi Slovenskom a Sovietskym zväzom v roku 1939*, Historické štúdie, 1996, 1, s. 81.

²³ József Kristóffy ((1890–1969), diplomat. V letech 1937–1939 pracoval na maďarském vyslanectví ve Varšavě, od 30. 9. 1939 do konce července 1941 maďarským vyslancem v Moskvě.

²⁴ Slovensko-maďarská jednání začala 9. 10. 1938 v Komárně. Československou delegaci vedl ministerský předseda slovenské vlády Jozef Tiso, v čele maďarské delegace stál ministr zahraničí Kálmán Kánya. Cílem jednání bylo stanovit nové hranice mezi oběma zeměmi. Slováci považovali maďarské územní požadavky za přehnané, a tak 13. 10. 1938 jednání skončilo neúspěchem. Slovenská delegace doporučovala na území s maďarským obyvatelstvem pouze územní autonomii, zatímco Maďaři požadovali navrácení těchto území, které vycházelo z etnického základu. Slovenští

se zdá, pro slovenského vyslance bolavé místo, když se mnohokrát zmínil o tom, jak hořké zkušenosti získali v Komárně a poté byli po měsíce udržováni v přesvědčení, že úmyslem Maďarska je v každém případě ohrozit nezávislost Slovenska. Rovněž vídeňská arbitráž pro ně byla velkým rozčarováním, a tak trvalo měsíce, než se mi podařilo překonat nedůvěřivost, kterou z různých stran podněcovaly i individuální snahy, a usilovat o vytvoření normálních vztahů,“ psal ve své zprávě Kristóffy.²⁵ Maďarský vyslanec se v odpovědi snažil přesvědčit slovenského vyslance, že z maďarské strany není nezávislost Slovenska ohrožena. Fraňo Tiso informoval svého maďarského kolegu o tom, že se snaží vybudovat dobré vztahy a především uzavřít obchodní a hospodářskou dohodu se Sovětským svazem, což se podařilo o několik měsíců později.²⁶

Slovenské politické kruhy jakož i slovenské veřejné mínění přijaly fakt o navázání diplomatických vztahů se Sovětským svazem s obrovským, až přehnaným očekáváním. Jozef Tiso soudil, že smlouva uzavřená mezi Němci a Rusy je zárukou toho, že se v Evropě může uskutečnit spolupráce mezi Germány a Slovany.²⁷ Tiso hodnotil spolupráci jako rozhodující krok z hlediska budoucnosti obou národů. Slovenští politici viděli ve vztahu se Sovětským svazem možnost, jak hledat protiváhu vůči německému vlivu, dopadajícímu na zemi. Kromě toho soudili, že na rozdíl od Maďarska s podporou Moskvy mohou počítat.

Hlava státu Jozef Tiso už při výměně názorů s Puškinem, k níž došlo 14. února 1940 u příležitosti předání pověřovacích listin, považoval za důležité vyzvednout sympatie slovenského lidu vůči Sovětskému svazu a nenávisť vůči Maďarsku.²⁸ Ministr zahraničí Ferdinand Ďurčanský si už 5. února stěžoval Puškinovi, že Maďarsko obsadilo část slovenských území, ale Slováci se nevzdávají naděje, že je časem získají zpět.²⁹ Ďurčanský Puškinovi sdělil i svůj názor na Němce: Němci podle něj nepomohli při první vídeňské arbitráži podporovat slovenské územní požadavky z obavy, že by to vyvolalo nelibost jeho spojence Itálie.³⁰ To, co bylo řečeno výše, ukazuje, že slovenská politika nejenže viděla v Moskvě faktor částečně vyrovnávající německý vliv, nýbrž ji považovala za možného konkrétního spojence v územní diskusi s Maďarskem.³¹ Ďurčanský Puškinovi sdělil: kvůli jeho politice ho „Němci nemají rádi“, což pak skutečně vedlo k jeho pádu.³² Tiso získal o vyslanci Puškinovi dojem, že není ateista a také ne bolševik; navíc mu speciálně slíbil, že na území Slovenska nebude šířit socialistickou propagandu, čímž na něj učinil dobrý dojem. Puškin po audienci ve zprávě pro své šéfy zdůraznil, že Slováci „projevují vůči Sovětskému svazu jedno-

a maďarští vedoucí představitelé svěřili celou záležitost arbitrážnímu soudu velmocí a žádali rozhodnutí od nich.

²⁵ Péter PASTOR, *A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941*, Budapest 1992, dokument č. 148, s. 221.

²⁶ Obchodní smlouva mezi Slovenskem a Sovětským svazem byla uzavřena 6. 12. 1940.

²⁷ Slovák, 3. 10. 1939, s. 2–3.

²⁸ V. V. MARIJINOVÁ, *Brána na Balkán*, s. 833.

²⁹ D. ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Politické úvahy*, s. 84.

³⁰ V. V. MARIJINOVÁ, *Brána na Balkán*, s. 833.

³¹ Ferdinand ĎURČANSKÝ, *Biela kniha*, II. zväzok, Trenčín 1990, s. 294.

³² D. ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Politické úvahy*, s. 85.

značné sympatie“, avšak soudil, že Němci vytvořili Slovensko jako nárazníkový stát mezi Německou říší a Sovětským svazem.³³

Navázání diplomatických styků mezi Sovětským svazem a Maďarskem

Maďarsko a Sovětský svaz navázaly oficiálně diplomatické styky v roce 1934. Pokusy o navázání diplomatických vztahů se odehrály i dříve, ale vždy ztroskotaly na odporu jednotlivých skupin maďarského establishmentu.

Diplomatické vztahy mezi oběma státy nerušeně fungovaly do 2. února 1939, kdy byly dočasně přerušeny. Důvodem byl pro Sověty fakt, že se Maďarsko připojilo k paktu proti Kominterně.³⁴ Lidový komisař pro zahraničí Maxim Maximovič Litvinov informoval maďarského vyslance v Moskvě Mihálye Jungerth-Arnóthyho,³⁵ že jeho vláda uzavírá vyslanectví v Budapešti a očekává, že rovněž Maďarsko odvolá svého vyslance. Sovětská vláda doporučila, aby se diplomatickými záležitostmi mezi oběma zeměmi zabývala tamější vyslanectví ve třetím státě.³⁶ Sovětská diplomacie odůvodňovala svůj krok tím, že Maďarsko se příliš snadno podřídilo zvenčí přicházejícímu německému tlaku a ztratilo svou nezávislost. Sověti zdůraznili, že to neznamená úplné přerušování vztahů mezi oběma státy, nýbrž pouze dočasné zastavení bezprostředního diplomatického vztahu.³⁷ Oficiálně tak diplomatický vztah mezi oběma státy nezanikl, jen byl pozastaven. Mezi oběma státy se zrodila dohoda, aby dalším rozvíjením vztahů byla pověřena jejich vyslanectví existující v hlavním městě třetího státu.³⁸ Protože Moskva uzavřením svého zastoupení v Budapešti přišla o svou informační základnu v prostoru střední Evropy, nahradila ji práce sovětských vyslanectví v okolních státech. Nakonec byly diplomatické vztahy mezi oběma státy znovu obnoveny v září 1939. Nový maďarský vyslanec József Kristóffy odjel do Moskvy v polovině října 1939, Nikolaj Saronov³⁹ zaujal svoje místo v Budapešti na konci listopadu. Tak byly na podzim 1939 mezi Maďarskem a Sovětským svazem obnoveny plnohodnotné diplomatické styky, v čemž sehrálo úlohu i německo-sovětské sblížení. Zajímavý je údaj, že otevření sovětského vyslanectví v Budapešti mělo vliv i na slovensko-maďarský poměr. Slovenský vyslanec Ján Spišiak⁴⁰ to přijal s radostí. Viděl, že na

³³ V. V. MARIJINOVÁ, *Brána na Balkán*, s. 833, 838.

³⁴ Pakt proti Kominterně uzavřely Německo a Japonsko 25. 11. 1936. Dohoda teoreticky směřovala proti Komunistické internacionále a proti Sovětskému svazu. Maďarsko se oficiálně k paktu připojilo 24. 2. 1939.

³⁵ Mihály Jungerth-Arnóthy (1883–1957), kariérní diplomat. V letech 1934–1939 maďarský vyslanec v Moskvě, 1939–1944 šéf maďarského vyslanectví v Sofii.

³⁶ Magda ÁDÁM, *Magyarország külpolitikája. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, III. köt.*, Budapest 1970, dok. č. 285, s. 421.

³⁷ A. SERES, *Magyar revíziós törekvések*, s. 89–90.

³⁸ Attila SERES, *Orosz levéltári források a magyar-szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéhez (1939)*, Lymbus füzetek, 2005, s. 227–228.

³⁹ Nikolaj Ivanovič Saronov (1901–198?), sovětský diplomat. V roce 1939 vyslanec Sovětského svazu ve Varšavě, od podzimu 1939 do června 1941 vyslanec v Maďarsku. Po roce 1941 z Lidového komisariátu zahraničních věcí odešel, později zastával různé stranické funkce na Ukrajině.

⁴⁰ Ján Spišiak (1901–1981), právník, diplomat, univerzitní profesor. Od 23. 5. 1939 do roku 1944 slovenský vyslanec v Budapešti.

maďarském ministerstvu zahraničí s ním od té doby mluvili úplně jiným tónem. Podle jeho dojmu Maďaři hodnotili Slovensko jako slovanskou zemi, kterou podporuje i Sovětský svaz. Spišiak žádal Saronova, aby v *Pravdě* vyšly v souvislosti se Slovenskem 2–3 pochvalné články, což by pro zemi „mělo cenu 2–3 divizí“.⁴¹

V sovětsko-maďarském vztahu byla považována za nejistý faktor otázka Podkarpatské Rusi. Sovětské jednotky 25.–26. září 1939 dosáhly původní maďarsko-polské hranice. Objevení se Sovětského svazu v oblouku Karpat znamenalo v maďarsko-sovětském poměru nový zdroj konfliktů. Rusové se v roce 1938 a také na počátku roku 1939 obávali, že pokud se Podkarpatská Rus dostane do německé zájmové sféry, může se stát „ukrajinským Piemontem“, což by mohlo vést až k vytvoření Velké Ukrajiny.⁴² Němci takové plány měli, ale Hitler se jich v důsledku dohody se Stalinem v srpnu 1939 zřekl. Rusové navenek proti zabránění Podkarpatské Rusi Maďary protestovali, ale bylo to výhodnější i pro ně, protože pod maďarskou pravomocí nemohli dále rozvíjet svou činnost ukrajinští nacionalisté. Pro maďarské vedení bylo důležité vědět, zda Sovětský svaz uzná severovýchodní hranice Maďarska, které vznikly v březnu 1939. Maďarské politické vedení pohlíželo na Rusy s nedůvěrou a obavami. Sovětské vedení oficiálně dementovalo, že by v souvislosti s Podkarpatskou Rusí vznášelo nějaké požadavky.⁴³ To podpořila i doprovodná slova plukovníka sovětského generálního štábu Antona Gerasimova při předání maďarských/uherských vojenských zástav z let 1848/49 Maďarsku: „Maďarsko se nikdy nemusí obávat, že by Sověti z dnešního Rusínska požadovali být i píď půdy, což má mezi jiným dva důležité důvody: narušit nynější přirozenou hranici by bylo kvůli několika kouskům půdy úplně zbytečné, navíc všude se usiluje o přirozené hranice. Dvěštemilionové Rusko Rusíny nepotřebuje...“⁴⁴

Slovenský vyslanec v Budapešti Ján Spišiak 20. prosince 1939 nadhodil otázku Podkarpatské Rusi před Nikolajem Saronovem. Saronov se vyhnul tomu, aby otázku rozebíral a sdělil, že tento kraj nikdy k Rusku či Sovětskému svazu nepatřil, a na tom si nepřejí nic měnit.⁴⁵ Sovětský svaz vzal na vědomí připojení Podkarpatské Rusi k Maďarsku i maďarské územní změny z let 1938–1939. Získání Podkarpatské Rusi bylo odloženo na později. Jestliže analyzujeme maďarsko-sovětské vztahy, můžeme konstatovat, že vztahy Sovětského svazu s Německem ovlivňovaly i pozdější vztah k Maďarsku. S Maďarskem Sovětský svaz zacházel jako se spojencem Německa a geopolitické postavení země sledoval v letech 1939–1941 jako možný cíl německé expanze.⁴⁶ Od října 1939 se sovětské vedení snažilo vytvořit s maďarskou vládou dobrý vztah a tento svůj úmysl si přálo zdůraznit právě navrácením zmíněných historických praporů, jakož i prostřednictvím dalších ústupků. Nejdůležitějším cílem sovětské diplomacie bylo odvrátit Maďarsko od úmyslu vstoupit do války a uvolnit jeho vazby na Německo, čehož se dosáhnout nepodařilo.

⁴¹ Attila KOLONTÁRI, *A Szovjetunió és az első bécsi döntés*, Limes, 2007, 2, s. 31.

⁴² Attila KOLONTÁRI, *Magyar-szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941*. Budapest 2009, s. 296.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Béla ZSELICKY, *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében 1920–1945*, Budapest 1998, s. 61.

⁴⁵ A. KOLONTÁRI, *Magyar-szovjet diplomáciai*, s. 305.

⁴⁶ A. SERES, *Magyar revíziós törekvések*, s. 82.

Postoj sovětské diplomacie ke slovensko-maďarskému poměru v roce 1940

Puškin a další sovětští diplomaté cítili, že pro bratislavské politiky je po vztazích k Německu nejdůležitější vztah k Maďarsku, o čemž podávali do Moskvy stálá hlášení. Od roku 1939 diplomatické vztahy Slovenska a Maďarska určovaly tři hlavní otázky: otázka přináležitosti částí bývalých Horních Uher, problém menšin žijících na těchto územích, jakož i získání německé přízně na úkor toho druhého a princip reciprocity. Slovensko o rozloze 38 tisíc km² a se 2,6 miliony obyvatel bylo jedním z nejmenších států Evropy. Téměř 85 % obyvatelstva bylo slovenské národnosti, zbytek tvořila maďarská, německá a rusínská menšina. Zpočátku vůdci Slovenska předestřeli občanům iluzi, že jejich země může plnit mezi Německem, Maďarskem a Polskem podobnou úlohu jako neutrální Švýcarsko, což se kvůli vzniklé politické situaci nemohlo uskutečnit. Krátce po vyhlášení nezávislosti ji Slovensko prohrálo, když 23. března 1939 podepsalo s Německem obrannou smlouvu, tzv. Schutzvertrag. Slovensko se pak zavázalo, že svou zahraniční politiku povede v souladu s německou a v úzké spolupráci s německou brannou mocí bude organizovat svou armádu. Kromě toho souhlasilo s existencí tzv. Schutzzony.⁴⁷ V čele státu stál Jozef Tiso, zároveň byl vytvořen systém jedné strany – Hlinkovy slovenské ľudové strany.

Nejdůležitějším cílem slovenské zahraniční politiky v roce 1939 bylo právní uznání státnosti jak v regionálním, tak širším evropském kontextu. Kromě toho chtěli seznámit mezinárodní veřejné mínění se vznikem a úlohou Slovenska jako středoevropského politického faktoru. Slovenské vedení mělo revizní požadavky a chtělo dosáhnout přezkoumání vídeňské arbitráže. Zároveň se slovenská vláda snažila zabránit tomu, aby se Slovensko dostalo pod cizí nadvládu. V souhrnu tyto úkoly představovaly základní cíle slovenské zahraniční politiky v letech 1939–1941.

V únoru 1940 sovětský vyslanec Puškin jednal s německým vyslancem v Bratislavě Hansem Bernardem o maďarsko-sovětském vztahu. Bernard řekl, že nejprve osvobodili Maďary,⁴⁸ pak Slováky, a tak oba dva státy jsou Německu zavázány. „Dobře víme, že se Maďaři chtěli zmocnit Slovenska. Naopak Slovensko usiluje o to, aby získalo nazpět území, která dostali Maďaři.“⁴⁹ Podle Bernarda by v diskusi obou spojenců nejracionálnějším chováním bylo, kdyby Němci zůstali neutrální a usilovali o dobré vztahy s oběma stranami.⁵⁰ Není těžké za diplomatickými formulacemi postřehnout manipulaci německé politiky, která se snažila vzájemné rozpory svých spojenců využít pro sebe. Puškin si z jednání odnesl dojem, že německá vláda Slováky otevřeně zesměšňuje, protože se na Slovensku cítí být „pánem“ a uvažuje tak, že si může dovolit všecko.

Počátkem roku 1940 se Ďurčanský oddával iluzi, že slovenský stát prostřednictvím své zahraniční a vojenské politiky může získat prostor k samostatnému jednání.

⁴⁷ Území tzv. Schutzzony se táhlo v pásmu 30–40 km před hranicemi Protektorátu Čechy a Morava od polských hranic k hranicím bývalého Rakouska. Na tomto území mohly být rozmístěny pouze německé posádky a Němci zde mohli budovat svá opevnění.

⁴⁸ Hans Bernard osvobozením rozuměl posunutí trianonských hranic ve prospěch Maďarů.

⁴⁹ D. ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Politické úvahy*, s. 85–86.

⁵⁰ Tamtéž.

Cílem bylo oslabení německého vlivu.⁵¹ Ďurčanský nedělal žádné tajnosti z toho, že doufá v účinnou podporu Sovětského svazu na zpětné získání slovenských území odtržených na základě rozhodnutí vídeňské arbitráže a případnou podporu Sovětského svazu začal pak i otevřeně zdůrazňovat.⁵² Ďurčanského představa se opírala o plány panslovanské solidarity. Později Ďurčanský případnou podporu sovětské diplomacie chtěl využít jako tajnou zbraň proti Maďarsku.

Vyslanec Puškin po svém příjezdu do Bratislavy okamžitě postřehl, že v zahraniční politice Slovenska je vedle Němců nejdůležitější otázkou poměr k Maďarům. Puškin proto v březnu 1940 vedl rozhovory s maďarským vyslancem v Bratislavě. Maďarský vyslanec mu sdělil, že jeho role na Slovensku je velmi těžká. Stěžoval si, že ho slovenští politici nemají rádi, dokonce ho přehlížejí, někdy diskriminují. Za takových okolností pak není snadné dosáhnout toho, aby se vztahy mezi oběma zeměmi normalizovaly a zlepšovaly. Maďarský vyslanec informoval Puškina také o tom, že Slováci kladou velký důraz na postavení slovenské menšiny v Maďarsku a zároveň vedou celkově nacionalistickou politiku vůči slovenským Maďarům, což je podle něj absurdní způsob přístupu k problému. Dále se pozastavil nad tím, že se spolupracovníky ministerstva zahraničí musí vést korespondenci francouzsky, navzdory tomu, že tam všichni dobře mluví maďarsky.⁵³ Puškin pravidelně zasílal svým nadřízeným také kopie protimaďarsky zaměřených článků ze slovenského tisku a jejich celkový souhrn.

V listu *Slovák* ze 4. dubna 1940 vyšel článek, který na Maďarsko útočil zvláště ostře. Autor se jednoznačně zaměřil na to, že je třeba obnovit hranice Slovenska, ale pouze „mírovou cestou“. Článek vzbudil pozornost sovětských diplomatů; první tajemník sovětského vyslanectví v Bratislavě Ivan Alexandrovič Zajev jednal o této otázce s tajemníkem Hlinkovy strany Jozefem Kirschbaumem. Kirschbaum zdůraznil důležitost navrácení slovenských území připojených k Maďarsku a tento cíl stanovil jako prvořadou snahu slovenské zahraniční politiky. Soudil, že Slováci se kvůli tomu nechtějí podílet na evropské válce, ale nevyklučoval v blízké budoucnosti válku s Maďarskem.⁵⁴

⁵¹ Dagmar ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Problém vztahu s Maďarskom v aktivitách politikov a diplomatov Slovenského štátu*, in: Vladimír Goněc – Radomír Vlček (eds), *Z dějin visegrádského prostoru*. Richardu Pražákovi k pětasedmdesátinám, Brno 2006, s. 234–235.

⁵² Ďurčanského politické představy vztahující se k Sovětskému svazu nebyly neopodstatněné mnichovskou dohodou a I. vídeňskou arbitráž sovětská vláda několikrát otevřeně odsoudila. Sovětský svaz neměl námitky proti tomu, aby jižní část Slovenska byla připojena k Maďarsku, nýbrž proti okolnostem arbitrážních dohod, které napomohly dalšímu rozšiřování Německa. „Oficiální vůdci sovětské zahraniční politiky považovali opětovné připojení oblastí s maďarským obyvatelstvem za přirozený důsledek mnichovské dohody ... a ani náznakem nedali najevo, že by to považovali za nespravedlivý nebo násilný akt.“ Jungerth chování sovětského tisku odsoudil, protože podle něj sloužil propagandistickým cílům, když ukazoval Československo jako obětího beránka. Jungerth z toho vyvodil, že sovětské vedení přeci jen může mít do budoucna územní aspirace, protože jinak by nepřipustilo, aby se o Československu psalo se sympatiemi. Tisková kampaň Sovětů, vedená proti Maďarsku, ustala až v prosinci 1938. P. PASTOR, *A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941*, dokument č. 117, s. 166–167.

⁵³ Dagmar ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Pohľady na východ*, Bratislava 2002, s. 110.

⁵⁴ Tamtéž, s. 117.

Puškin byl toho názoru, a také to konstatoval ve své zprávě sovětské vládě z dubna 1940, že Němci využívají Slovensko k tomu, aby uplatňovali tlak na Maďarsko.⁵⁵ Barvitě vylíčil i maďarské reakce na slovenské útoky a podrobně informoval o parlamentních projevech Gézy Szüllóa⁵⁶ a Istvána Csákyho na počátku dubna 1940, hodnotících slovenskou politiku, jakož i na ně reagující odpověď Ďurčanského, která zazněla 1. května 1940 a v níž opět na Maďarsko ostře zaútočil.

Parlamentní projev Szüllóa vyvolal na Slovensku události, které také vzbudily pozornost sovětských diplomatů v Bratislavě. Dne 21. dubna 1940 se konaly v Michalovcích protimaďarské demonstrace. Gejza Medrický,⁵⁷ ministr hospodářství, a generální tajemník Slovenské ľudové strany Jozef Kirschbaum pronesli projevy. Maďarů se týkala následující slova: „Na Slovensku je ještě dost stromů, na které je možno pověsit Maďary, dost olova, z kterého je možno na ně ulít kulky, a dost místa v káznicích, kam je možno Maďary zavřít. Maďaři jsou cikánsko-židovské plemeno, které bylo odkojeno kobylím mlékem, a pokud v nich je nějaká kultura, pak ji dostali od Slováků.“⁵⁸ Demonstrace v Michalovcích nebyl jediný případ: organizátoři štvavých kampaní se postarali o to, aby i v jiných městech na Slovensku zazněly podobné, vůči Maďarům nenávislné projevy.

Dne 22. dubna 1940 došlo k protimaďarským demonstracím v Bratislavě, na ulicích byly rozdávány letáky požadující masakrování slovenských Maďarů. Dne 24. dubna v Nitře sekýrou rozbíjeli cedule s maďarskými nápisy a inzultovali po ulicích se procházející Maďary. V mnoha domech obývaných Maďary byla vytlučena okna. Maďaři a Židé byli vyháněni z kaváren a restaurací. Demonstranti se pokusili proniknout i do kanceláře Maďarské strany (Magyar Párt), ale to se jim nepodařilo, a tak jen rozbili okna. V Nitře násilnosti pokračovaly i 25. dubna. Na tržišti byli sledováni prodavači, zda přes zákaz nemluví maďarsky. Podle hlášení se nitranské četnictvo ani nepokusilo demonstraci zabránit.⁵⁹ Dne 27. dubna demonstrovali proti Maďarům v Kežmaroku a kromě toho rozšiřovali kresby zostouzející Maďary. Dne 1. května se protimaďarské útoky opakovaly v Levoči, Prešově a Nitře, mezi aktéry bylo mnoho členů Hlinkovy gardy. Vylepovány byly plakáty s následujícím textem: „Od Vácu až do Miškovce a Popradu je všechno naše! Vaše je Asie, tato půda je naše!“ „Chopte se pušek proti prolhaným Maďarům!“ „Slovensko Slovákům, Asie Maďarům!... Okamžitě chceme všechno zpátky!“⁶⁰

V Prešově měl protimaďarský projev ministr vnitra Alexander Mach:⁶¹ „Je možné, že dříve či později se rozhodně o osudu Evropy.“⁶² My se bát nemusíme. I za-

⁵⁵ V. V. MARIJINOVÁ, *Brána na Balkán*, s. 836.

⁵⁶ Géza Szülló (1872–1957), československý politik maďarského původu, právník. Jeden ze zakladatelů Krajinské křesťanské socialistické strany v roce 1920, v letech 1925–1932 její předseda. Byl činný jako poslanec parlamentu v Praze. Po vídeňské arbitráži člen horní komory maďarského parlamentu (1938–1944). Po roce 1945 se z politiky stáhl a žil v Maďarsku.

⁵⁷ Gejza Medrický (1901–1989), slovenský politik, poslanec parlamentu, novinář. V době Slovenské republiky ministr hospodářství.

⁵⁸ Magyar Országos Levéltár (MOL), Miniszterelnökség (M. E.), K-28, balík 25, položka 65, č. 187528/1940.

⁵⁹ MOL, M.E., K-28, balík 25, položka 65, č. P17339/1940.

⁶⁰ MOL, Külügyminisztérium (KÜM), K-63, balík 460, zpráva č. 15178/1940 (18. 5. 1940).

⁶¹ Alexander Mach (1902–1980), slovenský politik. V letech 1920–1939 šéfredaktor listu Slovenské ľudové strany Slovák. Patřil k radikálnímu křídlu strany. Byl jedním z obžalovaných

hraniční tisk uznává naši životaschopnost. V době našeho tisíciletého útlaku nás zahraničí znalo pouze jako drotáry, a to kvůli našim utiskovatelům. Dnes je to jinak, Maďarsko nám závidí, rádo by si naše postavení s námi vyměnilo. Maďaři ať se raději starají o sebe, o své potíže.“⁶³ Rozdmýchávání protimaďarských nálad postavení Slovenska dále zhoršovalo. Maďarský vyslanec v Berlíně Döme Sztójay byl nucen kvůli protimaďarským útokům německého a slovenského tisku protestovat u německého státního tajemníka Ernsta Woerrmanna. Sztójay soudil, že protimaďarské nálad vyvolávají jednotliví členové slovenské vlády, jak sdělil Woerrmannovi. Maďarská vláda měla zájem na udržení dobrého sousedského vztahu, o čemž svědčilo i to, že maďarský tisk na slovenské útoky nereagoval a choval se pasivně. Woerrmann poznamenal, že slovenský vyslanec v Berlíně ho už navštívil a vyložil mu záležitosti týkající se Maďarů naprosto opačně. Maďarského vyslance upozornil, že Slovensko ještě prožívá pubertu, a proto oni jako rodiče se snaží na ně uplatňovat výchovný vliv. Sztójay na to reagoval následovně: „Jestliže vy jste rodiče, pak tím spíš od vás musíme očekávat, abyste zjednali pořádek, když oni ve své nevychovanosti vyplazují jazyk na své tisíc let staré prarodiče.“⁶⁴ Woerrmann slíbil, že bude u slovenské vlády intervenovat v zájmu zastavení protimaďarských výpadů, dodal však, že to může udělat jen velmi opatrně, protože Slovensko je velmi citlivé na všechny otázky, které se týkají jeho suverenity. Maďarský vyslanec v Berlíně, vyvodiv z rozhovoru poučení, upozornil na to, aby německá vláda nepočítala s tím, že na Slovensku vyvolá protimaďarská nálady.

Dne 7. dubna 1940 Němci zaútočili na Dánsko a Norsko, což naplnilo Slováky novými nadějemi. Počítali s tím, že eventuálně budou mít možnost rozšířit svoje hranice. Vítězství Němců je také triumf Slováků, říkalo se na Slovensku.⁶⁵ Z Vídně dorazily zprávy, podle nichž stojí dvacet německých divizí připraveno postupovat přes Maďarsko proti Rumunsku. Na to Mach a Hlinkova garda po celém Slovensku pokračovali v protimaďarské agitaci, vyzývali všechny do boje proti Maďarům, kterým podle nich „udeřila poslední hodina“. Začali hlásat, že společně s Němci vtáhnou do Maďarska i Slováci. Až po Dunaj obsadí všechno, co jim patří, a osvobodí utlačované maďarské rolníky zpod panství grófů a židovských baronů.⁶⁶ Tyto výhrůžky vyvolaly v Maďarsku negativní ohlas.

Jako odpověď pronesl 30. dubna v horní komoře maďarského parlamentu ostrý projev o protimaďarském chování Slovenska Géza Szüllő. Ve svém vystoupení zdůraznil, že nechce mezi oběma státy vyvolávat napětí, ale dále už nemůže mlčet. Maďarský stát až doposud pěstoval dobrý vztah se Slovenskem, ale slovenské vedení útočně vystupovalo proti Maďarsku s úmyslem škodit. Slovensko je nadarmo Schutzstaat, když se nechová tak, jak by se v důsledku toho očekávalo. „Na Slovensku pod popelem doutnají řeřavé uhlíky, a tyto uhlíky pak chtějí v oheň rozdmýchat ti, kteří

v Tukově procesu, ale byl zproštěn viny. V době Slovenského státu působil jako ministr vnitra, respektive jako vrchní velitel Hlinkovy gardy. V roce 1947 odsouzen k odnětí svobody na 30 let. V roce 1968 byl na základě amnestie propuštěn na svobodu.

⁶² Tím rozuměl válku Německa proti Anglii a Francii.

⁶³ MOL, M.E., K-28, balík 25, položka 65, č. K 17666/1940.

⁶⁴ MOL, KŮM, balík 460, č. 97/pol. 1940 (8. 4. 1940).

⁶⁵ MOL, KŮM, K-63, balík 549, č. 133/pol. 1950 (20. 5. 1940).

⁶⁶ Tamtéž.

chtějí spálit náš stát. ... My Maďaři jak na Slovensku, tak zde jsme vždycky zaznamenali ta píchání špendlíkem, ta žihadla, která proti nám uměla dobře uplatňovat vláda, tisk nebo slovenství. To však vznešenost našeho státu nezasáhlo, my jsme je neregistrovali, nereagovali na ně, protože dobré způsoby jsou nám povinností.⁶⁷ V další části svého projevu Szüllő řekl, že od poloviny dubna 1940 se protimaďarské projevy zmnohonásobily ve více městech. Mezi nimi připomněl Nitru, kde tamější vůdce Hlinkových gard měl říci: „... Kdo v Nitře nebo vůbec na Slovensku mluví maďarsky, tomu je třeba vytrhnout jazyk a kdo v republice mluví maďarsky, toho je třeba umlčet.“⁶⁸ Szüllő se pozastavil i nad tím, že v Bratislavě demonstranti vytloukli okna maďarského vyslanectví a místní četnictvo tomu nezabránilo. Za nepřijatelné dále považoval, že na Slovensku se rozšiřují takové protimaďarské letáky, které oznamují, že je třeba na Maďarsku dobýt území rozprostírající se až po Tisu, po Szolnok. Podle Szüllóa Slováci začali nebezpečnou hru, jejímž cílem je rozbít vztah mezi Maďary a Němci; druhá skupina Slováků pak hledá dohodu s Benešovci. Szüllő zaobaleně útočil i na Macha: jestliže se budou německé jednotky pohybovat přes Slovensko, Mach to bude svým příznivcům servírovat tak, jako by se dohodl s Německem, že Slováci si mohou vzít zpátky všechna ta území, která dostalo po první vídeňské arbitráži Maďarsko. Szüllő žádal maďarské vedení, aby vystoupilo proti slovenským útokům a prostřednictvím hospodářských smluv donutilo Slovensko vybudovat lepší vztah. „Žádám, aby vláda pochopila, že maďarský stát, třebaže malý, opírá se o svá práva, je silnější než ti, kteří jeho práva porušují nebo nechápou ušlechtilé gesto.“⁶⁹

Na Szüllőův projev reagoval ministr zahraničí István Csáky, který, jak se vyjádřil, jménem celého národa vzal na vědomí, že otevřená přátelská ruka napřažená směrem ke Slovákům nenašla odpovídající přijetí a několik skupin se snažilo zlovolnými pomluvami maďarské sblížení znemožnit. Maďarská vláda se s největším sebeovládáním snaží jen o to, aby vytvořila se Slovenskem přijatelný sousedský vztah, řekl Csáky. Kvůli klidu a míru doposud nad mnohým přivírala oči a byla ochotna až do krajnosti být tolerantní, protože Maďaři nehledí na chyby a činy vůdců, nýbrž musí mít na zřeteli i budoucnost obou přátelských národů. Ví o protimaďarských násilnostech, které Szüllő připomněl, a také kvůli tomu zasáhl u příslušných slovenských úřadů, ale maďarská politika kvůli zahraničněpolitické situaci potřebuje opatrnost a sebeovládání. Ale existuje hranice, řekl, kdy pohár trpělivosti může být naplněn, a tehdy bude maďarská vláda nucena vystoupit. Meze naší trpělivosti končí tam, kde nejsou plně dodržována práva na Slovensku žijících Maďarů na lidský život a na vlastní majetek.⁷⁰ Csáky řekl, že vystupuje v zájmu obrany slovenských Maďarů. Maďarsko není slabé a je připraveno svoje zájmy bránit. Na závěr však konstatoval: maďarská vláda si i nadále přeje vést politiku tolerance a míru. Csákyho projev je možno chápat jako upozornění slovenským vůdcům, aby přestali s pronásledováním slovenských Maďarů. Szüllőovo vystoupení v parlamentu přimělo slovenské politiky k zamyšlení, ale znejistilo i slovenské veřejné mínění, kojící se velkými revizními na-

⁶⁷ *A Magyar Országgyűlés Felsőház Naplója*, Budapest 1941, I. k. Az országgyűlés felsőházának 22. ülése (30. 4. 1940), s. 283–284.

⁶⁸ Tamtéž, s. 284.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Tamtéž.

dějemi. Začali mít podezření, že za výstražnými slovy maďarských představitelů se skrývá možná maďarsko-německá dohoda uzavřená na úkor Slovenska.

Spišiak však Csákyho výstražným slovům váhu nedával. Podle něj se Csáky pouze chopil příležitosti, aby si získal trochu popularity, „jinak tomu není třeba připsávat význam“.⁷¹ Spišiak z pověření slovenské vlády vyhledal maďarského ministra zahraničí. Csáky ve snaze zmírnit vzniklou situaci Spišiakovi sdělil, že svůj projev musel přednést proti své vůli na tlak Szüllóa, přesto ale nadále chce rozvíjet se Slovenskem dobré vztahy.

Na interpelaci Gézy Szüllóa reagoval ve slovenském parlamentu slovenský poslanec Konštantín Čulen.⁷² Ve svém projevu se odvolával na to, že „Maďaři převzali svou kulturu od Slovanů, kdyby Tótové (Slováci) nebyli tak měkčí, ani Petőfi by nepsal pod takovým jménem“. Maďarům nelze vděčit ani za navázání hospodářských vztahů, neboť potřebovali dřevo od Slováků, které kupovali kvůli jeho nadbytku. Slováci nechtějí nic jiného než to, na co mají právo, chtějí dosáhnout toho, by patřili ke slovenskému státu a Maďaři k maďarskému. „Slováci nikdy nechtěli patřit ke koruně sv. Štěpána, a kdyby je k tomu někdo nutil, raději by svoje vesnice, města, kostely, školy a domy zapálili a do posledního muže by se bili, než aby se znovu vrátili do takového státního svazku, kde žít bylo horší než v otroctví.“⁷³ Čulen konstatoval, že s maďarským lidem potíže nejsou; oni vystupují pouze proti aristokratům a plutokratům. „Společně se Slováky, žijícími na územích připojených k Maďarsku, osvobodí utlačované maďarské rolnictvo.“⁷⁴ János Esterházy, představitel slovenských Maďarů, Čulenův projev sledoval, ale bezprostředně na něj nereagoval. Později pak dementoval údaje, konstatující, že postavení Maďarů na Slovensku je vynikající a že disponují tolika právy, jak o tom mluvil Čulen.

Německé vedení na Čulenův projev nereagovalo. Maďarský vyslanec v Bratislavě nabyl dojmu, že to je proto, že se nechtělo Slováků dotknout a nechtělo je veřejně kritizovat. „Když Slovensko, jako nezávislý stát stojící pod německou ochranou, chtějí vyličít směrem na jihovýchod jako vzor, otevřeným vyjádřením Německo nechce vzbuzovat dojem, jako by kolem slovenské nezávislosti mohly být vzbuzovány pochybnosti.“⁷⁵ Ovšem tím, že se ke slovenským revizním představám nevyjádřilo, uvolnilo se napětí, hrozící, že se veřejné mínění obrátí proti Němcům, tím spíše, že existovala obava, že by si Slováci mohli hledat nového patrona eventuálně u Beneše nebo v Moskvě. Maďarský vyslanec v Bratislavě György Szabó soudil, že Slováci neuvažují o tom, že by společně s německými jednotkami vtáhli do Maďarska. Dokonce se podle některých zdrojů obávají, že by se maďarsko-německý poměr mohl případně vytvářet na jejich úkor. Upozornil svou vládu na to, že maďarskou akcí na potrestání Slovenska není možno vést bez německého souhlasu. „Taková akce bez

⁷¹ Tibor FRANK, *Roosevelt követe Budapesten 1934–1941*, Budapest 2002, s. 277.

⁷² Konštantín Čulen (1904–1964), slovenský spisovatel, novinář, politik. Do března 1940 byl kulturní atašé ve Washingtonu. V roce 1945 emigroval do Rakouska a poté do Kanady, odkud svými písemnými projevy útočil na Československo. Byl jedním ze zastánců rehabilitace Jozefa Tisa. V roce 1948 ho československý soud v nepřítomnosti odsoudil ke ztrátě svobody na třicet let.

⁷³ MOL, M.E., K-28, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály, balík 44, č. 124/pol 1940 (Zpráva Györgye Szabóa).

⁷⁴ Tamtéž; Slovák 8. 5. 1940, s. 3.

⁷⁵ MOL, KÜM, K-63, balík 459, 120/pol. Zpráva a příloha (7. 5. 1940).

předběžné dohody by mohla dát Říši na základě jejího slibu chránit Slovensko záminku a příležitost, aby otázku aktuálně stále hrozícího tranzitu⁷⁶ vyřešila zbraněmi.⁷⁷

Prvního května 1940 měl v Bratislavě projev Ferdinand Ďurčanský, v němž ostře napadl Maďarsko. Spílal „grófům“ a nazval je největší překážkou dohody mezi oběma zeměmi: „...není chybou slovenské vlády, že tam na Jihu sedí na tak vysokém koni, a když zvyška promlouvají ke Slováckům a udílejí jim svoje rady, jezdec ani nedohlédne na zem. Když se jezdec nedívá, kam kůň šlape, ani mu nepřijde na mysl, že kůň může klopýtnout a on může z něho spadnout. A ani to není chyba slovenské vlády, že slovenský člověk není schopen pochopit, jak mohou na jih od něj mluvit o přátelství, když má takovou zkušenost, že k němu se obracející tvář má podobu Kaina. Ubezpečujeme ale všechny o tom, že my roli Ábela hrát nebudeme.“⁷⁸ Dále uvedl, že Slováci si přejí mír. Na Slovensku chtějí vytvořit takový stát, v němž by všichni Slováci, z nichž 45 % žije v cizích zemích, našli vlídný domov.

Slovensko-maďarská diplomatická a politická diskuse vzbudila pozornost sovětského vedení, a proto sovětské vyslanci dostali příkaz odkrýt její pozadí. Puškin se při osobním setkání se slovenským ministrem zahraničí zeptal, zda byl projev v tak útočném tónu nezbytný. Ďurčanský, který měl se sovětským vyslancem dobré vztahy to zdůvodnil tak, že pouze reagoval na Csákyho projev v budapešťském parlamentu, v němž se vysmíval Slovensku. Chtěl, aby v budoucnu Csákyho přešla chuť takové projevy pronášet.⁷⁹

Sovětský vyslanec v Maďarsku Nikolaj Saronov mluvil 11. června 1940 o slovensko-maďarských vztazích s ministrem zahraničí Csákym. Ten mu řekl, že se Slováci pokoušejí využít Německo proti Maďarsku a navíc proti Maďarům stále intrikují. Csáky připomněl i to, že slovenský vyslanec v Moskvě Fraňo Tiso se před tamějšími maďarskými diplomaty choval jako intrikán či „spiklenec“. Maďarským diplomatům stále připomínal, že spolupráce mezi Sověty a Slováky je vynikající a že obě strany chystají velké věci, o nichž nemůže mluvit.⁸⁰ Tím Fraňo Tiso Maďarům sugeroval, že Sověti mohou eventuálně společně se Slováky vystoupit proti nim. Na Csákiho dotaz na ony „velké věci“ Saronov neuměl dát relevantní odpověď.

Ďurčanský soudil, že Slovensko s vědomím podpory Sovětského svazu za zády už může rozhodně a směle proti Maďarsku vystoupit. Prostřednictvím Fraňa Tisa rozšiřoval zprávu, že pokud by Maďarsko zaútočilo na Slovensko, Sovětský svaz by byl nucen považovat to za *casus belli*.⁸¹ Sověti se k této otázce nevyjádřili. Ďurčanského cílem bylo zdůraznit tím intimnost sovětsko-slovenského vztahu, respektive odradit Maďarsko od případného radikálního kroku. V téže době vyhledal Puškina první tajemník maďarského vyslanectví v Bratislavě Zoltán Sztankay, který si stěžoval, že protimaďarská kampaň vedená slovenskými politiky se pomalu stává netolerovatelnou. Vyjádřil se, že Csákyho projev vůbec nebyl útočný a ani neměl politický charakter. Naproti tomu Mach a Ďurčanský ve svých projevech otevřeně vystoupili s územ-

⁷⁶ Mínen průchod německých jednotek přes Maďarsko.

⁷⁷ MOL, KÚM, K-63, balík 459, 120/pol. zpráva a příloha (7. 5. 1940).

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ D. ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Pohlady na východ*, s. 118.

⁸⁰ Archiv vnějšněj politiky Rossijskoj federacii (AVP RF), f 0777, op. 20 p. 109. Gy. 12. 1. 57–64. Dokument poskytl historik Attila Seres.

⁸¹ P. PASTOR, *A Moszkvai maďar követség*, dokument 170, s. 243.

ními požadavky. Maďarští politici ostatně neberou takové invektivy Slováků příliš vážně, neboť v Budapešti vědí, že zájmem Německa je udržení míru ve střední Evropě.⁸² Sovětský vyslanec ve své shrnující analytické zprávě pro Moskvu hledal odpověď na otázku, zda Německo využije Slovensko k tomu, aby časem případně zaútočilo na Maďarsko, či zda pro ně bude jen směnným prostředkem v budoucí německo-maďarské dohodě. Soudil, že ministr zahraničí Ďurčanský usiluje o to, aby oslabil německý vliv a zabezpečil nezávislost Slovenska.⁸³

Zajímavým údajem je, že o maďarsko-slovenských vztazích a o sovětském nebezpečí informuje jedna italská diplomatická zpráva. Počátkem dubna 1940 italský vyslanec v Budapešti referoval ministru zahraničí Galeazzo Cianovi o svém rozhovoru s ministrem zahraničí Csákym, jehož předmětem byl slovensko-maďarský vztah. Podle vyslance Csáky nevěřil úmyslu Německa a jeho konečnému rozhodnutí ohledně Slovenska. Podle Csákyho představuje Slovensko poslední „otevřené dveře“, kudy může proniknout slovanské nebezpečí, tj. sovětské rozšiřování. Sověti mohou přes Slovensko dosáhnout i na česká a polská území. Csáky má informace o tom, referoval italský vyslanec, že mnozí ze slovenských politiků udržují úzké vztahy jak s Moskvou, tak s Benešem. Podle Csákyho názoru slovenští vyslanci v Římě a v Budapešti jsou Benešovi agenti a oba přesvědčení panslavisté, což může představovat nebezpečí stejně pro Maďarsko jako pro mocnosti Osy. Csáky z toho vyvodil následující konsekvence: je i zájmem Evropy, v první řadě pak Itálie a Německa, aby Slovensko předaly Maďarsku, a to „v zájmu vytvoření protislovanského valu a tím i odstranění dělicí linie mezi germánstvím a slovanstvím. Životním zájmem Maďarska by bylo takové řešení, které si zaslouží takovou snahu“.⁸⁴

To, co bylo řečeno výše, jednoznačně dokazuje, že někteří vedoucí představitelé maďarské zahraniční politiky se ještě počátkem roku 1940 nevzdali možnosti získat Slovensko; toto stanovisko se modifikovalo až později. Csáky v souvislosti se Slovenskem zdůraznil nebezpečí představující pro Německo Sovětský svaz.

V polovině června 1940 se v Bratislavě rozšířily zprávy že Sovětský svaz zaslal Maďarsku ultimatum, v němž požadoval, aby maďarská vláda do dvaceti čtyř hodin vyklidila území Podkarpatské Rusi, což, jak se dodatečně ukázalo, byla jen poplašná zpráva. Sovětští diplomaté v Bratislavě zprávu se zájmem vyslechli, ale nekomentovali ji. Slovensko by podporovalo, kdyby Sovětský svaz Podkarpatskou Rus, která dříve patřila československému státu a v listopadu 1938 zčásti a pak v březnu 1939 úplně byla okupována Maďary, obsadil. Ďurčanský o tom 16. června 1940 mluvil se sovětským vyslancem Puškinem. Otevřeně mu řekl, že by slovensko-sovětskou společnou hranici uvítal. Dále se pokusil Puškina přesvědčit, že pokud bude Německo zaneprázdněno Rumunskem, Sovětský svaz by mohl pro sebe Podkarpatskou Rus a Besarábii získat.⁸⁵ Sovětský vyslanec však odpověděl: oni nepovažují Podkarpatskou Rus za tak důležité území, aby se zabývali tím, komu má patřit. Ďurčanský s tím souhlasil, ale rozvedl, že Podkarpatská Rus má z vojensko-strategického hlediska vý-

⁸² Tamtéž, s. 243.

⁸³ D. ČIERNÁ-LANTAYOVÁ, *Pohl'ady na východ*, s. 118–119.

⁸⁴ György RÉTI, *A Palazzo Chigi és Magyarországról. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról a Darányi-kormány megalakulásától a Szovjetunió elleni hadüzenetig, 1936–1941*, Budapest 2007, s. 328.

⁸⁵ V. V. MARIJINOVÁ, *Brána na Balkán*, s. 835.

znamnou úlohu, což Maďaři, Němci a také Italové dobře vědí, a proto ji nechtějí poskytnout Sovětskému svazu. Někteří slovenští politici doufali, že když Sovětský svaz vstoupí do tohoto prostoru, tak při pozdějším mírovém jednání o územním uspořádání může převzít úlohu arbitra, což by pro Maďarsko mohlo znamenat nepříznivý vývoj. Společná sovětsko-slovenská hranice by zřejmě mohla zvětšit ostatně dost omezený zahraničněpolitický manévrovací prostor Slovenska. Sovětské diplomaty se však rozhovoru o přináležitosti Podkarpatské Rusi vyhnuli a nezaujali stanovisko ani k otázce týkající se maďarsko-slovenského poměru. Tím se pro slovenské politiky stalo zřejmé, že Sovětský svaz jim s uskutečňováním jejich revizních představ pomáhat nebude. Později mohli doufat jen v dobrou vůli Berlína.

Před sovětským vyslancem v Budapešti Saronovem se jak slovenský vyslanec Ján Spišiak, tak i ministr zahraničí Csáky snažili druhou stranu očernit. Mezi hlavními body oboustranných žalob v první řadě figurovaly útlak a násilná asimilace maďarské menšiny, která zůstala na Slovensku, respektive slovenské menšiny, která se ocitla v Maďarsku, jakož i pokračující „intrikování“ u Němců proti druhé straně. Moskva se však navzdory slovenským nadějím zdržovala všech takových kroků, které by mohly vést ke konfliktu s Německem. Berlín dal Sovětům několikrát na vědomí, že Slovensko považuje za území patřící do jeho sféry vlivu a že není ochoten strpět tam žádnou konkurenci. Ve své zprávě z července 1940 Puškin poznamenal, že „Slováci od nás očekávají víc než my jim můžeme poskytnout“.⁸⁶ Tím rozuměl politickou podporu a v důsledku toho viděl svoje postavení v Bratislavě jako velmi privilegiované. Puškin sice nazval Slovensko důležitým místem pro pozorování, ale „dokud jsou pány Němci“, pro další rozvoj politických vztahů neviděl žádnou šanci. Protože v roce 1940 Sovětský svaz válčil s Finskem, nebyla v jeho zájmu konfrontace s Německem kvůli Slovensku. Proto také nepovažoval za důležité příliš se na Slovensku angažovat. Sovětská vláda předtím doufala, že Slovensko uzavře i se Sovětským svazem takovou hospodářskou smlouvu o přátelství, jako byla ta s Německem, a tak bude moci zvýšit na Slovensku svůj politický vliv.⁸⁷ Když však Němci při „obraně“ svého satelitního státu zaujali jednoznačné stanovisko, této představy se zřekla a zjistila, že Puškin měl pravdu, když v prosinci 1940 referoval, že od Bratislavy není možno nic čekat, protože vede zcela proněmeckou politiku.⁸⁸ Slovensko i nadále figurovalo ve východoevropských politických plánech Německa jako důležitý nástupní prostor, který nemohl být přenechán jiné mocnosti.

Důsledky jednání v Salcburku pro slovensko-maďarský vztah

Ani politické vedení Maďarska nepohlíželo dobře na přátelení se ministrem zahraničí Ferdinanda Ďurčanského a slovenského vedení se Sověty a pátravým pohle-

⁸⁶ Tamtéž, s. 843.

⁸⁷ Jan RYCHLÍK, *Geneza vztahu mocností k možnosti samostatného Slovenska či obnovy Československa*, in: Valerián Bystrický – Štefan Fano (eds.), *Slovensko na konci druhej svetovej vojny. Stav, východiská a perspektivy*. Zborník materiálov zo sympózia z Častej-Papierničky 23. – 25. 11. 1993, Bratislava 1994, s. 122.

⁸⁸ Tamtéž.

dem sledovalo každý jejich krok. Když slovenský ministr školství Jozef Sivák odjel na počátku května 1940 na jednání do Moskvy, kde se setkal i s ministrem zahraničí Vjačeslavem Molotovem, Maďaři naznali, že nastal čas jednat.⁸⁹ Dne 20. května 1940 maďarský premiér Pál Teleki napsal dopis Hitlerovi, v němž ho upozornil na nebezpečí panslavismu a postup bolševismu. Podle Telekiho sovětský komunismus změnil svou předchozí taktiku a pokouší se působit na slovanské národy. V rozšiřování své ideologie dorazil až do Bratislavy.⁹⁰ Nedůvěru německého vedení vůči záměrům slovenské zahraniční politiky a osobě Ďurčanského v této souvislosti konstatovaly i německé politické analýzy.⁹¹ V dubnu 1940 už i ony potvrzovaly postup Sovětů a zdůrazňovaly Ďurčanského panslavistické přátelství.⁹² Německo proto u svého spojence rychle přistoupilo k disciplinárním opatřením. Ve dnech 27.–28. července 1940 jednali v Salcburku s Hitlerem Jozef Tiso, Vojtěch Tuka a Alexander Mach.⁹³ Třebaže Ďurčanský pozvání nedostal, v Salcburku se přesto objevil, ale když shledal, jak je jeho situace trapná, byl nucen vrátit se do vlasti dřív. Slovenská delegace předala Hitlerovi memorandum s připojenými mapami, kde bylo vyznačeno rozmístění slovenské menšiny v Maďarsku, a popsané příznaky maďarizace byly doplněny údaji vztahujícími se k německé menšině v Maďarsku. Memorandum zdůraznilo šest uzavřených oblastí: 1. Vráble – Surány, 2. Lučenec, 3. Jelšava, 4. Košice, 5. území ležící severně od Sátoraljaújhely, 6. celý okres Sebrance. V doslovu memoranda bylo zdůrazněno, že mír ve střední Evropě mohou zaručit pouze spravedlivé hranice vytvořené na základě etnického principu. Slovensko při uskutečnění tohoto cíle má v úmyslu dosáhnout, aby ke slovenské mateřské zemi připojilo odtržená území, kde žijí Slováci.⁹⁴ V těch částech země, kde je obyvatelstvo etnicky smíšené, by byla mezi Maďarskem a Slovenskem uskutečněna výměna obyvatelstva. Podle slovenské vlády je počet Slováků žijících v Maďarsku příliš vysoký na to, než aby se jich Slo-

⁸⁹ Vjačeslav Molotov, Jozef Sivák a vyslanec Fraňo Tiso se setkali 10. 5. 1940. Kromě sovětsko-slovenských vztahů byla řeč i o Maďarech. SNA, MZV, kart. 198. 11. 5. 1940.

⁹⁰ *Documents on German Foreign Policy 1918–45* (dále DGFP), Series D, Volume IX, The War Years September 1, 1939 – January 31, 1941. Sweet Paul R. et al (eds.), London 1961, dokument č. 284, s. 392–395.

⁹¹ DGFP, 407, dokument č. 539–540.

⁹² Tamtéž.

⁹³ O jednáních v Salcburku srov. Ľubomír LIPTÁK, *Príprava a priebeh salcburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a Slovenského štátu*, Historický časopis 13, 1965, 3, s. 329–365; Miroslav PEKNÍK (ed.), *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*, II., Bratislava 1988, s. 263–265; Jörg K. HOENCH, *Základné črty ríšskonemeckej politiky voči Slovensku pred Salzburgom (marec 1939 – júl 1940)*, in: Ivan Kamenec – Elena Mannová – Eva Kowalská (eds.), *Historik v čase a prostore. Laudatio Ľubomíru Liptákovi*, Bratislava 2000, s. 242–247.

⁹⁴ Postavili proti svatoštěpánské státní ideji hlášané maďarskou politikou doktrínu Velkého Slovenska a Velkomoravské říše. Podle tohoto pojetí by do území Velkého Slovenska patřila území odtržená na základě první vídeňské arbitráže, jakož i území obývaná Slováky na Moravě. Z takto vzniklého státu by byli vysídleni Židé, Maďaři a Cikáni. Naopak Slováci žijící v USA by byli vyzváni, aby se vrátili domů, a tak by bylo vytvořeno početně silné, národnostně homogenní slovenské území, které by umělo čelit jak českým, tak maďarským mocenským snahám. Zrodila se tak i odpověď na maďarskou propagandu odvolávající se na tisíciletou minulost a zdůrazňující kulturní převahu. Podle slovenské verze už i v Pribinově říši byla kultura na vysokém stupni, zatímco si barbarští Maďaři v asijských stepích tehdy ještě naklepávali maso pod koňskými sedly.

venská republika mohla zřít, a proto je nucena vstoupit na cestu revize.⁹⁵ Během jednání v Salcburku Hitler obvinil Tisa a Slovensko z panslavismu a ze sblížení se Sovětským svazem. Tiso reagoval na Hitlerův projev následovně: „Patříme ke Slovanům, ale v první řadě jsme křesťané a jako takoví s bolševickým hnutím nemůžeme jít.“⁹⁶ Tiso rozhodně odmítl, že by sledoval panslavistické cíle, z čehož byl obviněn. Letáky na podporu této politiky, rozšiřované po Slovensku, Tiso připisoval činnosti Židů, Maďarů a Čechů, jejichž cílem bylo očernění Slovenska v očích Německa.⁹⁷

V Salcburku Hitler Tisovi sdělil, že on si jako protislužbu výměnou za ochranu přeje pouze to, aby Slovensko bylo „po vnitropolitické stránce loajální a jednoznačně věřilo v německou věc. Nemá v úmyslu uplatňovat nátlak. Když to Slovensko nebude chtít, pak by Německo chránilo jen karpatskou hranici a z ostatních by se stáhlo tak, jako u pobaltských států, které nechtěly s Německem uzavřít ani smlouvu o neútočení a nyní určitě litují přímých důsledků svého chování“.⁹⁸

Hitler řekl i to, že jeho jediným cílem je, aby viděl Slovensko a jeho lid zdravé a silné a aby dospělo k samostatné, autonomní, suverénní státní existenci.⁹⁹ Tiso Hitlerovi slíbil, že se v jeho lidu nezklame a žádal ho, aby s ním mohl svoje problémy prodiskutovat častěji. Rovněž Hitlera ubezpečil o tom, že slovenský lid i nadále počítá s ochranou Německa a rád se bude podílet na uskutečňování Hitlerových plánů.

Hitler v odpovědi konstatoval, že „vznik nezávislého slovenského státu, blízkého Německu, neodpovídá představám všech evropských vlád“. Poukazuje na Maďarsko, dodal, že „jinde naopak mluví o tisíciletých hranicích, zahraničních národních snahách a společenských problémech“.¹⁰⁰ Tiso na to nadhodil problém slovenské menšiny žijící pod maďarskou nadvládou, ale do řeči mu skočil Ribbentrop: v této chvíli myslet na řešení tohoto problému není aktuální, ale v budoucnu k tomu může dojít. Slovenského vůdce jeho výrok velmi nadchnul. Hitler během jednání potvrdil, že Slovensko je samostatný a suverénní stát. Územní revizi neslíbil, ale ani nezamítl: uspořádání této záležitosti nechal až na dobu po válce. Od slovenského vedení žádal odvolání Ďurčanského a rozhodnou proněmeckou politiku a radikalizaci politiky vůbec. Tiso byl v Salcburku nucen německé požadavky přijmout a Ďurčanského obětovat.¹⁰¹ Navzdory tomu, co zaznělo na jednáních, Slovensko rozhovory za malé vítězství, kterého se slovenská propaganda snažila důkladně využít. Dne 30. července 1940 Tuka v jednom svém projevu citoval vyjádření Ribbentropa, podle něhož

⁹⁵ MOL, KÜM, K-6, balík 459, č. 163/1940 pol. (29. 7. 1940).

⁹⁶ SNA, Národný súd, inv. č. 41, II-A, 925, Jozef Tiso.

⁹⁷ Andrea HILGRUBER (ed.), *Saatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939–1944, I.*, Frankfurt 1970, s. 191.

⁹⁸ Pobaltské státy obsadil Sovětský svaz. György RÁNKI, *Hitler hatvannycolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-euróai államférfiakkal. I. köt.*, Budapest 1983, s. 148.

⁹⁹ J. K. HOENCH, *Základné črty*, s. 17.

¹⁰⁰ G. RÁNKI, s. 189–190.

¹⁰¹ Zajímavým údajem k tomu je, že Puškin ve svých zprávách nepovažoval za mezník tuto událost, nýbrž fakt, že Slovensko ztratilo svou samostatnou zahraniční politiku tehdy, když v roce 1940 kapitulovala Francie. Dagmar ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Poznámky sovietskeho zástupcu v Bratislave k prejavom napätia medzi Slovenskom a Maďarskom, február 1940 – apríl 1941*, Historické štúdie 43, 2004, s. 244.

„Slováci jsou srdeční záležitostí Führera“.¹⁰² Po Salcburku byl Ďurčanský nucen odejít z funkce ministra zahraničí, kterou převzal Tuka, a funkci ministra vnitra dostal Mach. Ďurčanského odvolání natolik překvapilo, že napsal Tisovi dopis, v němž připomínal svoje zásluhy kolem vytvoření slovenského státu, zapřísahal se věrností Německu a rozhořčoval se nad svým odvoláním.

Slovenská historiografie řadí jednání v Salcburku mezi nejpodstatnější události z hlediska vývoje politického systému Slovenské republiky. Po salcburských jednáních začalo intenzivní zavádění nacionálně socialistické ideologie a způsobu vládnutí.¹⁰³ Salcburským diktátem začala druhá etapa existence slovenského státu. Země se začala silně fašizovat. Odvolání Ďurčanského znamenalo také konec šíření sovětského vlivu; Puškin poté charakterizoval roli německého vyslance tak, že „se na Slovensku fakticky stal diktátorem“.¹⁰⁴ Pohyb sovětských diplomatů v Bratislavě byl omezen a jejich činnost byla stále více sledována. Puškin po jednání v Salcburku poznamenal, že slovenské oficiální orgány se chovají vůči Němcům s ještě větší loajalitou než dříve. Německému velvyslanci v Bratislavě Ludinovi na jedné recepci před mnoha lidmi řekl: „Slováci jsou Hitlerovi právě tak věrní jako Němci, tak jako poslouchající děti svého otce Hitlera.“¹⁰⁵

Výsledkem jednání v Salcburku bylo i to, že slovenský tisk byl na čas vůči Maďarům zdrženlivý. Zprávy vyslance Puškina jsou toho důkazem. V červnu 1940 se slovenská zahraniční politika obávala, že by se snad mohla uskutečnit její stará noční můra, že Němci předají Slovensko Maďarsku. Tyto obavy posílila návštěva Pála Telekiho a Istvána Csákyho v Německu 10. července 1940. Puškin v souvislosti s tím ve své zprávě napsal: upoutalo ho, že dříve slovenský tisk vedl dalekosáhlou revizionistickou protimaďarskou kampaň. O cestě maďarských politiků naopak zachoval naprostý klid. Dokonce slovenský tisk mlčel i tehdy, když v budapešťském listu *Pester Lloyd* vyšly články, které útočily na slovenskou politiku. Podle Puškina důvodem tehdy bylo, že Berlín Slovákům jednoznačně zakázal propagovat jejich revizionistické představy.¹⁰⁶

V září a počátkem října 1940 ale slovenský tisk opět vyrazil do útoku proti Maďarsku a zároveň se na Slovensku konalo mnoho antimad'arských vystoupení. Vyslanec Puškin se k tomu vyjádřil následovně: „Je těžko předpokládat, že Slováci jednají z vlastního rozhodnutí.“¹⁰⁷ Puškin za nové útoky činil zodpovědné Němce, kteří mlčky podporují Slováky. Podle něho opětovné objevení se otázky slovensko-mad'arských hranic na pořadu dne je možno vysvětlit názorovými odlišnostmi zastávanými v německo-mad'arském vztahu. Revizní naděje slovenských politiků jsou posíleny vždy tehdy, když maďarské vedení nesplnilo německé požadavky dosti rychle nebo nepodpořilo nějaký německý požadavek. Německé diplomacii se vždy podařilo zbrzdit promad'arskou zahraniční politiku nežádoucí slovenské vystoupení a revizním představám bratislavských politiků uměla stanovit hranice, když chtěla.¹⁰⁸

¹⁰² MOL, KÜM, K-63, balík 460. 171/pol. č. 1940 (7. 8. 1940).

¹⁰³ Ivan KAMENEC, *Trauma*, Solymár 1995, s. 89.

¹⁰⁴ V. V. MARIJINOVÁ, *Brána na Balkán*, s. 842.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 844.

¹⁰⁶ D. ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Pohľady na východ*, s. 110.

¹⁰⁷ D. ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Poznámky sovietskeho zástupcu v Bratislave*, s. 246.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 246.

Soupeření mezi oběma státy, které bylo od roku 1939 vedeno za účelem získat Hitlerovu přízeň, nakonec vedlo k tomu, že se obě země snažily v Hitlerových očích získat zásluhy i ve vojenské oblasti. Tak se Slovensko i Maďarsko zamíchaly do války se Sovětským svazem, a k nim se pak připojily i další satelitní státy Německa. Podle názoru Jozefa Tisa Slovensko muselo vstoupit do války se Sovětským svazem proto, že si tak mohlo vytvořit základ pro opětovné získání území připojených k Maďarsku.

V období mezi léty 1939–1941 se Sovětský svaz zdržoval vystupovat jako arbitr v hodnocení vztahů mezi maďarským a slovenským státem. Po vstupu Slovenska do války se Sovětským svazem se sovětská politika zásadně změnila, což už předem signalizovaly jisté náznaky. Po vstupu Slovenska do války se Sovětský svaz rozhodl podporovat obnovení Československa. Sovětský vyslanec v Londýně Majskij už 4. července 1941 žádal o setkání s Benešem, k čemuž došlo o čtyři dny později.¹⁰⁹ Majskij mu sdělil, že cílem Sovětského svazu je obnovení Československa.¹¹⁰ Krátce nato Sovětský svaz uznal československou exilovou vládu a souhlasil s obnovením Československa v předmnichovských hranicích.¹¹¹ Slováci připojením se k válce proti Sovětskému svazu ztratili naději na to, aby sovětská moc později třeba jen na oko podpořila jejich nezávislost.

Slovensko-maďarské vztahy se během války dále zhoršily, a v listopadu 1941 Maďaři se svým severním sousedem přerušili i diplomatické kontakty. Vztahy mezi oběma státy v letech 1939–1941 sovětská diplomacie sledovala z takového zorného úhlu, aby jejich vývoj dovedla využít z hlediska svých zájmů a zároveň aby zabránila vstupu obou zemí do války proti Sovětskému svazu. Tento záměr ale Německo snadno překazilo.

Z maďarštiny přeložila Eva Irmanová

SUMMARY

As a result of the German advance in the years 1938–1939 the state formation of Czecho-Slovakia collapsed. The Germans created the Protectorate of Bohemia and Moravia from the Czech part, and on 14. March 1939 Slovakia declared its independence. After concluding the Molotov-Ribbentrop Pact, the Soviet Union unexpectedly became an ally of the Slovak policy. Slovak political decision-makers evaluated this act as a “historic turnaround”, which then enabled the realization of mutual solidarity between Germany and Russia. Soviet diplomats by contrast with their Western colleagues characterized Slovakia in their reports as a “gate facing the Balkans” and as an “eye” into the Western half of Europe, and therefore they considered it important that Moscow, by means of their reports, should understand the events that were taking place there. Jozef Tiso assessed cooperation as a crucial even from the point of view of both nations’ future. Slovak politicians saw in their relationship with the Soviet Union the possibility to seek a counterbalance against the German influence that was encumbering the country. Additionally, it was judged that unlike Hungary, the Slovaks would be able to count on support from Moscow.

¹⁰⁹ Beneš, nahlédnuv, že západní mocnosti během mnichovské krize Československo neuchránily, viděl v Sovětském svazu záruku, že s jeho pomocí obnoví jednotu státu a získá zpátky svou moc.

¹¹⁰ E. BENEŠ, *Od Mnichova k nové válce, II*, s. 241; B. ZSELICKY, *Kárpátalja*, s. 48.

¹¹¹ Edward TÁBORSKÝ, *President Edvard Beneš between East and West*, Stanford 1981, s. 183.

In the fall of 1939 full diplomatic relations between Hungary and the Soviet Union were renewed, in which the German-Soviet rapprochement also played a role. The opening a Soviet embassy in Budapest also had an influence on the Slovak-Hungarian relationship. The Slovak delegate in Budapest judged that they spoke with him at the Hungarian Ministry of Foreign Affairs in a different tone starting from that period. It was his impression that the Hungarians evaluated Slovakia as a Slavic country which was also being supported by the Soviet Union. Soviet diplomats attempted to keep their government informed in as much detail as possible about the Slovak-Hungarian relationship.

Konstantinos TSIVOS, *Řecká emigrace v Československu(1948–1968) – Od jednoho štěpení ke druhému*, Praha, Dokořán 2011, 277s. ISBN 978-80-7363-404-9.

Jako 12. svazek edice TERITORIA, vydávané Fakultou sociálních věd Univerzity Karlovy (FSV UK) v Praze, vyšla historická studie, která seznamuje českého čtenáře s dosud málo známou problematikou řecké politické emigrace v Československu.

Nepříliš početná řecká komunistická v dnešní České republice (jen něco málo přes tři tisícovky osob), která v roce 1991 získala status národnostní menšiny, nepatří mezi tzv. historické národnosti, jež po staletí obývaly české země. Konec občanské války, která v Řecku probíhala v letech 1944–1949, způsobil mj. nedobrovolný odchod přibližně sta tisíc lidí, kteří patřili k poražené řecké levice, do Sovětského svazu a některých dalších zemí střední a jihovýchodní Evropy. Do tehdy již lidově demokratického Československa se uchýlilo přes dvanáct tisíc řeckých emigrantů. Byli to především vojáci Řecké demokratické armády a příslušníci jejich rodin, civilisté, kteří sympatizovali s poraženou levicí, především s Komunistickou stranou Řecka, ale i někteří v bojích zajatí příslušníci vítězní rojalistické armády.

Jako první se problematiku řecké emigrace zabýval u nás historik Pavel Hradečný koncem 90. let, po jeho předčasné smrti „převzal praporek“ kolega Tsivos. A není sám. Od roku 2009 probíhá v rámci mezinárodního projektu Geschichtswerkstatt Europa dílčí projekt orální historie *Sixty Years after* na FSV UK (o práci *Vyschly nám slzy*, kterou redigovali K. Králová a K. Tsivos, referoval Slovanský přehled 98, 2012, s. 383, stejně jako o beletrizující práci K. Konstantinose, *Achileas, Achil, nebo...nic*, Slovanský přehled 98, 2012, s. 188). Objevily se pochopitelně i další knihy, avšak Tsivosova práce je první skutečně vědeckou analýzou založenou na rozsáhlém archivním výzkumu a prostudování všech základních prací a využití produktů orální historie.

V úvodu autor podrobněji rozebírá otázku migrace, problém pro Řeky zdaleka ne nový, jednotlivé migrační koncepty až po etablování tzv. uprchlických studií (refugee studies), ale i různé pokusy mezinárodních organizací, včetně OSN, o zajištění právního postavení uprchlíků. Zvláštní kategorií (a rovněž ne novou) jsou nesporně političtí uprchlíci. Autor se velmi důkladně vypořádá s materiálovou základnou pro svou práci, a tak se čtenář dozví nejen o tom, které archivní materiály jsou k dispozici a které základní práce dosud vznikly, ale i jak se až dosud vyvíjela diskuse o problematice řecké politické emigrace zhruba od konce 70. let.

Vznik řecké emigrace v letech 1948–1949 je obsahem podstatně rozsáhlejší první kapitoly. Političtí uprchlíci z Řecka byli rozmístěni v různých zemích, mnohdy se zcela odlišnými historickými tradicemi, rozličnou kulturní a životní úrovní a současně pod přísnou kontrolou stranických orgánů (jak Komunistické strany Řecka, tak Komunistické strany Sovětského svazu či dalších komunistických stran zemí, ve kterých žili). Větší část první kapitoly pak obsahuje podrobný popis příchodu řeckých emigrantů do Československa, jejich usídlování na Moravě a v severních Čechách a zformování politického vedení této emigrace. Zcela nové údaje přináší poslední podkapitola o československé angažovanosti v diversantských misích, organizovaných vedením Komunistické strany Řecka (KSŘ), sídlícím v exilu, v samotném Řecku.

Politický život řecké emigrace v Československu v letech 1956–1967 tvoří obsahem poměrně skromnou kapitolu popisující jak se na životě řecké emigrace v Sovětském svazu a ostatních socialistických zemích odrazily události po smrti Stalina, především proces destalinizace, které otřáslly pozici dosavadního vedení strany, sídlícího z taktických důvodů v Bukurešti. Stalinista Zachariadis se stal nepříjatelným jak pro část řeckých komunistů, tak i pro Moskvu, kde byla vytvořena zvláštní komise z představitelů „bratrských“ stran k vyřešení situace. Na rozšířeném zasedání pléna ústředního výboru KSŘ v březnu 1956 byli Zachariadis a někteří jeho spolupracovníci zbaveni funkcí. Část největší řecké komunity v Taškentu se však postavila za Zachariadise. Podobně tomu bylo i v Československu a tak začal první rozkol, kdy až po třech letech mohli představitelé KSČ konstatovat, že došlo ke konsolidaci („i když je nadále třeba bděle sledovat „protistranické elementy““, s. 113).

Identita politických emigrantů a jejich sociální život v 60. letech je kapitolou věnovanou každodennímu životu příslušníků řecké emigrace. Můžeme se tu dočíst, jak se postupně integrovali do české společnosti, jaké bylo jejich pracovní zařazení, životní úroveň, vzdělávací systém pro děti, mládež a formování vlastní inteligence.

Velmi ožehavému problému Slavomakedonců věnoval autor samostatnou kapitolu *Slavomakedonci jako součást řecké emigrace aneb „menšina“ emigrace*. Na poměrně malém prostoru se K. Tsivos pokusil vysvětlit makedonskou otázku v době okupace Řecka i za občanské války. Tento problém rozebral i ve složitých podmínkách 60. let, kdy Tito nabídl všem v zahraničí žijícím Slavomakedoncům, kteří bojovali v demokratické armádě, velkorysé podmínky k návratu do SFRJ, resp. Makedonské republiky.

Poslední kapitola se zcela logicky „točí“ kolem roku 1968, kdy došlo ke druhému rozkolu ve straně řeckých komunistů (nikoli však poslednímu). Po jistém ústupu rigidní řecké pravice, když se ve volbách v Řecku koncem října 1961 prosadila liberální Strana středu G. Papandrea, došlo na začátku druhé dubnové dekády 1967 k nastolení vlády důstojnické junty, která rozpoutala teror ne nepodobný tomu, který následoval po skončení občanské války. Zatímco emigrantské komunity žily bojem proti diktatuře, v Praze a dalších městech se připravovalo „pražské jaro“. Po zmaření nadějí na repatriaci, po nastolení vlády junty a v nejisté atmosféře, která panovala po potlačení pražského jara, hledali někteří představitelé řecké emigrace nezbytnou podporu československých představitelů k právnímu uznání jejich komunity jako národnostní menšiny.

Po rozšířeném plenárním zasedání ústředního výboru KSŘ v Budapešti na začátku února 1968, kterého se však zúčastnila necelá polovina řádně zvolených členů (ostatní byli v Řecku, buď ve vězení, nebo v ilegalitě), bylo více než jasné, že nastávající rozkol bude vážnější, než ten z roku 1956–1958. I v Československu začal boj o to, která z frakcí získá na svou stranu více příznivců. „Na frontě řeckých komunistických frakcí fungovala invaze sovětských vojsk do Československa jako katalyzátor, který zpečetil již započatý rozchod“ (s. 225). Vznikly dvě Komunistické strany Řecka. Jedna proreformní, která sympatizovala s „pražským jarem“, a druhá rigidně prosovětská. V normalizovaném Československu byli později diskriminováni ti, kteří nesouhlasili s prosovětskou frakcí Kolijannise. Po pádu řecké junty začala v Řecku éra „třetí republiky“ neboli „obratu k civilnímu uspořádání“. Komunistická strana Řecka byla sice opět na scéně, avšak jako strany dvě – jedna prosovětská, druhá eurokomunistická. Nejsilnější se však stalo Panhellénské socialistické hnutí PASOK) A. Papandrea. Současně začala masová repatriace řeckých emigrantů zpátky do vlasti. Činnost Komunistické strany Řecka v Československu oficiálně skončila na podzim 1989.

Tsivosova práce je profesionálně vynikající. Jedná se o výsledek mnohaletého snažení, vyšetřování v archivech, pročitání mnoha monografií a studií a vyslechnutí četných osobních vzpomínek. Práci lze doporučit všem zájemcům o moderní (a to nejen řeckou) historii.

Miroslav Tejchman

Rusko, Turecko a Írán v náhorně-karabašské válce (1992–1994)

Emil Souleimanov

Russia, Turkey and Iran in the Nagorno-Karabakh War (1992–1994)

This article is an attempt to explore the roles played by three key regional powers in the Armenian-Azerbaijani war over the Nagorno-Karabakh region that was raging on in the period of 1992–1994. The article holds that it was the significance of Azerbaijan as a crucial producer of oil and natural gas from its deposits in the Caspian Sea, that along with the presence of a huge Azerbaijani minority in Iran's northwest shaped the policies of the regional powers toward the Karabakh conflict, and their stance to Yerevan and Baku that contributed to Azerbaijan's eventual defeat in the war.

Key words: History, Russia, Iran, Turkey, Azerbaijan, Armenia, Nagorno-Karabakh, Armed Conflict, War, South Caucasus

Konflikt v Náhorním Karabachu otrásl regionální politikou již na konci 80. let minulého století, když řada arménských intelektuálů sjednocených v rámci Výboru Karabach apelovala k sovětskému vedení s prosbou přezkoumat podle jejich názoru chybné rozhodnutí Moskvy z roku 1924 o „předání“ náhorně-karabašské autonomie do administrativně-teritoriálních hranic Ázerbájdžánské Sovětské Socialistické Republiky. Jelikož Kreml nedokázal na tento požadavek Jerevanu a Stepanakertu reagovat pohořelě, situace v regionu od roku 1988, kdy byly požadavky prvně vyneseny, eskalovala; Náhorní Karabach, ázerbájdžánská enkláva obydlená většinovými Armény, se tak na sklonku 80. a 90. let 20. století stala jábtkem neshody mezi dvěma sousedními národy, což se poté, co se Sovětský svaz koncem roku 1991 rozpadl, odrazilo na zvláštnostech jejich zahraniční politiky. Zahájení konvenční války v Náhorním Karabachu mezi Arménií a Ázerbájdžánem a kolem něj, které se datuje od zimy roků 1991/1992, se totiž časově shodlo s prvními měsíci existence nezávislé Arménie a Ázerbájdžánu, kdy se tyto jihokavkazské státy přes noc staly subjekty mezinárodní politiky. Zahraničně politická agenda, kterou začaly Moskva, Ankara a Teherán v návaznosti na svoje nově zformulované národní zájmy uplatňovat v tomto strategicky významném regionu totiž ve stále vzrůstající míře reflektovala situaci na karabašském bojišti. Arménsko-ázerbájdžánská válka posloužila jednak jako katalyzátor regionální politiky, která se počátkem 90. let ustálila v jihokavkazském mocenském trojúhelníku Rusko – Turecko – Írán, jednak jako indikátor zájmů jednotlivých moc-

ností jak ve vztahu k Arménii a Ázerbájdžánu, tak vůči sobě navzájem. Tento článek je pokusem o analýzu politiky Moskvy, Ankary a Teheránu ve vztahu k arménsko-ázerbájdžánskému konfliktu (resp. vůči Baku a Jerevanu) v jeho aktivní fázi.

Zahraniční politiku Arménské republiky a v poněkud menší míře též Ázerbájdžánu v letech 1991–1994 lze považovat za vcelku monotematickou, v níž osobnostní hledisko mělo spíše druhořadé postavení. Dějištěm byla nevyhnutelná arménsko-ázerbájdžánsko-turecko-iránsko-ruská šachová partie, obohacená od poloviny 90. let o účast USA. Nepříliš snadným úkolem bylo v této komplikované konstelaci zajistit státní bezpečnost. Tento úkol navíc byl od první poloviny 90. let ztížen snahou Jerevanu a Baku udržet si, resp. (znovu)získat kontrolu nad Náhorním Karabachem. Konflikt o tuto arménskou enklávu již v prvních měsících existence nezávislého státu značně prohloubil geopolitickou izolaci Arménie, přispěl k její takřka výlučné orientaci na Moskvu a způsobil relativně brzké vymezení tábora „přátel“ a „nepřátel“ Ázerbájdžánu i Arménie.

Turecko

Vztahy s Ázerbájdžánem

Doba, kdy se Äbülfäz Elçibäy, druhý prezident nezávislého Ázerbájdžánu se silně prozápadním, protureckým, protiiránským i protiruským cítěním chopil moci, se časově shodovala se zahájením nového, dosud nevídaného aktivismu v turecké zahraniční politice. Po dobu více než šedesáti let od založení Turecké republiky (1923), dědice Osmanské říše, se turecká zahraniční politika řídila, či spíše snažila se řídit, zásadou neutrality. Hlavním cílem Ankary bylo zachování teritoriálního statusu quo, ustaveného v první polovině 20. let, který zahrnoval i rezignaci na územní nároky z osmanské doby.¹ Zásada neutrality, formulovaná otcem-zakladatelem sekulární republiky Mustafou Kemalem Atatürkem, však byla jeho nástupci poměrně významně korigována. Záhy po druhé světové válce se země připojila k NATO (1952) a dodnes je jedinou převážně muslimskou členskou zemí této bezpečnostní organizace.² V průběhu studené války tak Turecko plnilo úlohu důležité předsunuté základny NATO podél jihozápadních hranic SSSR; kromě Norska bylo jedinou členskou zemí Severoatlantické aliance, která se Sovětským svazem měla suchozemskou hranici. Nicméně

¹ Jistou výjimku zpočátku tvořily aspirace Ankary na oblasti Mosul a Kirkúk, bohaté na ropu, které v současnosti formálně tvoří součást Iráku, de facto jsou však pod kontrolou místních Kurdů, kteří je považují za integrální součást (jižního) Kurdistánu. Počátkem 20. let minulého století usilovali Turci o kontrolu nad touto oblastí, kterou pokládali za součást rodící se Turecké republiky; vzhledem k odmítavému stanovisku Britů, kteří tehdy oblast ovládali v rámci mandátního území, se však nároky Ankary nikdy nenaplnily.

² Po roce 1945 vyvíjel Stalin na Ankaru nátlak ve snaze dosáhnout toho, aby se Turecko zřeklo části území historické západní Arménie (a Gruzie) ve prospěch Sovětského svazu a souhlasilo de facto s umístěním sovětských vojenských základen v oblasti tureckých úžin. Moskva podpořovala turecké komunisty, panovaly proto obavy, že by se situace v zemi mohla začít vyvíjet podle řeckého scénáře, kde od poloviny čtyřicátých let probíhala krvavá občanská válka mezi proamerickými, či spíše probritskými přívrženci monarchie a prosovětskými komunisty. V období rostoucího americko-sovětského antagonismu, který nakonec vyústil ve studenoválečné uspořádání, Turecko získává v rámci Marshallova plánu od USA značnou finanční pomoc.

až potřeba zaujmout konkrétní stanovisko v otázce spojenecké operace vůči Iráku (1990–1991) a následně rozpad sovětského impéria přiměly Ankaru provádět aktivnější zahraniční politiku – zejména ve východním směru.

Skutečností je, že „svou zahraniční a bezpečnostní politiku Turecko založilo na pro Západ strategickém významu své polohy tváří v tvář Sovětskému svazu, a přinejmenším zpočátku tedy stěží vítalo konec studené války. Jakmile se předmětem diskuse stala otázka budoucí úlohy NATO v období po konci studené války, ocitlo se Turecko najednou v „bezpečnostním vakuu“.³ Po jistém váhání na počátku 90. let však začala vláda v Ankaře vnímat vytvoření nezávislých republik v jižním pásmu bývalého SSSR – na jižním Kavkazu a ve Střední Asii – jako historickou šanci k upevnění mocenského postavení Turecka. Ankarští stratégové usilovali o vyplnění ideologického a mocenského vakuu, které vzniklo po odchodu Ruska z regionů, jež po staletí kontrolovalo. Turecko „usilovalo o vedoucí roli v regionu rozkládajícím se od Jaderského moře po Čínu a zahrnujícím také středoasijské republiky, Kavkaz, oblast kolem Černého moře a Balkán. Konečně Turecko očekávalo významné ekonomické výhody plynoucí z rozpadu Sovětského svazu. Turci získali podporu ze samotného bývalého Sovětského svazu. Vůdci jako Islam Karimov v Uzbekistánu snili o jednotném parlamentu Velkého Turecka [Turanu]“.⁴

Řada tureckých politiků a intelektuálů, oslněná velmocenskou vizí Turecka, si slibovala, že v horizontu několika let pod egidou Ankary vznikne konfederace turkických států, jakýsi nadnárodní celek, který bude sdružovat Ázerbájdžán, Kazachstán, Uzbekistán, Turkmenistán a Kyrgyzstán. Obdobné ideje nebyly cizí ani Elçibäyovi. K zastáncům této (pan)turkické vize patřil i turecký prezident Turgut Özal (1989–1993), mezi nímž a jeho ázerbájdžánským kolegou záhy vznikl důvěrný vztah.⁵ Právě Turecko bylo vůbec první zemí na světě, která 9. prosince 1991, tedy čtrnáct dní před formálním rozpadem Sovětského svazu, uznala nezávislost Ázerbájdžánu. Necelý rok poté se nechal Özal ve své proslulé řeči slyšet, že „[n]aše národy očekávají zvláštní podobu spolupráce mezi našimi státy, neboť jsme téhož původu... Jsme větve téhož velikého stromu a máme tvořit jednu rodinu... Co nejtěsnější integrace mezi našimi státy je výhodou pro naše národy a region“.⁶ Teprve následující léta ukázala strukturální slabiny Özalových vizí, které potvrdila i role Ankary v náhorněkarabašském konfliktu.

³ Mustafa AYDIN, *Turkish Policy towards the Caucasus*, Connections, 2002, č. 3, s. 39.

⁴ Freddy de PAUW, *Turkey's Policies in Transcaucasia*, in: Bruno Coppieters (ed.), *Contested Borders in the Caucasus*, Bruxelles 1996, <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/ch0801.htm> (staženo 25. 12. 2007).

⁵ Je příznačné, že záhy po svém nástupu jmenoval Elçibäy ministrem vnitra kontroverzního Iskendera Hamidova, zakladatele a vůdce ázerbájdžánské pobočky ultranacionalistické organizace Boz kurtlar („Šedí vlci“), usilujícího o vytvoření Velkého Turanu, jehož součástí by měly kromě Ázerbájdžánu a Turecka tvořit rozsáhlé oblasti Ruska, Íránu a Číny, obydlené etnickými skupinami turkického původu.

⁶ Dünýa, 6. 11. 1992.

Vztahy s Arménií

Arménie vstoupila na cestu budování nezávislého státu v letech poznamenaných prohlubujícím se konfliktem v Náhorním Karabachu. Arménsko-turecké vztahy tak vykrytalizovaly ve stínu dění na horách a v údolích Karabachu. Euforické (znovu)nalezení „turkických bratrů“ v Turecku a Ázerbájdžánu se odehrávalo ve stejnou dobu jako neméně emocionální (znovu)oživení tragických obrazů z osmanské minulosti v Arménii, což s upevněním turecko-ázerbájdžánského svazku bezprostředně souviselo.⁷

Zpočátku však na obou stranách existovala snaha o přátelské vztahy. Turecko bylo jednou z prvních zemí, které v prosinci roku 1991 uznaly arménskou nezávislost. Na jaře následujícího roku navštívil Jerevan tehdejší turecký velvyslanec v Moskvě. Na pořadu dne byly úmluvy týkající se řady otázek politického a ekonomického rázu, mj. otevření turecko-arménského pohraničí a příhraničního obchodu. Úmluvy však byly záhy zatíženy požadavkem Ankary, která si jako podmínku ustavení diplomatických styků s Jerevanem vymínila – kromě mírového řešení karabašského konfliktu ve prospěch Baku, o čemž bude řeč níže – výslovnou rezignaci Jerevanu na jakékoli územní nároky ve východním Turecku a na uznání arménské genocidy v Osmanské říši. Jisté obavy v Turecku budily územní aspirace arménské veřejnosti a vlivné diaspory na řadu oblastí ve východní Anatolii, které jsou v jihokavkazské zemi považovány za součást tzv. Západní Arménie, chápané jako historická pravlast mnoha Arménů v republice i v komunitách v zahraničí.⁸ Není bez zajímavosti, že Arménská revoluční federace stále ještě považuje „navrácení“ území ve východní Anatolii za jeden z prioritních cílů svého působení; obdobně kategoricky je naladěna rovněž arménská diaspora ve světě. Řada poslanců postsovětského parlamentu Arménie se též vyslovovala proti uznání stávajících turecko-arménských hranic, vymezených turecko-sovětskými smlouvami z Karsu (turecko-arménskou a turecko-ruskou, 1921).⁹

Ve světle těchto územních nároků Jerevanu – ačkoli nikdy nebyly artikulovány oficiálně – na Ankaru působily dráždivě občasně zprávy o tom, že Arméni, sympatizující s činností etnicko-separatistické Kurdské strany pracujících (Partiya karkeren Kurdistán, dále jako PKK),¹⁰ poskytovali kurdským bojovkám zázemí pro vedení ozbrojených operací proti tureckým cílům; podle jiných zdrojů byly dokonce na

⁷ Náznaky znovuoživení panturkického projektu a jeho možné dopady na Arménii na pozadí prohlubujícího se konfliktu s Ázerbájdžánem (a Tureckem) počátkem 90. let posílily bezpečnostní obavy Arménů. V tomto ohledu si obzvláštní pozornost zaslouží dílo Alexandra SVARANCA, *Pantjurkizm v geostrategii Turcii na Kavkaze*, Moskva 2002.

⁸ Připomeňme si, že tyto oblasti jsou v současné době osídleny miliony Kurdů; po kdysi mocné arménské populaci zbylo po tragických událostech v roce 1915 a v následujících letech jen několik tisíc obyvatel, kteří (na rozdíl např. od početné ázerbájdžánské populace v severozápadním Íránu) nemohou představovat vážnou hrozbu územní integritě tureckého státu.

⁹ Aravot, 20. 4. 1992.

¹⁰ Jak známo, PKK vede od roku 1984 v málo rozvinutých hornatých jihovýchodních oblastech Turecka, osídlených převážně Kurdy, ozbrojený boj za vytvoření nezávislého Kurdistánu. Do svého zatčení v roce 1998 byl vůdcem této separatistické organizace, která se hlásila k marxismu-leninismu, Abdullah Öcalan, který si nyní odpykává doživotní trest v Turecku.

arménském území zřízeny výcvikové tábory PKK.¹¹ I z těchto důvodů měla Ankara zpočátku zájem udržet arménsko-turecké pohraničí pod přísnou kontrolou, což ve spojení s neprodyšným uzavřením hranic vyhovovalo – a dodnes vyhovuje – hlavně zájmům Baku, usilujícího co nejvíce oslabit a izolovat Arménii.

Požadavky turecké strany Jerevan, která prosazovala zahájení rozhovorů bez jakýchkoli předchozích podmínek, smetl ze stolu; k zahájení turecko-arménských diplomatických vztahů tak nakonec nedošlo. Válka v Karabachu, která nabírala od poloviny roku 1992 na obrátkách a prohlubující se ázerbájdžánsko-turecká solidarita spolu se stále silnějším protiarménským postojem turecké veřejnosti (a opačně) přispěly v první polovině 90. let přes jisté, nepřilíš důrazné oboustranné snahy o stabilizaci vzájemných vztahů ke konzervování turecko-arménských vztahů na bodě nula.

Turecko a válka v Náhorním Karabachu

Konflikt s Arménií byl hlavní oblastí, ve které si Elçibäy sliboval podporu Turecka, v němž spatřoval potenciálního zachránce Ázerbájdžánu. Ázerbájdžánská ropa byla jedinou komoditou, kterou mohl Ázerbájdžán za kýženou tureckou podporu nabídnout. Zájmová shoda mezi oběma státy však měla širší pozadí – Ankara i Baku měly zájem na co největším omezení ruského vlivu na jižním Kavkazu a do budoucna rovněž ve Střední Asii. Počáteční snahy Turguta Özala „zastřáhat“ Armény, k čemuž měla posloužit jeho nedvojsmyslná varování či nečekané soustředění tureckých vojsk u arménských hranic, však vzhledem k silící rusko-arménské spolupráci i ve vojenské oblasti nedosáhly svého cíle, spíše naopak. Napětí dostoupilo vrcholu, když ruský maršál Jevgenij Šapošnikov, velitel Sjednocených ozbrojených sil SNS, roku 1991 Ankaře výslovně pohrozil, že by její případná intervence do arménsko-ázerbájdžánského konfliktu vyvolala třetí světovou válku.¹² Aktivismus Turecka, jehož veřejnost „ázerbájdžánské bratry“ velmi silně podporovala, v náhorněkarabašské záležitosti proto však neustal. Případná rezignace na podporu Baku byla v Turecku interpretována jako nejsnadnější cesta, jak „ztratit tvář“ nejenom v Ázerbájdžánu, ale i ve středoasijských zemích – byla to v neposlední řadě otázka prestiže. Přes všechny snahy ovšem opatrný přístup Ankary ke karabašskému sporu převážil. Po celou dobu konfliktu Ankara podporovala Baku spíše v diplomatické rovině.¹³

Tuto objektivní neochotu i neschopnost Turecka viditelně ovlivnit dění kolem Karabachu ve prospěch Ázerbájdžánců nadále umocnil nástup pragmatického Süleymana Demirela do prezidentského úřadu po smrti „idealisty“ Turguta Özala v květnu 1993. Tehdy byli z karabašského bojiště postupně staženi i nepřilíš početní turečtí vojenští instruktoři. Jisté vystřízlivění však v Ázerbájdžánu nastalo již za Özalovy vlády a bylo podmíněno mj. následujícími faktory. Ankara, která byla po rozhodnutí tu-

¹¹ V posledních letech tyto zprávy přinášejí především ázerbájdžánští politici a státníci, kteří již hovoří o základnách PKK nejen v Arménii, ale stále častěji i na území kontrolovaném Stepanakertem. *Turkish Weekly*, 18. 2. 2008.

¹² F. de PAUW, *Turkey's Policies in Transcaucasia*, in: B. Coppieters (ed.), *Contested Borders in the Caucasus*.

¹³ Důležitou výjimkou je cvičení tisíců ázerbájdžánských důstojníků v tureckých vojenských akademiích a účast tureckých instruktorů v ázerbájdžánské armádě a námořnictvu.

recké vlády o připojení k ázerbájdžánské blokádě Arménie (březen 1992) vystavena rostoucímu tlaku ze strany USA a evropských zemí, souhlasila s tím, aby přes území Turecka byly do Arménie transportovány tisíce tun humanitární pomoci, jejíž značnou část tvořily dodávky surovin. Podle názoru Ázerbájdžánců měl tento ústupek tureckého vedení vliv na úspěšnost tažení arménské armády, které se v následujících měsících podařilo obsadit rozsáhlá území v Náhorním Karabachu a jeho okolí.¹⁴

Snahy Ankary o určitý odstup od deklarované blokády Arménie však byly patrné i dříve, třebaže vycházely z poněkud odlišných pohnutek. Arménská vláda v čele s prezidentem Levonem Ter-Petrosjanem totiž vyjádřila souhlas s tureckým návrhem předpokládajícím (údajně) stažení arménského požadavku na uznání Náhorního Karabachu. Na oplátku se Ankara rozhodla dodat Arménii 100 tisíc tun obilí (asi desetinu tehdejší roční spotřeby Turecka), což podstatně snížilo účinnost ázerbájdžánské blokády. V listopadu 1992, když Turecko začalo dodávat obilí, se Jerevan a Ankara dohodly na dodání 300 milionů kilowattů elektřiny Arménii. Tento plán by pokryl přibližně 20 % roční spotřeby Arménie, a zpochybnil by tudíž ropnou blokádu uplatňovanou Baku. Rozhodnutí, údajně učiněné tureckou vládou pro blaho Ázerbájdžánu, avšak bez jakýchkoli konzultací s Baku, vyvolalo vlnu protestů v ázerbájdžánských městech. Vzhledem k převážně negativní reakci ze strany tureckého veřejného mínění, ale i kvůli nekompromisní pozici Baku Özalova vláda „energetický protokol“ v listopadu 1992 anulovala, aniž by kdy vstoupil v platnost. Počínaje rokem 1993 Turecko přes hlasité mezinárodní protesty uzavřelo arménsko-tureckou hranici i pro humanitární pomoc Arménii, mj. ve snaze získat solidní podíl na připravované „smlouvě století“ o těžbě ázerbájdžánské ropy. V následujícím roce Ankara uzavřela rovněž svůj vzdušný prostor pro lety do Arménie.¹⁵

Jistou deziluzi Ázerbájdžánců nad možnostmi a ochotou Turecka podporovat jejich zemi vyvolala také událost z dubna roku 1993, kdy se Arménům podařilo obsadit město Kelbadžar, nacházející se severozápadně od neuznané Náhorněkarabašské republiky (NKR). Protože se v Baku se ztrátou Kelbadžaru vůbec nepočítalo, nebyla vláda připravena s potřebnou rychlostí zajistit dostatečné množství dopravních prostředků pro evakuaci Kelbadžarců; Baku proto požádalo Ankaru o urychlené poskytnutí vrtulníků. Prezident Süleyman Demirel však tuto prosbu odmítl se zdůvodněním, že by daný krok přispěl k zapojení Turecka do ázerbájdžánsko-arménského konfliktu a vyvolal by nebezpečnou konfrontaci s Ruskem.¹⁶

Írán

Po rozpadu SSSR v roce 1991 se na jižním Kavkazu znovu objevil hráč, jehož role v tomto regionu byla kdysi významná. Írán, pod tlakem vítězného pochodu ruské armády kdysi donucený k ústupu, se po více než 160 letech nepřítomnosti opět dočkal příležitosti uskutečňovat v regionu autonomní politiku a pokusit se – bude-li mu to příhodnou konstelací moci v regionu umožněno – realizovat své odvěké strate-

¹⁴ Azadliq, 7. 3. 1993.

¹⁵ Turkish Daily News, 21. 8. 1994.

¹⁶ Turkish Probe, 6. 4. 1993. Je však třeba dodat, že hned následujícího dne po okupaci Kelbadžaru arménskými oddíly (3. 4. 1993) Turecko zcela uzavřelo svou hranici s Arménií.

gické záměry. O úspěchu či neúspěchu íránských snah o znovunabytí bývalého vlivu na jižním Kavkazu měl rozhodovat Ázerbájdžán, a to v širším měřítku, než jaké se zpravidla předpokládá při posuzování problematiky těžby a transportu kaspických surovin. Ve světle rusko-íránského strategického partnerství, které se v 90. letech prohlubovalo, sehrával významnou roli v íránském chápání jižního Kavkazu (a Střední Asie) také faktor Ruska: „Rusko je pro Írán nejdůležitějším partnerem a významným zdrojem zbraní a technologie jaderných reaktorů, vztah s Ruskem je proto velmi důležitý a často dostává přednost před regionálními cíli.“¹⁷ Lze říci, že problematika ázerbájdžánsko-íránských vztahů – vedle vztahů rusko-íránských – rozhodující měrou předurčila formování zahraničněpolitické agendy islámské republiky v regionu jižního Kavkazu.

Vztahy s Ázerbájdžánem

Dezintegrace SSSR počátkem 90. let v sobě skrývala řadu potenciálních nebezpečí, jež by mohla ohrozit i svátost všech svátostí – územní celistvost Íránu. Nicméně záhy po vzniku nezávislého Ázerbájdžánu nic nesvědčilo o tom, že by nově vzniklá „ázerbájdžánská hrozba“ byla – přinejmenším v krátkodobé perspektivě – příliš ožehavá; Teherán nezávislost Ázerbájdžánu uznal, ačkoli po jistém váhání a teprve poté, co totéž učinila Moskva. Oba národy tehdy spojovalo vědomí islámské (šiiitské) solidarity, a to zvláště u ázerbájdžánského obyvatelstva, které po sedmdesáti letech sovětské nadvlády opanovala touha navrátit se k duchovním kořenům. Ázerbájdžánci spatřovali v Íránu, zemi osídlené miliony Ázerbájdžánců, ne-li přímo svého přirozeného spojence, pak přinejmenším proázerbájdžánsky naladěného prostředníka ve sporu o Náhorní Karabach. Značně vzrostly aktivity íránských náboženských misionářů v Ázerbájdžánu. Nevídaný rozmach zaznamenal obchod mezi oběma státy. Mezi Íránem a Ázerbájdžánem existoval bezvízový režim. Příslušníci tisíců rodin na obou stranách Araxu tak poprvé od roku 1946, kdy byla hranice mezi Íránem a SSSR neprodyšně uzavřena, získali možnost se vidět.

Nicméně rozklad mnohonárodnostního Íránu, v němž čtvrtinu až třetinu obyvatelstva (dnes přibližně 20 až 25 milionů lidí) tvoří etničtí Ázerbájdžánci, kompaktně obývající severozápad státu i íránská velkoměsta, byl od počátku dlouhodobě deklarovaným populistickým „úkolem“ Elçibäyovy vlády. Elçibäy, velký obdivovatel Mustafy Kemala Atatürka a zastánce myšlenky sekulární státnosti, opovrhoval íránskou teokracií a Írán považoval za stát, jehož „dny jsou sečteny“. Nepříliš vybíravými slovy odsuzoval diskriminaci práv etnických Ázerbájdžánců v Íránu a veřejně prohlašoval „sjednocení Íránu za otázku nanejvýš pěti let“.¹⁸

Vznik nezávislé republiky v severním Ázerbájdžánu Íránci vnímali jako bezpečnostní riziko. V Teheránu panovaly obavy, že by tento perspektivně bohatý stát na sever od ázerbájdžánských provincií mohl posloužit jako magnet pro ázerbájdžánské občany Íránu, jejichž iredentistické, resp. separatistické aspirace by tak mohly být po-

¹⁷ Olga OLIKER – Thomas S. SZAYNA, *Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus: Implications for the U.S. Army*, Santa Monica, CA, RAND 2003, s. 210.

¹⁸ Podrobněji k íránsko-ázerbájdžánským vztahům srov. např. Emil SOULEIMANOV, *Íránská politika na jižním Kavkaze*, Mezinárodní vztahy, 2001, č. 3, s. 231–242.

síleny. Spíše rezervovaný přístup Teheránu vůči severnímu sousedu se však za Elçibäyova působení proměnil, čemuž napomohla i rostoucí soupeřivost s tradičním rivalem – Tureckem, ustavení těsných vztahů mezi Ankarou a Baku, upevnění rusko-iránského strategického partnerství v 90. letech, působení USA v oblasti a další faktory.

Po svržení Elçibäyova režimu v červnu 1993 a po nastolení vlády prezidenta Heydära Äliyeva se ve vztazích mezi oběma zeměmi začalo poznenáhlu objevovat cosi, co někteří analytici označují jako „détente“. Äliyev záhy po svém nástupu do čela země začal vyvíjet nesmírné úsilí, aby dosáhl normalizace vztahů s jižním sousedem; to ovšem předpokládalo i určité distancování se od Ankary a od Washingtonu, k němuž – přes počáteční očekávání – nedošlo. Ázerbájdžánský prezident několikrát osobně navštívil Írán, aby manifestoval změnu zahraničněpolitických priorit své země a zdůraznil, že partnerským vztahům s jižním sousedem je přikládán velký význam. Snahy ázerbájdžánského prezidenta o zlepšení ázerbájdžánsko-iránských vztahů však nebyly s to podstatným způsobem ovlivnit již dříve vytyčenou iránskou strategii vůči Ázerbájdžánské republice. Vztahy mezi sousedními zeměmi se pak po celá 90. léta vyvíjely v duchu kaspické „ropné diplomacie“, kdy Baku a Teherán stály na opačných stranách pomyslné fronty.

Vztahy s Arménií

Vzájemné vztahy Teheránu a Jerevanu v postsovětském období byly v mnoha ohledech podmíněny jejich vztahem ke společnému „problematickému“ sousedovi – Ázerbájdžánu. Konceptuální prvky iránsko-arménských vztahů vyplývají z politiky Teheránu vůči Baku a – v širším kontextu regionálních vztahů – vůči Moskvě a vice versa.

Již v únoru 1992 ministr zahraničních věcí Arménie poprvé v postsovětských dějinách této jihokavkazské republiky navštívil Teherán. Předmětem jeho jednání s oficiálními iránskými představiteli byly karabašský konflikt, otázka dodávek zemního plynu Arménii, úmluvy o hospodářské a technologické spolupráci a další témata.¹⁹ Po podepsání těchto úmluv se arménsko-iránské vztahy omezily na hospodářskou oblast. Po Elçibäyově nástupu do čela Ázerbájdžánu však došlo ke značnému „oteplení“ v arménsko-iránských vztazích. Arménská ekonomika byla téměř zcela závislá na dovozu z Íránu, podle některých údajů Írán mj. sloužil jako tranzitní území pro dodávky zbraní a munice z Ruska do Arménie.²⁰

Celkově vzato, uvalení hospodářské blokády ze strany Turecka a Ázerbájdžánu a vnitropolitický chaos v Gruzii, které mj. ohrožovaly dodávky strategických surovin z Ruska, pasovaly Írán do úlohy jediného okna do světa pro zeměpisně izolovanou Arménii, nemající přístup ke světovým oceánům. V této souvislosti je třeba chápat lavinový růst obchodu s Íránem; hranice s touto zemí na jih od řeky Arax se pro Arménii, zmítanou válkou, staly počátkem 90. let „cestou života“ – podle analogie se stejnojmennou cestou, která před půlstoletím spojovala Němci obležený Leningrad (Petrohrad) s územím kontrolovaným Sověty. Potravinové, surovinové a předměty denní

¹⁹ Lraber, 26. 2. 1992.

²⁰ Svante CORNELL, *Iran and the Caucasus*, Middle East Policy, 1998, č. 4, s. 60.

potřeby, dovážené ze severního Íránu, umožnily Arménům přežít v dramatických podmínkách zimy 1992 a 1993. Írán se tehdy stal hlavním obchodním partnerem Arménie.

Souhrnně vzato, „podpora Arménie posílila íránskou spolupráci s Ruskem, s nímž Írán sdílel na Kavkazu společné zájmy, a vedla ke vzniku toho, co bylo později nazváno rusko-arménsko-íránskou osou. Na druhou stranu Arménie, situovaná ve vnitrozemí mezi Tureckem, Ázerbájdžánem a nestabilní Gruzii, potřebovala Írán, aby se mohla vymanit z obklíčení, obejít turecké sankce a zvítězit ve válce s Ázerbájdžánem“.²¹ Nejvýrazněji se arménsko-íránské strategické partnerství projevilo během ozbrojeného konfliktu v Náhorním Karabachu a o několik let později v kontextu kaspické „ropné politiky“.

Írán a válka v Náhorním Karabachu

Podle Svanteho Cornella měl ozbrojený konflikt v Náhorním Karabachu pro Írán zvláštní význam, a to z více důvodů. Především boje v Náhorním Karabachu v několika případech (zvláště v roce 1993) probíhaly v bezprostřední blízkosti íránských hranic, a tak nezřídka ohrožovaly samotné území Íránu. Avšak i bez ohledu na to, že jde o konflikt mezi dvěma státy sousedícími s Íránem, arménsko-ázerbájdžánský konflikt měl a stále má nezanedbatelnou roli v kontextu celkové konstelace moci v regionu, v němž je Írán jedním z předních hráčů.²²

Tato okolnost přiměla Teherán k tomu, aby v zájmu nalezení mírového řešení konfliktu v Náhorním Karabachu nabídl oběma stranám své služby. Mediátorské iniciativy Íránu byly výrazné zvláště v letech 1991–1992. Írán však aktivoval své úsilí teprve tehdy, když arménská vojska dosáhla ázerbájdžánsko-íránské hranice na řece Arax a jejich tažení dále na východ hrozilo vyústit v kolaps ázerbájdžánského státu.²³ Takovýto vývoj by samozřejmě mohl mít katastrofální důsledky pro regionální bezpečnost. Uvedená skutečnost přiměla Teherán spolu s Tureckem apelovat v Radě bezpečnosti OSN o nutnosti zastavení arménské agrese; Írán důsledně dával najevo, že není ochoten akceptovat zásadní změnu rovnováhy moci na jižním Kavkazu.²⁴ Nejzřetelněji se to projevilo na podzim roku 1993, kdy byl Nachičevan vystaven reálné hrozbě arménské invaze; byl to právě nekompromisní postoj Teheránu (a Ankary), který nakonec téměř eliminoval odhodlání Arménů k anexi této ázerbájdžánské exklávy.²⁵

Pomineme-li situace, kdy bylo nezbytně nutné zasáhnout, aby se Arménii zabránilo výrazně zpochybnit bezpečnostní architekturu na jižním Kavkazu, využíval

²¹ Kaweh SADEGH-ZADEH, *Iran's Strategy in the South Caucasus*, *Caucasian Review of International Affairs*, 2008, č. 2, http://cria-online.org/j2_5.php (staženo 3. 2. 2008).

²² S. CORNELL, *Iran and the Caucasus*, s. 64.

²³ Abdollah RAMEZANZADE, *Iran's Role as Mediator in the Nagorno-Karabakh Crisis*, in: B. Coppieters (ed.), *Contested Borders in the Caucasus*, <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/ch0701.htm> (staženo 3. 1. 2008).

²⁴ Suha BÖLÜKBASI, *Ankara's Baku-Centered Transcaucasia Policy: Has It Failed?*, *Middle East Journal*, 1997, č. 1, s. 135.

²⁵ A. RAMEZANZADE, *Iran's Role as Mediator in the Nagorno-Karabakh Crisis*, in: B. Coppieters (ed.), *Contested Borders in the Caucasus*.

Teherán karabašského konfliktu pro vyvíjení nátlaku na Baku. Írán totiž dodával suroviny a zboží Arménii, vystavené blokadě ze strany Ázerbájdžánu a Turecka. Přepavní trasy přes území válkami zmítané Gruzie nebyly vždy spolehlivé; ruské dodávky mnohdy do Arménie nedorazily. Větev plynovodu vedoucího z Gruzie do Arménie byla terčem neustálých útoků, údajně ze strany gruzínských Ázerbájdžánců. Podle některých tvrzení Írán – i když se podle ruského vzoru zříkal jakékoli přímé vojenské účasti – sloužil jako tranzitní území pro dodávky zbraní Arménii.²⁶ Poněkud paradoxním aspektem jihokavkazské politiky Teheránu, který zároveň svědčil o jeho pragmatickém charakteru, bylo faktické podporování křesťanské Arménie ve válce proti (formálně) šíitskému Ázerbájdžánu.²⁷

Takovouto politiku Teheránu vůči Ázerbájdžánu je zřejmě možné vysvětlit teprve po Elçibäyových kontroverzních výrociích o budoucnosti jižního Ázerbájdžánu, ačkoli jisté obavy z vývoje severně od Araxu, jak již bylo naznačeno, existovaly v Íránu už na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století.²⁸ V letech 1992–1993 si Íránci poznenáhlu uvědomili, že v oblasti na sever od řeky Arax existuje reálná hrozba pro teritoriální integritu islámské republiky, ať již v krátkodobém či dlouhodobém horizontu. Řada událostí, které se odehrály v průběhu arménsko-ázerbájdžánské války, ukázala, že si v Teheránu uvědomovali, že v případě razantního ohrožení bezpečnostní architektury jižního Kavkazu by mohlo dojít také k ohrožení územní integrity samotného Íránu.

Přiznačná je v tomto ohledu např. událost z října 1993, kdy arménské oddíly postoupily k ázerbájdžánsko-iránským hranicím a desítky tisíc ázerbájdžánských uprchlíků mohly co chvíli vstoupit na území Íránu. Mnoho tisíc Ázerbájdžánců přeplulo řeku Arax a bylo srdečně uvítáno iránskými Ázerbájdžánci. Teherán zareagoval pohotově: zřizoval uprchlické tábory, avšak nikoli na vlastním území, což by bylo z bezpečnostního hlediska nejvhodnější, nýbrž na území Ázerbájdžánu severně od Araxu, tedy v bezprostřední blízkosti válečné fronty.²⁹ Cornell v této souvislosti uvádí, že Írán spatřoval v přítomnosti tisíců severních Ázerbájdžánců na svém území potenciální hrozbu. Ázerbájdžánská komunita žijící v Íránu by si díky nim mohla uvědomit, jakému utrpení byli vystaveni severní Ázerbájdžánci za arménské invaze. Pak by ovšem mohla začít vyvíjet nepříjemný nátlak na iránskou vládu, aby zakročila ve prospěch Ázerbájdžánců. Dalo by se také očekávat, že by iránsští Ázerbájdžánci ze solidarity se severními Ázerbájdžánci sami přistoupili k mobilizaci a jejich dobrovolnické oddíly by se zúčastnily bojů proti Arménům. Po krvavé iránsko-irácké válce

²⁶ S. CORNELL, *Iran and the Caucasus*, s. 63.

²⁷ Podrobněji k důkazům iránské podpory Arménii za karabašské války srov. např. S. CORNELL, *Iran and the Caucasus*, (2001), s. 327–330.

²⁸ Dodejme, že protesty v někdejší Persii vyvolala samotná skutečnost, že nově vzniklá republika ve východní části jižního Kavkazu (1918) si vybrala název Ázerbájdžán. Již tehdy v Persii panovaly obavy, že se jedná o integrální součást tureckého projektu průniku na východ do Střední Asie, jejíž fází se mělo stát přičlenění území iránského Ázerbájdžánu do deklarovaného Velkého Turanu, tím spíše, že části iránského Ázerbájdžánu byly během první světové války okupovány Osmany.

²⁹ Geoffrey GRESH, *Coddling the Caucasus: Iran's Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia*, *Caucasian Review of International Affairs*, 2008, č. 1. Srov. rovněž A. RAMEZANZADEH, *Iran's Role as Mediator in the Nagorno-Karabakh Crisis*, in: B. Coppieters (ed.), *Contested Borders in the Caucasus*.

v letech 1980–1988 žijí v Íránu desítky tisíc zkušených vojáků ázerbájdžánského původu. Společná zkušenost obdobného druhu by se samozřejmě promítla i do nárůstu etnické identifikace íránských Ázerbájdžánců s Ázerbájdžánci „ruskými“, což je pro Teherán nepřipustné.

Karabašská válka přesto měla určitý vliv na íránské veřejné mínění. Počátkem 90. let v Íránu zaznívaly hlasy lidí, kteří prosazovali nutnost zásahu islámské republiky na straně „šititských bratrů“. Zdůvodnění spočívalo nejen ve faktoru společného náboženství; Ázerbájdžánci jsou totiž v podstatě původem též Íránci – ať již s ohledem na svůj etnický původ či na společnou minulost v rámci perského státu. Mnozí Íránci a částečně i někteří íránští Ázerbájdžánci jsou dokonce přesvědčeni, že ázerbájdžánští Ázerbájdžánci jsou občany Íránu, poněvadž celý Ázerbájdžán historicky patřil Íránu. Íránské noviny *Abrar* počátkem 90. let uveřejnily výsledky kampaně, při níž „desítky tisíc“ íránských Ázerbájdžánců podepsaly petici požadující okamžitý „návrat“ „17 měst Kavkazu“, mezi nimiž figurovala dokonce i hlavní města nezávislého Ázerbájdžánu, ale i Arménie a Gruzie, do Íránu. Reflektovaly tak nálady jisté – byť nepatrné – revizionisticky smýšlející části íránské veřejnosti, ovládané vizí Íránu jako regionálního hegemonu.³⁰ Očividně pod vlivem těchto optimistických očekávání vyzvala řada íránských novin vládu v Teheránu, aby „potrestala Arménii“. Ačkoli „potrestání“ Arménie na pořadu dne v Teheránu rozhodně nebylo, Íránci patrně usilovali o omezení arménského expanzionismu v regionu. Přílišné úspěchy Arménů na karabašském bojišti by totiž bezprostředně ohrozily jak vnitropolitickou stabilitu v samotném Íránu, tak by potenciálně vyvolaly konfrontaci s Tureckem. Souhrn těchto faktorů by pak učinil severozápadní hranice islámské republiky nanejvýš zranitelnými.

Rusko

Jak upozorňuje Dov Lynch, v ruském strategickém uvažování „severní a jižní Kavkaz jsou integrálními součástmi téhož bezpečnostního systému. Jakýkoli vývoj, ať pozitivní nebo negativní, v jedné z těchto oblastí má automaticky dopad na oblast druhou“.³¹ Součástí severního Kavkazu, který se nachází v hranicích Ruské federace, jsou etnické autonomie (Dagestán, Ingušsko, Čečensko, Severní Osetie, Kabardinsko-Balkarsko, Karačajevsko-Čerkesko a Adygeja), které se rozkládají od Kaspického téměř k Černému moři. V prostředí některých severokavkazských etnik v 90. letech zaznívaly výzvy k osamostatnění a v Čečensku se jej téměř podařilo dosáhnout. Navíc „původní obyvatelstvo [severního Kavkazu] je kulturně i etnicky úzce spjato se svými bratry na jihu Velkého Kavkazu a na převážně Rusy obývaných pláních. Jednota federace je tak v sázce“.³² Separatistické nálady Severokavkazanů tak mohou být buď přímo podněcovány z jihu od Velkého kavkazského hřebene, nebo je může stimulovat příklad v budoucnu již zotavených jihokavkazských republik. Zajištění

³⁰ A. RAMEZANZADEH, *Iran's Role as Mediator in the Nagorno-Karabakh Crisis*, in: B. Coppeters (ed.), *Contested Borders in the Caucasus*.

³¹ Dov LYNCH, *Why Georgia Matters*, Paris, Institute for Security Studies, February 2006, Chaillot Paper No. 86, 50.

³² Dmitri TRENIN, *Russia's Security Interests and Policies in the Caucasus*, in: B. Coppeters (ed.), *Contested Borders in the Caucasus*.

ruské vojensko-politické dominance na jižním Kavkazu, viděno z této perspektivy, může posloužit jako prvek stabilizující dění na Kavkazu severním. Severní Kavkaz, spolu s Tatarstánem, tradičně patřil mezi ruské oblasti s nejvýraznějšími odštěpenec-kými tendencemi, nicméně na rozdíl od Tatarstánu se nenachází ve středu Ruska, ale v jeho strategicky důležitém pohraničí. Jak již bylo uvedeno, Kavkaz zaujímá strategické postavení mezi Středním východem a Ruskem, Evropou a Asií a je klíčem ke Kaspickému moři ze západu. Navíc „sílicí americká přítomnost na jižním Kavkazu je chápána jako krok k oslabení ruské kontroly nad severním Kavkazem“.³³ Případná ztráta severního Kavkazu by mohla vyvolat dominový efekt na území celé multietnické federace. Ve světle stupňujících se obav Moskvy z amerického působení v jejím „citlivém podbřišku“, na jižním Kavkazu a ve Střední Asii, bylo zapotřebí učinit vše pro to, aby byla zajištěna pevná kontrola nad jihokavkazským areálem. Tento strategický úkol motivoval ruskou zahraniční politiku vůči Baku a Tbilisi již v prvních letech po zániku Sovětského svazu.

Vztahy s Ázerbájdžánem

Äbülfäz Elçibäy důsledně odmítal vstup Ázerbájdžánu do SNS, rozmístění ruských vojenských základen na ázerbájdžánském území a ochranu ázerbájdžánsko-iránských, resp. ázerbájdžánsko-tureckých hranic společnou s Rusy. Neméně závažným problémem bylo, že Elçibäyova vláda zásadně vylučovala podíl ruských (a iránských) firem v hekticky formovaném mezinárodním ropném konsorciu Ázerbájdžánu, od něhož si slibovala vysoké ekonomické zisky a větší politickou váhu ve světě.

V letech 1992–1994 ovšem v Rusku dochází k formulování zásad nové zahraničněpolitické strategie ve vztahu k zemím „blízkého zahraničí“. Tento nový koncept předpokládal aktivnější účast Ruska v prostoru následnických republik Sovětského svazu; dominance v něm měla eurasijské mocnosti v neposlední řadě zajistit obnovu velmocenského statusu. V kontextu obnovených ruských aspirací na status regionálního hegemonu prosadila Moskva podepsání Taškentské smlouvy o společné obraně (květen 1992); mezi původní signatáře patřily Ruská federace, Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán a Arménie. Zúčastněné strany se mj. zavazovaly nevstupovat do vojenských bloků s jinými zeměmi, přistoupit ke vzájemné obraně „vnějších hranic SNS“ a zřídit vojenské základny Ruské federace na svém území. Taškentské úmluvy vytvořily vojensko-politický rámec pro plánovanou integraci postsovětských republik – vojenskou i hospodářskou – do SNS. Ruská zahraniční politika se od roku 1993 obecně stává cílevědomější a ambicióznější; výlučná dominance Moskvy, mimo jiné i na jižním Kavkazu, se jeví jako nezbytný výchozí bod pro mocenské zotavení Ruska v postsovětském prostoru, což zemi mělo zaručit rovnoprávnost ve vztazích mezi Ruskem a Západem.

Strategický přístup Moskvy však naráží na pokračující neochotu vlády v Baku akceptovat ruské požadavky na vstup země do SNS a ratifikaci Taškentské smlouvy. V kabinetech moskevských stratégů se proto stupňují obavy z možných důsledků Elçibäyovy politiky přítomnosti Západu v Ázerbájdžánu. Elçibäyův režim byl v Moskvě chápán jako svého druhu „trojský kůň“ v postsovětském prostoru, usilující

³³ D. LYNCH, *Why Georgia Matters*, s. 50.

o zřízení strategického partnerství s Tureckem, členskou zemí NATO a nejdůležitějším rivalem Ruska na jižním Kavkazu, který se navíc pokouší vtáhnout do dění v regionu, bohatého na ropu a zemní plyn, vlivné západní země. Válka v Náhorním Karabachu byla proto vnímána jako možnost, jak vyvíjet nátlak na Baku, který by nakonec měl tuto jihokavkazskou zemi přimět k přijetí ruských požadavků; zde můžeme hledat i příčiny stupňující se ruské podpory arménským vojenským formacím na karabašském bojišti i mimo něj.³⁴

Ve druhé polovině června 1993 měla být v Londýně slavnostně podepsána „smlouva století“ – tento název měla získat úmluva mezi Baku a řadou převážně západních těžařských firem o exploataci bohatých nalezišť ázerbájdžánské ropy. Tehdy se mělo za to, že se z Ázerbájdžánu zanedlouho stane „kavkazský Kuvajt“. Nehledě na pokračující porážky na karabašské frontě Elçibäyova vláda nevykazovala žádné známky flexibility a stále nebyla ochotna akceptovat ani ten nejmírnější ruský požadavek. Výsledkem této nekompromisní linie Baku, stejně jako neschopnosti vlády učinit důležité kroky ve vojenské, ale i sociálně-ekonomické sféře, byla do července 1993 ztráta nejen takřka celého území Náhorního Karabachu a řady oblastí samotného Ázerbájdžánu, ale i razantní zhoršení vztahů se dvěma mocnými sousedy – Íránem a především Ruskem.

Vztahy s Arménií

Málokdo v Arménii počátkem 90. let pochyboval, že tato malá hornatá země s nepočetným obyvatelstvem potřebuje vzhledem ke stále zřetelnější hrozbě z východu i ze západu záruku územní integrity a samotné existence národa a státu ze strany mocného ochránce. Axiomaticky platilo tvrzení, že je jí osudem předurčeno orientovat se na Rusko jako jedinou zemi, která byla schopna i ochotna Arménii poskytnout ony záruky bezpečnosti v situaci geopolitického patu, ve kterém se nacházela.

Zpočátku však nebylo zdaleka jasné, jak, či spíše s jakou intenzitou bude arménsko-ruský svazek po rozpadu Sovětského svazu obnoven. Od roku 1990, kdy se do čela Ázerbájdžánu postavil (post)komunista se silnými vazbami na Kreml Ayaz Mütəllibov, nebyla přízeň Moskvy vůči arménským snahám v Karabachu tak jednoznačná, jak by se mohlo na první pohled zdát. Na jaře 1991 se oddíly sovětské armády spolu s elitními jednotkami ázerbájdžánského ministerstva vnitra dokonce zúčastnily operace s názvem Kol'co (rusky „kruh“), provedené v oblastech na sever od Náhorního Karabachu. Výsledkem bylo vyhnání tisíců arménských civilistů z jejich domovů, doprovázené násilnostmi a rabováním. Panoval názor, že dokud v Baku u moci setrvávají (promoskevští) komunisté, nebude podobný „náznak loajality“ ze strany Moskvy ojedinělý. Po splnění jistých podmínek, zejména po souhlasu s přístupem Moskvy k dominantnímu využití ropného bohatství Ázerbájdžánu a s těsnou vojensko-politickou spoluprací mezi Baku a Moskvou, by vztah Moskvy k ekonomicky a geopoliticky významnějšímu Ázerbájdžánu mohl být vstřícnější, což by nepochyb-

³⁴ Podrobněji k této problematice srov. např. Svante E. CORNELL, *Undeclared War: The Nagorno-Karabakh Conflict Reconsidered*, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 1997, č. 4, s. 20–38.

ně ovlivnilo ruský postoj i v náhorněkarabašském sporu. Tím spíš, že přetrvávající bezpečnostní obavy Arménie z Turecka (a Ázerbájdžánu) z ní činily spojence s velmi omezeným manévrovacím prostorem. K natolik razantnímu sblížení Baku a Moskvy však nikdy nedošlo. Zasloužily se o to především vnitřní neúspěchy Mütəllibovova vládnutí a politiky Äbülfəze Elçibəye a následně též Heydəra Əliyeva, které byly v citelném rozporu s pozicí Ruska.³⁵

Rusko a válka v Náhorním Karabachu

Po zániku SSSR zdědilo Rusko efektivní nástroj nátlaku na Ázerbájdžán a Arménii – konflikt v Náhorním Karabachu. Těsné vojenské a hospodářské sepětí Jerevanu, podporujícího vojenské tažení karabašských Arménů, se strategickým spojencem v regionu, Moskvou, a současně neochota vlády v Baku souhlasit s požadavky Ruska do jisté míry rozhodly o průběhu a výsledcích války. Zpětně se ukázalo, že operace z roku 1991 byla jediným případem rusko-ázerbájdžánské vojenské spolupráce v Karabachu a jeho okolí.

Neexistuje jednotný názor na to, zda Kreml ve své politice vůči Arménii a Ázerbájdžánu před polovinou roku 1992 (někteří analytici v této souvislosti uvádějí až počátek roku 1993) vycházel z nějaké ucelené koncepce. Skutečnost, že Moskva využívala karabašského konfliktu jako účinného nástroje nátlaku na Baku, je zřejmá a bude ještě analyzována. Řada analytiků se domnívá, že se přístup Moskvy vůči Baku a Jerevanu v počátečním období jejich samostatnosti vyznačoval chaotičností a nevyvážeností. Poukazují na celkový nezáměr tehdejšího ministra zahraničních věcí Ruska Andreje Kozyreva o aktuální vývoj na jih od ruských hranic. Mottem vlády „raného“ Jelcina do poloviny, resp. do konce roku byl 1992 byl vojenský a politický odsun Ruska z bývalých provincií, definitivní skoncování s imperiální minulostí a „návrat do rodiny civilizovaných národů“.³⁶ Pavel Baev v této souvislosti navrhuje rozlišovat mezi přístupem ruské generality ke karabašskému konfliktu a ke konfliktům gruzínským. Baev uvádí, že „klíčové pokyny zněly: zůstat mimo náhorněkarabašskou šlamastyku a zaměřit se na posílení vojenské přítomnosti v Gruzii“.³⁷ Stěžejní mělo být ovládnutí hlubokovodních gruzínských přístavů a jihokavkazsko-černo-mořského areálu.

Občasné zásahy ruských vojáků do dění na karabašské frontě, např. již zmíněné nasazení 366. pluku 4. ruské armády počátkem roku 1992 v arménském tažení v Náhorním Karabachu, jsou vysvětlovány celkovou decentralizovaností v procesu tvorby politiky počátku 90. let, kdy ministerstvo obrany vystupovalo jako samostatný aktér a nezřídka nebralo zřetel na pozici ministerstva zahraničí. Podle tohoto výkladu ruští vojenští velitelé svévolně zasahovali do lokálních konfliktů na základě vlastních sympatií či úvah, aniž by museli brát ohled na oficiální pozici Moskvy. Obdobně

³⁵ Obavy, že se Baku a Moskva dohodnou „za našimi zády“ a obětí této dohody budou právě Arméni, v arménské společnosti do jisté míry přetrvávají dodnes.

³⁶ Srov. Petra KUCHYŇKOVÁ, *Utváření ruské zahraniční politiky po roce 1991 v postsovětském prostoru*, in: Petra Kuchyňková – Tomáš Šmíd (eds.), *Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru*, Brno 2006, s. 22–25.

³⁷ Pavel BAEV, *Challenges and Options in the Caucasus and Central Asia*, 22. 4. 1997, Strategic Studies Institute Report, <http://permanent.access.gpo.gov/lps12677/00111.pdf>.

i ruští (stejně jako původem běloruští, ukrajinští a další) vojáci a piloti, zajatí zejména ázerbájdžánskou stranou v průběhu konfliktu, byli Ruskem označeni za žoldnéře, kteří nemají s politikou ruského státu nic společného. Ani dodávky zbraní oběma konfliktním stranám nebyly vyvážené, závisely na blahovůli a finančních choutkách jednotlivých ruských velitelů.³⁸ To, že i mezinárodní pozorovatelé v karabašském konfliktu zaznamenávali mnohem více případů podpory Arménů ze strany lokálních ruských jednotek, je tedy vysvětleno skutečností, že vysoce postavení etničtí Arméni měli v sovětských (ruských) armádách, mj. i v Zakavkazském vojenském okruhu, mnohem větší podíl než Ázerbájdžánci a byli ochotnější hmatatelně podporovat svoje krajany než ázerbájdžánští důstojníci.³⁹

Už v prvních měsících války však mezi novými jihokavkazskými republikami došlo k řadě podivuhodných náhod, které při troše dobré vůle mohou zpochybnit tezi o bezkonceptnosti ruské politiky počátku 90. let. V květnu 1992, „poté, co se Ázerbájdžán odmítl připojit k Taškentské smlouvě o vzájemné bezpečnosti a přerušil své aktivity v SNS, se Arméni během několika dnů rozhodli pro ofenzivu v Náhorním Karabachu, jejímž výsledkem bylo obsazení Šuši a otevření takzvaného Lačinského průsmyku směrem do Arménie“.⁴⁰ V únoru 1993 pak Sürät Hüseyinov svévolně nařídil ústup svých jednotek ze severokarabašského bojiště, čímž způsobil kolaps ázerbájdžánské obrany v oblasti Mardakertu i Kelbadžaru. Stalo se tak několik dnů poté, co Elçibäyova vláda opětovně odmítla vstup země do SNS. Není bez zajímavosti, že Hüseyinovovy oddíly, které se v červnu téhož roku vydaly na tažení do Baku za účelem svrhnout Elçibäye, a tudíž zabránit podepsání „smlouvy století“, byly štědře vybaveny výzbrojí a municí 104. divize 4. ruské armády, která se z Gjandžy právě stahovala. Nebylo tajemstvím, že Hüseyinov byl pod protekcí generála Ščerbaka, velitele 104. divize.⁴¹ Existují rovněž svědectví, že karabašské a arménské oddíly využívaly ruskou ropu. Je také známo, že velitel 7. ruské armády dislokované v Arménii byl zároveň šéfem vojenského štábu karabašské armády.⁴² Není bez zajímavosti, že v létě 1993 plukovník Āliakram Gumbatov, který měl blízké vztahy s Hüseyinovem, vyhlásil na jihovýchodě země, v oblasti Lenkoran, obývané převážně íránsky mluvící etnickou skupinou Talyšů, separatistickou Talyšsko-mughanskou republiku.⁴³

Změna režimu v Baku mohla za jistých okolností vyvolat citelný posun v ruské politice vůči Arménii a Ázerbájdžánu. Po svém nástupu k moci Heydār Ālijev opakovaně zdůrazňoval, že zotavení republiky si nutně vyžádá prohloubení vzájemných vazeb s republikami bývalého SSSR, v první řadě s Ruskem. Učinil řadu důležitých

³⁸ Srov. např. D. TRENIN, *Russia's Security Interests and Policies in the Caucasus*, in: B. Coppieters (ed.), *Contested Borders in the Caucasus*.

³⁹ S. CORNELL, *Iran and the Caucasus*, s. 355.

⁴⁰ Jan WANNER, *Kavkazský region a ruská zahraniční politika*, in: Bohuslav Litera – Luboš Švec – Jan Wanner (eds.), *Vztahy Ruska a postsovětských republik*, Praha 1998, s. 120.

⁴¹ Citováno dle Vladislav SHOROKHOV, *Energy Resources of Azerbaijan: Political Stability and Regional Relations*, *Caucasus Regional Studies*, Issue 1, <http://poli.vub.ac.be/publi/crs/eng/0101-04.htm> (staženo 28. 12. 2007).

⁴² D. TRENIN, *Russia's Security Interests and Policies in the Caucasus*, in: B. Coppieters (ed.), *Contested Borders in the Caucasus*.

⁴³ Elkhan NURIYEV, *The South Caucasus at the Crossroads. Conflicts, Caspian Oil and Great Power Politics*, Berlin 2007, s. 226–227.

kroků v zahraniční politice, které byly tehdy chápány jako součást kardinálního obratu zahraničněpolitické orientace Baku z Ankary na Moskvu. Nicméně, jak upozorňuje Svante Cornell, tento proces nebyl bleskový, a bylo proto třeba Älijevovy snahy poněkud urychlit: „Älijev nicméně ještě ÄzerbÄjdžÄn nezapojil do SNS [v létě 1993]. Právě když se Arméni 20. srpna chystali ovládnout Džabrail, náměstek ruského ministra zahraničních věcí odletěl do Baku, aby ‚zjistil, jaké je stanovisko ÄzerbÄjdžÄnu ohledně SNS‘. Arménská ofenziva pokračovala s nezmenšenou silou a 5. září odletěl Älijev do Moskvy a přislíbil äzerbÄjdžÄnský vstup do SNS. Hovořil rovněž o ruských vojenských základech financovaných äzerbÄjdžÄnskou vládou.“⁴⁴ ÄzerbÄjdžÄn nakonec vstoupil do SNS (v září 1993) a přijal Taškentskou smlouvu o vzájemné obraně (v tomtéž měsíci).⁴⁵ Älijev zrušil Elçibäyüv „kontrakt století“ a odložil jeho podepsání na neurčito. Namítal, že v zásadě není proti rozmístění ruských vojenských základen na äzerbÄjdžÄnském území, recipročně však požadoval podporu Moskvy při územní konsolidaci země, tedy v otázce znovudobytí Náhorního Karabachu. V jednom ze svých prvních prezidentských interview Älijev tento svůj přístup nedvojsmyslně přiblížil slovy: „My chápeme, že Rusko má své zájmy, ale i my máme své zájmy. Účast ÄzerbÄjdžÄnu v SNS závisí na vyhlídkách regulace konfliktu s Arménií... Dokud agrese Arménie pokračuje a výzvam ÄzerbÄjdžÄnu není přáno sluchu, k čemu potřebujeme takové společenství? [...] Klíč k řešení karabašského konfliktu je v Rusku, které je schopno konflikt řešit.“⁴⁶

V tomto období se Moskva nevyhýbá slibným gestům vůči Baku: podpořila tři rezoluce Rady bezpečnosti OSN – z 29. července 1993, 14. října 1993 a 12. listopadu 1993, které arménské ofenzivy odsuzovaly a požadovaly okamžité stažení arménských vojsk ze všech obsazených území. Počátkem roku 1994 se k přesvědčování äzerbÄjdžÄnského prezidenta připojil i generál Pavel Gračev, ruský ministr obrany, s tím, že Älijev již přistoupil k Taškentské smlouvě, která se měla stát novou vyjednávací platformou.⁴⁷ Jako vstřícné gesto Moskva záhy zavřela ruské zastoupení separatistického lezginského hnutí Sadval, usilujícího mj. o odtržení severních oblastí ÄzerbÄjdžÄnu obydlených Lezginy. Vzápětí ustaly separatistické snahy v Lenkoranu. „V listopadu Kozyrev pohrozil karabašským Arménům odvetnými opatřeními, pokud své aktivity nezastaví; Rusko také na pomoc äzerbÄjdžÄnské armádě vyslalo 200 vojenských ‚poradců‘“. Armáda získala vrtulníky a tanky a záhy se pokusila o proti-ofenzivu.⁴⁸

Výsledkem přetahování Moskvy a Baku bylo podepsání Biškekského protokolu 12. května 1994. Tříměsíční příměří podepsali ministři obrany ÄzerbÄjdžÄnu a Arménie, Pavel Gračev i velitel armády neuznané NKR jako zprostředkovatel. 27. července došlo k podepsání rámcové mírové dohody mezi zúčastněnými stranami. Nelze vyloučit, že äzerbÄjdžÄnský prezident v interních jednáních souhlasil s rozmístěním ruských vojsk (nejspíše pod mandátem SNS) na území Karabachu, čemuž

⁴⁴ S. CORNELL, *Iran and the Caucasus*, s. 357.

⁴⁵ Roku 1999 však z něj ÄzerbÄjdžÄn vystoupil.

⁴⁶ V. SHOROKHOV, *Energy Resources of Azerbaijan: Political Stability and Regional Relations*.

⁴⁷ J. WANNER, *Kavkazský region a ruská zahraniční politika*, in: Bohuslav Litera – Luboš Švec – Jan Wanner (eds.), *Vztahy Ruska a postsovětských republik*, s. 120.

⁴⁸ S. CORNELL, *Iran and the Caucasus*, s. 357.

ale mělo předcházet úplné stažení arménských vojsk z okupovaných ázerbájdžánských oblastí mimo Náhorní Karabach a dohoda o statusu Náhorního Karabachu. Žádný dokument o tom však (zatím) zveřejněn nebyl a je obtížné říci, zda vůbec existoval. Arménská strana (Jerevan a Stepanakert) však trvala na tom, že není připravena ke stažení vojenských oddílů z okupovaných území před dohodou o statusu Náhorního Karabachu. Konečná neshoda mezi Jerevanem a Baku zajistila ázerbájdžánské straně strategicky důležitou přestávku. Pod touto formální záminkou Baku oddálilo svůj souhlas s požadavkem na dislokaci vojenských základů Ruska na svém území.⁴⁹ Zatímco se Moskva zaměřila na přesvědčování stran konfliktu, Baku zintenzivnilo úsilí o realizaci „smlouvy století“.

Závěr

Válka v Náhorním Karabachu přinesla řadu pozoruhodných zjištění. Za prvé, posloužila jako indikátor zahraničně politické agendy regionálních mocností v tomto postsovětském regionu – zejména ve vztahu k Arménii a Ázerbájdžánu, ale i poukázala na možnosti a meze Moskvy, Ankary a Teheránu na jižním Kavkaze. Ukázalo se např., že Rusko i nadále vnímá jihokavkazský prostor jako zónu svých životních zájmů a není ochotno připouštět v něm aktivnější angažmá sousedních mocností – i za cenu ozbrojené konfrontace, což se zejména týkalo snahy proázerbájdžánských vlád v Ankaře o nátlak na Jerevan ve věci karabašského konfliktu. Nehledě na hlasitě deklarovanou snahu Ankary hrát na jižním Kavkaze, vnímaném jako můstek do turkické střední Asie, významnější roli, se její participace v regionálních záležitostech spíše omezila na diplomatickou podporu Baku během karabašské války i po ní. V opačném případě kardinálně odlišné názory na průběh i formu arménsko-ázerbájdžánského konfliktu v Ankaře (a Baku) na jedné straně a v Moskvě (a Jerevanu) na druhé straně, jak již bylo uvedeno, hrozily přerůst v nebezpečné střetnutí mezi klíčovým spojencem Arménie, nukleárním Ruskem, a Tureckem, členskou zemí NATO. Jako neméně ostražitá se ukázala i politika Íránu, která se řídila dvěma základními postuláty. Především šlo o obavy z potenciálně bohatého Ázerbájdžánu, prosperujícího z exportu svých zásob ropy a zemního plynu a orientovaného výhradně na Spojené státy a Turecko. Mohly totiž posloužit jako špatný příklad pro následování pro demograficky silnou ázerbájdžánskou menšinu Íránu, obývající severozápad země. To by posílilo jejich secesionistické aspirace. Tento poznatek spolu s varovnými signály, přicházejícími ze strany silně nacionalistické vlády druhého ázerbájdžánského prezidenta, nakonec přiměl Teherán k limitované podpoře Jerevanu během náhorně-karabašské války. Za druhé šlo o vědomí ruské přecitlivosti na zásahy „cizích“ mocností do záležitostí v tzv. blízkém zahraničí. Íránci i nadále primárně vnímali jihokavkazský areál jako zónu životních zájmů Ruska. Ze (strategické) spolupráce s ním v otázkách, které s regionem přímo nesouvisely, si ledacos slibovali. I proto se vlády v Teheránu snaži-

⁴⁹ Jan Wanner v této souvislosti upozorňuje na Āliyevovu neochotu akceptovat v Náhorním Karabachu mírový kontingent, který by z více než čtvrtiny sestával z ruských vojáků, což se Moskva v letech 1994–1995 snažila prosadit. J. WANNER, *Kavkazský region a ruská zahraniční politika*, in: Bohuslav Litera – Luboš Švec – Jan Wanner (eds.), *Vztahy Ruska a postsovětských republik*, s. 114.

ly svoji participaci na jižním Kavkaze (a ve střední Asii) omezit na nezbytné minimum a pokud možno s Moskvou v regionálních otázkách, spojených se zamezením vlivu Ankary, případně Washingtonu i Londýna v maximálně možné míře kooperovat. Nevyřešenost etnopolitických konfliktů v regionu, které se s rozpadem Sovětského svazu transformovaly v konflikty mezistátní, a řada často navzájem slučitelných (geo)politických zájmů regionálních mocností rovněž poukázaly na zvýšený destabilizační potenciál jižního Kavkazu jako významné křižovatky, jejíž lokální rozepře mohou při jistých historických okolnostech vyústit v destruktivní regionální válku.

SUMMARY

This article seeks to explore the roles played by the three regional powers, namely Russia, Turkey, and Iran in the armed phase of the Nagorno-Karabakh conflict that raged from the last years of the Soviet Union until 1994, when a ceasefire between the belligerents, Armenia and Azerbaijan, brokered by Russia, was achieved. The article details the relations of each participant regional power with both Armenia and Azerbaijan that was conducive to their stance toward the Karabakh war, and concludes that the outcome was influenced by the way(s) in which Armenia and Azerbaijan were perceived by these powers. In so doing, the study illustrates that the regional powers' policies toward the ongoing war was an indicator of their foreign political activism in the years that followed the dissolution of the Soviet Union, when a new understanding of this complicated region was being shaped in participant countries. It illustrated, inter alia, that Russia was still to play a decisive role in the region of the South Caucasus owing to its strong military, economic, and political presence in its former domain, and given Moscow's alliance with Yerevan on the one hand, and Moscow's deteriorating relations with Azerbaijan the elites of which rejected Russia's participation in the country's promising oil industry and the installation of Russian military on its soil. The article also demonstrated the pillars of Iran's policies toward the conflict centered on Tehran's fear of a Baku-supported irredentist movement in the country's northwest, which is populated by a demographically strong Azerbaijani minority. For Turkey, Azerbaijan played a role as a key South Caucasian country with a Turcophone majority, rich oil and natural gas resources, and access to Central Asia. Given these factors, Ankara's conflict with Yerevan over the recognition of the Armenian Genocide in the Ottoman Empire (1915–1916) and Baku's pressure on Ankara to cut off any contacts with the Armenian state shaped Turkey's preference of Azerbaijan, drawing a dividing line between Turkey's pro-Azerbaijani and Iran's and Russia's more pro-Armenian approach in the Karabakh conflict.

recenze/poznámky/zprávy

Bulharský stát ve středověku

State and Church: Studies in Medieval Bulgaria and Byzantium. Edited by Vassil Gjuzelev and Kiril Petkov, Sofia, American Research Center in Sofia 2011, 300 s. ISBN 978-954-92571-2-0.

Milijana KAJMAKAMOVA, *Vlast i istorija v srednovjekovna Bălgarija, VII –XIV vek*, Sofija, Paradigma 2011, 340 s. ISBN 978-954-148-2.

Georgi N. NIKOLOV, *Samostojatelni i polusamostojatelni vladenija vav vâzobnovenoto Bălgarsko carstvo (kraja na XII – sredata na XIII v.)*, Sofija, IK „Gutenberg“ 2011, 256 s. ISBN 978-954-617-114-6.

V roce 2011 vyšly v Sofii tři nové knihy, jedna sborníková a dvě autorské, které se zabývají nejrůznějšími aspekty vývoje bulharského středověkého státu v období tzv. Prvního (681–1018) a Druhého (1185–1396) bulharského carství a vztahy Bulharska a Byzance, mocné euroasijské říše, rozkládající se zčásti na Balkáně, zčásti v Asii, v období 6. až 15. století.

První knihu *State and Church* tvoří soubor statí od renomovaných bulharských historiků, medievalistů a byzantologů. V. Gjuzelev (*Medieval and Byzantine studies in Bulgaria in the nineteenth and twentieth centuries: A historical introduction*, s. 1–29) věnoval svou pozornost vývoji bulharské historické medievalistiky a byzantologie v 19.–20. století, G. Bakalov (*Religious aspects of medieval state ideology in the European Southeast*, s. 31–46) se zaměřil na vývoj státní ideologie v bulharské říši v rámci „pax orthodoxa“, křesťanského byzantského Východu, a vzájemnou korelaci mezi státem a církví v Bulharsku a v Byzanci, P. Angelov (*The Byzantines as imagined by the medieval Bulgarians*, s. 47–81) se na základě bulharských středověkých pramenů zabýval otázkou, jakýma očima viděli Bulhaři Byzantince (Rhomaioi) a jak nahlíželi na soudobou byzantskou říši, Ch. Matanov (*The relations between the Ottoman conquerors and the Balkan states in the 1370s–1380s: Typological aspects*, s. 83–91) se věnoval typologickým aspektům vztahů mezi dobytelskou a okupantskou mocností, osmanskou říši a křesťanskými vazalskými státy na Balkáně v poslední čtvrtině 14. století. Problematikou byzantských pevností v jižní části pohoří Hemus (dnešní Stara planina) ve světle mincí z konce 6. století se zabývala J. Jurukova (*Byzantine fortresses to the South of the Hemus Mountain in the light of coin finds from the last decades of the sixth century*, s. 93–100) a M. Kajmakamo-

va (*The foundation of the Bulgarian state in Bulgarian historiography*, s. 101–128) sledovala, jak se bulharské středověké historiografické prameny vypořádaly se vznikem a počátky raně středověkého bulharského státu. L. Simeonova (*The „Avar costume“ versus the skaramangion: Symbolism of the male aristocratic dress in Bulgaria, ninth-tenth centuries*, s. 129–156) srovnávala byzantský oděv s oděvem bulharské aristokracie 9.–10. století; A. Angelov (*The perception of the Bulgarian past in the court of Preslav around 900 AD*, s. 157–171) se zabýval otázkou, jak se autoři bulharské historiografie vypořádali s otázkami, týkajícími se bulharské minulosti. Příspěvek *St. Peter (927–969), Tsar of the Bulgarians* (s. 173–188) věnoval I. Biliarsky vládě Simeonova syna Petra I. a jeho kanonizaci, kultu a tradici v písemných pramenech, R. Kostova (*Patronage and monastic geography in Bulgaria in the late ninth and tenth century*, s. 189–207) se na základě analýzy písemných pramenů a materiálních artefaktů zabývala bulharskými kláštery a monasticismem v 9.–10. století, V. Tăpkova-Zaimova (*The Du Cange Catalogue*, s. 209–235) se věnovala rukopisné tradici du Cangeova „Katalogu“ a na jeho základě zkoumala vývoj ochridského arcibiskupství a jeho vztah k označení *Justiniana Prima*, I. Iliev (*The first two centuries of the Archbishopric of Ohrid*, s. 237–252) se zamýšlel nad počátky ochridského arcibiskupství a jeho vztahy s Byzancí a s konstantinopolským patriarchátem a C. Paulikianov (*What do we know about the Athonite Slavs in the Middle Ages?*, s. 253–266) se vyjádřil k přítomnosti Slovanů na Athosu. Práce je doplněna anotovaným seznamem vydaných pramenných edic a základních prací o bulharských středověkých dějinách a kombinovaným geograficko-jmenným rejstříkem.

Druhou knihu nazvala autorka Milijana Kajmakamova *Vlast i istorija v sredno-vekovna Bălgarija, VII–XIV vek*. Zúročila v ní celoživotní výzkum středověké bulharské historiografické tvorby v celé její různorodosti a žánrovosti. Na jejím pozadí pak sledovala vztah mezi (panovnickou) mocí a historií od období (pra)bulharského chanátu až do pádu Druhého bulharského carství ve 14. století. Bulharská historiografie, která zahrnuje nejen vlastní kronikářskou tvorbu, chronografie, ale též historiografické nápisy, historicko-apokalyptickou tvorbu s apokryfními letopisy, některé hagiografické spisy a legendy, sloužila jako politická propaganda k podpoře panovnické moci a etablizaci bulharského státu v rámci křesťanského univerza, oikumene („pax christiana“), případně užšího „pax christiana slavica“ nebo v době byzantské okupace a poroby „pax byzantina“.

Bulharská historiografie se vyvíjela a měnila v závislosti na státní moci. Autorka se domnívá, že jednotlivé vývojové etapy bulharské historiografie jsou v přímé korelaci se základními etapami historického vývoje bulharského středověkého státu. K politické propagandě bulharského chanátu sloužil *Soupis bulharských chánů (Imennik na bălgarskite chanove)*, který podporoval upevnění chánovy moci, vlády a autority i politické postavení a vymezení se bulharského chanátu vůči Byzanci a sousedům. Podobnou roli sehrálo několik epigrafických památek – nápisů z doby bulharských chánů, které připomínaly jejich hrdinské činy a diplomatické akty (uzavření míru, smluv). Odrazem upevnění politické moci bylo vybudování hlavního města Plisky. Po christianizaci Bulharska (864) dostával středověký bulharský panovník jako jiní křesťanští panovníci v Evropě moc a vládu nad územím, státem a lidem od Boha (ot Boga vlast, lat. Dei gratia). Křesťanství se stalo novou státní a mocenskou ideologií bulharského státu a jeho vládce a přispělo k transformaci jeho politické formy z chanátu ve „vyšší“ státní formu, v carství. Pro úplnost dodejme, že chris-

tianizací se bulharský panovník stal členem tzv. Familie der Könige (termín F. Dölgera), v jejímž čele stál byzantský císař, a politicky a duchovně spřízněni panovníci byli k němu v různém stupni závislosti, různě hierarchizovaní (adelfos = bratr, hyios = syn, apod.); Bulharsko se stalo součástí byzantského „commonwealthu“. Nová nábožensko-politická situace si vyžádala za vlády Borise I. – Michaela a v době „zlatého věku“ cara Simeona I. jiné prostředky politické propagandy: vznikl nový chronograf – *Istorikii* Konstantina Preslavského či *Letopisec vkratce* a rovněž bylo postaveno nové hlavní město Veliki Preslav, symbol christianizovaného bulharského státu.

Období byzantské nadvlády v 11. století se změnou mocenských struktur a charakteru moci odrazilo v historicko-apokalyptické tvorbě, kterou charakterizoval *Bălgarski apokrifni letopis*, a období rozkvětu Druhého bulharského carství za Ivana Asena II. a Jana Alexandra charakterizovala *Bălgarskata kratka chronika*, bulharská krátká či malá kronika (termín „Kleinchronik“ nebo „Kurzchronik“ P. Schreiner), která líčí události z doby Prvního bulharského státu a byla připsána k dějinné osnově středobulharského překladu byzantské kroniky Konstantina Manassa (12. století). M. Kajmakamova klade její vznik do 14. století, L. Havlíková se domnívá (*Byzantská historiografie a malá bulharská kronika*, Brno 1992), že vznikla již za vlády Ivana Asena II. ve 13. století, kdy bulharský stát dosáhl největšího politického a mocenského rozkvětu a územního rozsahu a kdy trnovský dvůr pěstoval a měl těsné styky s byzantským politickým, církevním a kulturním prostředím. Závažnou mocensko-politickou změnou byl vznik města Veliko Trnovo, nového hlavního centra Druhého bulharského carství s panovnickou akropolí Carevcem a podhradím Trapezicí. V době regrese byzantské říše na Balkáně po dobytí Konstantinopole vojsky čtvrté křížové výpravy (1204) vznikla nová panovnická ideologie Asenovců, která ztotožnila Trnovo s antickým Římem a Konstantinopolí, „Novým“ nebo „Druhým Římem“, a nazvala ho „Třetím Římem“. Připomeňme pouze, že bulharská historiografická tvorba je hluboce prodchnuta myšlenkou providencialismu a směrem do minulosti je patrná návaznost na dynastické tradice, které reprezentují slavnou minulost a jsou oporou pro budoucnost. Kniha je doplněna soupisem pramenů, sekundární literatury a zkratk.

Třetí kniha *Samostojatelni i polusamostojatelni vladenija vav vâzobnovenoto Bălgarsko carstvo (kraja na XII – sredata na XIII v.)* z pera Georgiho N. Nikolova je věnována problematice spojené s Druhým bulharským carstvím. Autor se na základě rozboru domácích, bulharských a zahraničních, tj. byzantských, srbských, latinských a starofrancouzských pramenů zabýval otázkou existence separátních samostatných nebo polosamostatných politických útvarů, které byly v období od konce 12. do poloviny 13. století v určité politické nebo geografické korelaci k vlastnímu bulharskému státu, k jeho centrální moci. Zabýval se tak situací a separátními tendencemi na severovýchodě Bulharska, kde je známa „Petrova země“ a „země sebastokratora Petra“, a v Makedonii, kde prameny mluví o panství a vládě (arche) Dobromira Chryse a sebastokratora Streze, dále se věnoval separatismu v oblasti pohoří Rodopy, kde se mluví o panství Ivanka, panství Ioanna Spiridonaka a despoty Alexeje Slava, další separatistické panství Beloty bylo známo ze severozápadního Bulharska.

Každý místní více či méně na centrální moci závislý vládce měl také svou vlastní rezidenci nebo pevnost. K známým a významným rezidencím patřil Veliki Preslav – centrum bulharského severovýchodu, separatistický vládce Dobromir Chrys sídlil v pevnosti Proseku, který byl později také rezidencí sebastokratora Streze, despot Aleksij Slav si vybuřoval své rezidence v Cepinu a Melniku, z rodopské ob-

lasti, kterou ovládal Ivanko, známe pevnosti Kričim a Stanimaku, pevnosti dalších místních samovládců byly ve smolenské oblasti, aj. Nikolov rozlišil ve zkoumaném období dvě fáze v dějinách separatismu v bulharských zemích ve středověku: 1. fáze spadá do období od roku 1185, tj. od obnovení Druhého bulharského carství až do roku 1201, tj. do uzavření míru s byzantskou říší; 2. fáze separatismu proběhla zhruba v letech 1207–1230, tj. od roku Kalojanovy smrti až do bitvy u Klokotnice.

Dodejme jen, že separatistické tendence místních vládců od centrální moci se neprojevovaly v Bulharsku pouze v Nikolovem sledovaném období, ale s menší nebo větší intenzitou také v předchozích i následujících etapách vývoje bulharského středověkého státu. Křivka separatismu se pohybovala nahoru a dolů v přímé úměrnosti na pevnosti a stabilitě centrální moci a velikosti osobnosti vládnoucího panovníka. Pokud centrální moc nebyla silná, separatistické tendence vzrůstaly, pokud vládla „silná ruka“, byl separatismus v jednotlivých „satelitních“ zemích oslabován. Separatismus vzrůstal zejména v přelomových obdobích, kdy se chopila v Bulharsku moci byzantská říše v 11. a 12. století a na konci jejího vývoje v 13. a 14. století, kdy pod vlivem výbojů osmanských Turků docházelo k ohrožení stability státu, k rozkladu centrální moci, rozpadu státních struktur a vzniku separátních vlád (např. Vidin, apod.). Problémy se separatismem místních vládců, mnohdy příbuzensky spojených s hlavním vládnoucím rodem, nemělo v jihovýchodní Evropě, resp. na Balkáně, pouze Bulharsko, ale podobná situace, přímo učebnicová, byla např. v Srbsku po smrti Štěpána Dušana v roce 1355 a rozpadu jeho srbsko-řecké říše na řadu separátních větších nebo menších územních státek (Makedonie, Dejanovići, Altomanovići, Balšići, Mrnjačevići). A separatismus se nevyhnul ani balkánskému hegemonu, byzantské říši, která po dobytí Konstantinopole vojsky čtvrté křížové výpravy v roce 1204, byla rozdělena na několik státních útvarů (Latinské, Nikajské nebo Trapezuntské císařství, Epirský despotát, Soluňské království, Achajské knížectví /Morea/, Athénské vévodství).

Autor doplnil svou zajímavou knihu nejen seznamem pramenů a literatury, ale také jmenným a geografickým indexem, přehlednými tabulkami, černobílými i barevnými obrázky, zejména s vyobrazením světských a církevních staveb ze sídel a pevností separatistických vládců, a německým resumé. Závěrem pouze dodejme, že všechny tři prezentované bulharské publikace, které sumarizovaly dosavadní poznatky o zkoumaných problémech a osvětlily některá méně známá fakta z bulharské historie, jsou přínosem k moderní bulharské historiografii.

Lubomíra Havlíková

Martin HURBANIČ, *Středověký Balkán. Kapitoly z politických, sociálních a hospodářských dějin juhovýchodnej Európy v 6.–15. storočí*, Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška 2010, 233 s. ISBN 978-80-7165-88-4.

Vysokoškolský pedagog Martin Hurbanič přednáší o starších dějinách Balkánu na Slovensku a jeho dějiny středověkého Balkánu, které vydalo prešovské Vydavateľstvo Michala Vaška stejně jako jeho dvě předchozí knihy o obléhání Konstantinopole v roce 626 (viz recenze L. Havlíkové, *Dvě nové slovenské knihy o Byzanci v 7. století*, 122

Slovanský přehled 97, 2011, s. 147–152), jsou fakticky jeho rozepsané přednášky, učební texty Katedry všeobecných dějin Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. Nejsou tedy klasickými či tradičně napsanými dějinami, na jaké jsme z pultů našich knihkupectví zvyklí, ale, jak se dozvídáme z podtitulu, autor se zaměřil jen na vybrané kapitoly z politických, sociálních a ekonomických dějin jihovýchodní Evropy. Hurbaničovy kapitoly jsou opravdu jen „vybrané“ kapitoly, jakýsi přehled, který si neklade za cíl podat vyčerpávající výklad středověkých dějin Balkánu, ale jen informativním způsobem seznámit studenty se základními historickými fakty a s významnými, přelomovými nebo další politický, ekonomický a náboženský vývoj Balkánu určujícími událostmi, kterým autor věnoval větší exkurzy. Sledovaný úsek si z chronologického hlediska vymezil obdobím 6. až 15. století.

Hurbanič rozčlenil historickou látku do deseti kapitol, členěných do menších nebo větších výkladových exkurzů, podkapitol. Aby mohl studenty uvést fundovaně do problematiky raně středověkého Balkánu a nastínit jeho problematiku v celé její šíři, zaměřil se v I. kapitole nejprve na období pozdní antiky (*Balkán v období neskoré antiky*, s. 11–28), z níž středověký Balkán vyrůstal a čerpal a která v počátcích východořímské (byzantské) říše prorůstala či lépe přežívala ve všech jejích strukturách, administrativně-správních, vojenských i kulturních. Proto čtenáře neudiví, že si Hurbanič všiml jak společenské struktury východní části římského impéria, pozdně antických měst a dopravní sítě a komunikací, tak se věnoval šíření křesťanství a církevní organizaci nebo etnickým poměrům pozdně antického Balkánu. Snad by bývalo bylo lepší, kdyby některé podkapitoly sjednotil v jeden celek, jako např. *Šírenie kresťanstva v ríši a Kresťanstvo a cirkevná organizácia* nebo *Neskoroantické mestá a Najvýznamnejšie mestá rímskeho Balkánu*.

Pod název *Balkán v epoche sťahovania národov* (II. kapitola, s. 29–48) zahrnul Hurbanič období 6. a počátku 7. století, století, kdy na území jihovýchodní Evropy pronikali Slované a Avaři, kteří se odvážili obléhat a napadat i největší byzantská města, jako bylo Sirmium (Srěm), Thessalonika (Soluň) nebo Konstantinopol, slovanský Cařihrad. Stejně tak to bylo století významných byzantských panovníků, jako byl císař Justinián I., s jehož vládou byla spojena poslední byzantská „rekonkvista“ Středomoří, nebo císařové Maurikios, poslední ochránce podunajské hranice před Slovy a Avary, a Herakleios, reformátor administrativní správy a bojovník s Peršany. Při pohledu na strukturalizaci II. kapitoly se nám dere na mysl podobná připomínka jako ke kapitole I., totiž, že autor mohl opět některé menší podkapitoly, tematicky blízké spojit v jeden celek. Na předchozí kapitolu navázala plynule kapitola III. *Transformácia Balkánu v 7. storočí* (s. 40–68), v níž autor rozebíral náboženské problémy (obrazoborectví) v Byzanci (opět mohly být sloučeny obě podkapitoly), stejně jako hospodářské a administrativní změny v byzantské říši, militarizaci její správy či etnické změny na Balkáně.

Po třech kapitolách věnovaných byzantské říši soustředil Hurbanič pozornost na slovanský Balkán (*Vznik stredovekých štátov na Balkáne*, s. 69–91) a věnoval se etatizačním procesům a vznikům nových slovanských států, které se etablovaly na území bývalých byzantských provincií na Balkáně. Jedním z prvních nově vzniklých států byl bulharský stát, který se vyvíjel přes chanát až ke křesťanskému carství, další stát založili v jihovýchodní Evropě Chorvaté v oblasti západního Balkánu a Srbové v jeho centrální části. Na etnogenezi obou etnik se autor zaměřil v podrobnějším exkurzu. Kapitola má také obsáhlejší exkurzy k christianizaci jihovýchodní Evropy,

k patriarchovi Fotiovi, byzantským misím a cyrilometodějskému dědictví na Balkáně. Jen podkapitola věnovaná počátkům byzantské rekonkvisty na Balkáně měla být umístěna z chronologického hlediska spíše za podkapitolami o Fotiovi a christianizaci Balkánu, protože by pak na ni mohla plynule navázat problematika V. kapitoly nazvaná *Byzantský Balkán* (s. 92–118). V ní autor mluví o hegemonistické politice byzantské říše na přelomu 10. a 11. století, která eskalovala zejména v poměru Byzance k Bulharsku a jeho podmanění v roce 1018, několik let po katastrofální porážce Bulharů a jejich cara Samuila v bitvě u Ključe v roce 1014 byzantským císařem Basileiem II. Bulharobijcem (Bulgaroktonem). VI. kapitolu nazval Hurbanič *Rozklad byzantského Balkánu* (s. 119–143) a zabývá se v ní hlouběji procesy, které začaly již v období 11. století v souvislosti s rekonkvistou Balkánu a odstředivými tendencemi podmaněných slovanských států a národů. Tyto tendence i přes poměrně silnou a načas byzantské poměry konsolidující vládu některých Komnenovců vyústily v rozklad byzantské státní moci po dobytí Konstantinopole křížáky v roce 1204 při čtvrté křížové výpravě. Balkánských poměrů koncem 12. století využili Bulhaři k obnovení svého státu (tzv. Druhé bulharské carství) a Srbové k formování jednotného, centralizovaného Srbska (spojení Zety s Raškou) za velkého srbského župana Štěpána Nemanji.

Důsledkem čtvrté křížové výpravy bylo rozložení byzantské říše na řadu malých států a státečků (Latinské císařství, Nikajské císařství, Trapezuntské císařství, Epirský despotát, Soluňské království, Achajské knížectví /Morea/ nebo Athénské vévodství) a tento proces zachytil Hurbanič v VII. kapitole, nazvané příznačně *Politická fragmentácia Balkánu v 13. storočí* (s. 144–162). Dezintegraci byzantské říše a útlumu její moci využily slovanské balkánské státy Bulharsko a Srbsko, které se pevně etablovaly na získaném území. Např. Bulharsko dosáhlo za cara Ivana Asena II. největšího územního rozsahu ve své historii, v roce 1235 získalo samostatný (autokefální) patriarchát a dosáhlo hegemonie na Balkáně. Podobně dobře si vedlo na Balkáně také Srbsko, které za Štěpána I. Prvověnčaného (první korunovaný srbský král) získalo díky diplomatické dovednosti jeho bratra, sv. Sávy, samostatné arcibiskupství. Do tohoto období spadají rovněž počátky samostatné Bosny bána Kulina, jejíž vývoj směrem k nezávislému státu pod vedením dynastie Kotromaničů vyvrcholil ve 14. století, aby poté v 15. století zanikl, o čemž Hurbanič pojednal v IX. kapitole.

Přestože byla v roce 1261 byzantská říše oficiálně obnovena, nedosáhla za vlády dynastie Angelovců a poté Palaiologovců již takového rozmachu a rozkvětu jako před tragickým rokem 1204. Na byzantském trůně se střídali mocensky slabší a silnější panovníci, hegemonem na Balkáně se místo Byzance stalo Srbsko za cara Štěpána Dušana, který zde vybudoval srbsko-řeckou říši s centrem v Makedonii a vedle své vlastní carské korunovace ustanovil, i když prozatím nelegálně, samostatný srbský patriarchát, uznaný však konstantinopolskou církví až později. Do jihovýchodní Evropy expandují osmanští Turci, říše Štěpána Dušana se rozpadá a Balkán se ocitá na rozcestí a v ohrožení tureckým nebezpečím. Dezintegračním tendencím na Balkáně se Hurbanič věnoval v VIII. kapitole *Balkán v tieni polmesiaca* (s. 163–183), kde také zmínil pro slovanské národy Balkánu osudnou bitvu na Kosově poli v roce 1389, jejíž výsledek považuje historiografie za nerozhodný, přesto v ní zahynul výkvět srbské i turecké aristokracie, včetně knížete Lazara Hrebeljanoviće a sultána Murada I., hlavních vojenských velitelů obou proti sobě stojících stran, a důsledky bitvy byly fatální a katastrofální nejen pro Balkán, ale pro celou Evropu.

V předposlední IX. kapitole *Balkán v období neskorého stredoveku* (s. 184–204) se zabýval Hurbanič epilogem byzantsko-slovanského Balkánu. Snaha o územní celistvost Balkánu a náboženskou integritu Východu a Západu vedla nejen k církevním jednáním (Florence, Ferrara) o vytvoření církevní unie mezi Římem a Konstantinopolí, která však přes veškeré snahy nakonec selhala, ale také k mobilizaci a sdružení vojenských sil západní a východní Evropy ke křížovým výpravám proti Turkům a k obraně křesťanského světa. Pád Konstantinopole v roce 1453 do rukou Osmanů a osmanská okupace Balkánu znamenaly nejen konec byzantské civilizace, přestože byzantská inteligence, jež emigrovala, šířila později byzantskou vzdělanost a kulturu na Krétě, v Itálii či v Rusku, ale také několikasetleté utlumení vzdělanosti a kultury slovanské. Na IX. kapitulu navázala poslední X. kapitole *Osmanský Balkán* (s. 205–220), ve které se autor, jak napovídá její titul, věnoval nové vládní moci na Balkáně, osmanské říši a jejím administrativně správním a vojenským strukturám a jejímu vztahu ke křesťanskému obyvatelstvu.

Je těžké napsat učební texty o dějinách středověkého Balkánu, protože jeho dějiny byly mnohvrstevné a barvitě, vzájemně se prolínající tak, jak to přinášela heteroetnická a multikulturní struktura jihovýchodní Evropy. Přesto je možné konstatovat, že se Hurbanič v rámci daných možností a tím, že si vymezil jen některé okruhy balkánské historie, zhostil úkolu dobře. Přehledné podání historické materie, které jde po základních problémech a okruzích byzantsko-slovansko-osmanské problematiky Balkánu, je pro studenty dobrou výukovou pomůckou. S její pomocí získají základní orientaci ve složitých dějinách jihovýchodní Evropy, středověkého Balkánu a v jeho historických problémech, jako byl vpád Slovanů, christianizace, velké či tzv. Kerullariovo schisma, křížové výpravy nebo Osmani, které ve středověku (s projekcí až do současnosti) nezřídka otáčely kolem dějin nejen této oblasti, ale i celé Evropy.

Učební texty jsou doplněny přehlednými tabulkami panovníků jednotlivých balkánských říší a států a přehledem základní literatury k dané problematice. Je škoda, že v prezentované publikaci chybí české a moravské souhrnné práce o dějinách středověkého Balkánu. Myslím, že by jistě byly slovenským studentům prospěšné a k užitku a že jazyková bariéra mezi češtinou a slovenštinou není ještě zdaleka tak propastná jako Macocha, přestože od rozdělení společného československého státu v roce 1992 uplynuly dvě desítky let a nastoupila nová generace mladých lidí.

Lubomíra Havlíková

Legenda o hraběti Zrinském ve slovenské a chorvatské kultuře

Ján JANKOVIČ, *Legenda o grófovi Zrínskom I. Súvislosti*, Bratislava, Veda – Vydavateľstvo Jána Jankoviča 2011, 344 s. ISBN 978-80-224-1212-4.

Ján JANKOVIČ, *Legenda o grófovi Zrínskom II. Chrestomatia*, Bratislava, Veda – Vydavateľstvo Jána Jankoviča 2010, 288 s. ISBN 978-80-224-1157-8/
ISBN 978-80-224-1156-1 (celý soubor).

Osobnost uherského šlechtice chorvatského původu Nikoly Šubiće Zrinského (1508–1566) dodnes rozhodně neupadla v zapomnění. Ve střední a jihovýchodní Evropě je dobře známo, že legendární hrdina habsbursko-osmanské bitvy o klíčovou pevnost v Zadunají, známou jako Szigetvár (maďarsky), Siget (chorvatsky) i Sihot' (slovensky), získal v rámci moderních nacionálních diskursů své pevné místo jak v maďarském, tak také v chorvatském národním panteonu. V pozdním období existence habsburské monarchie tvořily pokusy o výlučnou nacionalní apropiaci Zrinského osobnosti ze strany maďarského i chorvatského národního hnutí symbolickou roznětku vzájemných kulturních i politických sporů v rámci širšího kontextu maďarsko-chorvatského, resp. maďarsko-jihoslovanského antagonismu. Legenda o Zrinském však po staletí představovala významnou součást kultury národů historických Uher včetně těch, které si Zrinského z objektivních důvodů přivlastňovat nemohly ani nechtěly. Plodný slovenský slavista, literární komparatista a překladatel Ján Jankovič se v nedávno vydané dvoudílné práci *Legenda o grófovi Zrínskom* primárně zaměřil na slovenské prostředí a jazykově slovenské prameny související se Zrinského legendou. Výsledky jeho výzkumu zároveň dobře postihují genezi a transformace Zrinského legendy v chorvatském prostředí, související slovensko-chorvatské kulturní vazby i širší uherský, slovanský a středoevropský kontext, v jehož rámci se sledovaná tematika vyvíjela.

Jankovičova práce, jak již bylo řečeno, vychází ve dvou dílech. V prvním, analytickém textu s podtitulem *Súvislosti* autor plasticky představuje vznik, vývoj, proměny, interpretace i širší politický a kulturní kontext, v němž se legenda o Zrinském rozvíjela od 16. století až po současnost. Druhý díl – *Chrestomatie* – je reprezentativní čítankou klíčových textů převážně slovenské a chorvatské provenience. Většinu ukázek, které jsou zastoupeny v antologii, tvoří básně, případně písně, a také značnou část textů z okruhu „zriniády“, jimž se Jankovič věnuje ve svých rozborech, představují díla básnická. Autor však legendu o Zrinském sleduje v podstatně širším, neliterárním kontextu. Soustavně se zabývá ideologickou povahou dané tematiky v proměnlivých historických a kulturních souvislostech na úkor literárních a estetických aspektů v užším slova smyslu.

Ján Jankovič v úvodních partiích přibližuje historické okolnosti Zrinského života, zejména osudnou bitvu u Sigetu. 7. září 1566 podnikla hrstka zbývajících obránců v čele s někdejší chorvatským bánem heroický, v podstatě sebevražedný výpad z pevnosti. Z dobových svědectví se postupně začala formovat pozdější legenda o Zrinském, která obsahovala řadu ustálených nebo drobně modifikovaných motivů, jež byly následně po staletí rozvíjeny řadou autorů a vykladačů. Klíčovou úlohu v procesu krystalizace legendy o Zrinském hrál deníkový záznam jeho přeživšího spolubojovníka Ference Črnka. Ten vyšel ve Vídni roku 1568 a po dobu tří století,

fakticky až do vydání první solidní historické práce o Zrinském z pera Matiji Mesiće v roce 1866, představoval hlavní pramen dobových znalostí o slavném hrdinovi. Jankovič se zmiňuje také o některých negativních a nelichotivých rysech Zrinského osobnosti, které se do legend příliš nehodily (krutost, násilná povaha, vlastní ekonomické zájmy apod.). Upozorňuje na skutečnost, že příběh Nikoly Šubiće Zrinského býval nezdědka zpracováván v úzké souvislosti s osudy dalších příslušníků a pokračovatelů jeho rodu, zejména jeho pravnuka Petara Zrinského, jenž byl pro svou účast v nezdařeném protihabsburském spiknutí roku 1671 spolu s Krstem Frankopanem popraven ve Vídeňském Novém Městě. Toto propojení i samotná glorifikace Zrinského a Frankopana jako protihabsburských mučedníků bylo ovšem charakteristické spíše pro výchozí chorvatské prostředí – ve slovenských pramenech se podle Jankoviče objevovalo spíše ojediněle. Autor nezapomíná poukázat ani na určité přímé vazby Nikoly Šubiće Zrinského a jeho rodu s územím dnešního Slovenska, byť je nikterak nepřeceňuje (Zrinský opakovaně pobýval v Prešpurku, kde se mj. roku 1563 účastnil korunovace Maxmiliána II.).

Legenda o Zrinském se v Uhersku intenzivně rozvíjela od 17. století. Starší autoři zdůrazňovali především náboženský aspekt osmansko-habsburského konfliktu a vedle glorifikace Zrinského hrdinství se snažili přinášet konkrétní detaily o průběhu klíčové bitvy. Básnické a písňové formy příběhu tak v často široce přístupné a populární formě plnily i nezanedbatelnou funkci informativní. Pozdější verze, které vznikaly v době, kdy už kdysi tak akutně pocíťované „turecké nebezpečí“ ztratilo v souvislosti s úpadkem rozsahu a moci osmanské říše svou bezprostřední aktuálnost, posouvaly celou tematiku spíše do univerzálnější roviny konfliktu svobody a poroby.

V 19. století dochází v chorvatském a maďarském prostředí k postupné nacionální apropriaci tradiční tematiky. Společný nepřítel, proti němuž bojovali jak Maďaři, tak Jihoslované i další etnika střeoevropského a balkánského prostoru, byl v těchto interpretacích odsunut do pozadí a spolu s ním i kdysi klíčové téma náboženského, křesťansko-islámského antagonismu. Kamenem úrazu se nově stává především otázka národní identity legendárního hrdiny: byl uherský šlechtic chorvatského původu a někdejší chorvatský bán, jehož slavné činy v maďarštině opěvoval jeho pravnuk, v moderním slova smyslu více Maďarem nebo Chorvatem? Jak v maďarském, tak v chorvatském prostředí patřil přitom Zrinský (resp. Zrínyi Miklós) nesporně do pomyslné „první ligy“ národních hrdinů.

Ve spojitosti s pojmáním Zrinského identity v chorvatském národním prostředí zároveň nabýval na významu širší, slovanský okruh jeho totožnosti. Právě tento úhel pohledu samozřejmě zvyšoval zájem o Zrinského legendu v očích Slováků i příslušníků dalších slovanských národů. Na této úrovni chápání pak také docházelo k patřičným apropriacím, které snad nejlapidárnější shrnuje verš z Kollárovovy *Slávy dcery*: „My /tj. Slované/ sme dali Uhrům Zríniho.“ Rozvíjení tematiky „zriniády“ v patřičně aktualizovaném slovanském duchu pomáhalo ve slovenském prostředí budovat pocit širší slovanské sounáležitosti a přispívalo nejen k imaginárnímu, nýbrž i praktickému sblížení s chorvatským národním hnutím.

V průběhu 19. století byla „turecká poroba“ v chorvatském a slovenském prostředí běžně interpretována jako metafora aktuálnější „poroby maďarské“. Legenda o Zrinském získala tehdy výraznou nacionálně mobilizační funkci. Její zpracování prostřednictvím různých uměleckých prostředků od literatury přes výtvarné umění až po operu, evokace tématu v historiografii, publicistice nebo ve sféře komemorační –

to vše sloužilo k upevňování národního uvědomění v úzké souvislosti s probíhajícími kulturními a politickými zápasy s konkurenčním, početně i institucionálně mocnějším maďarským národním hnutím.

V rámci heroizace Nikoly Zrinského v chorvatském i slovenském prostředí představoval podle Jankoviče důležitý mezník rok 1866. Příslušníci kulturní a intelektuální elity obou národních hnutí tehdy okázale slavili třísté výročí bitvy u Sigetu. Matica slovenská uspořádala v Martině mj. celonárodní slavnosti a vyslala delegaci v čele s Jozefem M. Hurbanem na později konané slavnosti organizované v Záhřebu. Výročí Zrinského hrdinské smrti se veřejně oslavovalo také v převážně evangelickém prostředí dolnozemských Slováků. Téhož roku vyšla již zmiňovaná kniha chorvatského historika Matiji Mesiće *Život Nikole Zrinjskog, sigetskoga junaka*, jež bez ohledu na dobovou vlasteneckou poptávku nepostrádala vědecký charakter. Vedle nové fáze mytizace Zrinského legendy tak tehdejší výročí přineslo značný pokrok i z hlediska odborného. V chorvatském prostředí se ovšem právě v 60. letech 19. století objevily tendence k další reinterpretaci celé tematiky: vůdčí představitel chorvatských pravašů Ante Starčević, který rozněcoval kult P. Zrinského a K. Frankopana jako protihabsburských mučedníků, zároveň z téhož ideologického úhlu kritizoval sigetského hrdinu, jenž podle něj nepadl při obraně chorvatské vlasti, nýbrž především jako loajální obhájce zájmů vídeňského dvora. V poslední třetině 19. století tak kult Nikoly Šubiće Zrinského získával do jisté míry punc oficiální a Vídní podporované propagandy, oproti kultu obou „mučedníků“ z následujícího století, který měl neoddiskutovatelně subverzivní a opoziční náboj. Na druhou stranu si však postava Nikoly Šubiće Zrinského nadále udržovala vysokou míru popularity v širokých vrstvách, o čemž svědčí i skutečnost, že se právě jeho život stal námětem dodnes asi nejpoblíbenější chorvatské opery *U boj, u boj* libretisty Huga Badaliće a skladatele Ivana Zajce z roku 1876.

Po roce 1866 se tematika legendy o Zrinském nadále objevovala i ve slovenském prostředí. V jazykově slovenských textech, vydávaných v Pešti, převažovala přitom spíše tradičnější vlastenecká interpretace uherská, zatímco v publikacích hornozemské proveniencie dominoval tehdy již spíše slovanský kontext a jednoznačné ztotožňování Zrinského s chorvatským etnikem. Pod tlakem maďarizace, který byl v dalším období provázen určitým útlumem slovensko-chorvatských vztahů, však zájem o Zrinského ke konci 19. století mezi Slováky postupně upadal. Retrospektivní pohled začal ve druhé polovině 70. let 19. století nahrazovat zájem o zcela současné boje jižních Slovanů proti Osmanům. Zvláštní pozornost věnovali tehdy slovenští intelektuálové zejména „junáckým Černohorcům“ a podle Jankoviče lze v té době přímo hovořit o kultu Černé Hory: „Záujem o čiernohorské témy pretrval až do prvej svetovej vojny a heroický odpor Čiernohorcov, malého slovanského národa, plnil v literatúre a spoločnosti rovnakú funkciu ako hrdinstvo chorvátsko-slovanského sihotského bojovníka.“ (*Súvislosti*, s. 242).

Druhý díl – *Chrestomatie* – je rozčleněn na tři okruhy, uspořádané podle jazykového a teritoriálního původu jednotlivých ukázek. V první části jde o písně, básně a další relevantní texty slovenských autorů. Jakýsi prolog tvoří obsáhlý úvod Štefana Moysese ke knize Pavla Ritera Vitezoviće *Oddilenja Sigetskoga četiri děla*, na jehož záhřebském vydání z roku 1836 spolupracoval. Většina z textů, obsažených v tomto oddílu, je ve slovenštině, v menší míře je zastoupena i tvorba autorů slovenského původu v jiných jazycích (čeština – J. Kollár, maďarština – P. Országh Hviezdoslav). Druhá část čítanky přináší texty v latině a jejich překlady do slovenštiny. Třetí celek

pak tvoří chorvatské básně a zpěvy, doprovázené opět slovenskými překlady. Poslední zastoupenou ukázkou je zde báseň Zlatka Tomičiče (1930–2008) z roku 1992, v níž autor aktuálně reinterpretoval starší téma společné jihoslovanské identity Zrinského a jeho osmanského protivníka, velkovezíra Sokoloviće. Ve fiktivním dialogu Zrinského useknuté hlavy a vítězného velkovezíra vyjádřil Tomičič lítost, že místo bratrovražedného boje nebudovali společně „chorvatskou říši na chorvatské zemi“ (*Chrestomatie*, s. 267). Každou ukázkou, zastoupenou v antologii, zároveň doprovází medailonek o autorovi s důrazem na konkrétní osobní kontext jeho zájmu o Zrinského a detaily o době, místě a formě vydání vybraného textu. Druhý díl Jankovičovy práce uzavírá celkové shrnutí problematiky v chorvatštině. Díky této kontextualizaci tak *Chrestomatie* může případně fungovat i samostatně jako svébytná a plnohodnotná kniha.

V obou dílech Jankovičovy práce se objevuje zanedbatelný počet tiskových chyb. Z faktografického hlediska bych však poopravil jedno drobné, v celkovém kontextu nepříliš podstatné tvrzení. Na s. 110 ve svazku *Súvislosti* autor uvádí a na s. 270 svazku *Chrestomatie* pak v chorvatském resumé opakuje, že István Dobó (1502–1572), slavný kapitán egerské pevnosti za tureckého obležení z roku 1552, jenž byl v některých starších literárních dílech chybně považován za Zrinského spolubojovníka a účastníka sigetské epopeje, zemřel a byl pohřben v Seredi (maďarsky Szered). Ve skutečnosti však Dobó zemřel v obci slovensky zvané Seredné (maďarsky Szerednye) poblíž Užhorodu na území dnešní Ukrajiny a pohřben pak byl v kostele v nedaleké obci Ruská (maďarsky Dobóruszka) na dnešním východním Slovensku. Roku 2008 byl jeho hrob renovován a Dobóovy exhumované ostatky posléze znovu slavnostně pohřbeny.

Oba díly Jankovičovy nejnovější práce lze doporučit jak literárním vědcům, tak také historikům. V *Chrestomatii* autor zpřístupnil a systematizoval značný počet do té doby často málo známých a roztroušených zdrojů ze slovenského a chorvatského prostředí, v díle *Súvislosti* pak podal podrobný, chronologicky uspořádaný výklad celé problematiky. Vedle do značné míry pionýrského zpracování sledované tematiky ve slovenské kultuře Jankovič zároveň plasticky představil vývoj heroizace Zrinského ve výchozím chorvatském prostředí. Podařilo se mu také opravit chybná či nedostatečná hodnocení, tradovaná ve starší odborné literatuře. Putování a transformace jednotlivých motivů „zriniády“, osudy a ideologické zaměření autorů i opakující se pokusy o výlučnou apropiaci a aktuální reinterpetaci historického a kulturního dědictví, jež bylo svým původním charakterem do značné míry sdílené Chorvaty, Maďary, Slováky i dalšími národy středoevropského prostoru, výmluvně podtrhují širší transnacionální kontext sledované tematiky a hlubokou vzájemnou provázanost jednotlivých národních prostředí, bez ohledu na partikulární antagonismy v určitých obdobích (zde konkrétně mezi Chorvaty či Slováky na straně jedné a Maďary na straně druhé) nebo zeměpisnou vzdálenost (v případě slovensko-chorvatské vzájemnosti). Jak autor zmiňuje, i místo samotné bitvy z roku 1566, jihomaďarský Szigetvár, představuje v současnosti především symbol smíření potomků někdejších lítých protivníků. Vedle pomníku hraběte Zrinského stojí dnes stejně veliká socha sultána Sulejmana a tamější „místo paměti“ je cíleně koncipováno jako „park maďarsko-tureckého přátelství“. Lze snad oprávněně věřit, že Zrinského legenda bude i samotné středoevropské národy čím dál více spojovat než rozdělovat.

Dvě nové monografie k ruským dějinám dějepisectví

Dmitrij A. CYGANKOV, *Professor V. I. Ger'je i jeho učení*, Moskva, Rossijskaja političeskaja enciklopedija 2010, 503 s. ISBN 978-5-8243-1487-8.

Aleksej V. MALINOV – Sergej N. POGODIN, *Vladimir Ivanovič Ger'je*, Sankt-Peterburg, Izdatel'stvo Russkoj christianskoj gumanitarnoj akademii 2010, 400 s. ISBN 978-5-88812-417-8.

Vladimír Ivanovič Ger'je (1837–1919) patřil bezpochyby k nejvýznamnějším ruským historikům 19. století věnujícím se obecným dějinám. Jejich výzkum zůstával sice ve stínu bádání na poli národních, tj. ruských dějin, nicméně svojí kvalitou a metodologickou vyspělostí si s nimi nijak nezařadil, a to právě i díky osobnosti V. I. Ger'je. Ten bývá oprávněně pokládán za zakladatele ruské historiografie zaměřené na všeobecné dějiny a jako jeden z prvních v Rusku se dlouhodobě věnoval novodobým dějinám. Ke Ger'jemu jako ke svému učiteli se hlásila celá plejáda vynikajících dějepisců, z nichž jmenujme alespoň N. I. Karejeva, P. G. Vinogradova, M. S. Korelina, R. J. Vipera a další. Ger'je byl i politicky angažovaný a řadil se ke konzervativním či umírněným liberálům. Byť o něm nelze hovořit jako o aktivním politikovi, byl do politiky zapojen několik desetiletí jako člen a dokonce i předseda Moskevské městské dumy a člen Státní rady Ruského impéria. Podílel se rovněž na organizaci voleb do tří ze čtyř předrevolučních Státních dum. V SSSR nemohlo vinou ideologických předsudků dojít k plnohodnotnému zhodnocení jeho badatelské i politické činnosti, neboť byl, jako mnoho z jeho současníků, zařazen mezi „buržoazní historiky“ obhajující reakční postoje. Avšak i po odstranění ideových předpojatostí trvalo delší dobu, než se objevila první ucelená monografie věnovaná tomuto historikovi. Do té doby jeho přínos k formování ruské historické vědy podchycovaly pouze ojedinělé časopisecké studie a biografické medailony v kolektivních monografiích. Onou první ucelenou prací se stala kniha Jekateriny Kirsanovové *Konservativnyj liberal v ruskoj istoriografii* vydaná v roce 2003.¹ O něco později ji následovala práce Dmitrije Cygankova *V. I. Ger'je i Moskovskij universitet jeho epochi*.² Dalšími monografickými příspěvky k tomuto tématu jsou dvě recenzované práce.

Knihu Alexeje Malinova a Sergeje Pogodina bychom mohli označit za konvenční biografii. Autoři čtenářům v první kapitole předložili přehledný životopis V. I. Ger'jeho, aby v dalších částech knihy postupně a do hloubky analyzovaly jeho životní, profesní, odborné i politické názory a postoje. Největší prostor – téměř dvě třetiny textu – věnují Ger'jeho historickými pracím a jeho pojetí filozofie dějin. Kniha postavená na bohaté sekundární literatuře a archivních pramenech spíše syntetizuje a doplňuje již známé či předpokládané, méně již objevuje nové. To však není na závadu. Nebylo ani jejím účelem objevit v životě a díle Ger'jeho něco zcela nového, něco, co by měnilo dosavadní pohled na tohoto historika. Cílem bylo dát čtenářům do rukou fundovanou odbornou práci, o níž se lze při badatelské práci opřít a na níž se

¹ Jekaterina S. KIRSANOVA, *Konservativnyj liberal v ruskoj istoriografii. Žizn' i istoričeskoje mirovozzrenie V. I. Ger'je*, Seversk 2003.

² Dmitrij A. CYGANKOV, *V. I. Ger'je i Moskovskij universitet jeho epochi*, Moskva 2008.

může badatel při svých výzkumech spolehnout. Ocenit je nutno i přílohy, zahrnující dvě desítky dopisů Ger'jeho kolegům, a především pak soupis archivních pramenů, bibliografický seznam jeho prací a litograficky vydaných děl, recenzí na Ger'jeho práce a soupis sekundární literatury (především velkého množství časopiseckých sta-
tích) k tématu. Náročný čtenář však bude postrádat jmenný rejstřík, jehož absence znemožňuje rychlou orientaci v knize a snadné dohledávání údajů.

Práce Dmitrije Cygankova je monografií s úzce vymezeným tématem. Navíc čtenáře mírně klame názvem, neboť se ze čtyř pětina jedná o edici korespondence. Přesto, nebo možná právě proto, jí Cygankov navazuje na svoji předchozí publikaci o Ger'jem a moskevské univerzitě. První část recenzované knihy, nazvaná *Učitel*, zachycuje Ger'jeho pedagogickou činnost a jeho vztahy s žáky. Autor staví na bohatém epistolárním materiálu, díky němuž předkládá čtenáři virtuální sociální síť ruské historiografie, odvíjející se od osoby V. I. Ger'jeho. Druhá část práce, nazvaná *Žáci*, obsahuje téměř tři stovky dopisů uchovávaných v Oddělení rukopisů Ruské státní knihovny, které Ger'je obdržel od svých žáků. Doprovázejí je rozsáhlé komentáře. Celou knihu pak uzavírá jmenný rejstřík.

Není zcela bez zajímavosti, že se obě práce dotýkají problematiky škol v ruské historiografii a že dokládají, že se právě v tomto směru jedná o velmi palčivé téma i současného ruského dějepisectví. V ruském historickém bádání sehrály vědecké školy a směry velmi důležitou úlohu. Moskevský historik Anatolij Šachanovskij hovořil v této souvislosti o principu „stranickosti“. Historická věda a humanitní vědy vůbec byly v Rusku v 19. století mnohem více společensky angažovány, než tomu bylo v západní Evropě, kde existovala fóra umožňující alespoň určitou míru politické a společenské diskuse. V Rusku byla tato fóra nahrazována literaturou, diskusními salony či časopiseckými polemikami, do nichž se nezřídka zapojovali i historikové. Tyto společenské diskuse byly však zpravidla ostře polarizovány, a tak se chtě nechtě diskutující stávali přívrženci jedné či druhé strany. Častým jevem pak bylo, že historik se explicitně nehlásil k jedné ze stran polemiky, avšak jedna strana ho považovala za svého spojence a druhá za svého nepřítele. A tak se v očích současníků stával členem té či oné strany sporu. Toto, mnohdy zjednodušující „nálepkování“ jednotlivých historiků, se částečně odrazilo i v prvních pracích na téma dějin dějepisectví z per historiků K. N. Bestuževa-Rjumina, I. J. Zabelina či M. O. Kojaloviče. Tendence vidět vývoj historiografie jako souboj idejí zesílil po nástupu komunistického režimu, kdy se třídní boj odrážel i v dějepisectví jako soupeření protichůdných idejí a především v období vlády J. V. Stalina docházelo k černo-bílému roztržení historiků k ideově protichůdným stranám. Dnešní ruská historiografie si tak klade zcela oprávněnou otázku, zda toto dlouhá léta prosazované chápání dějin dějepisectví je či není správné a zda odpovídá tomu, co nacházíme v pramenech, z nichž některé byly dlouhá desetiletí zcela nevyužity. Jedná se zejména o prameny osobní povahy mnoha dříve „buržoazních“ a „reakčních“ historiků.

Obě recenzované knihy se snaží vypořádat s pojmem „moskevská škola historiků“ či „moskevská škola obecných dějin“, která má své počátky u Ger'jeho, byť její kořeny jsou hlubší a sahají k T. N. Granovskému. Ukazují, že rozřešit tuto otázku není a vlastně ani nebude jednoduché, protože jde především o to, jak chápat samotný pojmový aparát, tedy co chápat pod pojmem škola ve vědeckém bádání. Obě publikace se shodují v tom, že hovořit o škole v úzkém slova smyslu jako o semknuté skupině historiků je v tomto konkrétním případě problematické, ba dokonce odporuje

tomu, jak se vnímali sami historikové řazení do této školy. D. Cygankov však správně poukazuje, že odmítnout termín moskevská škola historiků by bylo neopodstatněné. Dodává, že je třeba na Ger'jeho a jeho žáky pohlížet jako na badatelskou tradici předávanou od učitele k žáku, kdy se jednotliví žáci k této tradici hlásili tu více tu méně a kdy tato tradice nepředstavovala nějaké metodologické či výkladové dogma, ale podléhala dynamickému vývoji a s příchodem jednotlivých generací žáků a postupem doby se proměňovala.

Obě publikace tak lze chápat nejen jako příspěvky k bádání V. I. Ger'je, ale také jako zajímavé příspěvky k problematice vidění a chápání dějin ruského dějepisectví.

Josef Šaur

Isabel RÖSKAU RYDEL, *Niemiecko-austriackie rodziny urzędnicze w Galicji 1772–1918*, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2011, 440 s. ISBN 978-83-7271-665-1; ISSN 0239-6025.

Isabel Röska Rydel (Pedagogická univerzita v Krakově) vystudovala historii, slavistiku a baltistiku na univerzitách v Mnichově, Mohuči a Krakově a svou hlavní badatelskou pozornost věnuje dějinám a kultuře Německa a Rakouska 19. a 20. století, speciálně pak polsko-německým vztahům a problematice německého života v Haliči. Z této oblasti jí vyšly četné publikace, z nichž můžeme jmenovat monografii *Kultur an der Peripherie des Habsburger Reiches. Die Geschichte des Bildungswesens und der kulturellen Einrichtungen in Lemberg von 1772 bis 1848* (Wiesbaden 1993) nebo práci *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien, Bukowina, Moldau* (Berlin 1999), která je součástí série knih mapujících dějiny německého osídlení ve východní Evropě.

V polské historiografii doposud chyběla moderní syntéza o haličských Němcích,¹ až nynější práce Isabel Röska Rydel nám tuto mezeru zaplňuje. Autorka se hned na začátku kriticky pozastavuje nad tím, že v polských pracích převládá tvrzení o domnělé germanizaci Haliče. Naopak poukazuje na to, že polština (i rusínština) zůstala nejdůležitějším a často jediným dorozumívacím prostředkem mezi obyvateli Haliče. Zároveň poukazuje na to, že předmětem důkladnějších bádání doposud nebyla otázka akulturace a asimilace německého obyvatelstva. Na rozdíl od německých nebo německo-rakouských úředníků se značnému zájmu těšili spíše němečtí osadníci, kteří přišli do Haliče v 70. a 80. letech 18. století. Autorka si klade za cíl ukázat na příkladech vybraných haličských úředníků, pocházejících z různých německojazykových provincií, cesty jejich profesní kariéry nebo vytváření a přeměny prostředí, v němž plynul jejich život, a především pak akulturaci a asimilaci s polskou nebo řidčeji rusínskou společností. Autorkou vybraná skupina německo-rakouských úředníků a profe-

¹ Neznamená to však, že by v polské historiografii úplně chyběly práce o německé kolonizaci v Haliči, jsou to však zejména publikace mapující josefínskou kolonizaci, příkladem nám mohou být tyto syntézy: Henryk LEPUCKI, *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772–1790*, Lwów 1938; Stanisław KRYCIŃSKI, *Kolonizacja józefińska w Galicji*, Warszawa 1984.

sorů pocházející převážně z regionů, které obývaly minimálně dvě etnické skupiny, patřily, pokud jde o vzdělání, k elitě obyvatelstva Haliče (s. 9–15).

Každý badatel zabývající se národnostní problematikou Haliče vždy pocítuje určitou nejistotu při pojmenování germánských obyvatel Haliče, měli by být nazýváni „Němci“, „Rakušané“, „rakouští Němci“? S tímto problémem se musela vyrovnat i Isabel Röskau Rydel, která důkladně vysvětluje nejčastěji užívané termíny pro Němce (kromě zmíněných např. i pojmenování „Šváb“). V době trvání Haliče pokládá za jistý mezník rok 1866, kdy se v Rakousku prohloubila antipatie vůči pruským Němcům a německojazyční obyvatelé monarchie spíše inklinovali k rakušanství než němectví. Na konci 19. století mohl být německý obyvatel Haliče nazván stejně Němcem jako Rakušanem. Autorka ve své práci užívá označení „německé“ nebo „německo-rakouské“ úřednické rodiny, pokud použila termínu „rakouský“ úředník, jde o rakouského úředníka bez zřetele k národnosti (s. 35–44).

Publikaci lze rozdělit na čtyři důležité celky. První z nich, nazvaný *Halič pod rakouskými vládami*, charakterizuje vývoj osídlení německého obyvatelstva v Haliči. Za nejspolehlivější pokládá autorka statistické údaje publikované Waltrem Kuhnem, jenž mezi etnické Němce nepočítá Židy, kteří používali němčinu. Podle něj žilo v Haliči: 18 000 Němců (1786), 26 000 (1812) či 49 300 (1846). Všeobecné rakouské statistiky podle obcovací řeči pak počet německého obyvatelstva v Haliči poněkud zkreslují, poněvadž většina Židů si dlouhou dobu vybírala mezi možnými jazyky (němčina, polština, rusínština) německý jazyk. Podle nich žilo v Haliči: 93 387 (1851), 324 336 (1880), 227 600 (1890), 211 752 (1900) německojazyčných obyvatel. Odklon židovského obyvatelstva od německého jazyka po roce 1880 je tak zřejmý v poklesu uvedené statistiky Němců (s. 50–54). Na rozdíl od německých katolíků, kteří byli již v roce 1774 patentem Marie Terezie pozváni jako kolonisté ze všech oblastí Německé říše, němečtí evangelíci byli na počátku omezeni pouze na kolonizaci několika haličských měst, až osazovací patent z roku 1781 jim umožňoval osídlení také na venkově. V tolerančním patentu z roku 1781 byly dále rozšířeny náboženské svobody pro protestanty augšpurského a helvetského vyznání. Na osazovací patent Josefa II. reagovalo mnoho německých obyvatel, zvláště rolníků a řemeslníků. Mezi lety 1782–1803 tak do Haliče přišlo okolo 3300 rodin (asi 15 000 imigrantů, z toho 40 % katolíků a 60 % evangelíků), a to hlavně z Falce a Bádenska (s. 56).

Isabel Röskau Rydel věnuje pozornost německo-rakouským úředníkům, jejich hierarchii, právům a povinnostem, finančnímu ohodnocení, podle jistého výběrového klíče. Poznamenává, že stále více se objevovali mezi úředníky Poláci, a to i na nejvyšších postech. Situaci vysvětluje na všech typech haličských škol, včetně univerzity ve Lvově. Pro německé studenty, kteří tvořili ve Lvově méně než třetinu studentů, znamenalo značné ulehčení nařízení z roku 1824, které přikazovalo (s malými výjimkami) na lvovské univerzitě používat jako vyučovací jazyk němčinu (s. 79). Německo-rakouští úředníci byli nejdůležitějšími představiteli vídeňské vlády a díky tomu hráli rozhodující úlohu v politickém životě v Haliči, avšak kulturnímu a společenskému životu zde dominovaly polské šlechtické a intelektuální kruhy, které se ve společném životě staly skutečným partnerem německo-rakouských úředníků. Němečtí úředníci, univerzitní profesori a učitelé vydávali ve Lvově v první polovině 19. století poměrně velký počet německojazyčných novin a časopisů, které často vycházely ve spolupráci s polskými kolegy.

Za rozhodující mezník v životě německo-rakouských úředníků pokládá autorka logicky revoluční rok 1848, kdy si německy mluvící obyvatelé začali stále více uvědomovat národní svébytnost a pozici v tomto regionu, a období těsně po tomto roce, kdy se objevila velká skupina polských a menší rusínských úředníků a učitelů. Např. němečtí profesori, kteří plyně nehovořili polsky, mnohdy žádali o přeložení do některé z německojazyčných provincií. Starší němečtí úředníci bez znalosti polštiny v řeči i písmu museli svá místa opustit. Po zavedení polštiny jako vyučovacího jazyka v Haliči v roce 1867 zde zůstala jen dvě státní německojazyčná gymnázia – ve Lvově a v Brodech (tam do roku 1913). Polština se stala úředním jazykem, avšak němčina jím zůstala v komunikaci s centrálními úřady a vojenským velitelstvím, ale také s poštovními úřady, telegrafickými úřady a železnicí. Na přelomu 60. až 70. let 19. století se němčina stále více vytrácela z kulturního a veřejného života. Pokud na počátku 20. století ještě v Haliči byli německo-rakouští úředníci, většina z nich byla dvojjazyčná nebo to byli vyšší úředníci, často vojenští (s. 117–122).

V samostatné kapitole *Německo-rakouští úředníci ve vlastních očích a názorech jiných* Isabel Röska Rydel prezentuje pohled německých úředníků a cestovatelů na německou administrativu v Haliči a také názory polské šlechty a inteligence na německé úředníky. Němečtí cestovatelé a badatelé informovali o haličském životě, podobně jako také čeští úředníci v Haliči (můžeme např. uvést Karla Vladislava Zapa a jeho *dopisy ze Lvova*), v oblíbeném dokumentárním žánru tzv. dopisů nebo ve vlastních pamětech. Pohledy německých autorů (Franz Kratter, Balthasar Hacquet, Georg Benjamin von Ostermann aj.) i polské inteligence (Maurycy Krański, Kajetan Koźmian, Andrzej Józefczyk aj.) na německé úředníky byly z velké části kritické. Zvláštní exkurs autorka věnuje polskému spisovateli, satirikovi a redaktorovi Janu Lamovi, jehož otec byl německým úředníkem v Haliči, ale spisovatel sám byl pravým polským vlastencem. Ve svých dílech kritizoval německo-rakouskou administrativu, avšak nejen německé úředníky, ale i haličské Čechy, k jejichž negativnímu obrazu v literatuře sám přispěl. Příkladem je Lamův satirický román *Wielki świat Capowic* (1869), jehož hlavním hrdinou je loajální úředník českého původu Waclaw [Václav] Precliczek [Preclíček]. K této osobě spisovatel poznamenal: „Pan Precliczek byl vlastně Čechem, ale Čech tohoto typu je obvykle ještě čistším Němcem než každý potomek Hermana v přímé linii (s. 157).“ Kapitola obsahující svědectví o německých úřednících přináší pro čtenáře zajímavé informace, otázkou však je, zda nebylo vhodnější tyto prameny umístit v přední části studie.

Jednou ze stěžejních částí publikace je nejrozsáhlejší kapitola s označením *Případové studie* (s. 159–336), do níž I. Röska Rydel vybrala z dostupných pramenů deset rodin německého původu, jež výrazně zasáhly do kulturního, hospodářského nebo politického života rakouské Haliče. Jde o precizně zpracovanou syntézu osudů vybraných německých rodin a jejich příslušníků, kteří výrazně přispěli k rozvoji západní i východní Haliče v celém období její příslušnosti k Rakousku. Pro výzkum akulturace a asimilace byly autorkou vybrány tyto rodiny: Baumové, Seelingové, Zollové, Dietlové, Mehofferové, Ostermannové, Reitzenheimové, Pollové/Polové, Strasserové a Wachholzové.

Za nejzajímavější pokládá autorka historii rodiny Josepha Bauma, pocházejícího ze Saska. Ten spravoval úřad starosty ve Wieliczce, později v Bochni, dále pak působil ve funkci okresního starosty ve Stanisławově, poté v Řešově. Brzy byl také nobilitován a obdržel šlechtický titul von Appelshofen. Nezvykle rychlou kariéru měl

jeho syn Anton, jenž dosáhl hodnosti guberniálního rady, byl také starostou v Mysle-
nicích, vrchním zemským komisařem v Lublině nebo okresním krakovským staros-
tou. Mnozí z německých úředníků pocházeli z českých zemí, jako např. Anton See-
ling, rodák z Horní Blatné, který získal vzdělání v oblasti hornictví v Jáchymově
a poté působil v Praze, v Kutné Hoře a v Schladmingu. Rozhodující pro jeho další
osud byl příchod do Wieliczky, kde získal místo představeného Administrace solného
dolu a celou svou zbývající kariéru spojil s tímto regionem. Seeling obdržel šlechtic-
ký titul von Saulenfels a jako úředníci v hornictví pracovali i jeho potomci. V morav-
ském Brně se narodil a své dětství prožil pozdější haličský úředník, spisovatel a pu-
blicista Joseph Edler von Mehoffer. Mezi haličskými Němci působícími v admi-
nistrativních funkcích byla spousta osobností, jež se výrazně zapsaly do dějin Haliče.
Jmenujme např. rodinu Dietlů, z níž dosáhl největšího věhlasu Józef Dietl, lékař, po-
litik, rektor Jagellonské univerzity a primátor města Krakova, jenž se značně zaslou-
žil o rozvoj města, nebo Pollů/Polů, jejíž nejznámější postavou byl polský básník
a geograf Wincenty Pol.

Závěry vlastních výzkumů shrnuje Isabel Röskau Rydel v kapitole *Akultura-
ce a asimilace v německo-rakouských úřednických rodinách v Haliči – shrnující po-
známky*. Autorka vystupuje proti dosavadnímu kategorickému tvrzení o rozhodující
roli „matek Polek“ při polonizaci Němců v Haliči. Zdůrazňuje, že procesem akultura-
ce a asimilace prošli nejen členové německo-rakouských úřednických a profes-
orských rodin propolsky politicky smýšlejících, ale i ti haličští Němci, kteří byli celko-
vě loajální k dynastii a rakouské vládě. Doplnuje, že mnohé z případů polské akultu-
race proběhly v rodinách, kde po boku německo-rakouského úředníka stála „matka
Němka“. Polskou akulturaci a později asimilaci pokládá za mnohem širší proces. Po-
láci měli jako kulturní elita domácí haličské společnosti kvůli traumatu z rozdělení
Polska a v souvislosti s povinností užívat němčiny v úřadě, ve škole i na univerzitě
integrálnější a v jistém smyslu modernější národní a kulturní cítění než Němci. Poláci
vnímali rozvoj své totožnosti jako politikum značné hodnoty: odstoupení od polské
identity bylo porážkou a ztrátou, naopak získání „cizího“ pro polskost chápali jako
vítězství a zisk. Národní identita německo-rakouských úředníků byla spjata převážně
s dynastií a státem a nikoliv s německým poněkud abstraktním „Kulturnation“.
V první polovině 19. století tak Poláci a Němci chápali akulturaci a asimilaci rozdílně.
Když se ve druhé polovině 19. století objevil moderní německý nacionalismus, pro-
blém německých úředníků již v podstatě neexistoval, neboť od konce 60. let byla
úředním jazykem polština a polští politici zde hráli rozhodující úlohu. Německo-ra-
kouští úředníci se buď asimilovali, nebo Halič úplně opustili. Autorka zde na základě
vlastních výzkumů charakterizuje čtyři pokolení německo-rakouských imigrantů
v Haliči, přičemž poznamenává, že ve čtvrtém pokolení, kdy skupina německo-ra-
kouských úředníků ztratila vliv ve prospěch Poláků a Němci se v Haliči stávají spíše
neoblíbenou etnickou skupinou s malými právy, lze již u německo-rakouských rodin
hovořit o asimilaci jako o pravidle.

Práce obsahuje také přílohy s orientačními rodokmeny deseti zkoumaných ně-
meckých rodin a vybrané statistiky obyvatelstva Haliče ve sledovaném období.

Monografie *Niemecko-austriackie rodziny urzędnicze w Galicji 1772–1918*
přináší mnoho nových poznatků z dějin německo-rakouských elit v Haliči a snaží se
vyvracet některé stereotypy o haličských Němcích. Práce je precizní syntézou, v níž
autorka využila rozsáhlého archivního materiálu i mnoha tištěných pramenů a litera-

tury. Přítomny jsou také hojné citace, které většinou trefně dokreslují danou problematiku, avšak svou četností a rozsahem snad někdy působí na čtenáře až rušivě.

Monografie o haličských Němcích nám v polské historiografii zaplňuje pomyslnou mezeru v dějinách etnických skupin Haliče a inspirativně může v budoucnu působit na syntetické zpracování dalších etnik a sociálních skupin, jako jsou např. čeští úředníci v Haliči.² Celkově zdařilá syntéza Isabel Röska Rydel se svým způsobem zpracování jistě zařadí k základním odborným pracím k národnostní problematice Haliče v 19. století.

Petr Kaleta

Maďarská historiografie k Benešovi

Maďarská historiografie se při hodnocení osobnosti československého politika Edvarda Beneše shoduje v konstatování, že Beneš hrál významnou, mnohokrát rozhodující roli v dějinách středoevropského prostoru jako ministr zahraničí, prezident republiky i jako pouhý emigrant. Jeho jméno se objevovalo v souvislosti s událostmi osudového významu. Z hlediska maďarských dějin 20. století, respektive maďarského národa je Beneš považován za jednoho z nejdůležitějších „nemaďarských“ politiků, kdy důležité mezníky jeho politické dráhy se téměř ve všech případech dotýkaly maďarských dějin. Jeho činy ovlivnily dějiny nejen Maďarů, nýbrž i ostatních středoevropských národů. Benešovou úlohou při rozpadu historických Uher, vytyčení nových hranic Maďarska, vytvoření protimaďarsky zaměřené Malé dohody a vůbec celé československé zahraniční politiky, stejně tak jako v menšinové politice meziválečného Československa a jeho úsilí v roce 1945 vytvořit československý národní stát bez menšin se zabývá bezpočet maďarských historických prací. Největší pozornost maďarská historiografie v souvislosti s osobností Edvarda Beneše věnovala a věnuje prezidentským dekretům a především důsledkům těchto tzv. Benešových dekretů na osud maďarské menšiny v Československu po roce 1945. V tomto ohledu je Benešova činnost hodnocena jednoznačně negativně.

V posledních třech letech vyšly dvě monografie věnované Benešovi – v roce 2008 práce historika László Gulyáse *Edvard Beneš. Koncepce střední Evropy a skutečnost* (László GULYÁS, *Edvard Beneš. Középeurópai koncepciók és a valóság, Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor 2008, 509 s. ISBN 978-963-9857-06-3*) a v roce 2009 práce vynikající historičky Magdy Ádám, jež se léta se zabývá dějinami diplomacie zaměřenými na střední Evropu první poloviny 20. století *Kdo byl ve skutečnosti Edvard Beneš?* (Magda ÁDÁM, *Ki volt valójában Edvard Beneš?*, Budapest, Gondolat Kiadó 2009, 288 s. ISBN 978-693-195-5.)

Gulyás si klade otázku: Byl Beneš pozitivní postava středoevropských dějin, velký člověk a velký státník, tak jak ho prezentuje převážná část českých historiků, anebo negativní aktér, na jehož omyly, machiavelismus a nelítostný cynismus vážně

² Jedinou rozsáhlou syntézou o haličských Čechách zůstává dvousvazková populárně-naučná práce Ludvíka FEIGLA *Sto let českého života ve Lvově, I–II, Lvov 1924–1925*. Edici dokumentů spolku Česká beseda ve Lvově pak vydal Evžen TOPINKA v publikaci *Archiv spolku Česká beseda ve Lvově (1867–1936). K 140. výročí založení spolku Česká beseda ve Lvově, Lvov 2007*.

doplácel maďarský národ a další středoevropské národy (Němci, Slováci, Poláci a dokonce i sami Češi)? Otázku, zda byl Beneš negativní či pozitivní postava, považoval autor za důležité nahlížet ze tří hledisek – 1. z národního hlediska, 2. z hlediska čechoslovakismu, 3. ze středoevropského hlediska.

Z **maďarského národního hlediska** kvůli Benešově roli, kterou hrál v likvidaci historických Uher, ve vytyčení trianonských hranic, ve způsobu zacházení s maďarskou menšinou, která se dostala do Československa, v politice vůči maďarské menšině po druhé světové válce autor Benešovu činnost hodnotí jako jednoznačně negativní. Konstatuje, že kdyby existoval seznam úspěšných protimaďarských politiků, Beneš by figuroval na předním místě. Z **německého národního hlediska** (Němci v této souvislosti autor rozumí německou menšinu v Československu), v první řadě kvůli vysídlení tří milionů Němců, Benešovu činnost rovněž hodnotí negativně. Stejně tak negativně hodnotí Benešovu činnost z **rusínského národního hlediska** – Beneš slíbil autonomii Podkarpatské Rusi a slib nesplnil. Z **českého národního hlediska** byl Beneš vedle Masaryka zakladatelem samostatného státu, tudíž jednoznačně pozitivní postava.

V druhém zkoumaném hledisku, v otázce čechoslovakismu, považuje Gulyás Beneše za klíčovou postavu. Jako největší problém vidí, že československý národ neexistoval, což se velmi rychle ukázalo. Beneš kvůli fikci neexistujícího československého národa se nepřetržitě stavěl proti slovenským národním snahám. To podle autora jednoznačně znamená, že ze **slovenského národního hlediska** je třeba Benešovu činnost považovat za negativní.

Hodnocení Benešovy role ze **středoevropského hlediska** – Beneš podle autora učinil tři vážné chyby. První chyba byla na pařížské mírové konferenci, když pro Československo vybojoval takové hranice, které způsobily, že se v Československu ocitly početné menšiny. Československá republika se deklarovala jako národní stát československého národa, ale ve skutečnosti to byl mnohonárodnostní státní útvar. Druhou vážnou chybou podle Gulyásova mínění bylo to, že Beneš a jeho političtí souputníci v době mezi dvěma světovými válkami nebyli schopni řešit etnické problémy mnohonárodnostního státu. Československý stát byl rakousko-uherská monarchie v malém, a tak jako v monarchii Němci a Maďaři utlačovali ostatní národy, tak Češi utlačovali v republice ostatní menšiny. Tak jako před rokem 1918 nedala maďarská politická elita Slovákům autonomii, stejně tak jim ji nedal ani Beneš. Beneš jako vedoucí představitel československého státu nebral v potaz ono stanovisko mladého Beneše (tak jak je publikoval ve své doktorské práci v roce 1908), že „není možno vybudovat stát navzdory vůli jedné třetiny jeho obyvatelstva“. Beneš neuměl vyřešit slovenskou otázku, nedokázal si zajistit loajalitu Němců, Maďarů a Poláků vůči československému státu. Autor konstatuje, že s jistým zjednodušením je možno říci, že Beneš v rámci mnohonárodnostního hlediska spáchal stejné chyby jako rakouská a maďarská politická elita v rámci monarchie. Třetí vážnou chybu podle Gulyáse spáchal Beneš po roce 1945, když se z mnohonárodnostního československého státu vysídlením Němců a Maďarů pokusil vytvořit čistě národní stát. Autor tvrdí, že pro vysídlení tří milionů Němců nebylo možno poskytnout racionální vysvětlení ani v tom případě, když sudetští Němci v roce 1938 si pozvali na pomoc Hitlera. Navíc Beneš k prosazení svých vysídlovacích plánů využil pomoc Stalina. Kvůli těmto třem chybám Gulyás soudí, že i ze středoevropského hlediska je třeba Beneše hodnotit negativně.

Závěrem si Gulyás připouští představu (třebaže uznává její nesmyslnost), co by bylo, kdyby tento talentovaný, pilný, pracovitý politik vystupoval zdrženlivěji za zájmy československého státu, spokojil se s etnicky spravedlivějšími hranicemi, v rámci československého státu uspokojil Slováky a další menšiny a v roce 1945 nenastoupil cestu etnických čistek. Je přesvědčen, že pak by Beneš přispěl ke zrození mírovější, méně konfliktní a šťastnější střední Evropy. Ale nestalo se, a kvůli tomu Gulyás nepovažuje Beneše za pozitivní postavu středoevropských dějin.

Magda Ádám v úvodu své práce soudí, že Beneš patří mezi velmi kontroverzní politiky moderních dějin. O jeho činnosti a osobě jsou dodnes spory, na jedné straně jsou jeho osobnost a jeho činnost idealizovány, na druhé straně je hodnocen velmi negativně mimo jiné také jako politik, který svou činností připravoval cestu komunismu do střední Evropy. Autorka si stanovila jako cíl: ani adoraci, ani odsouzení, ale střízlivou analýzu. Když popisuje období Benešovy první emigrace, konstatuje: světová válka a konec rakousko-uherské monarchie byly bezpochyby nezbytné k Benešově jedinečné kariéře, ale nikoli dostačující. K takové kariéře bylo třeba především talentu, což se projevilo i v tom, jak změněné poměry dokázal obrátit ve prospěch svého národa a své osobní kariéry. Tvrdí ale, že Benešova role v rozpadu monarchie byla přeceňována v mnoha ohledech. Odpůrci ho činili odpovědným za její zničení a za balkanizaci tohoto prostoru, jeho přátelé mu připisovali veškeré zásluhy za vytvoření nezávislého československého státu. To podle ní odpovídá skutečnosti jen částečně. Je sice nepopíratelné, že Beneš měl vliv na vývoj událostí, ale vůči velmocím byl většinou i on bezmocný. Úspěšný byl tehdy, když existovala názorová shoda s velmocemi. V jejich rozhodování o monarchii hrály rozhodující úlohu pouze jejich mocenské a strategické zájmy.

Zaměřujíc se na Benešovo vystupování na pařížské mírové konferenci, autorka tvrdí, že vzdělaný a schopný Beneš mistrnými taktickými prostředky uměl přesvědčit vítězné mocnosti, že má na mysli zájmy celého prostoru. Byl tak schopen zájmy země i v očích druhých ztotožnit s požadavky připravujícího se míru. Využil příznivé mezinárodní situace a získal mnohem víc, než by odpovídalo principu národního sebeurčení, bez ohledu na vůli jiných národů a na zájmy střední Evropy. Vítězné mocnosti přesvědčil, že Československo bude zárukou stability tohoto prostoru, že bude východním Švýcarskem, hrází proti německé a maďarské agresí a pevnou baštou boje proti bolševismu. Kromě toho Beneš při vybojování hranic stavěl partnery před hotovou věc, věděl, že spojenci vojensky nevystoupí proti fait accompli, které nebylo příliš vzdáleno od jejich vlastních představ. Beneš tak nejenže vybudoval pro stát maximálně výhodné hranice, soudí Magda Ádám, nýbrž jeho obratná diplomatická činnost přispěla k tomu, že pokusy směřující k revidování míru ztroskotaly. Tvrdí, že Benešovi mnohokrát zabránil nahlédnout skutečnou situaci jeho nacionalismus a jako příklady uvádí nepřátelský poměr k Maďarsku, iniciování vzniku Malé dohody s protimaďarským ostřím, konstatování, že Češi a Slováci jsou jeden národ a že Československo je národní stát. Smlouvu o obraně menšin sice okamžitě přijal, protestoval ale proti doložce týkající se mezinárodní kontroly smlouvy. Postavení menšin považoval za vnitřní československou záležitost.

Pokud se týče Benešova zápasu proti mírové revizi, Ádám uvádí, že československý ministr zahraničí se nedokázal smířit s dokumenty, které uznávaly možnost mírové revize, neuznal Millerandův dopis jako součást maďarské mírové smlouvy. Slovně Beneš v souvislosti s maďarskými hranicemi nevyklučoval možnost jisté ko-

rekce, vázal ji však na demokratizaci Maďarska, respektive na vytvoření dobrých vztahů mezi oběma zeměmi. Avšak při znalosti Benešovy politiky je těžko představitelné, že to myslel vážně, je Ádám přesvědčena. Benešova averze vůči Maďarsku mohla podle ní mít i ideologické důvody: negativně hodnotil společenské uspořádání Maďarska, které podle něj spočívalo na polofeudálních základech. Benešova diplomacie vymalovala o Maďarsku co možná nejnegativnější obraz. Ale navzdory šíření zveličených fakt se mu nepodařilo přesvědčit svět, že Maďarsko může ohrožovat mír v tomto prostoru, tvrdí autorka.

Značnou pozornost věnuje Magda Ádám otázkám spojeným s fenoménem Mnichova. Beneš ani po podepsání dohody, ani později nepřiznal, konstatuje Ádám, že za ni nese odpovědnost. Až do konce života byl přesvědčen, že se rozhodl dobře a neviděl, že za tragédii, která nastala, je odpovědný i on. Nikoli za přijetí mnichovského diktátu, nýbrž za tu svou politiku, která k Mnichovu vedla – vynucení si hranic vytvořených na základě velmi odlišných principů než etnických, nevěnování pozornosti právům slíbeným Slovensku a Podkarpatské Rusi, nedodržování menšinových smluv. Ádám tvrdí, že Mnichov byl důsledkem Benešovy dvacet let trvající československé vnitřní a zahraniční politiky. Menšinovými právy se začal zabývat až tehdy, když už bylo pozdě, kdy ústupky menšinám už neposilovaly stát, ale snahy menšin po odtržení stát rozbíjely, čehož se Beneš vždy bál. Ádám soudí: s požadavky na sebeurčení byl problém v tom, že v daném mezinárodním poměru sil nebyly poměry příznivé světovému míru, nýbrž Německu, které se připravovalo na válku. Spravedlivou povahu jeho požadavků však nelze zpochybnit. Tento fakt dlouho napomáhal Hitlerovým zahraničně politickým snahám a ztěžoval praktickou a morální pozici západních mocností. Autorka je přesvědčena, že dvacet let po první světové válce bylo velmi těžké vést anglický a francouzský lid opět do války, aby bylo zmařeno uplatňování principů sebeurčení ve středovýchodní Evropě. Konstatuje, že vedle appeasementu britské a francouzské vlády a obav z války hrál svou roli fakt, že německé, maďarské a polské požadavky spočívaly na principech sebeurčení, tj. na idejích, pro které Evropa po první světové válce tak horovala. Podle Magdy Ádám je nepravdivé Benešovo tvrzení, že menšinovou otázku v Československu v podstatě demokratickým způsobem vyřešil. Spíše jde podle ní o to, že Beneš od počátku vycházel z falešné premisy, že Němci a Maďaři, kteří by dostali územní samosprávu, by se místo začlenění zabývali myšlenkou odtržení. Autorka uvádí, že právě naopak demokratické řešení národnostní otázky by mohlo zabránit tomu, čeho se Beneš tak obával. Konstatuje, že Beneš ve své činnosti spojené se vznikem Československa byl úspěšný, protože ho podporovaly západní mocnosti. V úsilí směřujícím na obranu státu, vytvořeného s jejich pomocí, už úspěšný být nemohl, protože jeho bývalí podporovatelé se postavili proti jeho snahám.

Hodnotit Benešovu politickou činnost během druhé světové války, autorka soudí, že z československých vůdců v emigraci jediný Beneš měl představu o budoucnosti Československa. To se vztahovalo i na hranice a menšiny. Rozdrobenou Evropu si nyní přál sjednotit, za základ nové střední Evropy považoval federaci s Polskem. Ádám uvádí, že kvůli Kremlu Beneš tyto svoje představy opustil, zřekl se toho, aby malé státy spolu vybudovaly užší spolupráci, a snadno se kvůli Sovětům svých konfедераčních představ vzdal. Tím podle ní napomohl realizaci Stalinových expanzivních plánů. Ádám si klade otázku, proč se Beneš vydal po cestě, která vedla nejen k tragédii Československa, ale i k jeho tragédii osobní. Hned si na ni i odpovídá – Be-

nešovo rozhodnutí bylo organickou částí strategie, kterou vedl od rozpadu Československa. Bezpečnost země chtěl založit na více pilířích. Benešova tragedie spočívala podle autorky v tom, že důvěřoval Stalinovi a s přesvědčením přijal jeho tvrzení, že po skončení války Sovětský svaz nastoupí cestu demokratizace. Je pochopitelné, že Beneš ve své zahraniční politice po druhé světové válce počítal s významnou rolí Sovětského svazu, naopak je nevysvětlitelné, konstatuje autorka, proč v této otázce zašel až tak daleko, odkud nebylo cesty zpátky.

Práce Magdy Ádám nepominula ani problém tzv. prezidentských dekretů a otázku vyhnání Němců a Maďarů. Uvádí, že Beneš byl jediný významný státník, který se z emigrace už dvakrát vrátil domů na straně velkých vítězů světové války. Byl jediný, který si uchoval svou předchozí funkci a všechny svoje síly obrátil na vytvoření podmínek nutných k uskutečnění svých představ. Zatímco po návratu z první emigrace Beneš usiloval o včlenění území s cizím obyvatelstvem do národního státu, nyní si přál při udržení území se tohoto obyvatelstva zbavit. Prezidentské dekrety vztahující se k vysídlení Němců a Maďarů považuje Magda Ádám za největší ohavný čin Benešovy politické dráhy. První světová válka pomohla Benešovi zlikvidovat mnohonárodnostní rakousko-uherskou říši, druhá pak vícenárodnostní Československo.

Magda Ádám konstatuje: nezávisle na tom, jakým způsobem hodnotíme rozpad monarchie, tehdejší činnost Beneše, kterou vedl za práva národů, byla pozitivní. I když osobně je přesvědčena, že zájmům jeho národa a celého středoevropského společenství by lépe zajistilo, kdyby tehdy usiloval o autonomii nebo federaci. Jeho úsilí směřující k likvidaci mnohonárodnostního Československa naopak bezpochyby patří k nejtemnějším stránkám jeho politické dráhy. Beneše přijímajícího všeobecné demokratické principy nijak neznepokojovalo, že v zájmu vytvoření národního státu se uchýlil k nacistickým způsobům, soudí autorka.

Závěrem své práce se Magda Ádám vyjadřuje k Benešovu „boji s větrnými mlýny při obraně demokracie“ a soudí, že Beneš, považovaný za velmistra diplomacie, nečinně přihlížel k řadě událostí ohrožujících demokratické Československo. Stal se z něj váhavý, rozhodnutí neschopný politik. V únoru 1948 se obával, že když nepřijme demisi ministrů, může vypuknout občanská válka a dokonce nelze vyloučit ani sovětský zásah. Ádám je přesvědčena, že – i když správně usoudil, že Stalinovi se právě tak není možno postavit na odpor jako v roce 1938 Hitlerovi – přesto se objevuje otázka, proč po únorovém puči neabdikoval, čímž vlastně všechny události zlegalizoval.

Jakkoli je možno s názory maďarských historiků na osobnost Edvarda Beneše nesouhlasit či je přímo odmítat, domnívám se, že přesto stojí za to se s nimi seznámit.

Eva Irmanová

John Doyle Klier patřil mezi nejuznávanější znalce moderních dějin Židů ve východní Evropě, zvláště v carském Rusku.¹ Historik, narozený roku 1944 v městečku Bellefonte v Pensylvánii a působící dlouhodobě na University College of London, zemřel předčasně 23. září 2007 při práci na zde recenzované knize. Dle slov redaktorů stihl rukopis dokončit a ještě se mohl vyjádřit k posudkům, takže jím navrhané úpravy byly zohledněny při přípravě vydání. Nicméně v knize jsou citovány i práce publikované po roce 2007, takže není zřejmé, jak daleké zásahy a úpravy redaktorů ve skutečnosti byly.

Časové vymezení práce je na první pohled dosti úzké, jedná se o pouhé dva roky 1881 a 1882. V rusko-židovských dějinách se však jednalo o klíčová léta, navíc Klier se neomezuje jen na vývoj v Rusku a protižidovské pogromy kontextualizuje s dobovými antisemitskými tendencemi v ostatní Evropě. Kniha je koncipována od počátku do konce jako syntéza všech dosavadních pohledů, případně jejich revize. Klier víc než kdokoli před ním provedl extenzivní archivní výzkum ve východoevropských archivech. Neomezil se na standardní edice pramenů, ale jako první se při studiu pogromů vydal do Státního archivu ruské federace (GARF) a do dalších moskevských a petěrburských archivů, do Vilniusu, Minsku, a především do Státního ukrajinského archivu v Kyjevě (zde vytěžil např. fondy městské a guberniální četnické správy, kanceláře kyjevských a charkovských generálních gubernátorů). Vedle toho pracoval v archivech v Londýně, New Yorku, Paříži, Jeruzalémě. Právě v širším záběru archivních pramenů je hlavní rozdíl oproti dosavadním publikacím, které vycházely především z publikovaných pramenů.²

V předmluvě Klier definuje objekt svého bádání a vyslovuje několik tezí, které v průběhu knihy dokazuje. Nezpochybňuje význam let 1881–1882 v židovských dějinách a souhlasí s tím, že jejich výsledkem byl vznik moderní židovské politiky. Současně pogromy chápe i jako projev krize ruského impéria, neboť schopnost carských úřadů udržet klid, zákon a pořádek byla zpochybněna a násilí proti Židům ohrožovalo státní moc v strategickém regionu (s. xiii). Pogromy zpochybnily sto let trvající sociální inženýrství zaměřené na vyřešení tzv. židovské otázky: pro kritiky dosavadní politiky byly důkazem, že záměr integrovat Židy do ruské imperiální společnosti selhal.

Hlavní cíle knihy Klier stanovil následovně: vysvětlení příčin pogromů (když stará konspirační teorie již byla provždy odmítnuta) a integrování historie ruských

¹ Z autorovy rozsáhlé bibliografie jmenujme především monografie: *Russia Gathers Her Jews. The Origins of the „Jewish Question“ in Russia, 1772–1825*, DeKalb, Illinois 1986; *Imperial Russia's Jewish Question, 1855–1881*, Cambridge 1995.

² Michael I. ARONSON, *Troubled Waters The Origins of the 1881 Anti-Jewish Pogroms in Russia*, Pittsburgh 1990; Steven M. BERK, *Year of Crisis, Year of Hope. Russian Jewry and the Pogrom of 1881–1882*, Westport–London 1985; Jonathan FRANKEL, *Prophecy and Politics. Socialism, Nationalism, and the Russian Jews, 1862–1917*, Cambridge 1981; Heinz-Dietrich LÖWE, *The Tsars and the Jews: Reform, Reaction and Antisemitism in Imperial Russia, 1772–1917*, Langhorne 1993; Hans ROGGER, *Jewish Policies and Right-Wings Politics in Imperial Russia*, Berkeley 1986.

pogromů do obecného studia etnických a národnostních konfliktů a kolektivního násilí. Záměrem tedy bylo propojit dvě roviny: mikro-historickou, podávající přesný obraz různých incidentů, z nichž se skládaly pogromy let 1881–1882 (sleduje tím výzvu Heinze-Dietricha Löweho po „detailních studiích jednotlivých pogromů na různých místech v různém čase“³), a makro-historickou. Až bude tohoto dosaženo, následuje cíl číslo dvě, na makro-úrovni použít současnou literaturu o etnických konfliktech a kolektivním násilí pro získání hlubšího vhledu do fenoménu pogromů. Oba záměry se podařily. Klier vypráví příběh, nezůstává však u pouhých popisů, ale analyzuje, komparuje a polemizuje, a to jak s pohledem na samotné pogromy a jejich příčiny, tak s obecnějšími teoriemi o významu let 1881–1882 pro rusko-židovské dějiny. Zde se jedná především o polemiku s Jonathanem Frankelem a jeho knihou *Prophecy and Politics*. Hlavním východiskem a také závěrem Klierových úvah je názor, že postavení Židů v Rusku by se změnilo i bez krize let 1881–1882. Pogromy pouze urychlily debatu, která již probíhala, a nová politika ruského státu i židovských aktivistů se vyvíjela v atmosféře nouze a krize (s. xvi).

První část knihy kombinuje popisný, chronologický výklad pogromů a teoreticko-faktografický rozbor toho, co vlastně byl pogrom. Klier tvrdí (a není sám), že v letech 1881–1882 Rusko zasáhly první „moderní“ pogromy. Dřívější události v Oděse (léta 1821, 1859, 1871) mohou být pokládány za „proto-pogromy“, teprve nyní se jednalo o masový jev. Klier vyjmenovává různé faktory, které odlišovaly nové pogromy od starých protižidovských násilností a navíc, což je patrně nejdůležitější, ustálily představu o protižidovských pogromech ve veřejném mínění, vytvořily precedent a model pro budoucí nepokoje.

Klier většinou zjištění podporuje starší teze Michaela Aronsona, Hanse Roggera, Heinze-Dietricha Löweho (viz pozn. 2). Definiuje carské Rusko jako „špatně organizovaný policejní stát“ (s. 19), s poddimenzovanými policejními silami, které nebyly schopné zabezpečit veřejný pořádek, pokud nastala krizová situace podobná pogromům v letech 1881–1882. Když úřady chtěly, dokázaly násilností předcházet (v roce 1881 případ Oděsy), ale pokud k nim již došlo, měly velký problém je zvládnout. Rozbor jednotlivých vln pogromů nepřináší nic zásadně nového. Samotné dělení na vlny vychází z Aronsona a Klier opakuje známá fakta: pogromy představovaly městský fenomén, šířily se hodně po železnici, v čemž hráli aktivní roli železniční dělníci. Ústředním znakem pogromů na venkově byla devastace hostinců. Vidíme pokus nově definovat složení pogromistů. Zatímco Aronson a Löwe zdůrazňovali roli migrujících dělníků-rolníků, Klier konstatuje, že „většina pogromistů byla z Pásma osídlení, a většina byli pravděpodobně místní lidé“ (s. 51). Důkazy k tomu však zatím nejsou zcela přesvědčivé. Na základě nového pramene (materiály tajné policie uložené ve fondu 102 v GARF) Klier toto dokazuje na příkladu Jelizavetgradu. Opomíjí ale další prameny, které pro jiné lokality dokazují stěžejní roli migrujících dělníků. V tomto ohledu je třeba přiznat, že cituje ty prameny a literaturu, která se hodí pro potvrzení jeho tezí. Když se snaží vyvrátit, že vůdčí složkou mezi pogromisty byli chudí, nezaměstnaní námezdní dělníci putující z gubernie do gubernie, nebere v potaz prame-

³ Heinz-Dietrich LÖWE, *Pogroms in Russia: Explanations, Comparisons, Suggestions*, *Jewish Social Studies* 11, 1 (2004), s. 23.

ny, v kterých právě tato skupina byla identifikována jako velmi aktivní složka.⁴ Rovněž u železničních dělníků, jejichž účast na pogromech byla prokázána, nelze s jistotou tvrdit, že byli místní, neboť se přesouvali z místa na místo a prováděli pogromy ve stanicích a městech podél tratí (nejznámější případ v Žmerince v podolské gubernii, dále třeba v Alexandrovsku v jekatěrinoslavské gubernii).⁵

S Aronsonem, Roggerem a Löwem vede Klier další polemiku a sice o sociálně-ekonomických příčinách pogromů. Interpretovat pogromy jako projev napětí vyvolaný ekonomickou transformací ruské říše se mu zdá příliš jednoduché: „Koncept „ekonomické krize“ je slabým indikátorem protižidovského násilí.“ (s. 64) Podle Kliera se žádný historik nepokusil tvrdit, že pogromy v Kišiněvě a Gomelu v roce 1903 měly hospodářské příčiny. To ale neznamená, že takové příčiny neexistovaly. Obě města nesla mnoho znaků typických pro města Pásma osídlení, v kterých došlo k pogromu v roce 1881. Kišiněv byl městem s pestrým národnostním složením, kam přicházeli za prací migranti z venkova. Průmysl v Gomelu také stahoval rolnickou pracovní sílu z okolí. Fenomén interetnického násilí je do té míry složitý, že ho většinou nelze vysvětlit jednou příčinou, v komplexu příčin nicméně některé bývají podstatnější. Rovněž se domnívám, že nutné je další studium pogromů z počátku 20. století.

Druhá část knihy se zabývá státním postojem k pogromům, hodnotí reakci úřadů a ruské společnosti. Třetí část je pojata z perspektivy židovské: reakce různých segmentů židovské populace, zejména v podobě emigrace. Snaží se o vyrovnanější pohled na činnost aktivistů z řad „sekulární židovské elity“, formované kolem skupiny, kterou nazývá „Ginzburgův kroužek“.⁶ Klier strhává více pozornosti na postoj ruských úřadů k různým židovským aktivitám a všímá si rozdílných postojů států; reviduje tím obvyklý závěr, že stát oponoval všem židovským aktivitám.

V rozsáhlém, téměř třicetistránkovém, epilogu Klier zevrubně analyzuje původ a vývoj „legend o pogromech“. Sleduje vývoj prvotního „paradigmatu pogromu“, které platilo od konce 19. století až do 60.–70. let 20. století. „Konspirační teorie“, na které paradigma vyrostlo, byla do značné míry židovským konstruktem. Židé vnímali pomalou reakci úřadů na pogromy na jaře 1881 a vysvětlili si ji jako a) souhlas s násilím, b) podíl na pogromech. Současně přímí pozorovatelé pogromů vytvořili jejich univerzální obraz: přichází bez varování, simultánně se vyskytují v prostoru i čase, trvají tři dny.

V epilogu Klier konstatuje: „Zjištěním této studie je, že ruští úředníci si nepřáli, nepodporovali, ani netolerovali pogromy. V letech 1881 a 1882 úřady podnikaly rozsáhlá opatření k předejití a zabránění pogromům, potlačovaly je, pokud k nim došlo, a trestaly pachatele.“ (s. 384) Nejedná se ovšem o nové zjištění, ale o zopako-

⁴ Grigorij Jakovlevič KRASNYJ-ADMONI (ed.), *Materialy dlja istorii antijevrejskich pogromov v Rossii*, Vol. 2., Vosmidesjatyje gody (15 aprělja 1881 – 29 fevralja 1882 g.), Petrograd–Moskva 1928, s. 532–540.

⁵ G. J. KRASNYJ-ADMONI (ed.), *Materialy dlja istorii*, s. 93 (zpráva oděského generálního gubernátora knížete Dondukova-Korsakova o pogromu v Alexandrovsku), s. 292–295 (zpráva mimořádného carského vyšetřovatele hraběte Pavla Kutajsova o pogromu v Žmerince).

⁶ Podobný pestřejší pohled přinesl již Benjamin Nathans, nově se aktivitami „Ginzburgovy skupiny“ zabýval také Brian Horowitz. Srov. Benjamin NATHANS, *Beyond the Pale. The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*, Berkeley 2002; Brian HOROWITZ, *Jewish Philanthropy and Enlightenment in Late-Tsarist Russia*, Seattle–London 2009.

vání a potvrzení toho, co bylo napsáno během posledních dvaceti let. Jednotlivá zjištění z dosud nestudovaných pramenů naznačují možné dílčí korekce v dosavadních představách, těžko však soudit, jak dalece se může pohled na pogromy změnit.

Klier tedy znovu, byť v úvodu ji označuje za provždy překonanou, vyvrací konspirační teorii. Většina argumentů proti ní není nová a zazněla ve starší literatuře. Objevnější je vysvětlení vzniku mýtu o pogromech, především jeho šíření západním tiskem, zejména londýnským (*The Times*, *Jewish Chronicle*, *Jewish World*).

Co je v knize opravdu nové? Bezpochyby zasazení do mezinárodního kontextu, Klier více než kdokoli před ním zkoumá pogromy v kontextu židovské emigrace do USA a Palestiny. Velmi přínosná je důkladná typologie ruského židovského tisku (*Rassvet* palestinofilský, *Nedelnaja chronika Voschoda* vystupující proti emigraci z Ruska, *Russkij jevrej* mezi oběma krajními póly), rozbor díla Lea Pinskera *Auto-Emancipace* a židovských memorand adresovaných vládním komisím. Novátorská je kapitola *The Pogroms as humanitarian crisis* (s. 365–383) zkoumající například postoje Alliance Israélite Universelle, pomoc uprchlíkům v haličských Brodech, činnost dalších pomocných výborů v USA a Anglii (Mansion House Committee) a aktivity jednotlivců, třeba filantropa barona Maurice Hirsche. Nutno podotknout, že mezinárodní ohlas ruských pogromů začal být v posledních letech více studován a výsledky jsou velmi zajímavé.⁷

Poslední kniha Johna Klier je skutečně vynikající. Záměr „přijít s něčím novým“ sice vyšel jen částečně, přesto výsledek je v mnoha směrech imponující. Klier za sebou zanechal dílo, k němuž se budou vracet badatelé rusko-židovských dějin i odborníci na interetnické konflikty, a které je bude nutit znovu a znovu přemýšlet.

Zbyněk Vydra

⁷ Sam JOHNSON, *Pogroms, Peasants, Jews: Britain and Eastern Europe's 'Jewish Question', 1867–1925*, London 2011; Sonja WEINBERG, *Pogroms and Riots. German Press responses to anti-Jewish violence in Germany and Russia (1881–1882)*, Frankfurt am Main 2010.

Jiří FRIEDL (ed.), *Státní politika vůči polské menšině na Těšínsku v letech 1945–1949. Výběrová edice dokumentů* (Bibliotheca Tessinensis V, Series Bohemica 3), Historický ústav AV ČR – Kongres Poláků v České republice, Dokumentační centrum, Praha–Český Těšín 2011, 623 s. ISBN 978-80-7286-194-1/ 978-80-87381-08-3.

Menšinová politika patří k najkomplikovanejším aspektom spoločenského života v štáte, ktorý je svojou národnostnou štruktúrou donútený k jej tvorbe a uplatňovaniu. Vždy sa dotýka minoritnej aj majoritnej zložky obyvateľstva a podpisuje sa pod vývojovú dynamiku regiónov, kde je menšina kompaktno usídlená. Československá situácia v druhej polovici 40. rokov minulého storočia, v čase povojnovej štátoprávnej, vnútro politickej i hospodárskej obnovy, ponúkala komplikovaný obraz. Košický vládny program definoval tzv. III. republiku ako národný štát Čechov a Slovákov, menšiny v jeho reštituovaných hraniciach (ich predmníchovský priebeh považovala československá politická reprezentácia za maximum „noli me tangere“, porov. č. 4–5, 71, 83) neboli vítané. Niekdajších československých občanov nemeckej národnosti čakalo vysídlenie,¹ obyvateľstvo maďarskej a rusínskej (ukrajinskej) národnosti deportácia, vnútorná migrácia,² resp. opcia.³ V špecifických podmienkach sa za týchto okolností nachádzalo poľské etnikum: Praha mala mať záujem na čo najbližších vzťahoch s Varšavou ako so spojencom v protihitlerovskej koalícii⁴ a partnerom v rámci „slovanskej“ zahraničnej politiky pod egidou Sovietskeho zväzu. Účasť II Rzeczypospolitej na okýptovaní Československa a skúsenosť obyvateľstva odstúpeného Těšínska s praktikami tzv. sanačného režimu však vytvorili významnú psychologickú záťaž, ktorá sa musela prejavovať v novej menšinovej politike. Táto zaujímavá problematika sa do dnešných dní dočkala iba čiastkových spracovaní. Edícia z dielne Jiřího Friedla preto aspiruje na komplexné dokumentárne rozvrhnutie československej politiky voči poľskej menšine v kľúčovom regióne.

Čo nám chce predkladaná výberová edícia dokumentov povedať? Približne stoosemdesiat spracovaných dokumentov z obdobia máj 1945 – marec 1949 pochádza zo spisovej produkcie ústredných, regionálnych i miestnych orgánov a grémií zainteresovaných na vývoji na Těšínsku. Okrem sledovania procesuálnych aspektov štátnej politiky voči poľskému obyvateľstvu umožňuje tento výber rozpoznať jej kľúčové, často vzájomne previazané problémy.

Neprekvapí, že ako prvá sa „na scéne“ objavila školská otázka – jej vyhovujúce riešenie je predpokladom zachovania identity a kultúrneho rozvoja; priamo sa dotýka celého spoločenstva, a má preto nemalý emočný náboj. V predmníchovskom

¹ Pre všeobecnú známosť literatúry na tomto mieste upozorníme iba na rozsiahlu edíciu dokumentov *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*, Středokluky 2010 (zatiaľ 4 zv., 4 zv. v príprave).

² Prehľadne: Katalin VADKERTI, *Maďarská otázka v Československu 1945–1948. Trilógia o dejinách maďarskej menšiny. Dekréty prezidenta Beneša a ich dôsledky na deportácie a reslovakizácii*, Bratislava 2002 (s dokumentárnou prílohou).

³ Najnovšie: Michal ŠMIGEL – Štefan KRUŠKO, *Opcia a presídlenie Rusínov do ZSSR 1945–1947*, Bratislava 2011.

⁴ Všetky uverejnené dokumenty pochádzajú z obdobia po československom uznaní varšavskej „dočasnej vlády národnej jednoty“ za predstaviteľa poľského štátu.

Československu disponovala poľská menšina rozvinutým školstvom pod egidou Macierzi Szkolnej. Spolok sa ako nositeľ radikálnej národnej orientácie zdiskreditoval v pomníchovskom období a na strane československých orgánov existovala obava, že v čase, keď otázka štátoprávnej príslušnosti Těšínska nebola definitívne uzavretá, by jeho obnova prospela iredente. Pritom už v máji 1945 priznal podpredseda vlády Klement Gottwald (Komunistická strana Československa, KSČ) „lojální[m] Polák[ům]“ nárok na poľské školy, ktorých otvorenie malo predstavovať „otázk[ou] ryze technick[ou]“ (č. 1, tiež č. 7). Tento problém súvisel s obnovou poľského spolkového života na Těšínsku (vrátane reštitúcie sekvestrovaného majetku), resp. s rizikom obnovy poľských politických strán⁵ (č. 27). Zainteresované rezorty postupovali pod tlakom predovšetkým Československej strany národno-socialistickej (ČSNS) vo veci pomaly a so zjavnou nevôľou, v atmosfére volajúcej po štátnobezpečnostných previerkach menšinového pedagogického zboru a obmedzení školskej dochádzky do Poľska na platforme malého pohraničného styku (č. 13–15, 17–18, 24–25, 30, 33, 42–43, 46, 53, 93, 142). Normalizácia vytrvalo narážala na odpor „zdola“ (porov. č. 64, 67, 70, 72, 77–78). So školskou otázkou priamo súvisel problém uplatnenia menšinového jazyka, kde sa vláda (s výnimkou predstaviteľov ČSNS) prikláňala k liberálnemu prvorepublikovému postupu (č. 94). Až po podpise spojeneckej zmluvy 10. marca 1947 sa vytvoril priestor pre obnovu spolkového života na platforme vypracovanej a vytrvalo presadzovanej vplyvom KSČ: jeden všeobecno-kultúrny spolok a jeden spolok mládeže, bez continuity s pôvodnými spolkami (č. 103–104, 107, 120). Vývoju na tomto poli, neskôr obohatenom o problematiku družstevníctva, venuje edícia patričnú pozornosť (č. 122, 125, 137, 148–152, 155, 165, 171–174). Stojí za pozornosť, že v nových spolkoch získala poľská menšina reprezentáciu, ktorej dosah občas presahoval jej funkčnú pôsobnosť. To len posilňovalo obavy, aby sa vo vedení spolkov neocitli radikálne osobnosti (č. 162, 164, 167).

Zásadným momentom vo vzťahu medzi majoritou a minoritou bola skúsenosť Těšínska pod poľskou suverenitou (napr. č. 49). Reštitúciu československej príslušnosti kraja vnímala tamojšia česká verejnosť (migrácia slovenskej pracovnej sily patrí k povojnovým fenoménom, porov. č. 83) ako nápravu historickej krivdy, s nárokom na odčinenie (porov. č. 6) až revanš. S pomníchovskými demografickými pohybmi súviselo rozdelenie poľského etnika na dve skupiny: československých štátnych občanov a poľských štátnych príslušníkov, usídlených na Těšínsku po jeho odstúpení. Politická reprezentácia III. republiky na ústrednej i miestnej úrovni uznávala nárok – ba z ohľadu na dynamiku hospodárskej obnovy ČSR mala často záujem – na plno-právnych životných podmienkach prvej skupiny (v tom predmníchovských žiadateľov o udelenie československého štátneho občianstva, porov. č. 8). Precedens s menšinami, ktorých príslušníci boli pozbavení československého štátneho občianstva a prinútení republiku opustiť, na Těšínsku prirodzene rezonoval a objavili sa volania po odsune tzv. okupantov – v decembri 1945 šlo údajne o približne 5300 osôb (č. 10–11, 16, 18, 21, 33, 57),⁶ ktoré v optike ministerstva vnútra (MV) tvorili „residuum iredenty řízené přes Katovice“ (č. 25). Ďalším demografickým fenoménom bola po-

⁵ K predmníchovským pomerom na tomto poli pozri: Dan GAWRECKI, *Politické strany polské menšiny*, in: Jiří Malíř – Pavel Marek et al., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. 1. díl. Období 1861–1938, Brno 2005, s. 943–956.

⁶ Podobné úvahy sa objavili už v londýnskom exile. Jan NĚMEČEK, *Od spojenectví k roztržce. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939–1943*, Praha 2003, s. 188.

četná skupina tzv. volkslistárov, tj. osôb často regionálne definovaného (sliezskeho) pôvodu, ktoré optovali za príslušnosť k nemeckému národu.⁷ Stali sa predmetom previerok, no z viacerých strán zaznievali podnety na benevolentnejší postup (aj podľa poľského vzoru) najmä v prípade menej kompromitovaných podskupín III a IV (č. 18, 20, 27, 30, 33, 41) – už v januári 1946 sa objavil odhad, že „bude rehabilitovano najvýše 85 % Volkslistárov“ (č. 35). Proces ale nepostupoval vždy hladko: „Veľká časť Polákov bola MNV [místními národními výbory] doporučena k rehabilitaci a ONV [Okresním národním výborem] v Českém Těšíně zamítnuta následkem špatné a jednostranné relace přes členy NBS [Národní bezpečnostní správy]“ (č. 81).

S napätím okolo československo-poľských hraníc na Těšínsku súvisela prioritá štátnobezpečnostnej problematiky. Prakticky počas celého sledovaného obdobia československá administratíva registrovala propagandistické správy o blížiacej sa revízií statu quo v prospech Poľska, či už vo forme letákov alebo zvestí (č. 3). Jednou z úloh štátnej politiky na Těšínsku bolo preto zamedziť neistote o trvalej príslušnosti regiónu k československému štátu (č. 21, 23). Snáď preto bolo nevyhnutné ešte v júni 1946 konštatovať, že sa vrátilo „jen malé percento vypuzených Čechů“ (č. 62). Obyvateľstvu sa nevyhla ani kríza identity (slovami komunistického funkcionára z januára 1946 „neví tento slezský lid sám, kam vlastne patří“, č. 37). Poznamenajme, že hoci sa intenzita iredentistickej propagandy postupne znižovala, miestni politickí činitelia ju registrovali v samom závere sledovaného obdobia (č. 175).

V československo-poľských vzťahoch po roku 1945 existovala v menšinovej oblasti výrazná asymetria. V ČSR pobývalo približne šesťdesiat tisíc Poliakov. Podľa dobových poľských odhadov nežil na území Rzeczypospolitej ani len polovičný počet Čechov a Slovákov – z toho asi osemdesiatpäťpercentný podiel tvorila slovenská populácia na hornej Orave a severnom Spiši⁸ (české obyvateľstvo sa koncentrovalo v Kladsku, Ratiborsku, Hlubčicku a v Zelove neďaleko Łodže,⁹ porov. napr. č. 117), vystavená neporovnateľne horším životným podmienkam než Poliáci na Těšínsku, ba priam existenčnému tlaku.¹⁰ Tento stav poskytol Prahe možnosť, ako čeliť prehnaným požiadavkám poľskej menšiny či v jej mene vystupujúcej ambasády (č. 10–11)¹¹ a v neskorších jednaniach o doplnkovom protokole k spojeneckej zmluve forsírovať požiadavku reciprocity s dovetkom, že „jsme ve výhodnější posici“ (č. 83, ďalej č. 94 – tu, o.i., vecné konštatovanie ministra Kopeckého: „Je pravda, že nemáme tak inten-

⁷ K tomu najnovšie: Mečislav BORÁK, *Fenomén německé volkslisty*, in: Ivo Pejčoch – Jiří Plachý (eds.), *Okupace, kolaborace, retribuce*, Praha 2010, s. 111–119.

⁸ Napr. Stanisław CIESIELSKI, *Uwagi o zmianach struktury narodowościowej w powojennej Polsce*, in: Wojciech Wrzesiński (red.), *Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej*, t. 6, Wrocław 1997, s. 91.

⁹ K tomu: Piotr PAŁYS, *Skupiska czeskie w Klodzkim, Raciborskiem, Glubczyckiem i Zytawskiem wobec planów zmiany granic państwowych po II wojnie światowej*, Toruń 2009; Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Zelów. Česká exulantská obec v Polsku*, Praha 1992 (2010²); TÁŽ, *Země otců. Z historie a ze vzpomínek k 50. výročí reemigrace potomků českých exulantů*, Praha 1995.

¹⁰ K tomu: Milica MAJERÍKOVÁ, *Postavenie slovenského obyvateľstva na severnom Spiši a hornej Orave po skončení druhej svetovej vojny (1945–1947)*, in: Milica Majeríková (zost.), *Nepokojná hranica. Zborník z medzinárodnej konferencie „Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937–1947“*, Krakov 2010, s. 139–155.

¹¹ K tomu porov.: *Zaolzie w świetle szyfrogramów polskiej placówki dyplomatycznej w Pradze oraz Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (1945–1949)*, Czeski Cieszyn 2007, č. 13, s. 53–54.

sivní zájem na osudu Čechů a Slováků v Polsku, což je ovšem smutným faktem“). Nie je tiež bez významu, že ministerstvo zahraničných vecí (MZV) ani v najmenšom nespochybňovalo legitimitu poľskej suverenity na území, ktoré sa na jeseň 1939 stalo súčasťou Slovenskej republiky, ba krátko po podpise spojeneckej zmluvy v marci 1947 štátny tajomník Clementis konštatoval, „že tam došlo již ke značnému uklidnění“ (č. 97, porov. tiež č. 117). Praha však nerezignovala na uplatňovanie reciprocity (č. 107, 135), keď najmä národno-socialistickí členovia Gottwaldovho kabinetu povýšili toto kritérium na nástroj kritiky KSČ a jej politiky (najmä podpredseda vlády Zenkl a minister školstva a národnej osvety Stránský, porov. č. 136, 142).¹² Ešte v októbri muselo MZV priznať, že v tomto ohľade „poľská strana postupuje značně pomalejším tempem nežli strana československá“ (č. 163, porov. tiež č. 168).

V zvláštnom postavení sa vo vzťahu k poľskej menšine nachádzala KSČ. V konkurencii so zvyšnými stranami Národného frontu musela demonštrovať svoj vlastenecký profil, pritom ale prihliadať k internacionalistickým záväzkom a v súlade s požiadavkami sovietskej zahraničnej politiky nepriťažovať ľudovo-demokratickému režimu v Poľsku v čase, keď jeho vnútropolitické vyhliadky neboli presvedčivé („Má demokratickou vládu bez širokej základny“, č. 37) a počiatočná fáza studenej vojny odkladala definitívne potvrdenie geografického posunu. Navyše, členská základňa KSČ na Těšínsku bola prevažne poľská (rovnako ako jej regionálny orgán, *Głos Ludu*, č. 60), čo sa podpísalo pod komunistickú kritiku českého šovinizmu (č. 37), usilujúceho sa hrať aj „sociálnou kartou“ (č. 49, 51–52, 57 vs. č. 81, 90–91, 117). Výzvy niektorých aktivistov z júla 1946, aby sa KSČ zasadzovala za obnovenie odsunu (č. 68) preto nemali vyhliadky na úspech. Jednako sa však strana usilovala vyhnúť sa riziku priameho spojenia s menšinou (č. 73). Ministerský predseda Gottwald ale neváhal na jeseň 1946 upozorniť na medzinárodno-politické postavenie ČSR: „... nemůžeme se taky hádati se všemi svými sousedy“ (č. 78, tiež č. 94). Ako postupovala normalizácia československo-poľských vzťahov, jeden z cieľov strany, dostala KSČ príležitosť moderovať interný diskurz o národnostnej problematike v národnom štáte (č. 100, 103, 121, 139–140, k diskusii najmä č. 125, 131). Medzi programovými prioritami šlo o problém navyše, ktorý mal ešte v lete 1947 paralizovať činnosť strany v regióne (č. 131)

Významným aktérom bolo MZV. Neprekvapí profesionálna snaha Černinského paláca (kde sa autorita štátneho tajomníka, slovenského komunistu Vlada Clementisa, prinajmenšom rovnala autorite ministra Masaryka) o umiernený postup v záležitostiach menšiny, aby tak republika získala čo najlepšiu vyjednávaciu pozíciu voči Poľsku (porov. č. 56, 72) a vo vzťahu k Sovietskemu zväzu (napr. č. 71, 94, 142), a to aj za cenu pozastavenia transferu tzv. okupantov koncom roka 1945, resp. jeho realizácie na individuálnej báze (č. 19, 25, 28, 45, 57, 62). Hoci protichodné podnety vychádzali najmä z prostredia MV, uznal začiatkom roka 1946 aj tento rezort tvrdý kurz voči poľskej menšiny zo zahraničnopolitických dôvodov za „nežádoucí“ (č. 26) a pristúpil na platformu MZV (č. 40). Dôraz rezortu sa stupňoval počas zdĺhavých rokovaní o spojeneckej zmluve (č. 84–85), o čom svedčí Clementisovo programové vy-

¹² Porov. však jeho ústretové vyjadrenie z čias londýnskeho exilu na adresu Bogusława Kozusznika, těšínskeho delegáta v londýnskej Rade Narodowej: *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně*, sv. 2: 1942, Praha 2011, č. 46, s. 121. Kozusznikov prípad pritom komplikoval československo-poľské vzťahy; J. NĚMEČEK, *Rozpačité spojení*, s. 120, 163–164, 187.

hlásenie zo začiatku marca 1947: „Je úkolem naší zahraniční politiky, aby přesvědčila Sovětský svaz, že jsme jeho nejspolehlivějšími spojenci nejen ve střední, ale v celé Evropě...“ (č. 94). MZV síce trvalo na nevhodnosti náboru poľskej pracovnej sily pre tēšínsky priemysel (č. 106), čo možno považovať za preventívne štátnobezpečnostné opatrenie, no širší zahranično-politický kontext nebolo možné pustiť zo zreteľa.

Možno povedať, že základné kontúry sledovanej politiky sa zrodili ešte v roku 1945. Ďalším vývojom v regióne či za diplomatickým stolom dochádzalo k ich adaptácií meniacim sa podmienkam. Tak napríklad, v priebehu už spomenutých rokovaní o projekte spojeneckej zmluvy vstúpila na scénu emancipácia poľského obyvateľstva na Tēšínsku, vrátane (spočiatku nepriamej) požiadavku na politickú reprezentáciu (č. 69). Vláda sa vytrvalo vyhýbala režimu, ktorý by pripomínal tzv. menšiu (minoritnú) saintgermainsku zmluvu z 10. septembra 1919¹³ (č. 72, 78, 84, 125). Tiež sa vyostrovala vnútropolitická atmosféra a riešenie tēšínskej problematiky sa stalo treťou plochou medzi KSČ a ČSNS (zhoda nastala iba v odmietavom postoji voči vzniku poľskej politickej reprezentácie v ČSR – porov. č. 74, 83–84). Symptomatické v tomto ohľade bolo memorandum česko-tēšínskej odbočky ČSNS blízkej Slezské národní rady (porov. napr. 113) poslaneckému klubu KSČ (!) z 1. apríla 1947 (č. 109), kde po úvodnom konštatovaní: „Náhlé sjednání (!) československo-polské smlouvy o přátelství bylo pro české obyvatelstvo na Tēšínsku překvapením připomínajícím rok 1938 (!)“ nasledovala výzva pozastaviť vydávanie *Głosu Ludu*, kým k tomuto orgánu KSČ nepribudne českojazyčné periodikum. Výzva sa ako celok, pochopiteľne, nestretla s pochopením strany (č. 112, porov. č. 118, 121). V menšej miere ako KSČ a ČSNS (porov. napr. polemiku v školskej oblasti, č. 128, ďalej č. 132, 138) sa v tēšínskej problematike profilovali ostatné strany, no napr. aj sociálni demokrati sa obávali ústretového kurzu voči poľskej menšine (č. 127, 131) – pomníchovské reminiscencie strácali svoj apel iba pomaly (č. 130, 135). Neprekvapí preto, že sa KSČ podarilo zaistiť si počas februárovej krízy 1948 príchylný postoj poľskej verejnosti na Tēšínsku (č. 153), čo sa následne premietlo do postavenia poľských komunistov v strane (č. 156) a ústretového prístupu ku kultúrnym požiadavkám menšiny (č. 159, 161, 166). Objavili sa dokonca obavy, či sa tým netvorí precedens, na ktorý by sa mohla odvolávať maďarská menšina (č. 170).

Predkladaná výberová edícia dokumentov presvedčivo predstavuje problémy kreovania štátnej politiky voči poľskej menšine v podmienkach národného československého štátu v období po jeho štátoprávnej reštitúcii. Editor teda splnil zámer, ktorý stál na počiatku jeho snaženia, a sprístupnil roztrúsený a dosiaľ z väčšej časti nedostatočne využitý pramenný materiál. Dôkazom sústredeného prístupu Jiřího Friedla je aj poznámkový aparát, ktorým sú jednotlivé dokumenty vybavené. Napriek tomu existujú práve tu možnosti na doplnenie, resp. spresnenie situačného kontextu: Pripravilo MZV propagačnú publikáciu v anglickom a ruskom jazyku v súlade s uznesením zo zasadnutia vlády zo 14. septembra 1945 (č. 10)? Dochádzalo k tlaku na vyst'ahovanie českého obyvateľstva z územia pod poľskou správou (tzv. ziem odzyska-

¹³ K tomu pozri napr. Bohumila FERENČUHOVÁ, *Ochrana národnostným menšín v Spoločnosti národov a československá politika (1919–1926)*, in: Zdeněk Beneš – Dušan Kováč – Hans Lemberg (eds.), *Hledání jistoty v bouřlivých časech. Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2006, s. 116–121.

nych), ako to uvádza podpredseda vlády Zdeněk Fierlinger na zasadnutí 26. augusta 1946 (č. 71)? Pozornosť by si zasluhovali demografické údaje, s ktorými sa stretávame v diskusiách (početnosť poľskej menšiny v I. ČSR, resp. českej a slovenskej menšiny v Poľsku v roku 1947, č. 94; nadhodnotená početnosť českého obyvateľstva v obci Zelov, č. 117).¹⁴ Na akú „londýnsk[ou] prípravn[ou] konferenc[i]“ odkazuje Clementis na zasadnutí vlády 3. marca 1947 (č. 94)? Ktorí teoretici tvrdili, že „autochtónní lid Těšínska jsou popoľštění Moravci“ (č. 105)? Konceptia poznámkového aparátu je, prirodzene, výsledkom úvah editora, rovnako návrhy na jej doplnenie sa môžu líšiť od čitateľa k čitateľovi. Doplňme, že názor, ktorý editor prezentuje v č. 83, pozn. 5, ako domnienku, tj. že v prípade „Slovan[a] rázu Hankovského(!)“ ide o narážku na Václava Hanku, je správny – neistotu zrejme zapríčinila chybná ortografia, keď v citáte nemáme do činenia priamo s priezviskom, ale s adjektívom od priezviska odvodeným. Dovoľujeme si doplniť pozn. 1 k č. 99: chýbajúci biogram Mateja Andráša (1921–2012) – prirodzene, v čase vydania publikácie by figuroval ešte v neúplnej podobe.¹⁵

Tieto poznámky nijako nie sú kritickými výhradami. Naopak, recenzent vysoko oceňuje tak tematické zameranie, ako aj spracovanie edície a má za to, že predstavuje prvoradú pomôcku pri štúdiu vývoja československej národnostnej politiky, dejín československo-poľských vzťahov, poľskej menšiny v Československu, resp. v Českej republike a tiež titulného regiónu.

Pavol Jakubec

¹⁴ Početnosť českého obyvateľstva značne klesla už na jeseň 1945, oproti údaju v dokumente repatriovalo najviac 4000 osôb; E. ŠTĚŘÍKOVÁ, *Zelów*, s. 198–206.

¹⁵ *Zomrel diplomat, kultúrny činiteľ a spisovateľ Matej Andráš*, správa Tlačovej agentúry Slovenskej republiky [online] <http://www.teraz.sk/slovensko/zomrel-diplomat-kulturny-cinitel-a-s/466-clanok.html> (dostupné 26. 10. 2012).

Ruská akce pod drobnohledem

Lukáš BABKA – Igor ZOLOTAREV (sostaviteli), *Russkaja akcija pomošči v Čechoslovakii. Istorija, značenije, nasledije*, Praga, Nacional'naja biblioteka Češskoj respubliky – Slavjanskaja biblioteka; Graždanskoje objedinenije „Russkaja tradicija“ 2012, 359 s., ISBN 978-80-7050-609-7 (Národní knihovna ČR, Praha); 978-80-905145-1-5 (Ruská tradice, Praha).

V roce 2011 uplynulo 90 let od začátku tzv. Ruské pomocné akce, československou vládou organizované pomoci emigrantům prchajícím z chaosem zmítaného Ruska, která jim zajistila nejen dočasné útočiště, ale také pozoruhodný rozvoj jejich vzdělání, vědy a kultury. Toto výročí připomněla mezinárodní vědecká konference, jejíž výstupy představuje reprezentativní a po vizuální stránce velmi zdařilá publikace.

Dělí se na šest částí mapujících tyto tematické okruhy: průběh Ruské akce, její politické souvislosti a český vztah k emigraci jako celku, osudy ruských běženců na Slovensku, věda a kultura ruské emigrace, její vydavatelské, knižní a knihovní aktivity, její odkaz a konečně konkrétní osudy jednotlivých emigrantů z řad umělců, politiků a vědců. Publikaci tvoří 39 příspěvků napsaných v ruštině (česky jsou jen stručná resumé), z nichž většina pochází z pera ruských, běloruských a ukrajinských badatelů. Česká a slovenská strana je zastoupena v menší míře.

Čtenář touto knihou získává možnost dozvědět se leccos nejen o nejrůznějších aspektech Ruské pomocné akce, ale také o životě ruské emigrace, o vývoji jejího právního postavení a o jejím politickém životě. Většina příspěvků se věnuje kultuře a fenoménu tzv. Ruského Oxfordu, tedy záležitostem vědy a vzdělání. Jako červená nit se texty vine téma těžkého údělu ruského emigranta, a to jak v rovině existenciální vykořeněnosti, tak hmotné nouze a nezáviděníhodného sociálního postavení.

Jedna ze zásadních otázek, jež si autoři položili, míří na zdroje Ruské pomocné akce samotné, tedy na to, jaké motivy vedly k její realizaci: nakolik šlo o záležitost vysloveně zjištnou (sázka na ruskou vděčnost po zhroucení bolševického režimu) a nakolik o projev humanity, soucitu k lidem prchajícím nejen z politických, ale i existenčních důvodů, či dokonce o projev slovanské vzájemnosti a plod českého rusofilství, jak se v dobových dokumentech a tisku často uvádělo. Soudě dle příspěvků Táni Čebotarevy, Sergeje Magida a Olega Budinského se jednalo o kombinaci všech těchto faktorů s tím, že je třeba vyloučit dodnes někdy opakovanou tezi, podle níž byla Ruská pomocná akce financována z ruského pokladu, tzv. Kolčakova zlata. Dále z textů vyplývá, že hledat jediného konkrétního „otce“ Ruské pomocné akce nemá smysl. Některé osobnosti na ní měly jistě výraznější podíl, ale jako celek ji umožňovala především celková atmosféra panující v české společnosti a dodejme, i geopolitické myšlení tehdejších českých politiků, kteří si evropské uspořádání bez silného spojeneckého Ruska nedokázali představit.

Speciálně politickému životu ruské emigrace se ve svém příspěvku věnoval Václav Veber, který kromě zopakování známých faktů upozornil, že i na tomto poměrně dobře zmapovaném poli existují méně známá témata, zejména činnost emigrantů usilujících o diskreditaci III. internacionály.

Významnou skupinu textů ovšem představují příspěvky zabývající se českým postojem k emigraci, s čímž úzce souvisela problematika vztahu k ruské revoluci

a sovětskému režimu. Sporu mezi důsledně antisovětským Kramářem a Masarykem, který měl přes všechny svoje výhrady pro ruskou revoluci více pochopení, se věnuje příspěvek Radomíra Vlčka, obrazem emigrace a dramatických událostí v Rusku počátku 20. let v katolickém prostředí se pak zabývá příspěvek Anežky Kindlerové. V knize však nalezneme i texty nahlížející česko-ruský vztah v tomto období i z opačné perspektivy. Andrej Rogačevský se zaměřil na zachycení Ruské pomocné akce v literárních dílech ruských spisovatelů. Zatímco u Arkadije Averčenko byla zobrazena v oficiální poloze ostentativní vděčnosti a idealizace, u příslušníků mladší generace, jako například u Michaila Ivannikova, se objevovaly temnější motivy pocitů vlastní ztracenosti a bezvýznamnosti na straně jedné a české lhostejnosti na straně druhé.

Z příspěvků věnovaných fenoménu ruské vědy, jednotlivým učencům a vědeckým společnostem lze zmínit například text Ljudmily Laptěvové shrnující osudy a dílo Vladimira A. Franceva (1867–1942), znalce česko-ruských kulturních kontaktů v 19. století, který velkým dílem přispěl k rozkvětu slavistiky v meziválečném Československu, či Jeleny Serapionové, který se věnuje působení ruských vojenských historiků. Ti při Ruské lidové univerzitě založili kroužek pro studium dějin první světové války a autorka upozorňuje, že sledovat výsledky jejich práce může být přínosné i dnes, a to tím spíše, když je tento vojenský konflikt v Rusku tradičně ve stínu Velké vlastenecké války.

Podle editorů bylo cílem vytvořit kolektivní monografii, která by Ruskou pomocnou akci nemapovala vyčerpávajícím způsobem, ale spíše naznačovala nové otázky či východiska při jejím zkoumání. Tento účel plní a každý badatel si mezi téměř čtyřiceti příspěvky najde to své. Publikace je koncipována jednoznačně jako odborná, určená úzkému okruhu specialistů, což vyplývá z povahy předmětu samotného. Přestože existují populárněji laděné práce na toto téma,¹ je zájem o ruskou emigraci spíše akademickou záležitostí, což ostatně potvrzuje i ruština publikace. Ta tak zůstává určena spíše úzkému okruhu zasvěcenců i po jazykové stránce.

Pokud bychom publikaci měli něco vytknout, byla by to absence obsáhlejšího úvodu, který by čtyři desítky textů, jež podrobně, ale ne zcela systematicky, mapují nejrůznější aspekty Ruské pomocné akce a života emigrace, zarámoval a který by ukázal, co kromě stále podrobnějšího mapování činnosti jednotlivých spolků, institucí či osudů jednotlivců, přináší nového, nebo, slovy editorů samotných, které nové otázky či východiska ve zkoumání emigrace nastoluje. Jedná se tak spíše o jubilejní sborník s příspěvky k problematice, které se především v 90. letech věnovala v české, slovenské i ruské historiografii slušná pozornost, jež byla důsledkem „nového objevení“ relativně málo známého a za minulého režimu z politických důvodů opomíjeného tématu.²

¹ Např. Ivan SAVICKIJ, *Osudová setkání. Češi v Rusku a Rusové v Čechách (1914–1938)*, Praha 1999.

² Pomineme-li bibliografie, edice dokumentů a další práce tohoto typu, srov. zejména Martin PUTNA, *Rusko mimo Rusko. Dějiny a kultura ruské emigrace 1917–1991, I–II*, Brno 1993–1994; Jelena Pavlovna SERAPIONOVA, *Rossijskaja emigracija v Československé republice (20–30-e gody)*, Moskva 1995; Václav VEBER a kol., *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945 I–III*, Praha 1993–1996; Ljubov BĚLOŠEVSKÁ (ed.), *Duchovní proudy ruské a ukrajinské emigrace v Československu (1919–1939)*, Praha 1999; Ľubica HARBULOVÁ, *Ruská emigrácia a Slovensko. Pôsobenie ruskej poškôbenej emigrácie na Slovensku v rokoch 1919–1939*, Prešov 152

Nezpochybnitelný přínos publikace tak spočívá hlavně v tom, že mapuje méně známé aspekty kulturního života ruských běženců. Příspěvky některých českých autorů však zároveň naznačují, že kromě tohoto jistě záslužného a přínosného poznávání života emigrace téma skýtá i další možnosti. Mohlo by jít o otázky po jejím vlivu na formování obrazu revoluce a sovětského Ruska v Československu či po českém vztahu k emigraci vůbec. Jinými slovy, mohla by se položit otázka, zda by se tímto prostřednictvím nebylo možné dovědět také něco o sobě.

Alexander Brummer

Sergej M. SOLOV'JEV, *Drevnerusskije knjaz'ja*, Sankt-Peterburg, Nauka 2010, 404 s. ISBN 978-5-02-026313-0.

Nebývá běžné, aby se čtenářům do rukou dostávala nová vydání vědeckých prací starých více než jedno a půl století. Pokud už se tak stane, většinou jde o vydání zásadních vědeckých děl, která výrazně ovlivnila směřování oboru, jehož se týkají. Překvapí proto, když se objeví reedice juvenilních prací, která kromě specialistů na dané téma a historické období nejspíše zná jen málokdo.

Sergeje M. Solov'jeva (1820–1879) není třeba dlouze představovat. Vedle svého žáka Vasilije O. Ključevského byl zřejmě nejvýznamnějším z ruských historiků: zásadně ovlivnil vnímání ruských dějin. Jeho opus magnum *Istorija Rossii s drevnejšich vremen* čítající 29 svazků je bezkonkurenčně nejrozsáhlejším dílem o ruských dějinách napsaným jedním člověkem. Marně bychom však v jeho bibliografii pátrali po práci s názvem *Drevnerusskije knjaz'ja*. Pod tímto názvem se totiž skrývá reedice dvou Solov'jevových disertací ze 40. let 19. století. Jedná se o magisterskou disertaci, která v tehdejšímu systému vědeckých hodností plnila úlohu analogickou dnešní disertaci, po jejíž obhajobě je udělován titul Ph.D. Byla nezbytným předpokladem akademické kariéry. Nesla název *Ob otnošenijach Nogoroda k velikim knjaz'jam*. Solov'jev ji dokončil a obhájil v roce 1845, kdy též vyšla tiskem. O rok později došlo k jejímu opětovnému vydání, z něhož vychází i přetiskovaný text. Jestliže magisterská disertace byla svým rozsahem objemnější brožurou, pak doktorská (resp. profesorská) disertace byla již objemnou knihou s názvem *Istorija otnošenij meždu russkimi knjaz'jami Rjurikova doma* (Moskva 1847). Obě práce od sebe dělí jen dva roky, což předznamenovalo jednu z hlavních Solov'jevových vlastností – psal lehkou rukou, své myšlenky formuloval jasně a přitom velmi rychle. Ostatně od roku 1851 dokázal každý rok až do své smrti vydat jeden díl své kapitální práce *Istorija Rossii s drevnejšich vremen*.

Obě Solov'jevovy rané práce nyní vycházejí jako prosté nové vydání, nikoliv jako kritická edice. Takže redakce provedla pouze převedení prací ze starého předrevolučního ruského pravopisu do současného. Texty nejsou opatřeny žádnými redakčními komentáři ani poznámkami, natož rejstříkem či jinými vědeckými pomůckami. Je to škoda, protože čtenáři pouze usnadňují přístup k hůře dostupnému dílu. Nic víc. Český čtenář má oba texty v původním vydání bezproblémově přístupné ve Slovanské knihovně v Praze, takže pro tuzemského badatele představuje recenzovaná kniha víceméně jen bibliofilní zajímavost. Nemluvě o tom, že oba Solov'jevovy texty momentálně ve Slovanské knihovně procházejí digitalizací.

Solov'jevovy disertace doprovází krátká úvodní studie, která shrnuje okolnosti vzniku obou prací a vysvětluje, jakou roli sehrály při formování tzv. státní školy v ruském dějepisectví. Ovšem ani tato studie není pro zasvěceného čtenáře něčím novým. Vznik, osud a vliv obou Solov'jevových publikací ozřejmil v první části své monografie Aleksej N. Camutali. Připusťme však, že pojetí tehdejší historiografie bylo silně ideologicky podbarvené a že tudíž v dnešní době má omezenou platnost. To ovšem nelze říci o rozsáhlé studii Anatolie Šachanova věnované Solov'jevovým vědeckým

2001; Taťjana ANIKINA, *Dom v izgnanii. Očerki o russkoj emigracii v Čechoslovakii 1918–1945*, Praha 2008.

počátkům. Autor úvodní studie v anotované publikaci R. A. Sokolov navíc opomněl tento Šachanovův příspěvek k tématu uvést a citovat.

Srovnáme-li recenzovanou publikaci s výše citovanou knihou vzniklou pod vedením A. N. Šachanova, ukáže se jasně, že dobrý úmysl v případě práce *Drevnerusskije knjaz'ja* nevedl k pozitivním výsledkům. V knize *Pervyje naučnyje trudy. Pis'ma* byly vydány výhradně materiály dostupné v archivu. Jedná se o Solov'jevovu studentskou práci *Feosofičeskij vzgljad na istoriju Rossii*, kterou historik napsal ještě za studií v roce 1841 a která byla dlouhou dobu zcela neznámá. Představuje důkaz, že část svých názorů na historický vývoj Ruska, které prezentoval ve svých vědeckých pracích, si Solov'jev utvořil již během studií. Dále publikace obsahuje dopisy psané Solov'jevem ze zahraničního studijního pobytu rodičům a svému učiteli Michailu P. Pogodinovi. Tyto archivní materiály dokládají průběh formování Solov'jevových odborných názorů před tím, než se objevily v tištěných pracích. Edici uzavírá publikování alternativního textu úvodu k prvnímu dílu *Istorii Rossii s drevnejšich vremen*. Jedná se o materiály vesměs neznámé, ojediněle citované a výhradně dosud nepublikované, de facto nedostupné. Uspořadatel je opatřil pečlivými kritickými poznámkami a již zmíněnou rozsáhlou studií (zabírá třetinu celé publikace). Takové pozornosti se Solov'jevovým disertacím v recenzované edici nedostalo.

Anotovaná kniha přináší z hlediska dějin ruského dějepisectví dva skutečně významné texty. Pozitivní je, že je takto zpřístupňuje mnoha potenciálním zájemcům. Avšak nezbyvá než litovat, že se nejedná o kritickou reedici. Knihu ocení odborníci ze zahraničí, kteří mají jen velmi omezené možnosti dostat se k původním vydáním obou disertací. Vyšší cíle si práce klást nemůže.

Josef Šaur

Stanisław PIJAJ, *Opozycja w wiedeńskiej Radzie Państwa w latach siedemdziesiątych XIX w. (skład – organizacja – funkcjonowanie)*, Kraków, Wydawnictwo Historia Jagellonica 2011, 259 s. ISBN 978-83-62261-42-0.

Krakovský historik Stanisław Pijaj cílevědomě sleduje dějiny předlitavského parlamentarismu a především pozice haličské politické reprezentace v něm. Ve své poslední monografii si jako těžiště svého studia vybral změny, které vyplynuly z přijetí volební reformy z dubna 1873. Pijaj schválení této reformy považuje jednak za velký úspěch ústavověrné německo-liberální strany, zároveň však také za událost, jež se časově shodovala s počátkem nejenom ekonomické, ale i společensko-politické krize v Předlitavsku. Dosažení politického vrcholu německorakouského liberalismu začalo podle Pijajova názoru současně pozvolna kalit vnitřní poměry uvnitř ústavověrného politického tábora, který se začínal postupně drolit. Vnější doklad této skutečnosti představoval stále napjatější vztah mezi rakouskou vládou Adolfa knížete Auersperga a ústavověrnými poslaneckými formacemi v dolní komoře říšské rady, kvůli čemuž měla vláda leckdy potíže získat podporu pro své zákonné předlohy.

Cílem Pijajovy analýzy se ovšem nestali německorakouští liberálové, kterým byla v dosavadní historické literatuře věnována v celku dostatečná pozornost, jež byla doposud završena sborníkem *Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873–1879. Herrschaftsfundierung und Organisationsformen des politischen Liberalismus*, hg. von L. Kammerhofer (Wien 1992), ale velmi různorodá parlamentní i mimoparlamentní opozice, názorově a teritoriálně značně roztříštěná. Pijaj si dal za úkol tuto opozici popsat, neboť se v mnohém stala základem pozdějšího mocenského úspěchu tzv. železného kruhu pravice v roce 1879. Nejsilnější a nejkompaktnější součást opozičních sil v roce 1873 tvořili polští poslanci z Haliče. Nutno však podotknout, že Pijajův zorný úhel pohledu na danou problematiku není haličský, ale spíše objektivně celorakouský, byť autor pochopitelně nezapřel své nejsilnější badatelské zázemí v polsko-ukrajinském prostoru.

Heuristickou základnu Pijajově práci poskytly nejen archivy a knihovny v Krakově, Varšavě, Vratislavi, Lvově a Černovicích, ale i v Praze, Brně a ve Vídni, jakož i početná primární a sekundární literatura. Autor systematicky probírá jednu veličinu parlamentního života za druhou. Svoji monografii počíná vznikem vlády Adolfa Auersperga, jejím složením, koaliční podporou a vládním programem. Autor se krátce pozastavil u politických sil, které zůstávaly v parlamentu v období

mezi listopadem 1871 a dubnem 1873, přičemž se soustředil na snahy Auerspergova kabinetu o získání jednotlivců z řad opozice pro vládní návrh reformy volebního systému. Pečlivě sledoval zvláště otázku pozadí vzniku a rozšíření peticí zasílaných proti volební reformě i pro ni, které byly zasílány císaři nebo na adresu samotného parlamentu. Bohužel však nechal stranou svého pojednání jeden z hlavních argumentů opozice proti reformě, který spočíval v nedostatečném počtu poslanců přítomných v době schvalování předlohy v poslanecké sněmovně.

Jednu z největších předností práce tvoří naproti tomu důkladná analýza změn, které tato novela volebního řádu obsahovala. Pijaj popisuje zrod změn, které byly zapracovány do přijaté novely. Všimá si hlavně zisků poslaneckých křesel předlitavských korunních zemí a proměn relativní váhy jednotlivých volebních kurií. Konstatuje, že nejmenší zisky zaznamenaly země, v nichž převahu obyvatelstva měli Češi, Poláci a Slovinci. Akcentuje také, že prosazovaná zásada nacionálního oddělení volebních obvodů při přímých volbách se do budoucna ukázala jako výhodná pro neněmecké národy.

Velice podrobně se Pijaj věnuje průběhu voleb ve všech korunních zemích a jejich výsledkům. Snažil se užít přitom v co největší míře dobového lokálního tisku i úředních materiálů uložených v archívech. I při vyhodnocování výsledků volebních aktů velmi pečlivě reflektuje příslušnost opozičních poslanců k jednotlivým volebním kuriím a jejich teritoriální původ. Pozastavil se u kardinální otázky opozice, tj. obeslání poslanecké sněmovny, či naopak bojkotu jednání říšské rady. Důsledné uplatnění celorakouského pohledu umožňuje českému čtenáři Pijajovy práce dosáhnout plastičtějšího pochopení tohoto problému než při traktování omezeném na staročesko-mladočeský spor, jak tomu zhusta bývalo v české historiografii. V závěrečné části práce se Pijaj zabýval jednotlivými parlamentními kluby v poslanecké sněmovně, pochopitelně zejména opozičními – tj. Hohenwartovým klubem (*Klub des rechten Zentrums*) a Polským klubem (*Kolo Polskie*). Pijaj podnikl typologickou analýzu obou těchto klubů a srovnal je např. i s poměry Hohenwartova Konzervativního klubu v 90. letech.

Závěrem je nutno ocenit přehlednost a spolehlivost celé monografie, která mapuje politickou krajinu opozičních sil na počátku páté periody poslanecké sněmovny říšské rady. Pijaj přitom konstatoval zejména roztržitost této opozice, nemožnost nalezení sjednocující platformy, absenci stabilizujícího činitele, analyzoval její pozici v politickém systému, především vztah k císaři a všiml si jevů politického života, jež mohly signalizovat budoucí obrat v politickém životě Předlitavska, který nastal po volbách roku 1879.

Pavel Cibulka

Marcel ČERNÝ – Petr KALETA et al., *Pražské stopy Jakuba Barta-Čišinského, Práce Slovanského ústavu, Nová řada, sv. 32, Praha, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. – Společnost přátel Lužice 2010, 368 s. ISBN 978-80-86420-39-4.*

Pražská sorabistika má již od 19. století v podstatě nepřerušenu tradici rozvíjenou i současnou mladší generací slavistů, jejíž nástup je zřetelný hlavně po roce 1989. Zajímavou kombinací klasické monografie se zrcadlově uspořádaným výběrem z poezie je publikace *Pražské stopy Jakuba Barta-Čišinského* sestávající ze dvou vzájemně se doplňujících oddílů: souboru vědeckých studií a lužickosrbsko-české antologie básnických textů.

První část knihy je věnována různým pražským či obecněji též českým aspektům života a díla lužickosrbského klasika, národního básníka Jakuba Barta, přijavšího pseudonym Čišinski (1856–1909). Budoucí katolický kněz přišel do české metropole v roce 1871 a záhy vstoupil do tamějšího lužickosrbského spolku Serbowka. Jako chovanec Lužického semináře byl jako i většina jeho krajanů frekventantem německého malostranského gymnázia a po maturitě pokračoval ve studiu teologie na tehdejší Karlo-Ferdinandově univerzitě. V českém prostředí prožil celých deset let (1871–1881). Již v době studií začal publikovat v rukopisném almanachu lužických seminaristů *Serbowka* (resp. v literární příloze *Květka*), v pražských časopisech i v periodikách rodné Lužice. Byla to léta uměleckého i lidského zrání, která významně zapůsobila jak na jeho básnickou a překladovou tvorbu (hlavně v oblasti formálního třibení lužickosrbské veršové techniky), tak na jeho zásadní úlohu –

vedle rovněž odchovance pražské univerzity Michala Hórnika (1833–1894) a filologa a lexikografa Arnošta Muky (1854–1932) – ve vývoji lužickosrbského národního hnutí.

Motivy „Zlaté Prahy“ a českého prostředí se v tvorbě Jakuba Barta projevily hlavně na začátku literární činnosti v *Knize sonetow* (1884), jež byla první knihou podepsanou básníkovým pseudonymem. Důkladná znalost české literatury se projevila především v Čišinského překladech (v Erbenových *Svatebních košilích*, ve veselohře Gustava Pflögera-Moravského *Telegram* či v úpravě hry Adolfa Srba *Starý vlastenec* – lužickosrbsky *Stary Serb*). Tyto první pokusy však nemají větší literární hodnotu, tou vynikají až následující překlady z básnických děl českých autorů, např. Jana Nerudy, Svatopluka Čecha, Adolfa Heyduka, Josefa Václava Sládka, Rudolfa Mayera, Jana Rokyty (= A. Černého) nebo Jaroslava Vrchlického. Po celý zbytek života měl básník intenzivní kontakty s předními českými publicisty a literáty. Jeho nejdůležitějším spolupracovníkem se stal nejvýznamnější český sorabofil Adolf Černý (1864–1952).

Básníkovu rozsáhlému literárnímu odkazu je v knize věnováno celkem sedm literárněvědných studií z pera šesti autorů. Petr Kaleta pojednal o osobních kontaktech A. Černého s Čišinským na základě jejich dochované korespondence. Helena Ulbrechtová se věnovala literárněhistorické recepci básníkovy díla v českém prostředí a kvalitě překladů jeho poezie. Poprvé byl pořízen český překlad eseje Josefa Suchého o charakteru Čišinského poezie (text byl doposud znám jen v lužickosrbské verzi jako součást básníkových spisů). Od Josefa Vláška byly znovu přetištěny dvě starší studie o zvukové výstavbě poezie lužickosrbského klasika a o modernistických tendencích v lužickosrbské literatuře. Doteky s modernou v poslední sbírce *Swětlo z wyšiny* zkoumal Franc Šěn. Marcel Černý se zabýval Čišinským jakožto protagonistou životopisného románu *Chcu domoj* v Lužici dobře známé prozaičky Bohumily Šretrové (1905–1994).

Připojena je výběrová bibliografie prací reflektujících souvislosti Čišinského života a díla s českým prostředím a kompletní bibliografický soupis českých překladů jeho textů.

Druhou část publikace tvoří zrcadlová antologie z Čišinského poezie (lužickosrbský originál – český překlad). Překlady byly pořízeny v časovém rozpětí téměř 130 let (od 80. let 19. století do současnosti) a podílela se na nich celá plejáda známých i pozapomenutých překladatelů: Adolf Černý, Arnošt Procházka, Václav Koranda, František Malý, Josef Pelíšek, Karel Sedláček, František Tichý (= Zdeněk Broman), Karel Kyas, Josef Suchý, Marie Hlisnikovská, Václav Daněk, Zuzana Bláhová-Sklenářová aj.

Kolektivní monografie s rozsáhlým antologickým oddílem je doposud nejúplnější a nejrepresentativnější českou prací hodnotící Čišinského dílo v jeho prunicích s českým literárním i široce kulturním kontextem. Lze ji chápat jako hodnotný dar české slavistiky ke 100. výročí úmrtí spisovatele, jehož pražské (potažmo české) stopy tvoří důležitou kapitolu v lužickosrbsko-českých vztazích konce 19. a počátku 20. století.

Nikol Vosmíková

Verica KOPRIVICA – Aleksandra KORDA-PETROVIĆ – Václav ŠTĚPÁNEK (eds.), *Od Moravy k Moravě II. Z historie česko-srbských vztahů / Ođ Mopave do Mopave II. Из историје чешко-српских односа, Novi Sad / Нови Сад, Matice srbská ve spolupráci s Maticí moravskou / Матица српска у сарадњи са Матицом моравском 2011, 429 s. ISBN 978-86-7946-072-1.*

Kolektivní monografie *Od Moravy k Moravě II.* je pokračováním stejnojmenné dvojjazyčné publikace, která vyšla v roce 2005 a byla věnována problematice česko-srbských styků a kontaktů v 19. a 20. století. Na dvanáct příspěvků českých a srbských lingvistů, literárních vědců a historiků, které přinesl první svazek, navazuje druhý díl nejen novými odbornými texty (jejich počet se rozrostl na dvacet jedna), ale také pokračující tradicí spolupráce mezi Maticí srbskou a Maticí moravskou v oblasti zkoumání česko-srbských vztahů.

Sborník obsahuje studie devíti českých a dvanácti srbských autorů. Jejich jména jsou s místem jejich současného působení uvedena na konci publikace. Články jsou napsány v mateřském jazyce autorů (pro snazší orientaci i vzhledem k tomu, že tato recenze je určena české veřejnosti, uvá-

dím však pouze názvy české), v závěru jsou doplněny o odpovídající résumé v komplementárním jazyce a navíc je k nim připojeno i résumé v angličtině.

Příspěvky nejsou v monografii viditelně začleněny do žádných tematických oddílů, přesto je můžeme podle sledu v publikaci rozdělit na historiografické, literárněhistorické a lingvistické. Vzájemnou historii obou států mapují čeští a srbsí autoři od středověku, např. *Středověké dějiny Srbů v díle české historičky Milady Paulové* (Lubomíra Havlíková s. 97–111), až po novodobé dějiny 20. století, např. *Pohled na Československo z Bělehradu. Obraz Československa v očích jugoslávské veřejnosti 1945–1955* (Slobodan Selinić, s. 161–186). Dále se zajímají o vznik a vývoj kulturních organizací, např. *Jugoslávsko-československá kulturní sdružení a organizace v letech 1945–1948* (Milan Sovilj, s. 187–219) a o vliv historických osobností na vývoj česko-srbských vztahů, jako např. *Tomáš Garrigue Masaryk a jižní Slované: Role Masaryka ve Friedjungově aféře* (Marina Jankovičová, s. 113–140).

Název článku *Plzeňské, 13. pramen, sběr hub a naleziště uranu. Črta k mentalitě vůdců socialistického Československa a federativní Jugoslávie* (s. 221–229) je poutačem atraktivního příspěvku Jana Pelikána věnovaného období jistého československo-jugoslávského ideologického uvolnění v polovině 60. let. Autor přináší unikátní záznamy o rozhovorech, jež pořídil zapisovatel Titovy prezidentské kanceláře a které vznikly při oficiální návštěvě československého prezidenta Antonína Novotného v Jugoslávii v září 1964. Úřednickou formou zaznamenaný banální rozhovor o rybolovu a plzeňském pivu přibližuje absurdní podobu jednání mezi vrcholnými představiteli obou tehdejších režimů.

Literárněhistorické příspěvky se zabývají stále aktuální a setrvalě reflektovanou problematikou recepce české literatury v srbském prostředí – *Kunderovy srbské reflexe* (Ivana Kočevski, s. 311–340), resp. srbské v českém prostředí. Znamý balkanista Ivan Dorovský podal bilanční doplněk svých předcházejících výzkumů *O srbské literatuře a její recepci v českém prostředí v posledním desetiletí (1998–2008)* (s. 341–356). Stranou zájmu nezůstaly ani literární žánry, směry a uskupení: Aleksandra Kordová Petrovičová nabízí komentovaný přehled srbských inscenací českého historického dramatu *České dějiny na srbských jevištích devatenáctého století* (s. 253–283) a Vidosava Golubovičová analyzuje podnětnou, byť jen několik let trvající spolupráci časopisu *Zenit* (Záhřeb–Bělehrad 1921–1926) s českou avantgardní skupinou *Devětsil* (*Zenit a Devětsil*, s. 297–309). Do údobí národního obrození se vrací studie Marcela Černého *Archimandrita Onufrij Popovič Chilendarac – Athosan na cestách mezi Bulharskem a Srbskem* (s. 43–94). Autor zde analyzuje nevydanou rukopisnou edici dopisů pozapomenutého bulharsko-srbského kulturního pracovníka a bojovníka za autonomii bulharské pravoslavné církve archimandrity Onufrije Popoviče Chilendarce, světským jménem Bogdana Popivanova (1797–1871), s bratrstvem kláštera Chilendaru na Sváté Hoře Athonské. K tisku připravený listář v roce 1911 nabídl Srbské královské akademii český pravoslavný mnich Sáva Chilendarac (1837–1912), avšak k vydání nikdy nedošlo: nejprve v důsledku vzrůstajícího srbsko-bulharského napětí, posléze se na tematicky zajímavé a pro srbsko-bulharský kontext příznačné dílo zapomnělo (rukopis se nachází v Archivu Srbské akademie věd a umění v Bělehradě pod sign. 7186). Černý jednak sumarizuje dosavadní znalosti o Onufrijovi, jednak se na základě nově zjištěných faktů pokouší rekonstruovat Onufrijovu doposud značně fragmentární biografii.

Lingvistická část je věnována zejména problematice vývoje srbské filologie na české akademické půdě a výuce českého jazyka v Srbsku. Materiálově přínosnou je stať Snežany Popovičové *Lexikální srbismy/srbocharvátismy v SSJČ a elektronické slovníky češtiny* (s. 407–425), která se věnuje konkrétní lingvistické problematice a provádí lexikální analýzu přejatých slov srbského původu do češtiny.

Sborník není opatřen žádným úvodem ani doslovem, který by vysvětloval nebo obhajoval obsah publikace – oproti I. dílu nebyly zařazeny žádné proslovy ani orientační editorial. Jako svého druhu předmluvu k celé kolektivní monografii můžeme tedy pojmut první stať sborníku od Václava Štěpánka *Dušan (Duško) Kvapil – srbský bohemista, překladatel a přední propagátor česko-srbské vzájemnosti* (s. 13–19), zasvěcenou životu významného srbského bohemisty Dušana Kvapila, který byl jedním z iniciátorů navázání spolupráce mezi Maticí srbskou a Maticí moravskou. Václav Štěpánek vyzdvihuje Dušana Kvapila především jako překladatele a tlumočníka. Připomíná, že Kvapil byl oficiálním překladatelem Josipa Broze Tita na setkáních s československými prezidenty

Ludvíkem Svobodou a Gustávem Husákem a tlumočil také při návštěvách Václava Klause v Srbsku. Do srbštiny překládal české knihy, filmy a seriály. Byl členem Společnosti přátel Jugoslávců, Čechů a Slováků v Bělehradě a výrazně se zasadil o rozvoj česko-srbské kulturní spolupráce. Jeho bibliografii pro publikaci sestavil současný český lektor v Bělehradě Jaromír Linda (s. 21–31). Milada Nedvědová věnovala následující příspěvek s názvem *Miroslav Kvapil – přestavitel univerzitní jugoslavistiky v letech 1959–2000* (s. 33–42) staršímu bratrovi Dušana Kvapila, pražskému profesorovi Miroslavu Kvapilovi (1930–2008).

Myšlenka na vydání druhého svazku sborníku inspirovala autory Ladislava Hladkého a Václava Štěpánka k napsání příspěvku *Česká historická a literárněhistorická serbistika po roce 1989* (s. 357–383). Hodnotí v něm nejvýznamnější české historiografické i literárněvědné práce za posledních dvacet let. Vzhledem k omezenému rozsahu článku jde spíše o praktický přehled jednotlivin, nejvýznamnější publikace jsou však v textu výstižně charakterizovány.

Kolektivní monografie symbolicky pojmenovaná *Od Moravy k Moravě II.* bezesporu obsahuje řadu kvalitních kontaktologických příspěvků, které přinášejí nové badatelské poznatky. Publikace je dalším pozitivním a hodnotným výsledkem spolupráce dvou významných kulturních a zároveň vědeckých institucí – Matice srbské a Matice moravské.

Nikol Vosmíková

František ČAJKA, *Církevněslovanská legenda o svaté Anastázii*, Práce Slovanského ústavu, Nová řada, sv. 34, Praha, Slovanský ústav AV ČR, v.v.i. 2011, 240 s. ISBN 978-80-86420-44-8.

František Čajka svou důkladnou monografií, jež vznikla jako práce disertační a vyšla s podporou grantového projektu *Staroslověnská lexikologie – nové příspěvky ke staroslověnské lexikografii*, věnoval legendě o římské světici Anastázii ze Sirmia (zemřela okolo roku 304). Církevněslovanský překlad této latinské legendy, jehož první kritickou edici pořídil A. I. Sobolevskij v roce 1903, úzce souvisí s otázkou kontinuity slovanské bohoslužby a písemnictví od velkomoravského období do zrušení Sázavského kláštera na samém konci 11. století. Badatel na základě analýzy sedmi rukopisů ruské (z konce 15. až 18. století) a jednoho srbské (3.–4. čtvrtina 14. století) provenience (z nichž čtyři sám nově objevil), jež vycházejí ze společného archetypu majícího staroslověnské východisko, odmítl bulharské (či jihoslovanské) prostředí vzniku překladu (tuto hypotézu zastává např. F. Thomson). Památku lokalizoval do západoslovanského prostředí, kam ji kladl již Sobolevskij, resp. do přemyslovských Čech či českým prostřednictvím do Uher v průběhu 11. století, navazuje tak na odkaz české byzantologie a paleoslovenistiky (F. Dvorník, F. V. Mareš, R. Večerka, Z. Hauptová, E. Bláhová).

Pro českou slavistiku je cenný autorův zasvěcený medievalistický výklad o kulturně-historických souvislostech legendy a o složité legendární tradici této světice, často vyobrazované se sv. Chrysogonem, jejím duchovním inspirátorem. F. Čajka zvolil jako nejpravděpodobnější dvě hypotézy vzniku překladu: jednak zvažil prokázané české kontakty s kláštery v Bavorsku (např. Tegernsee, Benediktbeuern), kam byly ostatky sv. Anastázie i sv. Chrysogona přeneseny v polovině 11. století, jednak se opřel o domněnku E. Bláhové, že překlad mohl být pořízen členy sázavské komunity k počtě patronky uherské královny Anastázie Jaroslavovny (v letech 1050–1060), manželky uherského krále Ondřeje I. (vládl 1046–1060). Během vzrůstajícího kultu obou světců mohla být latinská předloha známa i v Čechách, avšak krátká doba do vyhnání slovanských mnichů ze Sázavského kláštera neumožnila hlubší zakořenění tohoto kultu.

Svou novou edicí a detailním rozbořem F. Čajka legendu o sv. Anastázii přesvědčivými filologickými i historickými argumenty začlenil do kontextu ostatních církevněslovanských památek českého původu, zejména *Besěd na jevangelijské neboli Čtyřiceti homilií Řehoře Velikého na evangelia*, vydaných V. Konzalem (2. díl za Čajkovy spoluúčasti) ve dvou svazcích v letech 2005–2006, a *Druhé staroslověnské legendy o svatém Václavu*. V tom tkví hlavní přínos této monografie, která uspokojí odbornou (zvláště paleoslovenistickou) veřejnost stejně jako laické zájemce o problematiku slovanské kultury v přemyslovských Čechách a v obecnější rovině též o otázky týkající se úlohy slavismu v nejstarším historickém údobí české státnosti.

Marcel Černý

Marek KORNAT – Mikołaj MORZYCKI-MARKOWSKI (eds.), *W rumuńskiej pułapce. Internowanie Józefa Becka i Edwarda Śmigłego-Rydza w dokumentach rumuńskich służb specjalnych*, Gdańsk, Scholar 2011, 283 s. + fotogr. ISBN 978-83-89923-62-2.

Když Rudá armáda překročila 17. září 1939 polské východní hranice, splnila tím předchozí dohodu mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem o vzájemném rozdělení Polska (známý pakt Ribbentrop – Molotov z 23. srpna 1939). Další odpor už tak těžce zkoušené polské armády přestal mít smysl. Polská vláda v čele s prezidentem Ignacym Mościckým proto překročila hranice s Rumunskem v přesvědčení, že rumunská vláda dodrží své závazky a umožní průjezd polským představitelům přes své území do Francie. K opuštění Polska se rozhodl i vrchní velitel maršál Edward Rydz-Śmigły. Rumunsko však už bylo pod značným vlivem Německa a na jeho nátlak polskou vládu i s maršálem internovalo. Jako záminka se přitom hodil fakt, že polský prezident z rumunských Černovic odvysílal prohlášení k polskému národu, což Rumuni pokládali za hrubé narušení své neutrality. Vláda tedy musela podat demisi, prezident abdikoval a jmenoval za svého nástupce Władysława Raczkiewiczze (zde se projevíly výhody ústavy z roku 1935, často kritizované pro svou nedemokratičnost), jenž pak mohl jmenovat novou vládu v čele s generálem Władysławem Sikorským, kterou tento kritik sanace sestavil ve Francii.

Problematika internace polské vlády pochopitelně přitahovala zájem polských historiků. Dosud však většinou zůstávaly pomínuty rumunské prameny. Před nedávnem Rumunsko darovalo Muzeu druhé světové války v Gdaňsku kopie zpráv bezpečnostních složek, které měly za úkol sledovat chování dvou nejprominentnějších „vězňů“ – bývalého ministra zahraničních věcí Józefa Becka a maršála Rydze-Śmiglého. Editoři vybrali z těchto dokumentů ty, které se týkají sledování obou zmíněných nebo ilustrují činnost rumunských policejních složek i vůči ostatním ministrům, a v polském překladu je připravili k publikování. Vzhledem k tomu, že maršálovi se podařilo před koncem roku 1940 z rumunské internace uprchnout, týká se většina prezentovaných dokumentů Józefa Becka (celkem je jich 112; doplňuje je dopis blízkého spolupracovníka Becka Domana Rogoyského polskému historikovi Władysławu Pobóg-Malinowskému, v němž popisuje rumunskou internaci bývalého šéfa polské diplomacie). Vykrešlují pochmurný obraz osudů člověka, který se musel vyrovnávat s neustálým dohledem, zřídka s kontaktem se svými blízkými a životem v ponižujících a často ze zdravotního hlediska nevyhovujících podmínkách. Také Beck se pokusil o útěk, a to v říjnu 1940. Avšak už o mnoho týdnů dříve jeho úmysly znala rumunská policie, a tak se pokus opustit Rumunsko nezdařil. Rumuni od té doby posílili dohled nad Beckem a výrazně omezili možnosti jeho pohybu. Nepříjemně se Beck musel cítit, když během pobytu v jedné bukuřešťské vile (místo internace se několikrát změnilo) se jediným prostorem k procházkám stala pouze malá zahrada, do které přes plot nakukovali zvědaví kolemjdoucí, jejichž pozornost upoutal nezvykle vysoký muž v neustálém doprovodu tajných policistů. Dlouho nevyslyšeny zůstávaly Beckovy žádosti o povolení navštívit zubaře, neboť Rumuni se obávali, že by se bývalý ministr mohl znovu pokusit o útěk (zajímavé je, že ve prospěch Becka se hodně angažovali Američané, kteří plánovali dosáhnout propuštění Becka z internace a jeho převezení do USA). Nevhodné ubytovací podmínky a psychické vyčerpání, způsobené mimo jiné i stále existujícím nebezpečím vydání Němcům, vedly k rostoucím zdravotním problémům, které vyvrcholily onemocněním Becka tuberkulózou. Této nemoci podlehl 5. června 1944. O moc déle tedy nepřežil maršála Rydze-Śmiglého, kterému se sice podařilo dostat do okupované Varšavy, zde však v prosinci 1941 zemřel na infarkt.

Edici předchází zasvěcený úvod z pera Marka Kornata, který obsah dokumentů zasazuje do širších souvislostí. Součástí edice je, kromě anglického resumé, také kalendárium nejdůležitějších událostí spjatých s internací polské vlády a jmenný rejstřík.

Jiří Friedl

V edici *Studia territorialia*, vydávané Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK (řada *Supplementum II*, jako první svazek roku 2011) vyšel sborník studií věnovaných česko-litevským vztahům v 19. a 20. století.

Šestnáct příspěvků k dané problematice bylo předneseno převážně litevskými historiky na konferenci, která proběhla pod záštitou Akademie věd České republiky 9. a 10. dubna 2009 v Praze. Většina těchto referátů byla dále rozpracována a precizována do předkládané podoby editory Lubošem Švecem z Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, Vaidasem Šeferisem z Ústavu obecné jazykovědy a baltistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a Gedou Montvilaité-Sabaltiené z Ústavu východoevropských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Při vydání editoři zvolili formu důsledné zrcadlové editace příspěvků s úplnými překlady článků do druhého jazyka. Tato forma, podle editorů, „umožnila zapojit široký okruh studentů a absolventů pražské a brněnské lituanistiky (...) a zpřístupnit publikaci širokému okruhu čtenářů v obou zemích“.

Úvodní studie *Česko-litevské vztahy, jejich studium a problémy* z pera pražského historika Luboše Švece je zasvěcenou informací o dosavadním zkoumání vzájemných česko-litevských vztahů, od průkopnického sborníku z roku 1981 o kulturních a vědeckých kontaktech a reflexi Litvy u nás ve středověku a novověku, přes první *Dějiny pobaltských zemí*, které vyšly v Nakladatelství Lidové noviny v roce 1996, až po první dvoustranné konference a sympozia.

Články publikace jsou tematicky rozděleny do tří částí. První je věnována souvislostem národního obrození v obou zemích, druhá, nejrozsáhlejší, je zaměřená na osvětlení vztahů a mezinárodního kontextu meziválečného vývoje Československa a Litvy, a konečně závěrečná část se zabývá obnovením vztahů na začátku 90. let a problematice evropské integrace a kulturních paralel.

V první části je nejvíce místa věnováno „patriarchovi litevského národního obrození“ Jonasu Basanavičiusovi, jeho kontaktům s českým prostředím a paralelám mezi českým a litevským národním hnutím. O této problematice pojednal Rimantas Miknys ve studii *Basanavičiusova cesta do Prahy: porovnání českého a litevského národního hnutí* a Vaidas Šeferis v článku *Jonas Basanavičius v Praze (1882–1884)*.

Období meziválečné je zastoupeno nejvíce příspěvky. Bilaterální vztahy Československa a samostatné Litvy, mezi státy, které spolu nesousedily, mohly být bezproblémové, avšak postupně byly ovlivněné problematickými vztahy ČSR s Německem a Litvy s Polskem a vůbec širšími vývojovými procesy ve střední a východní Evropě. Srov. Algimantas Kasparavičius, *Problém německé národnostní menšiny: meziválečné případy Litvy a Československa*; Jindřich Dejmek, *Československo a Litva v labyrintech mezinárodních vztahů třicátých let*; Česlovas Laurinavičius, *Sudetská krize roku 1938 a Litva*; Saulius Kaubrys, *Osudové okamžiky Československa očima Litevců v letech 1938–1939*; Luboš Švec, *Prezident Antanas Smetona a jeho režim prizmatem československé publicistiky a diplomacie první poloviny 30. let*; Dalia Bukelevičiute, *Vývoj vojenské spolupráce mezi Litvou a Československem ve 30. letech 20. století*; Arturas Svarauskas, *Problémy vývoje politického katolictví v 1. polovině 20. století: Československo a Litva*; Edmundas Gimžauskas, *Běloruský element ve vztazích Litvy a Československa*; Alena Míšková, *Josef Pfitzner a jeho práce o velkoknížeti Vitoldovi*.

Závěrečná část je věnována otázce reflexe sovětské minulosti, současných problémů v literatuře a vývoji bilaterálních vztahů i integrace do euroatlantických struktur. Srov. Rasa Čepaitienė, *Otázky sovětského dědictví a zvěčnění vzpomínek v postsovětských zemích*; Vladas Sirutavičius, *Několik poznámek k integraci Litvy do euroatlantických struktur*; Janina Balsienė, *Kulturní politika a její vliv na vzájemné vztahy České republiky a Litvy* a Geda Montvilaité-Sabatienė, *Polystylistika v románech litevského a českého postsovětského prostoru*.

Předkládaná publikace představuje završení dosavadních setkávání a diskusí českých a litevských historiků nad otázkami vzájemných vztahů a jejich proměn v kontextu měnící se evropské společnosti během 19. a 20. století. Lze ji doporučit všem zájemcům o moderní historii středovýchodní Evropy.

Miroslav Tejchman

Marijan ŠABIĆ, *Iz zlatnog Praga. Češka književnost i kultura u hrvatskoj književnoj periodici 1835. – 1903.*, Periodica Croatica. Studije, knj. 2. Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet, Zagreb 2008 [2009], 213 s. ISBN 978-953-175-328-9.

Nová monografie chorvatského bohemisty a literárního komparatisty Marijana Šabiće je autorovou přepracovanou doktorskou disertací *Češka književnost i kultura u hrvatskim književnim časopisima 19. stoljeća* (obhájenou 2007 na Filozofické fakultě Univerzity v Záhřebu). Badatel v ní na základě vlastní exerpce z reprezentativního vzorku celkem 21 význačných chorvatských literárních časopisů, jež vycházely v rozmezí let 1835 (rok vzniku prvního chorvatského literárního časopisu – *Danice*) až 1903 (v případě časopisů *Vijenac* a *Nada*), podává zhuštěnou komentovanou analýzu českých kulturních témat na stránkách vybraných periodik, přičemž důležité místo v těchto rozbo-rech patří problematice chorvatské recepce české literatury.

M. Šabić se rozhodl pojednat ve své monografii o takovém předmětu, jenž je vhodným, ba nutným pendantem k obdobným česko-chorvatským sondám českých badatelů (V. Žáčka, M. Kva-pila, O. Vaška, M. Černé, V. Kudělky, J. Dolanského, D. Karpatského a naposledy P. Stehlíka v kolektivním kompendiu *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy*, Praha 2010), avšak v oblasti literární nebyly doposud chorvatsko-české (ani česko-chorvatské) kontakty a souvislosti synteticky zpracovány.

Šabićova kniha začíná teoretičtěji zaměřeným úvodem, v němž se autor hlásí k Ďurišinově teorii meziliterárnosti, pro jihoslovanské prostředí adaptované a rozpracované Zvonkem Kovačem v monografii *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti* (Zagreb 2001). Východiskem autorových úvah je tedy česko-chorvatské, resp. chorvatsko-české meziliterární společenství, existující v kontextu ostatních slovanských meziliterárních společenství a s ním vnitřně integrované. Ze západoslovanských literatur čerpal četné impulsy celý „jihoslovanský kulturní komplex“, navíc i v rámci habsburské monarchie fungovaly nejrůznější česko-chorvatské analogie, dané obdobnými politicko-společenskými a kulturními okolnostmi: bohatě reflektován je kollárismus, napodobují se české kulturní časopisy (*Kolo* má svůj předobraz v *Časopise českého muzea*, *Nada* v Mikovcově *Lumíru*), česká témata do Chorvatska ze „zlaté Prahy“ vnášejí i zde studující jihoslovanskí intelektuálové a spisovatelé – nejmarkantnějším případem blížícím se dvojdomosti je osobnost Augusta Šenoy (1838–1881). Systematický průzkum chorvatského periodického tisku badatel pokládá za velice důležitý vzhledem k faktu, že literární časopisy byly hlavním prostředkem formování národní identity, jedinečné národní kultury, jazyka a literatury a klíčovou úlohu sehrály také při utváření knižního trhu a čtenářského publika a vkusu. Pro charakter recepce české kultury má význam vnitřní dichotomická polarizace chorvatského území: česká témata se vyskytují především v severochorvatských (kontinentálních, panonských) časopisech, neboť Sever duchovně tíhne ke germánsko-slovanským kulturám, zatímco jihochorvatské (přímořské) časopisy od Rijeky až po Dubrovnik (s výjimkou rijeckého ročníku *Nevenu*) primárně odrážejí zájem o klasicko-románské kultury a vzory.

V ústřední části monografie jsou v šestnácti kapitolách analyzována literární a kulturní bohemika ve vybraných chorvatských časopisech. Vlastní rozborů jsou vždy uvedeny stručnou charakteristikou periodika, jeho přispěvatelů i jejich politického smýšlení.

Tato faktograficky nabitá studie na dlouhou dobu zaplní doposud zející mezeru ve výzkumu vzájemných chorvatsko-českých vztahů a recepce české literatury v Chorvatsku v 19. století. Vytknout jí lze snad jen to, že chorvatský badatel do závěrečného seznamu literatury nezařadil i kompletní, přehledně uspořádaný bibliografický soupis všech excerpovaných (tedy nejen v hlavním textu komentovaných) bohemik, na němž by lépe vyniklo autorovo úsilí vynaložené při určování šifer a pseudonymů, jakož i českých názvů přeložených básní, próz a statí.

Marcel Černý

Profesor Tadeusz Kisielewski (1939–2012)

Jeden z nejlepších znalců novodobých dějin Polska, profesor Tadeusz Kisielewski, zemřel v nemocnici w Otwocku 22. února 2012 jen několik dnů poté, co oslavil své 73. narozeniny.¹ Svým dílem často přesahoval hranice své země do prostoru střední Evropy a měl mnoho přátel i mezi českými historiky, nehledě již na okolnost, že si za svou ženu zvolil Češku Jitku z Ostravy. Pokusíme se jeho mnohotvárnou osobnost aspoň stručně připomenout.

Nejprve je zapotřebí předeslat, že historik Tadeusz Kisielewski bývá v publikovaných životopisných medailoncích někdy zaměňován za politologa a analytika mezinárodních vztahů téhož jména a příjmení, mediálně známějšího autora hypotéz o smrti generála Sikorského, o pozadí katyňského zločinu a prací o globálních konfliktech.² „Náš“ Tadeusz se narodil 14. února 1939 v městě Sierpc nad řekou Sierpieńnicí, nedaleko jejího ústí do řeky Skrwy, pravobřežního přítoku Visly. Dnes je to nevelké okresní městečko v Mazovském vojvodství, ale s bohatou minulostí sahající až do 10. století, jež bývalo významným střediskem v plockém knížectví i v provincii Východní Prusko (tehdy pod názvem Sichelberg). Tady se zrodil Tadeuszův zájem o historii, který jej přivedl na Univerzitu Mikoláše Koperníka v Toruni. Po ukončení studia v roce 1962 učil dějepis na základní škole ve Varšavě a záhy vstoupil do Sjednocené lidové strany (*Zjednoczone Stronnictwo Ludowe – ZSL*), jež se našim lidovcům sice částí svého názvu podobá, ale ve skutečnosti jde o stranu navazující na bohaté tradice polského rolnického a agrárního hnutí. Posléze získal zaměstnání v Ústavu historie lidového hnutí, v Lidovém vydavatelském družstvu a v redakci listu *Więś Współczesna*. Tady zažil první střet s režimem, když byl za publikování článku o společenské podmíněnosti socialistické demokracie propuštěn z práce. Získal však vědecké stipendium, které mu umožnilo dosáhnout na Vysoké škole společenských věd ve Varšavě doktorátu a posléze i habilitace. Obě jeho vědecké práce vyšly tiskem, a i když byly zprvu kritizovány jako nemarxistické a příliš agrárnícké, nakonec si vydobily uznání (*Heroizm i kompromis. Portret zbiorowy działaczy ludowych. Część I: okres zaborów; Część II: Rzeczpospolita, wojna i okupacja*, Warszawa 1977 a 1979).

Kromě svého zaměstnání v Ústavu historie lidového hnutí spolupracoval T. Kisielewski s Ústavem historie Polské akademie věd a působil postupně na vysokých školách a univerzitách v Częstochowé, Łowiczi, Olsztynu a Varšavě, posledně v Ústavu politických věd Univerzity Kazimíra Velkého v Bydgoszczi. V roce 1990 byl jmenován řádným profesorem. Jeho publikační činnost obnáší na čtyři sta položek, vydal 12 monografií a desítky sborníků a výborů dokumentů. Působil v redakčních radách významných vědeckých periodik (*Dzieje Najnowsze, Studia z Dziejów*

¹ Tadeusz WOLSZA, *Zmarł profesor Tadeusz Kisielewski (1939–2012)*, *Dzieje Najnowsze* 44, 2012, nr 2, s. 283–288. Z některých zde publikovaných údajů vycházíme i v našem nekrologu.

² Politolog Tadeusz Kisielewski (nar. roku 1950, pracoval v Ústavu politických věd Jagellonské univerzity v Krakově) přidává někdy ke jménu Tadeusz ještě své druhé jméno Antoni.

Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, Świat Idei i Polityki), byl šéfredaktorem periodika *Roczniki z Dziejów Ruchu Ludowego*. Nezříkal se ani politického působení. Už v roce 1980 se stal šéfredaktorem známého listu *Zielony Sztandar*, v němž sympatizoval s akcemi Solidarity a snažil se prosazovat nezávislost politiky lidovců. Po zavedení stanného práva v prosinci 1981 na svou funkci rezignoval a dál pracoval v Ústavu historie lidového hnutí. I když byl považován za nejvýraznějšího „kronikáře“ lidoveckého hnutí, nakonec se pro své názory dostal do sporu s konzervativním vedením strany a v září 1988 byl propuštěn. Snažil se pak v opozici vůči vedení Sjednocené lidové strany vybudovat od základů novou stranu „obrozeného“ lidového hnutí, ale neuspěl. Po pádu komunistického režimu se totiž předáci staré strany zkompromitované spoluprací s komunistickým režimem dohodli s legendárním velitelem rolnických partyzánských oddílů Bataliony Chłopskie a uznávaným spolutvůrcem ilegálního vedení Polska v době války generálem Franciszkiem Kamińským na reaktivaci někdejší Polské lidové strany, do níž svou stranu převedli. Profesor Kisielewski sice ještě působil jako poradce dvou místopředsedů vlády a byl např. jmenován i místopředsedou komise, jež vybírala členy Rady Ústavu národní paměti, ale politického života se již nijak výrazně neúčastnil. O to vydatněji se věnoval činnosti vědecké a publikační.

Výsledky jeho práce lze rozdělit do několika skupin. Nejprve je zde impozantní záběr do historie polského rolnického a agrárního hnutí, jak to předznamenaly již jeho doktorská a habilitační práce. Přidal k nim objevnou sondu o podílu rolnických vůdců a předáků lidového hnutí na vzniku nezávislého Polska v roce 1918 (*Ojczyzna, chłopci, ludowcy*, Warszawa 1987). Jeho další monografie (*Piłsudski, Sikorski ..., Mikołajczyk*, Warszawa 1991) už horizont historie rolnického hnutí výrazně přesahuje, když si postavy rolnického vůdce Stanisława Mikołajczyka všímá především jako premiéra polské exilové vlády. Dostává se tak už do tematické skupiny mezinárodních vztahů, v níž se jako nejvýraznější položka jeví monografie o jednáních polské a československé exilové vlády v letech 1939 až 1943, jejichž cílem bylo vytvoření společné federace (*Federacja Środkowo-Europejska. Pertraktacje polsko-czechosłowackie 1939–1943*, Warszawa 1991). Tato kniha vzbudila zaslouženou mezinárodní pozornost a do diskuse nad ní se tehdy zapojil prostřednictvím Jaroslava Valenty i *Slovanský přehled*.³ Třetí skupinu monografií, v nichž se zúročily Kisielewského výzkumy z posledních let, tvořily práce k poválečným dějinám lidového Polska. Hodnocení událostí z října 1956, zasazených do kontextu širšího historického vývoje, bylo přijato s mimořádným zájmem veřejnosti a mělo kladnou odezvu i v kruzích historiků (*Październik 1956 – punkt odniesienia. Mozaika faktów i poglądów. Impresje historyczne*, Warszawa 2001). Poslední monografie, jejíž veřejná prezentace se odehrála v polském parlamentu jen několik týdnů před Kisielewského úmrtím a již se pro nemoc už nemohl osobně zúčastnit, patří k jeho nejvýznamnějším dílům. Podrobně analyzuje poslední rok existence polské komunistické strany (PZPR), sleduje jednání s opozicí u „kulatého stolu“ až do rozpuštění strany v lednu 1990, a vydatně využívá dochovaných archivních materiálů politického byra ústředního výboru strany, deníků a vzpomínek stranických funkcionářů i představitelů opozice, stejně jako výsledků dosavadních výzkumů. Těžiště je však položeno na zobrazení úpadku strany prostřednictvím její vlastní dokumentace, jak to naznačuje už samotný název monografie

³ Jaroslav VALENTA, *Monografie o plánech československo-polské federace*, *Slovanský přehled* 78, 1992, č. 2, s. 212–219.

(*Partii portret własny. Polityka i świadomość w PZPR – studium upadku*, Warszawa 2011). Pokus o postižení procesů, jež se v roce 1989 podílely na zásadní změně režimu, je příkladem i pro ostatní postsovětské země, které se s pochopením oněch procesů teprve budou vyrovnávat.

Zmíněným tematickým skupinám odpovídá zhruba i rozsáhlá ediční činnost Kisielewského, na níž se někdy podílel i s jinými autory. Do skupiny sborníků statí a dokumentů věnovaných historii rolnického hnutí patří např. tituly *Chleb i krew. Moja wieś w czasie okupacji. Wspomnienia*, Warszawa 1968; *Wspomnienia weteranów ruchu ludowego*, Warszawa 1968; *Pamięć notuje i utrwała. Wspomnienia*, Warszawa 1969; *Chłopi, ruch ludowy, państwo*, Warszawa 1980 aj. K historii mezinárodních vztahů patří např. tituly *Czy Europa Środkowo-Wschodnia mogła się wybić na wolność? Materiały z sesji naukowej, Olsztyn, 26 października 1995*, Olsztyn 1996; *Gra o Polskę*, Łowicz 1996; *Droga ku wojnie. Polityka europejska i amerykańska w przededniu drugiej wojny światowej. Materiały z sesji naukowej Bydgoszcz, 7–8 maj 1998*, Bydgoszcz 1999; *Archiwum polityczne emigranta. Kolekcja Józefa Rzemieniewskiego, 1946–1987. Wybór dokumentów*, Bydgoszcz 2002; *Polska i wieś na drodze do Unii Europejskiej*, Bydgoszcz 2004 (zde článek T. Kisielewského *Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej na tle wybranych problemów współczesnych i historycznych*). K novodobým dějinám Polska se vztahují tituly *Spory o ustrój Polski niepodległej. Sprawa narodowa i polityka. Dokumenty z lat 1939–1943*, Częstochowa 1994; *Zapiski historyczno-polityczne z lat 1981–1991*, Częstochowa 1994; *Partia i literaci. Dokumenty Biura Politycznego KC PZPR 1959*, Łowicz 1996; *Z polityki terroru. Głosowanie ludowe z 30 czerwca 1945 r. w raportach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Wybór dokumentów*, Bydgoszcz 2000; *Wybory do Sejmu Ustawodawczego z dnia 19 stycznia 1947 roku. Wybór dokumentów*, Bydgoszcz 2006 aj.

Neměli bychom však opomenout ani publicistickou činnost Tadeusze Kisielewského, k níž patří např. tituly *Rodowody naszej tożsamości. Szkice*, Warszawa 1980; *Własnym kursem. Wybór pism historycznych i politycznych z lat 1967–2003 z komentarzami*, Bydgoszcz 2003; *Czas przeszły terazniejszy*, Bydgoszcz 2009. Zvláště posledně jmenovaná práce je mimořádně zajímavá, neboť v sobě spojuje eseje historického, politologického i sociologického charakteru s autobiografickými postřehy a vzpomínkami, jež dávají mizejícím obrazům minulosti lépe vyniknout.

Všichni, kdož měli to štěstí Tadeusze Kisielewského blíže poznat, zdůrazňují nejen jeho odbornou erudici, pedagogické vlohy, mimořádné tvůrčí schopnosti a mistrné ovládání jazyka i stylu, ale též jeho neochvějnou víru ve smysluplnost úsilí o směřování k pravdě a spravedlnosti, již celým svým životem prokazoval. A také jeho přátelskou a dobrosrdečnou povahu, ochotu pomoci každému potřebnému. Mohou to potvrdit i mnozí čeští historici, jimž mnohokrát sjednával kontakty, poskytoval cenné rady a často i ubytování, nezištně předával kopie dokumentů třeba až ze vzdálených londýnských sbírek a hlavně si kdykoliv a rád popovídal o věcech společného badatelského zájmu, jichž bývalo nepřeborně. Našlo by se jen málo tak profesionálně zdatných kolegů a zároveň tak skromných a obětavých přátel, jako byl profesor Tadeusz Kisielewski. Památku na něj uchováme s úctou ve své paměti.

Mečislav Borák

Status quo Jozef Jablonický (3. január 1933 – 7. december 2012)

V piatok 7. decembra 2012 v ranných hodinách zomrel Jozef Jablonický – Historik 20. storočia. Týmto zlomovým okamžikom sa všetko spojené s podstatou „Jozef Jablonický“ dostalo do kategoriálneho významu neexistujúcej entity, ktorá jasne vymedzuje: všetko následné je definitívne a výhradne už len o Jozefovi Jablonickom...

Ponáram sa do známych i menej známych faktov jeho života, prevraciam stránky jeho kníh, štúdií a nespočetných úvah, brodím sa zamysleniami a hodnoteniami o ňom za jeho života,¹ a tiež spomínam a pomeriavam svoje skúsenosti s ním. Roztvára sa s'aby neohraničený priestor silného muža, historika politických dejín česko-slovenskej a slovenskej štátnosti, slovenských, a tiež českých národných dejín 20. storočia, ktorý neváhal propagovať fakty svojich výskumov nech mali dopad akýkoľvek, a to ako na aktérov historického diania, pre neho samotného, či pre vyhranenú odbornú alebo širokú laickú verejnosť. K tejto odvahe dospel po čase, netajac rodinné a sociálne zázemie, vybavený predovšetkým pracovitou a ctižiadostivosťou, žijúci naplno v presvedčení svojej pravdy, motivovaný chválou, skúšaný uisťovaním správnosti svojej cesty, avšak vzápätí bitý súdením a odsúdením stúpcami všadeprítomnej komunistickej moci, ktorá s ním jednala ako s vazalom. Jablonický sa s týmto údelom, oficiálne síce zastretým do kolektívnej anonymity „strany a vlády“, a to vzdor svojmu ľavicovému vyhraneniu, nemienil ani zžiť, ani trpne zmieriť, ba čo len naoko ho rešpektovať. Každá krivda v ňom začala miesiť zákonitý vzdor a provokovala ho k ďalšej a ďalšej práci, a to i za cenu len (tzv.) šuplíkového písania. Súčasne v ňom výšila intelektuálnu silu, založenú aj na vnútornej ostražitosti, nedôvere, sebadisciplíne a všestrannej prísnosti. Realita vydedenia z oficiálneho kruhu historikov Slovenska v prvej polovici sedemdesiatich rokoch minulého storočia ho prinútila zotrieť rozdiel medzi pracovným a osobným životom. Otvorenosť a boj za pravdu sa stali preň všetkým! Tí, čo Jablonickému vedome a adresne ublížili, či ho vnútorne sklamali svojimi fabulujúcimi spiskami o národnej a štátnej histórii, sa len ojedinele dočkali jeho veľkorysosti. Neplytval ňou, podobne ako svojou politickou angažovanosťou po roku 1989. Jasne deklaroval, že bol, že je a že chce zostať Historikom, i keď jedinečného, ba aj ojedinelého osudu, ktorý mu bol z radu všetkých slovenských historikov 20. (a začiatku 21.) storočia aj vlastným vyhranením uštedrený.

Jozef Jablonický sa narodil v Zavare pri Trnave ako prvorodený a napokon aj jediný syn v tretí januárový deň roku 1933. Národnú školu vychodil v rodnej obci, kde druhým najčastejšie navštevovaným miestom jeho detských liet bol miestny novogotický kostol zasvätený Narodeniu Panny Márie, kde často – ako rád v osobných rozhovoroch opakoval – miništroval. Za stredoškolským vzdelaním dochádzal od roku 1948 do neďalekej Trnavy, a potom, ako úspešný študent, sa na jeseň 1952 dostal na štúdiá histórie na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského do Bratislavy. Aj tu bol veľmi aktívny, rád sa púšťal do polemík, k problémom dejín aj aktuálneho života pristupoval prakticky a s presvedčením, že všetko sa dá riešiť a na všetko je možné dosiahnuť jasnú odpoveď. „Ako študent sa v máji 1956 zúčastnil spontánnych štu-

¹ Najkomplexnejší obraz o Jozefovi Jablonickom predstavil časopis *Kritika a Kontext* v roku 2000 (roč. 5, 2000, č. 1, s. 28–85) a o päť rokov neskôr kolektívna monografia Norbert KMEŤ (ed.), *Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmú. Pocta Jozefovi Jablonickému*, Bratislava 2005.

dentských mítingov ... [na ktorých] odzneli požiadavky na reformu vysokoškolského štúdia i čiastočnú demokratizáciu verejného života.“² Dvadsaťtriročný Jablonický zastával post predsedu tzv. deklaračného výboru študentov na internáte na Suvorovovej ulici a už len samotná účasť na týchto študentských rebéliách ho dostala do pozornosti vtedajšej štátnej tajnej polície, a neprispela ani k priamočiarosti jeho odborného postupu. V roku 1957 ukončil vysokoškolské štúdium a navrátil sa do svojho rodiska, i keď pôvodne predpokladal ihneď získať vedeckú aspirantúru v Slovenskej akadémii vied (SAV).³ Od 11. októbra 1957 našiel uplatnenie ako inšpektor odboru školstva a kultúry Okresného národného výboru v Trnave a od roku 1958 na dobu dvoch rokov pôsobil ako stredoškolský pedagóg na miestnej strednej všeobecno-vzdelávacej škole. V Trnave urobil niekoľko zásadných osobných aj profesijných rozhodnutí: oženil sa, začal sa člensky angažovať v Komunistickej strane Slovenska a jeho historografický výskum sa upriamil na robotnícke hnutie a dejiny komunistickej strany v trnavskom regióne.

Dňa 1. októbra 1960 sa stal vedeckým aspirantom Historického ústavu SAV a zakrátko sa spolu s rodinou presťahoval do Bratislavy. V manželskom zväzku sa narodili dcéry Eva a Renáta. Akademické prostredie posunulo jeho odbornosť do širších významových konzekvencií činnosti Komunistickej strany Československa, resp. Slovenska so zameraním sa na dejiny protifašistického odboja s jeho vyvrcholením, za ktoré sa dodnes po práve považuje Slovenské národné povstanie (SNP).

Jablonický neúnavne študoval v archívoch po celom Slovensku, písal čiastkové štúdie i ucelené práce⁴ a pristúpil k priam priekopníckej forme výskumu: začal navštevovať žijúcich aktérov dejinných udalostí spreď dvadsiatich až štyridsiatich rokov bez rozdielu ich politickej, občianskej, kultúrnej, hospodárskej či vojenskej angažovanosti, a to na všetkých póloch diania Slovenska. Nezakrýval, že sa všetky „nitky“ jeho záujmu sústreďujú na roky druhej svetovej vojny. Od aktívnych účastníkov žiadal spomienky, stanoviská, odpovede na svoje otázky, nechával im k vyplneniu dotazníky, a predovšetkým viedol bohatú korešpondenciu presahujúcu aj hranice Československa. Jedna návšteva bola výnimkou. Nie vždy však uspel, ale bol vytrvalý. Celkom cieľavedome skladal mozaiku faktov, dejov a vzťahov. Nepochybne Jablonický zozbieral svedectvá – poklady, ktoré dnes mohli tvoriť (nazvem to) zlatý fond archívu, či centra orálnej histórie na Slovensku, kvalitatívne novej výskumnej metódy, iniciovanej na severoamerickom kontinente práve v období počiatku jeho úsilia.⁵

Po štyroch rokoch akademického pôsobenia obhájil 18. marca 1964 dizertačnú prácu, funkčne postúpil v Historickom ústave SAV na miesto vedúceho oddelenia

² Juraj MARUŠIAK, *Verný vlastnému presvedčeniu. Osudy nezávislého historika Jozefa Jablonického*, Kritika a Kontext 5, 2000, č. 1, s. 49.

³ Ten istý, *Rebeli v pyžamách. Slovenskí študenti v roku 1956*, Historická revue, 1994, č. 8, s. 20.

⁴ Porovnaj: Jozef JABLONICKÝ, *Robotnícke hnutie na Trnavsku za kapitalistickej ČSR*. Bratislava 1961; Ten istý, *Pripojenie trnavskej posádky k Slovenskému národnému povstaniu*, Historický časopis 10, 1962, č. 4 s. 529–546. Ten istý, *Politická situácia na východnom Slovensku od oslobodenia do vyhlásenia Košického vládneho programu*, Historický časopis 11, 1963, č. 4, s. 529–551; Ten istý, *Slovenské národné povstanie – nová fáza v riešení vzájomných vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi*, Historický časopis 11, 1963, č. 3, s. 313–328.

⁵ V roku 1967 bola založená americká The Oral History Association a o šesť rokov neskôr vznikla obdobná The Oral History Society vo Veľkej Británii.

najnovších dejín a predložil k vydaniu prvú monografiu pod názvom *Slovensko na prelome*.⁶ Práca, rozčlenená po stránke obsahovej na dve základné časti *Slovenské národné povstanie – začiatok národnej a demokratickej revolúcie v ČSR* a *Revolúcia definitívne víťazí na území oslobodenom sovietskou armádou*, predstavuje súhrne deväť kapitol, pričom celá matéria je zovretá (prvou a poslednou kapitolou) do demonštrácie primárnej úlohy komunistickej strany v národnooslobodzovacom boji na Slovensku. Autor vo svojej syntetickej prvotine neprekročil intencie oficiálnej historiografie dozorovanej komunistickou stranou a akceptoval jej obecné uznávané marxistické hľadisko rozdelenia odboja v duchu triedneho princípu a demonštroval i ďalšie tézy marxistického výkladu dejín protifašistického odboja na Slovensku spojené predovšetkým s národnou a demokratickou revolúciou a víťazstvom Slovenského národného povstania v máji 1945. I keď je Jablonického postoj v tejto knihe jasne naklonený k prospechu „revolučnej sily komunistov“, nemožno autorovi uprieť precíznosť, priam mravčiu prácu na úrovni základného výskumu. Na to, aby čitateľovi objasnil dva pohnuté vojnové roky Slovenska a Slovákov navštívil 46 archívov prevažne na okresnej a ústrednej štátnej úrovni, vyexcerpoval stovky dokumentov (pravda i takých, ku ktorým dovtedy malo prístup len málo historikov), vypovedal desiatky aktérov. Inými slovami, až prehliadneme ideologický balast, kniha môže veľkorysým poslúžiť svojim historiografickým vybavením aj dnes.

Nastúpenú formu výskumu Jablonický neopustil ani v následných rokoch: spovedal navrátilcov z komunistických väzníc,⁷ z ktorých mnohí – medzi nimi i kpt. Jozef Brunovský, pplk. Jozef Dobrovodský, či Gustáv Husák, Ján Lichner, Josef Špáta a stovky druhých – požadovali súdnu rehabilitáciu, súčasťou ktorej bol i podrobný popis ich angažovanosti v rokoch druhého odboja. A často to bol práve Jablonický, ktorý ako prvý čítal ich svedectvá preplnené faktami, z ktorých mnohé z rôznych príčin postupne z pamäti autorov (často pod tlakom nových politických okolností a osobných situácií) zámerne vypadávali. Na viac dvadsiate výročie SNP bolo prvým okrúhlym výročím po vojne, kedy sa verejne (až) oslavovalo Povstanie a vedno sa mohli stretnúť stúpenci jeho „dvoch hlavných síl – antifašistickej buržoázie a robotníckej triedy“.⁸ Vedľa komunistickému režimu povolných a jeho pazúrmí nezasiahaných, stáli na tribúnkach aj čerstvo rehabilitovaní väzni ľudovodemokratických väzníc, ale často aj slovenského štátu z rokov 1939–1945. Celospoločenské uvoľňovanie autoritatívneho ľavicového režimu v druhej polovici 60. rokov umožnilo vypočuť aj hlasy spoza železnej opony: k svojmu domovu volali mnohí exulanti z rokov 1948–1950 (a často aj rokov 1938–1945) a niektorí (síce už ako občania cudzieho štátu a len na pár dní) svoju vlasť aj navštívili. Tieto okamžiky Jozef Jablonický vynikajúco vyťažoval v svojej pripravovanej práci o „občianskom odboji“. Pochopil jedinečnosť neopakovateľnej príležitosti, ale súčasne dozrel k poznaniu obrovskej sily vládnucej politickej moci, ktorá sa nevzdávala svojej interpretácie nielen histórie

⁶ Jozef JABLONICKÝ, *Slovensko na prelome. Zápas o víťazstvo národnej a demokratickej revolúcie na Slovensku*, Bratislava 1965.

⁷ Aj tých čo na základe amnestie prezidenta Antonína Novotného opustili československé väznice v dňoch 10.–12. mája 1960. Z celkového počtu 8708 politických väzňov bolo prepustených 5601 žien a mužov, politických nepriateľov komunistického režimu, medzi ktorými boli i kľúčové osobnosti protifašistického odboja na Slovensku. K amnestii podrobne: Jaroslav ROKOSKÝ, *Amnestie 1960*, Paměť a dějiny 5, 2011, č. 1, s. 36–54.

⁸ J. JABLONICKÝ, *Slovensko na prelome*, s. 7.

protifašistického odboja, ale celých moderných dejín 20. storočia, za nosný pilier ktorých naďalej považovala vznik a činnosť Komunistickej strany Československa.

Jablonický na konci roku 1968 avizoval záverečné práce na svojej knihe venovanej Slovenskému národnému povstaniu *Z ilegality do povstania (Kapitoly z občianskeho odboja)*⁹ a obecné celospoločenské uvoľnenie a nadšenie reformných komunistov pre „socializmus s ľudskou tvárou“ ho len uistovali v tom, že jeho poctivá práca bude odborníkmi, pamätníkmi i laikmi prijatá kladne. V januári 1969 Jablonický napísal jej poslednú časť – *Úvod* – a už v ňom bol zrejmý jeho enormný osobnostný, vedecký i politický posun, keď hneď v jeho prvých vetách verejne demonštroval „Dejiny protifašistického odboja a Slovenského národného povstania majú toľko vykladačov ako žiadna iná oblasť slovenských národných dejín ... A predsa jestvujú celé oblasti z dejín odboja, ktoré sú takmer neprebádané.“¹⁰ Uznanie názorovej rôznorodosti a súčasne tzv. bielych miest národných a štátnych dejín, ktorých sa solídny výskum ešte nedotkol, i keď boli doposiaľ prezentované ako najstabilnejšej opory v dejinách komunistickej strany, tvorili kľúčové východisko Jablonického objektívneho výkladu dejín odboja obecné. Jablonický aj na ďalších stránkach svojej avantgardnej práce jasne a nekompromisne praktizoval vedecké metódy svojho výskumu, a tie ho viedli nielen k rozpleteniu ťažiska monografie v zmysle „Kto chce poznať povstanie, jeho priebeh a problémy, musí poznať genézu jeho príprav,“¹¹ ale predovšetkým ho nasmerovali k pertraktovaniu zásadného poznania, ktoré predstavovalo ústrednú myšlienku syntézy: Prinajmenšom rovnakú zásluhu na Slovenskom národnom povstaní, ak nie väčšiu, majú okrem komunistov aj členovia ostatných politických strán (zvlášť sociálni demokrati a agrárici), pôsobiaci na Slovensku (aj mimo Slovenska) od októbra 1938 v tajných politických zoskupeniach rôzneho významu, a rovnako politicky neangažovaní vlastenci zanietení za obnovu československej štátnosti a očistenia slovenského národa spod tútorstva nacistického Nemecka (stojaci v opozícii proti nacionalisticky vyhranenému korporatívnemu režimu slovenského štátu či v jeho službách, avšak nespreneveriaci sa morálke v jej normatívnom význame), a tiež vojaci, zväčša príslušníci slovenskej armády, predtým spravidla nižší dôstojníci československej armády. Jozef Jablonický túto zásadnú, ba primárnu silu slovenského protifašistického a protinacistického odboja nazval občianskym odbojom a nevyhýbal sa ani termínu nekomunistický odboj, čo následne (už bez zásadnej zásluhy Jablonického) viedlo v rokoch normalizácie k (novému) rozdeleniu druhovojnového odboja na komunistický a nekomunistický. Toto rozdelenie síce zmiernilo dovtedy výhradne používané dogmatické triedne rozdelenie spoločnosti bez jej chronologického konkretizovania (na buržoáziu a robotníctvo), avšak triedneho náboja sa nezbavilo a tento je ako prežitok neopodstatnene živený dodnes.¹² Bez ohľadu na tento fakt Jablonic-

⁹ Ten istý, *Z ilegality do povstania (Kapitoly z občianskeho odboja)*, Bratislava 1969. Monografia vyšla v druhom vydaní v roku 2009 zásluhou Múzea SNP v Banskej Bystrici.

¹⁰ Ten istý, *Z ilegality do povstania*, s. 5.

¹¹ Ten istý, *Z ilegality do povstania*, s. 5–6.

¹² Autorka s Jozefom Jablonickým o podstate termínu „občiansky“ a „nekomunistický“ odboj viedla na sklonku minulého storočia niekoľko aj verejných rozpráv. V 90. rokoch minulého storočia Jablonický vysvetľoval podstatu zvoleného termínu predovšetkým ako výsledok doby vzniku a pripustil, že nekorešpondoval z vlastným autentickým obsahom výskumu subjektu. Tiež: Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Cesty k sebe. Česi v československom demokratickom a komunistickom* 168

kého kniha *Z ilegality do povstania* bola, je a zostane priekopníckym historiografickým dielom, ktorého význam nebol zatiaľ úplne ani pochopený, ani vo všetkých súvislostiach plne uznaný. Na tomto výroku trvám vzdor nespočetným uznaniám kolegov, politikov aj laikov.¹³ Monografia *Z ilegality do povstania* predkladala čitateľovi i vízie interpretácii Slovenského národného povstania, pričom varovala pred aktivitami ľudáckych historikov a publicistov. Keby sme mali v stálej pamäti tento Jablonického poznatok (a dnes už odkaz), nemuseli sme zostať tak zaskočení útokmi ľudákov a neoludákov krátko po roku 1989 nielen na podstatu SNP, ale i podstatu československej štátnosti.

Jablonického – podľa vlastných slov – k práci *Z ilegality do povstania* inšpirovala kniha Gustáva Husáka *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, prvýkrát zverejnená v roku 1964¹⁴ a bezbreho propagujúca vedúcu úlohu komunistickej strany v odboji. Vzdor tomuto prístupu však Jablonický neupadol do opačného extrému, naopak – overenými faktami a dejinnými súvislosťami nepriamo i otvorene polemizoval s tvrdeniami Husáka, ale rovnako nezabudol čitateľovi pripomenúť tragédiu aj komunistickej povstaleckej garnitúry v rokoch kultu, kedy jej väčšina bola zdiskreditovaná politickými procesmi. Nepochybne tento stret historika a politika – Jablonického a Husáka – sa po moskovských rokovaníach v auguste 1968, kedy podpredseda československej vlády Husák začal šplhať do čela Komunistickej strany Československa na post jej prvého a neskôr generálneho tajomníka a nekompromisne sa zasadzoval za normalizáciu politického aj verejného života v Československu – nemohol skončiť paritne tak, ako neskončilo ani znovu obnovené pomeriavanie medzi komunistickým a nekomunistickým odbojom. Z rozporov historika a aktéra odbojových rozhodnutí za komunistickú stranu, ktorý dostal opäť príležitosť byť na výslni a nehodlal tentoraz chybovať v udržaní politickej moci, vyšli víťazne komunistickí husákovci. Na svedomie konkrétnych slovenských vedeckých pracovníkov – Miloša Gosiorovského, Miroslava Kropiláka, Viliama Plevzu, Vasila Horkoviča a Jána Pivovarčiho – tak dopadá priama zodpovednosť za ďalší kariérny osud Jozefa Jablonického.

Miroslav Kropilák, od roku 1970 riaditeľ Historického ústavu SAV, ale tiež blízky spolupracovník Jablonického, s ktorým v roku 1964 prvýkrát vydali encyklopedické dielko *Malý slovník Slovenského národného povstania*,¹⁵ napísal ako prvý na Jablonického knihu *Z ilegality do povstania* pochvalnú recenziu.¹⁶ Rovnako uznalivo sa vyjadroval aj Ján Pivovarčí, ktorého s Jablonickým viazala kniha o Povstaní publikovaná v angličtine taktiež v roku 1969.¹⁷ Námietky proti textu zo strany samot-

odboji na Slovensku v rokoch 1939–1943 (*K česko-slovenským vzťahom a k cestám návratu československej štátnosti počas druhej svetovej vojny*), Praha 2009, s. 10–13.

¹³ Najsúbornejšie sú názory na hodnotu a význam Jablonického monografie *Z ilegality do povstania* vyjadrené v časopise *Kritika a Kontext* 5, 2000, č. 1, s. 33, 37, 44, 47, 49–51, 52–55, 59nn).

¹⁴ Gustáv HUSÁK, *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1964. Kniha bola druhýkrát vydaná v roku 1969 a tretíkrát v roku 1974. Vždy v dogmatickejšom a početne obsiahlejšom vydaní.

¹⁵ Miroslav KROPILÁK – Jozef JABLONICKÝ, *Malý slovník Slovenského národného povstania*, Bratislava 1964, 1970.

¹⁶ Miroslav KROPILÁK, *Jozef Jablonický. Z ilegality do povstania (Kapitoly z občianskeho odboja)*, Bratislava 1969, recenze, *Historický časopis* 18, 1970, č. 2, s. 292–299.

¹⁷ Jozef JABLONICKÝ – Ján PIVOVARČI, *The Slovak National Uprising*, Bratislava 1969.

ných aktérov SNP a tým aj knihy boli minimálne. Takmer všetci Jablonickému ďakovali a mnohí, posmelení objektivitou práce, mu pre prípadnú reedíciu knihy posielali upresňujúce fakty a poskytovali vlastné príbehy, ktoré konkretizovali mnohé rokovania aj konečné povstalecké rozhodnutia. V roku 1970 mu za prácu udelila Socialistická akadémia¹⁸ II. cenu a Jablonický cestoval študovať do Nemecka a svoju prácu prezentoval aj na medzinárodných vedeckých konferenciách v susedných štátoch.

V roku 1973, kedy Jablonický dokončoval prácu o úlohách a činoch Komunistickej strany Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny nazvanú *Komunistická strana Slovenska v protifašistickom odboji*, však dostal avízo, že jeho monografia *Z ilegality do povstania* sa „teší“ pozornosti aktívnych straníckych funkcionárov, ktorým sa v práci nezavrávajú predovšetkým metódy polemiky a konfrontácie a vyslovujú obavy, aby sa podobné „chyby“ neopakovali aj v knihe pripravovanej. I preto iniciovali na prácu kolektívny posudok z pera Hořkoviča, Pivovarčího a Kropiláka so štvorročným odstupom. Posudok jednoznačne pochováva význam Jablonického knihy, znevažuje metódy a samotné fakty často znehodnocuje v prospech neomylného konania komunistickej strany a zvlášť jej V. ilegálneho Ústredného vedenia KSS. Kropilák prehodnotil precíznosť svojho pôvodného posudku a aj Pivovarči s Hořkovičom odhodili etiku historika, ktorá pokrútená politickou objednávkou viedla koncom septembra 1973 k straníckemu verdiktu stiahnuť Jablonického prácu *Z ilegality do povstania*. (*Kapitoly z občianskeho odboja*) z verejných knižníc.¹⁹ Po tomto rozhodnutí bolo Jablonickému jasné, že ani komisia zložená z Gosiorovského, Plevzu a Kropiláka, ustanovená pre posúdenie práce *Komunistická strana Slovenska v protifašistickom odboji*, nebude vo svojom posudku ctíť vedecké, ba ani apolitické, ani čo len elementárne etické pravidlá, čo sa v apríli 1974 plne potvrdilo.²⁰ Normalizácia československej spoločnosti, ale predovšetkým pochlebovačné a sebazáchovné chovanie priamych kolegov dostali v akadémii štyridsaťjedenročného Jablonického na jednej strane do izolácie, ale na strane druhej do zvýšenej sledovanosti. Tento dilematický stav Jablonický v lete 1974, v čase vrcholiacich príprav osláv 30. výročia Slovenského národného povstania, vyriešil oficiálne „na základe vzájomnej dohody“ odchodom z Historického ústavu SAV k 31. augustu, i keď bolo akademickým „tajomstvom“, že sa jedná o vyhodenie, ktoré bolo výsledkom naplnenia príkazu „najvyšších straníckych grémií“.²¹ Deň na to už bol pracovníkom Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP), neskôr Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti (a dnes Pamiatkového úradu Slovenskej republiky), sídliaceho vtedy na hrade.

PhDr. Jozef Jablonický, CSc., sa 1. septembra 1974 stal pracovníkom Odboru historických pamiatok SÚPSOP a oficiálne bol zodpovedný za „agendu pamiatok dejín robotníckeho hnutia a KSČ, SNP a Oslobodenia,“ pričom jeho povinnosťou bolo

¹⁸ Socialistická akadémia ako osvetovo – ľudovúchovná organizácia vykonávala činnosť v rokoch 1936–1990. Jej nástupníckou organizáciou sa na Slovensku stala Akadémia vzdelávania.

¹⁹ Ondrej Červený ale i iní podporujú domnienku, že spúšťacím impulzom k Jablonického šestnásťročnej anabáze bolo jeho odmietnutie „dať sa naverbovať ako spravodajský agent a donášať na svojich kolegov z Rakúska a Nemecka ...“ Ondrej ČERVENÝ, *Poznámka k jednej diaspóre*, *Kritika a Kontext* 5, 2000, č. 1, s. 47.

²⁰ Podrobne o posudkoch a s nimi spojených súvislostiach: Norbert KMEŤ, *Dozvuky normalizácie*, *Kritika a Kontext* 5, 2000, č. 1, s. 52–55.

²¹ Ivan KAMENEC, „*Osamelý bežec*“ v *slovenskej historickej obci*, *Kritika a Kontext*, s. 37.

uskutočňovať terénny a archívny výskum po celom Slovensku.²² Súčasne sa mal podieľať na príprave celoslovenského súpisu týchto pamiatok, avšak o necelý rok bol od tejto úlohy „oslobodený“.²³ Pracovný život Jablonického bol teda teoreticky v poriadku, avšak v skutočnosti sa ambiciózny a nadaný historik prepadával z rozhodnutia vláducej strany na jej socialistické dno s jasným cieľom vyjadreným v troch slovách – zabudnite na Jablonického! A nasledovali tvrdé opatrenia: zákaz publikovania dokončenej monografie *Komunistická strana Slovenska v protifašistickom odboji*, predkladanie napísaných prác na schválenie ústavnému výboru komunistov a sledovanie príslušníkmi Štátnej bezpečnosti (ŠtB), ktorí kontrolovali jeho pracovné a súkromné väzby a čakali na príležitosť, aby mu s patričnými dôkazmi zakázali tvoriť. Jablonický však výstrah nedbal, naďalej sa stýkal s aktérmi a pamätníkmi SNP, častejšie cestoval do Prahy za českými kolegami, ktorí už vyhodení z historických ústavov pracovali ako pomocní robotníci alebo sedeli vo väzeniach, ba – ako mu pracovná náplň prikazovala – v rámci možností i tvoril. V polovici januára 1976 dokonca žiadal svojho zamestnávateľa o súhlas k spracovaniu dvoch historických štúdií pre Vojenský historický ústav v Bratislave – *Partizánske hnutie na Slovensku v čase vzniku SNP a Okupačný režim na Slovensku v rokoch 1944–1945*. Spracovanie bolo povolené, avšak publikovanie nie.

V novembri 1976 slovenská odnož ŠtB konečne našla dôvod k priamemu zásahu proti Jablonickému. Podľa jej úsudku bol v spojení s bývalým poslancom slovenského snemu a predným politikom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany Pavlom Čarnogurským, stíhaným za podvracanie socialistickej republiky, o čom počas dvoch novembrových dní tajní policajti hľadali dôkazy v jeho práci, byte, ba aj v garáži.²⁴ Jednalo sa o prvý radikálny štátnopolitický zásah do identity Jablonického, ktorý splnil cieľ – zdevastoval jeho knižnicu, archív aj desiatky rozpracovaných rukopisov. Nasledovali výsluchy na ŠtB úradovniach, ďalších jedenásť domových aj osobných razii, super razii a prehliadok,²⁵ stránicke postihy, v roku 1977 aj vylúčenie z komunistickej strany a rok na to aj zákaz štúdia v archívoch a úplný zákaz publikovania a odobratie cestovného pasu. Sem-tam sa objavilo svetlo nádeje, ako to, keď vydavateľstvo Obzor v roku 1978 žiadalo SÚPSOP o súhlas na spoluprácu s Jablonickým, ale úzky výbor komunistov úradu žiadosť zamietol s odôvodnením, že sa jedná o osobu vylúčenú z KSČ, a teda nespoľahlivú a k spolupráci nevhodnú.²⁶ Obranné reakcie historika boli okamžité – odvolania, sťažnosti, žiadosti – ale socialistické kultúrne a vedecké inštitúcie a aj zákonodarstvo malo v odpovediach vopred jasno: nikdy sa nevymkli inštrukciám komunistickej strany. Z tejto zložitej životnej situácie hľadal Jablonický východisko aj v novom manželskom zväzku, v ktorom sa začiatkom júla 1978 narodil syn Tomáš.

²² Archív Pamiatkového úradu SR Bratislava, fond Osobný úrad, Spis Jozef Jablonický.

²³ V archíve Pamiatkového úradu SR sa nachádza jediný archívny materiál s jeho autorstvom pod signatúrou T1133: *Pamiatky odboja a oslobodenia Československej socialistickej republiky (Priemet odboja a bojov o oslobodenie Československa v pamätníkovej tvorbe)*, Bratislava, február 1975. Počet strojom písaných strán 28. Tamtiež.

²⁴ Porovnaj prvé zverejnenie o tomto fakte: *Zborník o Slovenskom národnom povstaní/2*, Toronto 1980, s. 7.

²⁵ Jozef JABLONICKÝ, *Fragment o histórii. Výber z diela 1989–2009*, Bratislava 2009, s. 180–181, 555.

²⁶ Tamtiež.

Jozef Jablonický sa v roku 1977 stal disidentom. On sám sa novému nanútenému postaveniu nepriechil, pretože nemienil mlčať, ale nehodlal ani svoju vlasť opustiť. Čoskoro sa ocitol v skupine obdobne postihnutých osobností – filozof a robotník Miroslav Kusý, spisovateľ Dominik Tatarka, filozof, literárny kritik a robotník Milan Šimečka, filozof a knihovník Július Strinka – a to bol len vrchol hory, ktorá od roku 1977 začala mohutnieť. Tieto väzby a spojenia s osobnosťami obdobne postihnutými v Čechách – zvlášť s historikom, pedagógom a kulisárom Jánom Mlynárikom²⁷ – a tiež exulantmi po februári 1948, resp. po roku 1968 – najmä politickým demokratom Martinom Kvetkom a historikmi Miroslavom Jánom Ličkom a Vilémom Prečanom²⁸ – viedli k zverejňovaniu jeho prác v zahraničí.²⁹

Vzdor prenasledovaniu a dehonestácii Jablonický na prekvapenie samotných eštebákov ale aj bratislavskej prokuratúry písal a tvoril ďalej aj po zhabaní archívu a jeho práce – *Vojenské ústredie, O vzniku Slovenskej národnej rady, či Bratislava a Slovenské národné povstanie* a najmä *Zlyhanie Malárovej armády v Karpatoch* – boli koncepčne aj fakticky schopné okamžitého publikovania.³⁰ Vydedenec z oficiálnej obce slovenských historikov, ktorého sa až na pár výnimiek všetci stránili, bol naďalej schopný dialógu, o čom svedčia aj jeho polemiky z marca a augusta 1979 *Obrátené hodnoty* a *K problematike občianskeho odboja* so Zdenkou Holotíkovou a Samuelom Cambelom, ale aj pojednania o vlastnom osude – *Diskriminácia na pokračovanie* a iné. Nič z toho však v československej odbornej, či dennej tlači nemohlo byť zverejnené. Svoje práce a správy o vlastnom osude začal teda od roku 1978 a zvlášť 1981 vydávať samizdatom.³¹

V roku 1979 bol Jablonický v pamiatkovom ústave preradený do Odboru vedecko-technických informácií – Oddelenie štátneho zoznamu a informatiky a súčasne

²⁷ K problematike, a tiež stavu československej historiografie v normalizačných rokoch podrobne: Ján MLYNÁRIK, *Diaspóra historiografie. Štúdie, články a dokumenty k dejinám československej historiografie v rokoch 1969–1989*, Praha 1998. Ján Mlynárik bol vypovedaný do Spolkovej republiky Nemecko v roku 1982. J. JABLONICKÝ, *Fragment o histórii*, s. 179nn.

²⁸ Vilém Prečan sa spolu s rodinou vysťahoval do Spolkovej republiky Nemecko v roku 1976. Podľa: www.databazeknih.cz/autori/vilem-precan-32791. Práve v Nemecku Prečan informoval o postojoch Jablonického a reakciách komunistického režimu voči nemu. Pozri: Vilém PREČAN, *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*, Praha–Brno 1994, s. 395–405. Jablonický si prácu Viléma Prečana v prospech ozrejmovania protifašistického odboja na Slovensku, zvlášť edíciu *Slovenské národné povstanie – Dokumenty* (Bratislava 1965), veľmi vážil, a keď nastali režimistami vykonštruované problémy s publikovaním Prečanovej edície *Slovenské národné povstanie – Nemci a Slovensko*, ktorá mala vyjsť tlačou už pri príležitosti 25. výročia SNP, bol to on, ktorý sa v postavení súdneho znalca priam bojovne zasadil za jej zverejnenie. To sa napokon aj udialo v roku 1971. J. JABLONICKÝ, *Fragment o histórii*, s. 194.

²⁹ Porovnaj: *Zborník o Slovenskom národnom povstaní/2*, Toronto 1980. *Zborník o Slovenskom národnom povstaní/3. Manipulovaná história SNP*, Toronto 1983.

³⁰ Prvé tri práce boli po prvýkrát publikované in: *Zborník o Slovenskom národnom povstaní/2*, Toronto 1980; a naposledy in: Jozef JABLONICKÝ, *Samizdat o odboji. Štúdie a články*, Bratislava 2004, s. 11–105. Ten istý, *Samizdat o odboji II. Štúdie a články*, Bratislava 2006, s. 20–102. Práca *Zlyhanie Malárovej armády v Karpatoch* vyšla v dvoch vydaniach samizdatom (1983, 1986), a tiež: Jozef JABLONICKÝ, *Samizdat o odboji. Štúdie a články*, s. 347–443.

³¹ Porovnaj napríklad: Jozef JABLONICKÝ, *Bratislava a SNP*, samizdat Bratislava 1978; *Neúspešná misia v Moskve*, samizdat Bratislava 1981, *Povstanie v Trnave*, samizdat Bratislava 1981; *Štyri dni v cele 110*, samizdat Bratislava 1981, *V piatom desaťročí*, samizdat Bratislava 1982, *V sieti normalizácie*, samizdat, Bratislava 1985 a iné.

mu bola zmenená i náplň práce, ktorá mu ukladala vyplňovať evidenčné listy historických pamiatok viažucich sa na dejiny robotníckeho hnutia, KSC a Oslobodenia a podieľať sa na revízii a kontrole štátneho zoznamu historických pamiatok. O tri roky neskôr sa Jablonický stal pracovníkom „Oddelenia dokumentácie, kde mal samostatne usporadúvať a spracovávať staršie archívne fondy pamiatkovej starostlivosti na Slovensku (písomnej povahy) uložené v archíve ústavu“.³² Až posledné pracovné preradenie (vtedy už) v Štátnom ústave pamiatkovej starostlivosti (ŠÚPS) v roku 1987 na Oddelenie ústredného záznamu mu dovolilo okrem evidovania aj spracovávať odbornú literatúru, archívne a dokumentačné pramene z fondov ústavu, a tiež „vedecky hodnotiť literatúru, archívne a dokumentárne pramene v oblasti pamiatkovej starostlivosti, najmä uložené v archíve ústavu“.³³

Štyridsiate výročie Slovenského národného povstania sa oslavovalo zvlášť okázalo, a to politicky aj vedecky: široký kolektív slovenských historikov pod vedením akademika Viliama Plevzu, riaditeľa Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSS, zverejnil päťzväzkové *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*.³⁴ Jozef Jablonický už prvý zväzok charakterizoval jednoznačne ako „deformovanie výkladu protifašistického odboja a SNP“,³⁵ a plánoval to dokázať aj obsiahlou recenziou. Zásah štátnej bezpečnosti mu to opäť ale znemožnil, keď mu zhabal tajne záznamy k nej.³⁶ A tak na piaty a posledný zväzok „epopeje“ – *Encyklopédia odboja a SNP*³⁷ – Jablonický napísal aspoň poznámky, prevažne biografického charakteru, ktorými po pravde poukázal na faktografické chyby encyklopédie, ideologické devastovanie aktérov, orgánov aj súvislostí, ale najmä na zámerné vynechanie často kľúčových osobností odboja a Povstania. Tento čin sa nedal charakterizovať inak, len ako manipulácia dejinami. Jablonický svoje *Prvé poznámky o jednej encyklopédii* v rozsahu 76 strán³⁸ rozposlal na encyklopedické pracoviská a všetky odbojom zaoberajúce sa ústavy.³⁹ Nikto mu však neodpovedal; vlastne odpovedali eštebáci, s'aby vedeckí odborníci, vyzvali ho jednoduchým „Pán Jablonický, venujte sa histórii“ dokonca k recenzii na všetkých päť kolektívnych zväzkov.⁴⁰ Práce Jablonického boli od roku 1981 archivované ako dôkazný materiál jeho trestnej činnosti a strany vyšetrovacích zväzkov

³² Archív Pamiatkového úradu SR Bratislava, fond Osobný úrad, Spis Jozef Jablonický.

³³ Tamtiež.

³⁴ Viliam PLEVZA (ed.), *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*, 1. až 4 zväzok, Bratislava 1984.

³⁵ J. JABLONICKÝ, *Fragment o histórii*, s. 181nn.

³⁶ Podrobne: Tamtiež, s. 181.

³⁷ Viliam PLEVZA (ed.), *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Encyklopédia odboja a SNP*, 5. zväzok, Bratislava 1984, 1985.

³⁸ O rozsahu a obsahu práce: Ján MLYNÁRIK, *Diaspóra historiografie*, s. 61nn; J. JABLONICKÝ, *Fragment o histórii*, s. 181nn. Prvý strojopisný variant Jablonický dokončil 15. 11. 1984 v rozsahu 76 strán. Druhý variant – ako reakciu na druhé vydanie encyklopédie – napísal o 87 stranách 6. 1. 1985 a tretí variant z toho istého podnetu ukončil 20. 7. 1985.

³⁹ V marci 1990 sa odborní pracovníci historického oddelenia Múzea SNP v Banskej Bystrici dozvedeli, že jeden exemplár Jablonického poznámok (konkrétne II. variant) bol doručený aj na ich pracovisko, avšak vedúca archívu Mária Dobříková ho držala na príkaz vedenia Múzea SNP pod zámkom v zvláštnom sejfe. Počas návštevy Jozefa Jablonického v múzeu v neskoré leto toho istého roku však tvrdila, že nevedela o „čo“ vlastne išlo. Ku genéze poznámok podrobne: J. JABLONICKÝ, *Fragment o histórii*, s. 181–183.

⁴⁰ O. ČERVENÝ, *Poznámka k jednej diaspóre*, s. 48.

narastali aj hláseniami o jeho pohybe a jeho verejných prejavoch, a preto vyššie uvedená výzva pôsobila viac než poburujúco a urážajúco.

Jozef Jablonický sa vzdor tomu verejných prejavov naďalej nestránil: napríklad v októbri 1987 spoluinicialoval vznik *Vyhlásenia k deportácii židovského obyvateľstva zo Slovenska*, ktoré jednoznačne toto nútené vyst'ahovanie, podporené vlastnou iniciatívou zákonodarstva slovenského štátu, odsúdilo a prehlásilo za najväčšiu tragédiu v dejinách Slovenska.⁴¹ Aj tento fakt obohatil jeho trestný spis, ale Jablonický opäť reagoval po svojom: vrhol sa na mapovanie rezistencie Židov počas slovenského štátu.⁴²

Rok 1989 zastihol Jozefa Jablonického oficiálne ako rádového pracovníka Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti, avšak v skutočnosti ako historika zo všetkých historikov protifašistického a protinacistického odboja a Slovenského národného povstania na spoločensko-politické zmeny najviac pripraveného. A následný vývoj z neho učinil živý dôkaz toho, že normalizácia sa dala prežiť s rovnou chrbticou a čistým svedomím. Režimom prenasledovaný Jozef Jablonický nastavil zrkadlo ostatným dejepiscom.

Ako prví na jeho normalizačný osud zareagovali 27. novembra 1989 pracovníci Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti, keď podpísali vyhlásenie, v ktorom žiadali rehabilitáciu Jozefa Jablonického, „... ktorý je od r.1974 prenasledovaný ako vedec – historik aj ako občan. Boli sme svedkami, ako ho bezdôvodne prenasledovali pracovníci štátnej bezpečnosti na pracovisku i na zájazde ROH v Prahe.⁴³ Vieme tiež, že kolegovi odobrali čl. pas, rozpísané štúdie a podstatnú časť osobnej odbornej knižnice a dokumentáciu. Sme však súčasne svedkami toho, že Dr. Jablonický za celé tie roky prenasledovania a krívd nezatrpkol, ale rozvíja poznatky o revolučnom vystúpení nášho ľudu v SNP a zúčastňuje sa na úlohách štátnej pamiatkovej starostlivosti, hlavne v oblasti histórie ...“⁴⁴ Jablonický do demokratických pomerov vstúpil s vysokým mravným a profesionálnym kreditom, a to nebolo možné prehliadnuť. Tieto hodnoty nemusel ani pred širokou verejnosťou dokazovať, ani obhajovať. Naopak snažil sa všetkých zrazu slobodných a demokraciou posmelených pochopiť v ich obratoch, ba aj zahmlievaní svojej minulosti. Odmietal však kádrovať a moralizovať, i keď niektorým predstaviteľom historickej obce dal svoj vzťah k nim ostentatívne najavo.⁴⁵ A varoval, že politika bude aj naďalej, keď nie priamo deformovať, tak aspoň ovplyvňovať politickú históriu prítomnosti aj minulosti. Ani po roku 1989 sa netajil svojou ľavicovou orientáciou, verejne prejavil „zostávam ľavičiarom, socia-

⁴¹ *Vyhlásenie k deportácii Židov zo Slovenska*, Ľud, 12. 1. 1990, s. 3; *Kritika a Kontext* 4, 1999, č. 1, s. 4–37.

⁴² Jeho práca *Židia v rezistencii na Slovensku* sa stala súčasťou zborníka *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939–1945*. Bernard KNEŽO-SCHÖNBRUN (ed.), *VI. robotný prápor*, Banská Bystrica 1996, s. 161–166.

⁴³ K udalosti, ktorá sa odohrala 30. 11. 1979 podrobne: Vilém PREČAN, *Historik proti násiliu – Jozef Jablonický*, *Kritika a Kontext*, s. 65–67; tiež: *Jozef Jablonický, 2. decembra 1979*, *Kritika a Kontext*, s. 67; J. JABLONICKÝ, *Fragment o histórii*, s. 19.

⁴⁴ Archív Pamiatkového úradu SR Bratislava, fond Osobný úrad, Spis Jozef Jablonický.

⁴⁵ „Teraz sú všetci hrdinovia, všetci disidenti, trpeli za komunizmu, ba tvária sa, že s komunistickou stranou nikdy nič nemali. Dovoľte! Nikomu nič nevyčítam, že bol v KSS. Aby ste ma správne pochopili, ja som tam tiež bol. A teda nie som anjel. Oni tam však boli do konca, ako sprostí poslúchali – a potom zrazu obrátili kabáty a dnes sú odporní tým svojím antikomunizmom.“ *Od politikov si držím odstup*, *Pravda*, 5.–6. 4. 2008, s. 5, 7.

listom, ale aj nestraníkom“.⁴⁶ Vzдор lákaniu rôznych politických subjektov Slovenska, nestal členom žiadnej strany a iba raz – v roku 1992 – kandidoval v parlamentných voľbách ako nezávislý kandidát na listine Sociálnodemokratickej strany Slovenska.

Na základe uznesenia vlády Slovenskej republiky z 25. januára 1990 bol Jozef Jablonický menovaný do funkcie predsedu dvanásťčlennej Komisie vlády SR pre analýzu historických udalostí v rokoch 1967–1970, pričom súčasne bol jedným z dvoch členov obdobnej komisie na federálnej úrovni, ktorí v nej reprezentovali Slovensko. Komisia začala pracovať už v prvý februárový deň,⁴⁷ ale administratíva v hektickom politicko-spoločenskom období „prepustila“ Jablonického zo stavu zamestnancov Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti až k 1. marcu 1990. Jozef Jablonický sa však ihneď ujal práce s jasným cieľom – „uskutočniť historickú analýzu daného obdobia a dopracovať sa k objektívnym výsledkom ... [ktoré] by mali predstavovať dôstojný príspevok k dejinám Slovenska“.⁴⁸ Skúmanie vývoja politického systému vládnuou komisiou dalo podnet k súbežnému rozhodnutiu v podobe uznesenia Predsedníctva Slovenskej akadémie vied č. 14 s účinnosťou od 1. februára 1990, na základe ktorého vznikol Politologický kabinet SAV a bolo len logické, že v jeho čele stál Jablonický. Novovzniknuté akademické pracovisko viedol dve funkčné obdobia do roku 1998 a v rokoch 2000–2008 bol predsedom Vedeckej rady kabinetu, ktorý sa v roku 2002 transformoval na Ústav politických vied SAV.

Pravdou však je, že predovšetkým mladšia generácia historikov predpokladala návrat Jablonického do Historického ústavu SAV, odkiaľ bol neprávom v roku 1974 vyhodený, a v Múzeu SNP v Banskej Bystrici sa nahlas vyslovovali želania, aby sa stal novým riaditeľom práve on. K svojmu „nemastnému-neslanému“ návratu do akademického historického ústavu sa osobne vyjadril,⁴⁹ ale pôsobenie v Banskej Bystrici mu z vtedajších múzejných „vepenkárov“ (rozumej členov politického občianskeho hnutia Verejnosť proti násiliu), ktorí rozvíjali siete v tomto ohľade už pred Vianocami 1989 v Bratislave, nikto seriózne ani nenavrhol⁵⁰ a na sklamanie mladých historikov – múzejníkov do čela Múzea SNP bol „konkurzne“ inštalovaný Ladislav Takáč.

Jozef Jablonický zároveň s vervou pripravoval svoje komunistickým režimom zdržiavané práce k vydaniu, súčasne pôsobil vedeckopedagogicky (úspešne viedol niekoľko vedeckých aspirantov) a v roku 1992 obhájil v Prahe hodnosť doktora historických vied.

Už v roku 1990 vydal monografiu nazvanú *Povstanie bez legend*,⁵¹ počiatky ktorej siahajú do roku 1984, kedy sa pri príležitosti 40. výročia SNP cieľavedome

⁴⁶ Tamtiež.

⁴⁷ Komisia svoju činnosť ukončila v roku 1992, kedy bol jej výskum zavŕšený spracovaním 12 záverečných štúdií a ich vydaním v trojzväzkovom zborníku *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967–1970* (Bratislava 1992), ako aj vydaním zborníka dokumentov: Michal ŠTEFANSKÝ, *Slovensko v rokoch 1967–1970: výber dokumentov*, Bratislava 1992.

⁴⁸ Jozef Jablonický v rozhovore *Otec a syn – história a súčasnosť* pre týždenník Svet, č. 36 zo 4. 9. 1990, s. 2, 7.

⁴⁹ *Z myšlienok Jozefa Jablonického o sebe a o iných*, Kritika a Kontext, s. 81; *Od politikov si držím odstup*, Pravda, 5.–6. 4. 2008, s. 5, 7. Tiež: J. JABLONICKÝ, *Fragment o histórii*, Bratislava 2009, s. 550–551.

⁵⁰ Rozhovor Jozefa Jablonického a autorky v Bratislave 6. 7. 2006.

⁵¹ Jozef JABLONICKÝ, *Povstanie bez legend*, Bratislava 1990.

utvrdovala stranická legenda o rozhodujúcej úlohe ilegálneho vedenia KSS v SNP v čele s Gustávom Husákom. V knihe polemizuje a faktický vyvracia tento vykonštruovaný nezmysel. V samizdate a neskôr aj v exile vyšla jeho práca *O historiografii SNP*, ktorá podrobne bilancuje úroveň prác dejepiscov protifašistického odboja a Slovenského národného povstania v jednotlivých chronologických obdobiach, podmienených politickou manipuláciou dejín vládnuou stranou. V práci prezentuje svoje hlboké znalosti o osude konkrétnych odbojárrov bez rozdielu politickej či inej angažovanosti. Knižnú podobu práce publikovanú v slobodných podmienkach pod názvom *Glosy o historiografii SNP*⁵² doplnil o časti polemizujúce s množiacimi sa názormi znevažujúcimi SNP a hlásiacimi sa k zásadám vojnového samostatného slovenského štátu. Okrem žijúcich neofúdakov tomuto ošialu prepadli hlavne mladí adepti na vedu historickú, ktorí začali fakty, súvislosti ale aj mnohé pohnuté osudy jeho aktérov vydávať za cesty vedúce k poznaniu jedine pravdivej histórie slovenského národa a Slovenska. Na sklonku 20. storočia sa výskumný záujem Jozefa Jablonického posunul do 50. rokov, avšak naďalej zostal verný osudom povstalcov po nastolení komunistického režimu. Práve oni sa najčastejšie na Slovensku stávali obeťami politických procesov, ktoré Jablonický predkladá v knihe *Podoby násilia*⁵³ v medzinárodných súvislostiach zostreného triedneho boja, a tak dokazuje, že každá totalita sa pri upevňovaní svojej moci usiluje odstraňovať pre ňu nepohodlných ľudí. Popri tom Jablonický pracoval na mnohých čiastkových štúdiách, vystupoval na vedeckých konferenciách, bol častým hosťom televízie, rozhlasu aj mnohých novinových a časopiseckých redakcií.

Jeho posledné vedecké verejné vystúpenie na pôde Historického ústavu Akadémie vied Českej republiky bolo na medzinárodnej konferencii *Československá vojenská zahraniční služba v letech 1939–1945*, ktorá sa uskutočnila 5. decembra 2006. Jablonický hovoril so zánietením k povojnovým osudom gen. Heliadora Píku, plk. gšt. Petra Hájička, gen. Ondřeja Mázla a ďalších významných československých diplomatov, ktorí boli súčasne na zahranično-vojenskom poli významnou oporou Slovenskému národnému povstaniu. V Prahe zdôraznil, že sa ťažko zmieruje s tým, že tí historici, ktorí sa za normalizácie podieľali svojimi prácami na ich celospoločenskej dehonestácii, teraz získavajú „body“ pre svoj vedecký postup prácami o ich očiste. „Čo je to za morálku?“ pýtal sa Jablonický. A aj ticho v auditóriu bolo odpoveďou. Bohužiaľ, vlastný príspevok v písomnej podobe sa zostavovateľke zborníka⁵⁴ od Jablonického nepodarilo získať.

V roku 2004 a 2006 výsledky jeho vedeckého bádania o protifašistickom a protinacistickom odboji a SNP a životných osudoch jeho účastníkov, ktoré boli rôzne uverejňované takmer po celom svete, vyšli po prvýkrát na Slovensku pod názvom *Samizdat o odboji*.⁵⁵ Tretí zväzok nazvaný *Samizdat o disente*,⁵⁶ Jablonický venoval výberu zo samizdatových záznamov o normalizácii v Československu v rokoch 1976–1989 pričom zverejnil i mnohé autentické dokumenty. Výber jeho prác a aktivít

⁵² Jozef JABLONICKÝ, *Glosy o historiografii SNP*, Bratislava 1994.

⁵³ Jozef JABLONICKÝ, *Podoby násilia*, Bratislava 2000.

⁵⁴ Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ – Petr HOFMAN (eds.), *Československá vojenská zahraniční služba v letech 1939–1945*, Praha 2008.

⁵⁵ Jozef JABLONICKÝ, *Samizdat o odboji*, Bratislava 2004. Ten istý, *Samizdat o odboji 2*, Bratislava 2006.

⁵⁶ Jozef JABLONICKÝ, *Samizdat v disente*, Bratislava 2007.

z rokov 1989 až 2009 boli zverejnené pod názvom *Fragment o histórii*.⁵⁷ Aj táto kniha je dôkazom toho, ako bol Jablonický priam bytostne spätý s dejinami protifašistického odboja na Slovensku a rovnako s dejinami československej štátnosti. Slovenské národné povstanie a ich aktérov nikdy nepredstavoval v etnickom zmysle slova. Zvlášť po roku 1965 odboj chápal ako stret totality a demokracie, pričom obnovenie Československa pertraktoval v analógii s dejinnou pravdou ako ústredný cieľ úsilia domáceho a zahraničného odboja. Nepopieral a neznevažoval zásadnú podporu československej politickej exilovej reprezentácie v Londýne Slovenskému národnému povstaniu. Problém československý, resp. česko-slovenský chápal predovšetkým ako problém politický pri plnom rešpektovaní českého a slovenského národa. Faktické znevažovanie československej štátnosti jej politickými reprezentantmi v rokoch 1990–1992 až do jej bezprecedentného zničenia prijímal neveriaci a často s otázkou „Za čo vlastné položili životy naši vojaci na zahraničných frontoch aj v Povstaní? Takto sme sa im odmenili ... A vina padá aj na naše hlavy, že sme republiku neustrážili.“⁵⁸ Nepochybne bol sklamaný z ponovembrového vývoja a predovšetkým z toho, ako rýchlo sa na všetko zabúdalo. Aj od roku 1993 sa zasadzoval o objektívny výskum dejín nielen SNP, či druhého odboja, ale aj celej histórie Slovenska. Vystupoval proti znevažovaniu účasti komunistov v odboji, ale rovnako bol pevný v odmietaní glorifikácie vojnovnej Slovenskej republiky a nepodieľal sa v rámci budovania samostatnej slovenskej štátnosti na pretváraní jej aktérov v novodobých a pravých hrdinov slovenského národa a Slovenska. Jozef Jablonickým aj v tomto ohľade zostal solitérom.

Od roku 1991 mu bolo za jeho sústavnú priekopnícku prácu udelených na Slovensku niekoľko významných ocenení.⁵⁹ Roky doslovného bitia sa za historickú pravdu, pätnásťročné vzdorovanie nástrahám a ponižovaniu charakterovo vydržal, ale jeho zdravie a rodinné vzťahy týmto tlakom vážne utrpeli. Zásadnou oporou v penzijných rokoch života (i keď za penzistu sa nikdy nepokladal) mu bol syn Tomáš. Vážil si stretnutí so svojimi spolupracovníkmi z Ústavu politických vied SAV, našiel si cestu do Múzea SNP v Banskej Bystrici, kam sa rozhodol postupne odovzdať svoj archív,⁶⁰ a rád, veľmi rád navštevoval svojich priateľov v Čechách, najmä Jána Mlyná-

⁵⁷ Jozef JABLONICKÝ, *Fragment o histórii. Výber z diela 1989–2009*, Bratislava 2009.

⁵⁸ Záznam diskusného príspevku Jozefa Jablonického na medzinárodnej konferencii *Československá vojenská zahraniční služba v letech 1939–1945*, konanej v utorok 5. 12. 2006.

⁵⁹ V roku 1991 dostal Cenu Slovenského literárneho fondu za vedeckú a odbornú literatúru v kategórii spoločenských vied za rok 1990 za dielo *Povstanie bez legend*. O sedem rokov neskôr mu bola udelená Zlatá čestná plaketa SAV Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách a o päť rokov neskôr Cena ministra kultúry Slovenskej republiky za významný prínos do slovenskej historiografie. V roku 2007 bol poctený Štátnym vyznamenaním Pribinov kríž I. triedy za významné zásluhy v oblasti histórie a Cenou Milana Hodžu za prínos v rozvoji poznania dejín Slovenska v 20. storočí a ich prezentovanie v širšom európskom kontexte. Za knihu *Samizdat o disente 3* prijal o rok Cenu Dominka Tatarku a v istom roku aj Cenu Múzea SNP za celoživotný prínos v oblasti výskumu protifašistického odboja, obhajobu historicky verného výkladu odboja a Slovenského národného povstania, za prínos v boji za demokraciu.

⁶⁰ Vlastnil bohatstvo pre historika nevidanej ceny, a to až do chvíle, kým sa jeho súkromia, za ktoré on svoj archív vždy považoval, nezmocnila štátna bezpečnosť. Z celku sa stali torzá, študijne „vyťažované“ proti Jablonickému, ale často aj voči samotným pôvodcom materiálov. V 90. rokoch minulého storočia mu bol síce archív navrátený, ale po takmer 15 rokoch odlúčenia, ťažko niesol novú „logiku“ jeho usporiadania, často aj postrádajúc mnohé dokumenty.

rika a Vojtecha Čelku, ktorí sa mu vždy radi a ochotne v Prahe postarali o logistické zázemie. Jozef Jablonický mal celý svoj život úzke až citové vzťahy k Čechám a Morave, a to predovšetkým cez osudy českých vlastencov, účastníkov protifašistického odboja v rokoch druhej svetovej vojny a zvlášť SNP, ale aj cez kolegov, s ktorými ho „zjednotili“ predovšetkým normalizačné rozhodnutia komunistickej strany.

PhDr. Jozef Jablonický, DrSc., odišiel z tohto sveta nečakane mesiac pred dovršením svojho ôsmeho decénia, avšak status quo (tj. to, čo za života nadobudol) mu zostáva! Bez ohľadu na to, ako sa budeme a či sa budeme snažiť poznané a ním nadobudnuté rozširovať, alebo rozdrobovať, spochybňovať či nebodaj nihilizovať. Jeho stopa zostane v československej, slovenskej a českej historiografii hlboko vyrytá a na viac podporená vysokým mravným a profesionálnym kreditom.⁶¹

Zlatica Zudová-Lešková

Romana HORVAT (ed.), 1918. u hrvatskoj povijesti: zbornik, Zagreb, Matica hrvatska 2012, 543 s. ISBN 978-953-150-916-9.

V roce 2012 vyšel v chorvatském Záhřebu sborník z konference nazvané *Rok 1918 v chorvatských dějinách*. Konference se konala v říjnu 2008 na půdě Matice chorvatské a pod záštitou Parlamentu Chorvatské republiky. Byla věnovaná devadesátiletému výročí rozhodnutí Chorvatského sněmu o přerušení státoprávních vazeb s habsburskou monarchií, což byla jedna z přelomových událostí v chorvatských dějinách.

Konference se účastnila třicítka přispěvatelů ze zhruba dvaceti vědeckých a kulturních institucí z celého Chorvatska. Sborník obsahuje dvacet tři článků, které analyzují různé aspekty rozpadu habsburské monarchie a vzniku nového jihoslovanského státu, jehož součástí se stalo i Chorvatsko. Část příspěvků je zaměřená na různé problémy období první světové války (např. vojenská cenzura, dějiny židů v Chorvatsku za první světové války aj.). Většina textů se však soustřeďuje na klíčový rok 1918. Rozpětí témat je značné, od politických (zahraničně-politické vztahy – např. s USA, Itálií) až po sociální (výživa obyvatel v roce 1918). Celý blok příspěvků je věnován problematice utváření chorvatských hranic, situaci v Dalmácii, na Istrii a v Mezimuří a vztahům se sousední Itálií, která si na tyto oblasti činila po první světové válce nároky. Zastoupeny jsou i příspěvky věnující se osudům významných chorvatských osobností za první světové války a těsně po ní (Stjepan Radić, Vatroslav Jagić aj.).

Příspěvky jsou opatřeny vědeckým aparátem, včetně abstraktu a klíčových slov v úvodu, poznámek pod čarou, seznamu pramenů a literatury a anglického resumé v závěru každého článku. Některé příspěvky jsou doplněny i obrazovým nebo mapovým doprovodem. Kniha obsahuje i jmenový rejstřík. Díky seznamu pramenů a literatury u většiny textů, v některých případech skutečně velmi bohatému, může být sborník i dobrým zdrojem informací pro zájemce o další studium dané problematiky.

Sborník *1918. u hrvatskoj povijesti* je cenným příspěvkem ke studiu této etapy chorvatských dějin, která byla dosud v literatuře popsána pouze epizodně, většinou v rámci prací, které se zabývaly jugoslávským či chorvatskými dějinami obecně. Zde však můžeme najít množství příspěvků založených na studiu pramenů, často doposud v historickém bádání k chorvatským dějinám nepublikovaných, zaměřených na regionální problémy.

Jana Hrabcová

⁶¹ Pri písaní textu ďakujem za odpovede na moje otázky zvlášť Norbertovi Kmet'ovi z Ústavu politických vied SAV a Viere Plávkovej z Archívu Pamiatkového úradu SR.

Desnicova setkání 2012: jihoslovanští intelektuálové a válka (1939–1947)

Ve dnech 14. – 16. září 2012 se v chorvatském Zadaru a v závěrečný den také v nedaleké vsi Islam Grčki již po sedmé konalo interdisciplinární sympóziu *Desničini susreti (Desnicova setkání)*.¹ Letošní ročník nesl podtitul *Intelektuálové a válka, 1939–1947*. Na konferenci, kterou společně pořádaly Filozofická fakulta Univerzity v Záhřebu, Chorvatský svaz spisovatelů, kulturní spolek chorvatských Srbů „Prosvjeta“ a Společnost pro obnovu a revitalizaci Jankovičovy kuly, se sešlo takřka padesát odborníků, převážně historiků a literárních vědců. Většina účastníků pocházela z Chorvatska a Srbska, v menším počtu byli zastoupeni také referující z Bosny a Hercegoviny, Slovinska, Itálie, Polska a České republiky. Jednání oficiálně probíhalo ve čtyřech jazycích zemí bývalé Jugoslávie – chorvatštině, srbštině, bosenštině a černo- horštině, z praktického pohledu tedy víceméně v jazyce jednom. Ojedinele zazněly i příspěvky v angličtině.

Kořeny sympózia sahají do pohnutého přelomu 80. a 90. let, kdy se v souvislosti s tehdejší jugoslávskou krizí vzedmula vlna srbského a chorvatského nacionalismu. Účelově pokřivené interpretace řady historických událostí tehdy poskytovaly nebezpečnou municí nacionalistickým ideologům, politikům a novinářům. Uznávaný historik a zároveň též představitel liberální, národnostně tolerantní elity chorvatských Srbů profesor Drago Roksandić se v této situaci pokoušel iniciovat pravidelná vědecká setkání, jež by poskytovala vhodnou platformu pro interdisciplinární, racionální a nezaujatou odbornou výměnu názorů mezi chorvatskými a srbskými intelektuály. Navrhovaná setkání se měla konat na počest Vladana Desnici (1905–1967), srbského spisovatele z Dalmácie, jehož dílo a památka spojovaly příslušníky obou národů podobně, jako je tomu např. v analogickém případě mezinárodně známějšího vynálezce Nikoly Tesly, původem Srba z chorvatského regionu Lika. Vladan Desnica pocházel z rodiny, která již před vznikem jugoslávského státu hrála významnou roli v politickém a kulturním životě Dalmácie. Po matce byl mj. potomkem proslulého junáka z dob protitureckých bojů, serdara (velitele povstalecké skupiny) Stojana Jankoviće (1636–1687), opěvovaného v celé řadě lidových písní. Vzhledem k rozpadu Jugoslávie a následným válkám, během nichž utrpěl značné materiální i lidské škody také Desnicův rodný kraj v okolí Zadaru, se nakonec povedlo myšlenku Desnicových setkání plně realizovat až počátkem 21. století.

Letošní ročník Desnicových setkání tematicky úzce navazoval na ten předchozí, který se věnoval roli intelektuálů za druhé světové války. Není divu, téma druhé světové války, koncipované navíc v širším kontextu „války prodloužené“, tj. včetně návazné problematiky, zahrnující mj. stíhání skutečných i domnělých kolaborantů ze strany vítězného komunistického režimu nebo etnické čistky příslušníků německé a italské menšiny, je v jugoslávském prostoru navzdory velké pozornosti dodnes

¹ Referáty z předchozích ročníků jsou k dispozici v několika pečlivě připravených sbornících (každý příspěvek podléhá samostatnému recenznímu řízení), viz Drago ROKSANDIĆ – Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA (eds.), *Desničini susreti 2005.–2008. Zbornik radova*, Zagreb 2010; TÍŽ, *Desničini susreti 2009: Intelektualci i vlast, 1945.–1952. Zbornik radova*, Zagreb 2011; TÍŽ, *Desničini susreti 2010. Zbornik radova*, Zagreb 2011; TÍŽ, *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.*, Zagreb 2012. Sborník z dosud posledního ročníku sympózia vyjde v Záhřebu v průběhu roku 2013.

velice živé a kontroverzní, nedostatečně prozkoumané a neuspokojivě interpretované. Dvojnásob to pak platí o intelektuálních dějinách, na něž se sympózia na počest Vladana Desnici zaměřují především.

Charakteristickým rysem Desnicových setkání je důraz na prezentaci poznatků a interpretací podložených výsledky čerstvě dokončených nebo dosud probíhajících výzkumů. Mnohé skutečnosti a reinterpretace zde proto znějí vůbec poprvé. Účastníci, pocházející především z jednotlivých zemí bývalé Jugoslávie, tak získávají tolik potřebný přehled o nejnovějším stavu bádání, vyměňují si zkušenosti a podle tematické spřízněnosti pak kolegové z jednotlivých nástupnických států někdejší federace rovnou na místě navazují odbornou spolupráci, vzájemně se zvou na další konference a výzkumné pobyty. Druhým významným aspektem sympozia jsou diskuse, kterým je na rozdíl od řady jiných konferencí věnován odpovídající prostor. V některých případech probíhaly debaty o kontroverzních otázkách značně bouřlivě a emocionálně, celkově však přinášely celou řadu podnětů, zpřesnění i nových otázek, které v samotných referátech nestihly zaznít.

V úvodním příspěvku načrtl Drago Roksandić z Filozofické fakulty Univerzity v Záhřebu dramatické válečné osudy samotného Vladana Desnici. Spisovatel se během válečných let umělecky odmlčel a soustředil se plně na fyzickou ochranu a zabezpečení své širší rodiny, zcela v souladu s patriarchálními tradicemi, které měl takřkajíc zakódovány rodinnou výchovou. Boj o holou existenci tedy dočasně převážil nad tvorbou, v pozdějším Desnicově díle však válečné prožitky představovaly trvalý leitmotiv, k němuž se autor po zbytek života vracel. V souvislosti s vystoupením Zvonka Kovače z Filozofické fakulty Univerzity v Záhřebu se otevřela diskuse věnovaná definicím pojmu „intelektuál“. Převažovaly odkazy na univerzálně přijímané definice a celoevropský kontext, který víceméně od dob Zolova vystoupení v Dreyfusově aféře operuje spíše s představou intelektuála jako nezávislého morálního hlasu. Do jisté míry byl tedy podle mého názoru zanedbán specifitější lokální kontext – v prostředí střední i jihovýchodní Evropy působili představitelé inteligence od 19. století až po současnost převážně ve službách partikulárních nacionálních a ideologických projektů, politických stran nebo konkrétních médií. Olivera Milosavljević z Filozofické fakulty Bělehradské univerzity pak shrnula osudy a postoje srbských intelektuálů za druhé světové války. Upozornila na skutečnost, že bez ohledu na ideologické a politické ukotvení již po válce prakticky nikdo neprojevoval sympatie vůči meziválečné éře, s níž byli srbsští intelektuálové obecně hluboce nespokojeni, byť každý z trochu jiného hlediska. Projevy nostalgie po této éře se začaly vynořovat až podstatně později.

Většina účastníků Desnicových setkání 2012 prezentovala případové studie věnované jednotlivým intelektuálům, často se objevovala také srovnání osudů a činnosti intelektuálů dvou. Některé příspěvky se zaměřily na intelektuály poněkud méně známé, přesto však pro danou dobu symptomatické – hovořilo se např. o Juliju Makanevovi, zodpovědném za výchovu ustašovské mládeže (právě Makanec mj. v roce 1941 přednesl v rozhlase text vyhlášení vzniku Nezávislého státu Chorvatsko), nebo srbském biologovi Sinišovi Stankovićovi (jenž pro změnu v roce 1946 vyhlásil v jugoslávské skupštině vznik federální republiky). Zazněly také referáty věnované postojům uznávaných jihoslovanských spisovatelů Miroslava Krleži a Miloše Crnjanského, obrazu druhé světové války v dobových textech Josipa Broze Tita, intelektuálním

aktivitám v okupovaných městech i v internačních táborech, novinářům a jednotlivým časopisům, válečným zkušenostem Milovana Djilase, dopadům druhé světové války na osudy představitelů avantgardní literární skupiny Zenit nebo také slovinské literatury pro mládež ve sledovaném období. Mladší účastníci prezentovali zpravidla výsledky svých doktorských nebo postdoktorských výzkumů věnovaných nezřídka osobnostem, jež byly v prvních poválečných desetiletích vzhledem k větší či menší míře kolaborantského angažmá nejen v politickém, nýbrž i vědeckém diskursu marginalizovány nebo zcela opomíjeny. Ze známějších osobností, o nichž se na konferenci hovořilo, šlo např. o významného srbského politika a diplomata první poloviny 20. století Miroslava Spalajkoviće, který se na sklonku života stal pronacistickým ideologem Nedićova režimu. V této souvislosti došlo i k ostrým diskusím. Podle názoru některých účastníků z řad střední a starší generace, který nejzřetelněji formulovala prof. Olivera Milosavljević, totiž zejména nastupující generace historiků ze Srbska (o Chorvatsku to dnes již platí přeci jen v menší míře než v 90. letech) příliš snadno podléhá jednostrannému revizionismu a glorifikaci antikomunistických postav z minulosti bez ohledu na jejich spolupráci s okupační mocí a propagaci národnostní nesnášenlivosti.

Objevilo se i několik příspěvků s určitou vazbou na české prostředí. Miranda Levanat Peričić z Univerzity v Zadaru se věnovala chorvatskému překladu románu *Ďábel mluví španělsky* spisovatele a diplomata Zdeňka Němečka, přičemž mj. poukázala na zjevné rasistické a homoerotické prvky v analyzovaném díle. Marija Bitunac z Humboldtovy univerzity v Berlíně se pro změnu zaměřila na válečné osudy vdovy a dcery Stjepana Radiće – Marije Radić a Miry Košutić, zejména jejich vztah k ustašovskému a posléze i komunistickému režimu (manželka jednoho z nejvýznamnějších chorvatských politiků moderní doby byla, jak je poměrně dobře známo, českého původu). V diskusích došlo také na komparace poválečného etnického čištění a perzekuce italské a německé populace v Jugoslávii s analogickým vyhnáním německé menšiny z Československa.

Třídenní, nabitý a časově náročný program, který proběhl z větší části v Zadaru, byl zakončen ve vsi Islam Grčki v nedalekém vnitrozemském regionu Gorski Kotari. Právě zde se totiž nachází rodinná kula (opevněná věž, tvrz) Stojana Jankoviće, kterou jako hlava rodiny zdědil po předcích Vladan Desnica. Jde o unikátní objekt obranného, obytného a hospodářského charakteru, postavený na někdejší hranici mezi benátským a osmanským územím, který architektonicky evokoval atmosféru italského renesančního letohrádku obklopeného subtropickou vegetací. V září 2012 však připomínal spíše jakousi pouštní pevnost po obléhání, a to nejen v důsledku rekordního, tři měsíce trvajícího sucha, jež postihlo minulé léto Dalmácii. Zdejší krajem totiž v první polovině 90. let probíhala proměnlivá fronta mezi chorvatskou armádou a jednotkami krajinských Srbů, která ves Islam Grčki včetně této významné památky naprosto zdevastovala. Centrální část Jankovičovy kuly, která je nadále kolektivním vlastnictvím rodiny Desniců, se již podařilo uspokojivě rekonstruovat. Objekt dnes částečně slouží jako mezinárodní univerzitní centrum, pořádají se zde přednášky, konference a kulturní akce (www.kulajankovica.hr). Islam Grčki zaujímá doprava atraktivní polohu nedaleko dálnice Záhřeb – Split. Obec je jen několik kilometrů vzdálena od jadranského pobřeží a zadarské aglomerace, zároveň prakticky leží v podhůří národního parku Velebit. Z hlediska sociologického se pak nachází přímo

v srdci etnicky a konfesionálně smíšené oblasti, postižené válečnými událostmi. Spolu se svým nejbližším okolím proto potenciálně poskytuje vhodný materiál pro odborníky z celé řady oborů, od historiků, archeologů a etnologů po biology a ekology. Představitelé zdejšího univerzitního centra vyjádřili velký zájem o navázání spolupráce s českými akademickými institucemi – možností se nabízí celá řada.

Po položení věnců na hrob Vladana Desnici v přilehlém rodinném kostelíku proběhlo poslední zasedání právě v podmanivých prostorách Jankovičovy kuly. S účastníky symposia, pořádaného k počtě velkého spisovatele, se zde mísili jeho potomci a další rodinní příslušníci, kočky proskakující dovnitř okny i obyčejní obyvatelé vsi Islam Grčki (vzhledem k válečnému exodu většiny srbské populace a kolapsu místního hospodářství šlo především o tradičně oděné stařeny a starce). Právě v tomto pitoreskním a útulném prostředí, odděleném kamennými zdmi od sousedních, dosud rozstřílených a opuštěných domů a okolní vyprahlé a zpustlé zemědělské krajiny, místy stále zaminované, bylo asi nejvíc evidentní, že pravidelná Desnicova setkání mají velký význam nejen proto, že napomáhají dalšímu prohlubování a zpřesňování historického poznání, nýbrž i jako cenný příspěvek k vzájemnému smíření a znovunavázání spolupráce mezi jihoslovanskými národy.

František Šístek

Konference T. G. Masaryk v roce 2012

Dne 6. září 2012 se v Senátu Parlamentu České republiky konala pod záštitou jeho předsedy Milana Štěcha konference s názvem *Tomáš Garrigue Masaryk v roce 2012*. Odbornou podporu konference zajišťoval Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. Akce byla pořádána k připomenutí 75. výročí úmrtí prvního prezidenta Československé republiky.

Konference se konala ve velkém reprezentativním sále Valdštejnského paláce za přítomnosti asi stovky hostů z řad odborné i laické veřejnosti. Jednání konference bylo rozděleno do dvou tematicky poměrně sevřených bloků. V dopoledním bloku, moderovaném bývalým sociálně demokratickým premiérem a pozdějším eurokomisařem Vladimírem Špidlou, se politolog Jacques Rupnik a filozofové Václav Bělohradský a Jan Zouhar zamýšleli nad odkazem TGM. Rupnik se zabýval paralelami mezi Masarykem a prvním polistopadovým prezidentem Václavem Havlem. Václav Bělohradský se zamýšlel nad tím, v jakém kontextu dnes mluvíme o TGM a o „jeho Československu“ a zároveň se pokusil zdůvodnit filozofický neúspěch myšlenky Československa. Jan Zouhar přiblížil, jak česká společnost přistupovala k Masarykovi v pro ni klíčových okamžicích 20. století – v letech 1945, 1968 a 1989. Po vystoupení panelistů následovala diskuse, v níž hosté s panelisty často i polemizovali. Zatímco J. Rupnik ve svém příspěvku hledal mezi Masarykem a Havlem paralely, přitom např. poukazyval na fakt, že se z disidentů stali prezidenty a ve svém životě prošli několika velmi podobnými fázemi (od filozofa, resp. literáta k politikovi v opozici; od politika ke státníkovi; a od vůdčího státníka až k pozici „filozofa na trůně“), mnozí diskutující zdůrazňovali spíše rozdíly mezi oběma osobnostmi. Radim Bureš z Transparency International mj. podotknul, že kromě tří zmíněných období prošli oba stát-

níci svým způsobem ještě i obdobím čtvrtým, a to obdobím propadu významu své osobnosti krátce po své smrti.

V odpolední části konference se moderátorského postu ujal ředitel Masarykova ústavu a Archivu AV ČR Luboš Velek. V této části konference zazněly příspěvky různorodější. Filozof Zdeněk Novotný zhodnotil Masaryka jako filozofa jdoucího proti proudu, Jana Čechurová mluvila o komplikovaném vztahu TGM a prvorepublikové české pravice v čele s Karlem Kramářem, Stanislav Balík se zabýval tématem Masarykova antiklerikalismu a Ivan Šedivý charakterizoval Masaryka na jedné straně jako „bořitele mýtů“ (např. v kauze pravosti Rukopisů), na straně druhé však také jako „tvůrce mýtu“ (koncepce českých dějin) a v neposlední řadě i jako prototyp „zosobnění mýtu“. Po bloku vstupních referátů následovala opět živá diskuse, v níž převažovalo zejména téma vztahu Masaryka k náboženství.

Konferenci lze hodnotit jako úspěšnou. Zazněly na ní zajímavé a podnětné příspěvky jak od referentů, tak diskutujících z publika.

Jana Hrabcová

Mezinárodní vědecká konference *T. G. Masaryk a Slované*

Ve dnech 7. – 8. listopadu 2012 se uskutečnila v Praze ve Vile Lanna mezinárodní vědecká konference *T. G. Masaryk a Slované*. Byla součástí stejnojmenného grantového projektu GA ČR (P410/12/1136), na němž v letech 2012–2014 společně participují kolektivy badatelů z Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., a z Historického ústavu AV ČR, v. v. i.

Cílem projektu je historická analýza a zhodnocení širokých politických, ideových a kulturních vazeb, které se rozvinuly mezi T. G. Masarykem a slovanskými národy od konce 19. století do Masarykovy smrti v roce 1937. Speciálním úkolem je pak shromáždění, ediční zpracování a opublikování doposud nevydané rozsáhlé Masarykovy korespondence s představiteli jednotlivých slovanských národů, která se zachovala v českých archivech, v první řadě v Archivu T. G. Masaryka v Praze a v Archivu Kanceláře prezidenta republiky, a rozptýleně též v řadě archivů a knihoven v zahraničí. Skupina pracovníků z MÚA AV ČR vedená Vratislavem Doubkem, jejímiž dalšími členy jsou Petr Kaleta a Jan Květina, má na starost zpracování a vydání svazku korespondence Masaryka s Rusy, Poláky a Ukrajinci. Kolektiv pracovníků z brněnské pobočky HÚ AV ČR, který vede Ladislav Hladký, a v němž jsou dále zapojeni Pavel Cibulka a Jana Hrabcová, má nachystat svazek korespondence Masaryka s jižními Slovy, to znamená s národy bývalé Jugoslávie a Bulharska. Oba nové svazky mají rozšířit dosavadní ediční řadu *Korespondence TGM*, vydávanou MÚA AV ČR, v níž vyšlo již osm svazků.

Konferenci zahájily 7. listopadu krátké projevy představitelk spolupořádajících institucí – Marie Bahenské, zástupkyně ředitele MÚA AV ČR pro archivní činnost, a Evy Semotanové, ředitelky HÚ AV ČR. Oba projevy vysoce ocenily odborný a společenský význam konference a také spolupráci, kterou se daří v posledních letech mezi Masarykovým ústavem a Historickým ústavem úspěšně rozvíjet.

Program konference se zaměřil na několik hlavních témat: na posouzení vztahu T. G. Masaryka ke Slovanům jako celku a k ideologii slovanství; na charakteristiku vlivu Masaryka na jednotlivé slovanské národy; na analýzu dosavadního zpracování masarykovské problematiky v slovanských státech (významné historiografické práce, dochovaný archivní materiál, korespondence, reflexe v dobovém tisku); na nové, rozšiřující poznatky o stycích T. G. Masaryka s představiteli slovanských národů a konečně též na zaznamenání současných posunů a proměn ve vnímání a hodnocení fenoménu TGM v politickém prostředí jeho vlasti i v dalších slovanských zemích.

Během dvoudenního jednání vystoupilo na konferenci celkem 25 referujících, z nichž 11 bylo z České republiky a 14 ze zahraničí (z Ruska, Polska, Slovenska, Slovinska, Chorvatska, Srbska, Makedonie a Bulharska). Pořadatelům se tedy podařilo pozvat do Prahy odborníky téměř ze všech zemí, které se nacházejí v oblasti výzkumného zájmu grantového projektu.

Dne 7. listopadu zazněly na konferenci příspěvky s obecně slovanskou problematikou a referáty s tematikou ruskou, ukrajinskou a slovenskou, mimo jiné o Masarykově zájmu o zahraničněpolitické problémy (P. Cibulka, Brno), o jeho postoji k českému rusofilství (R. Vlček, Brno), k poválečné ruské emigraci (E. P. Serapionova, Moskva), či o roli Ruska v politice Hradu (V. Doubek, Praha). Slovenští a polští badatelé a také jeden český účastník konference analyzovali obraz TGM na stránkách vybraného slovenského a polského tisku (P. Koval a J. Džujko, Prešov; M. Vašš, Bratislava; A. Maziarz a M. Białokur, Opole; M. Šmíd, České Budějovice). Zazněly rovněž dva příspěvky na téma Masaryk a Ukrajina (L. Harbuľová, Prešov; J. Vaculík, Brno). Masaryka jako studenta elitního gymnázia ve Vídni představil příspěvek, který vznikl na základě vzpomínek jednoho z jeho polských spolužáků (P. Kaleta, Praha). Zajímavé skutečnosti prezentovaly také referáty o Masarykových aktivitách v období první světové války, konkrétně o jeho působení na londýnské School of Slavonic Studies (M. Sekyrková, Praha), či o diskusích mezi představiteli české a slovenské emigrace o názvu společného státu (Z. S. Nenaševa, Moskva).

Během druhého jednacího dne konference, 8. listopadu, se příspěvky týkaly problematiky národů bývalé Jugoslávie a Bulharska. Vystoupení jednotlivých referentů přiblížily bohaté a mnohvrstevnaté, a někdy i dosti komplikované, vztahy Masaryka k jižním Slovanům, a to nejen v éře jeho prezidentství, ale i za první světové války a také v období před první světovou válkou (L. Hladký, J. Hrabcová a V. Štěpánek, Brno; I. Gantar-Godina, Lublaň; D. Agičić, Záhřeb; B. Šimunović-Beslin, Nový Sad; N. Veljanoski, Skopje; K. Marholeva, Sofie; F. Šístek a J. Rychlík, Praha).

Mimo vlastních referentů sledovalo konferenci ještě zhruba třicet dalších účastníků, mezi nimi i studenti, doktorandi a několik novinářů ze slovanských zemí.

Jednání konference bylo po oba dny neobyčejně konstruktivní a odborně přínosné. Některá obdobná setkání, na nichž se hovoří o osobnosti T. G. Masaryka a jeho významu, mají tendenci sklouzávat k poněkud planým filozofickým a moralistickým výkladům a úvahám a opakovat, co bylo již mnohokrát řečeno a napsáno. Výrazným rysem konference *T. G. Masaryk a Slované* bylo, že se jejím účastníkům podařilo po celou dobu udržet zaměření akce na důležité historické otázky a problémy. Snahou prakticky každého vystupujícího bylo seznámit účastníky konference s novými, dosud neznámými fakty, resp. prezentovat často i relativně stará témata z nových, netradičních úhlů pohledu. Dalším přínosem konference byla možnost seznámení se

se stavem bádání v jiných státech a také s možnostmi využití zahraničních pramenů k masarykovské problematice. V neposlední řadě šlo také o navázání cenných osobních kontaktů. Zahraniční odborníci přislíbili řešitelskému týmu grantového projektu pomoc při shromažďování pramenného materiálu v archivech a knihovnách svých zemí.

Protože konference dopadla velmi úspěšně, organizátoři akce se v následujícím období vynasnaží, aby příspěvky, které na setkání v Praze zazněly, byly také publikovány. Do konce roku 2013 by chtěli připravit knihu s názvem *T. G. Masaryk a Slované*, jež by vyšla jako suplementum časopisu *Slovanský přehled*. Publikaci vydá HÚ AV ČR ve spolupráci s MÚA AV ČR.

Ladislav Hladký – Jana Hrabcová

Výstava o Františku Václavu Marešovi

V prosinci roku 2012 uplynulo devadesát let od narození jedné z nejvýraznějších osobností české slavistiky Františka Václava Mareše.

Rodák z Benešova se od mládí věnoval slovanským jazykům, tradovalo se, že umí všechny kromě slovinštiny. Vystudoval slovanskou filologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Externě pracoval na tvorbě staroslověnského slovníku pro Slovanský ústav v Praze a po získání doktorátu (disertace o hláskosloví a slovní zásobě Pražských hlaholských zlomků) začal pracovat jako vědecký pracovník v Komisi pro staroslověnský slovník České akademie věd a umění, posléze ve Slovanském ústavu. Od roku 1955 byl redaktorem *Slavie* (1975 vyškrtnut, znovu přijat 1990). V roce 1957 se osvědčil ve funkci vědeckého tajemníka Československého komitétu slavistů při Mezinárodním komitétu slavistů.

V roce 1967 byl F. V. Mareš vybrán komisí vídeňské univerzity a rakouského ministerstva pro vědu a kulturu na místo profesora srovnávací slavistiky na vídeňské univerzitě. Působil zde od března 1968 jako mimořádný a od roku 1972 jako řádný profesor.

Vedle své pedagogické činnosti na vídeňské univerzitě byl F. V. Mareš řádným členem Rakouské akademie věd, dále zahraničním členem Makedonské akademie věd, Chorvatské akademie věd a Polské akademie věd. Jako vědecký pracovník ČSAV obdržel v roce 1992 zlatou medaili Josefa Dobrovského. Byl také hlavním redaktorem slovníku chorvatské církevní slovanštiny, který je vydáván v Záhřebu. František Václav Mareš přednesl okolo dvou set přednášek na univerzitách v Evropě a USA. Navštěvoval také ochridskou letní školu pořádanou Univerzitou „Sveti Kiril i Metodij“ ve Skopje.

V roce 1993 byl jmenován čestným občanem města Benešova. Své rodiště miloval, veškeré dění svého regionu sledoval. Zemřel v roce 1994 ve Vídni, pohřben je v Benešově.

K loňskému výročí připravila Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, spolu s Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR, v. v. i., a Slovanským ústavem AV ČR, v. v. i., výstavu, která byla zahájena 14. listopadu 2012 a byla přístupná ve výstavních prostorách Slovanské knihovny do 4. ledna 2013. Autory výstavy byli

PhDr. Emilie Bláhová, CSc., PhDr. Hana Klínková, PhDr. Milada K. Nedvědová, Ph.D. a prom. filolog Václav Konzal.

Slavnostního zahájení se zúčastnila též manželka profesora Mareše Dagmar Marešová. Byla jeho nepostradatelnou pomocnicí a oporou, diktovala mu do stroje jeho práce, které psal v první verzi ručně, pomáhala mu s korekturami a vytvářela dobré zázemí pro jeho činnost. Její zásluhou byla také vídeňská domácnost Marešových pověstná svou pohostinností a otevřeností. Paní Marešová věnovala neknižní pozůstalost Masarykovu ústavu a Archivu AV ČR. Hana Klínková z ní pro výstavu vybrala nejzajímavější předměty osobní povahy (osobní doklady, fotografie, rukopisy, tisky, psací stroj, aktovky). Vzácné materiály zapůjčily též Emilie Bláhová a Státní okresní archiv Benešov. Knihy a tiskoviny poskytly Slovanská knihovna a Slovanský ústav AV ČR.

Hlavního slova se na vernisáži ujala vědecká pracovnice Slovanského ústavu AV ČR Emilie Bláhová. Představila zcela ojedinělou šíři badatelského záběru F. V. Mareše. Upozornila na fakt, že jeho výzkum zahrnul slovanský svět v celé jeho jazykové a kulturní mnohotvárnosti. Zmínila se o jeho pracích z oblasti slovanské jazykovědy a slovanské filologie, o dominantách Marešových badatelských zájmů – jazyku a starém textu. Zdůraznila, že převážná část jeho studií má trvalou hodnotu a patří k základní slavistické literatuře, kterou by neměl žádný paleoslovenista a slovanský filolog pominout. Upozornila také na vystavené předměty, které odkazují na záliby F. V. Mareše – jeho velkou láskou byl církevní zpěv a varhanní hudba, ale také ornitologie.

Život a dílo Františka Václava Mareše – světově uznávaného slavisty – tak byly na této výstavě představeny české veřejnosti v celé šíři a různorodosti.

Marta Hrabáková

Lidé a doba

Českoslovenští dobrovolci na cestě z Ruska do Francie Severní cestou na západní frontu – sonda do válečné každodennosti

Dalibor Vácha

Czechoslovak Volunteers on the Journey from Russia to France. Taking the Northern Route to the Western Front: a Probe into Everyday Life in Wartime

The article presented is concerned with the history of the daily life of Czechoslovak legionaries in Russia during the course of the First World War. Specifically, this means the journey of several hundred volunteers to France, where a good-sized Czechoslovak exile army was to have been formed. The grand plans involving thousands of prisoners however, for were for a variety of reasons abandoned, and the two transports from the Northern Russian ports were the only ones that departed for France during the war. The journey is not regarded from the point of view of political or strictly military history, even though in the introduction an outline of the so-called larger history is also briefly sketched in. The main emphasis is placed on the history of everyday life (messing, quarterage, clothing, free time, attention dedicated to the world around). Therefore, the study is based upon analysis of a collection of predominantly published personal sources of direct participants in the journey to France. It even includes the half-forgotten episode of the Czechoslovak captives who traveled to France all the way from the Romanian prison camps.

Key words: History, Russia, France, Czechoslovak legions, First World War

„Uvědomujeme si, že ztrácíme z dohledu bratrské Rusko, to Rusko, které z nás udělalo československé vojsko, že tam zanecháváme tisíce a tisíce bratří, kteří se stejnou myšlenkou, ale jinými cestami spějí za týmž cílem. Dojdeme k němu všichni? Sejdeme se s nimi kdy? Kam vlastně my spějeme...? Před námi tmavé mraky splývají s bouřícím oceánem, na němž se jako skořápky houpají dvě anglické ozbrojené lodi, hlídající Murmanský přístav proti německým ponorkám...“¹

¹ Miloš MICKA, *Cestou do Francie*, in: Ladislav Preininger (ed.), *Československá legie ve Francii. Druhý sborník francouzských legionářů* vydaný v 80. roce života prvního prezidenta československé republiky T. G. Masaryka, Praha 1930, s. 111–112.

Předkládaný text se zabývá dějinami každodennosti československých dobrovolců v Rusku při cestě z Ukrajiny (případně Rumunska) do severoruských přístavů a posléze do Francie. Záměrem studie nebylo podrobně zpracovat diplomatická a politická jednání vedená v tomto kontextu, nýbrž nahlédnout na každodenní život českých a slovenských vojáků podnikajících mnohdy komplikovanou cestu dlouhou tisíce kilometrů. Studii lze tudíž označit za součást „vojenských dějin zdola“ (history from below), které se stále častěji stávají objektem i prostředkem výzkumu řady historiků v Čechách i zahraničí. Ač je cílem textu analýza prožitku dobrovolců, širší kontext cesty nemůže zůstat stranou – proto vznikl krátký úvod do problematiky, v němž jsou naznačeny základní body jednání mezi Čechoslováky, Spojenci a Rusy ohledně transportu bývalých rakousko-uherských vojáků (ruských zajatců) české a slovenské národnosti do Francie na západní frontu, případně do továren na válečný materiál. Diplomacicko-politický rozměr problému byl již poměrně dobře zpracován exilovým historikem V. M. Ficem a jeho případné další prohloubení by si zasloužilo vlastní rozsáhlou komparační studii postavenou na příslušných pramenech z českých, francouzských, ruských, případně britských a amerických archivních sbírek.

Úvod pro problematiku

Československá národní rada v Paříži měla v letech 1916 a 1917 zcela jasno, kde se nachází politické těžiště československé zahraniční odbojové akce. A ve vzdáleném, samoděržavném a problematickém Rusku to rozhodně nebylo. Masarykův rezervovaný postoj k carskému Rusku, který s ním sdílel Edvard Beneš a do jisté míry i Milan Rastislav Štefánik jako nejdůležitější exiloví političtí činitelé, znamenal, že ústředí odboje se hodlalo orientovat převážně na západní spojence. Masarykova nedůvěra k carskému režimu byla obecně známá, nebyl v ruské říši ani vítanou osobou. Nicméně, v kontextu československého zahraničního odboje na západě se objevoval zásadní problém: politická reprezentace v čele s T. G. Masarykem, E. Benešem a M. R. Štefánikem pobývala po většinu dosud probíhající války pouze ve Francii, Anglii nebo jiných západoevropských zemích a snažila se tam ustanovit životaschopnou organizaci. Konkrétně řečeno, mocenská základna nemohla stát pouze na propagandě a na osobních či zákulisních jednáních s významnými politiky nebo veřejnými činiteli Spojenců. Bylo třeba hmatatelnější podpory spojenecké věci: ideální byla samozřejmě vojenská jednotka na frontě. A největší počet mužů – zajatců, z nichž mohla být postavena exilová armáda (nepochybně nutná pro podporu idejí české samostatnosti) se nalézala právě v tehdy ještě stále carském Rusku. Přemýšlelo se o přesunu části českých a slovenských zajatců do západoevropských zemí, kde by z nich byla postavena armáda. T. G. Masaryk v pamětech skutečnost podal trochu jiným způsobem, podle jeho vzpomínek se na první pohled zdá, že se začalo uvažovat o získání dobrovolců v Rusku (případně v Rumunsku) pro československou armádu na západní frontě až mnohem později: „Když však Rusko dále bojovat nemohlo, když Rusko bolševické a také Ukrajina začaly jednat s Rakušany a Němci o mír, a když jsme viděli, že mír bude uzavřen, nemohli jsme již se svými nepřáteli bojovat na Rusku; a proto všecko úsilí se neslo k tomu, abychom se dostali do Francie – tam se naše armáda mohla uplatnit. Začátkem listopadu jsme odpravili prvé oddělení vojska do

Francie (pod vedením Husákovým).“² Není úplně pravda, že by se nad přesuny větších počtů českých a slovenských zajatců nebo vojáků z Ruska začalo uvažovat až v bouřlivých měsících předcházejících bolševické revoluci 1917 a v následujících týdnech. Podobný plán existoval již předtím.

Vše začalo v první čtvrtině roku 1916, třetího válečného roku, kdy to vypadalo, že Ústřední mocnosti mají navrch a spojenecká věc se ocitla v krizi. V Paříži bylo Československou národní radou rozhodnuto, že do Ruska na jaře vyrazí její reprezentant a místopředseda M. R. Štefánik a pokusí se vyjednat se zodpovědnými orgány rychlý přesun co největšího počtu zajatců české a slovenské národnosti do Francie. Mělo se jednat jak o muže určené pro dobrovolnické oddíly, tak o zkušené dělníky, kteří by pomohli značně přetíženému francouzskému zbrojnímu průmyslu, který skomíral z důvodu nedostatku kvalifikovaných pracovních sil.³ Štefánik v Rusku pobýval zhruba v době, kdy probíhala jednání mezi francouzskou a ruskou stranou o převelení až několika set tisíc ruských vojáků na francouzskou frontu, kde v roce 1916 měli Spojenci s německými divizemi velké problémy.⁴ Nakonec do Francie odplulo jen menší množství ruských vojáků, kteří se v konečném důsledku stali pro hostitelskou zemi více přítěží než přínosem – potíže nastaly zejména po ruské bolševické revoluci a musely být řešeny násilným zakročením proti bouřícím se ruským vojákům. Štefánikovým úkolem bylo mimo jiné i pozitivně působit na jednotu československého hnutí v Rusku, kterým v té době otrásla nepříjemná separatistická aféra okolo bývalého agrárního poslance Josefa Düricha, kterého do Ruska původně poslala pařížská Národní rada, ale místní konzervativci a carofilové hodlali jeho osoby využít jako protiváhy Masaryka a odtrhnout odbojovou organizaci v Rusku od pařížského ústředí. Josef Dürich se stal symbolickou hlavou slavofilské, rusofilské (to ostatně spojovalo většinu českých spolků v Rusku) a pro-carské kliky, která byla zásadně oslabena až s pádem carského režimu.

Štefánikovi se podařilo v roce 1916 zajistit nejen oslabení této separatistické skupiny, ale během dalších cest i „osvobodit“ několik stovek českých a slovenských zajatců – dobrovolníků – v Rumunsku. Spolupráce s rumunskými úřady byla podložena vstupem Rumunska do války proti Ústředním mocnostem v létě 1916. Benešův telegram rumunské vládě z konce srpna 1916 ilustruje propagandistickou snahu Čechoslováků ve Francii (a současně neskrývá radost z nového vývoje): „Československá Národní rada v Paříži, která reprezentuje Čechy z Čech, z Moravy i ze Slezska a Slováky ze severních Uher, pozdravuje a s hlubokým zadostiučiněním a s radostí vyhlášení války Rumunska našemu společnému nepříteli Rakousko-Uhersku. Tato historická událost otevírá novou kapitolu slávy Vaší ušlechtilé zemi. Přinese definitivní osvobození Vašim bratrům ze Sedmihradska a sjednocení Vašeho národa. Vstupující do války, bojujete také pro osvobození a sjednocení národa československého, jehož jedna třetina trpěla řadu staletí pod nenáviděným jhem maďarským. Dovoluje-

² Tomáš Garrigue MASARYK, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, Praha 1925, s. 222–223.

³ Ke Štefánikově cestě do Ruska v roce 1916 Jaroslav BOHÁČ, *Kronika československé legie ve Francii. Kniha první. Rota Nazdar 1914–1916*, Praha 1938, s. 520n; srov. Lev SYCHRAVA, *K dějinám naší francouzské legie*, in: Adolf Zeman a kol. (eds.), *Cestami odboje III. Jak žily a kudy táhly čs. legie. Počátky odboje*, Praha 1927, s. 251.

⁴ Victor Miroslav FIC, *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914–1918, I.*, Praha 2006, s. 106.

me si, pane ministerský předsedo, poslati Vaší vládě a vaší statečné armádě svůj nadšený a upřímný pozdrav.“⁵ Pod telegramem byli podepsáni Masaryk, Beneš a Štefánek. K příznačným prvkům v obsahu telegramu, které přesně korespondují s československou válečnou propagandou, patří například pečlivé vyjmenovávání těch, jejichž zástupcem se cítí být Československá Národní rada, společně s přesným geografickým určením – zejména u Slováků. Opominout nelze ani pokus o nastínění paralely mezi Čechy, Slováky a sebeurčením sedmihradských Rumunů.

Ze zajateckých táborů v Rumunsku odejely celkem dva transporty. První transport skládající se z 380 mužů a doprovázený přiděleným francouzským důstojníkem poručíkem Vaughanem se vydal na dlouhou cestu do Francie počátkem června 1917 přes Moskvu a severoruský Archangelsk, do Francie dorazil v polovině července téhož roku po docela klidné plavbě na palubě ruské lodi „Dvinsk“.⁶ Zajatci byli původně soustředěni v Kišiněvě (tehdejším hlavním městě Besarabie) a čekali tam půl roku, než se podařilo zajistit dopravu. Do Francie s nimi odejel za Odbočku Československé národní rady v Rusku (OČSNR) Josef Seidl, který záhy dosáhl hodnosti podplukovníka a po válce působil v Hradní stráží,⁷ jeho dcera Božena v roce 1918 dvakrát pronikla z Ukrajiny přes bolševické fronty až k Čechoslovákům za Volhou a posléze se provdala za Medkova spolupracovníka Vojtěcha Holečka.⁸ Zhruba stejný počet zajatců v druhém transportu byl opět odeslán do Archangelska o několik týdnů později, ale tato skupina musela čekat až do října téhož roku, kdy se naštěstí připojila ke skupině československých vojáků mířících stejným směrem (tzv. Husákův transport), tedy do Francie.⁹ M. R. Štefánek původně v Rumunsku v zajateckých táborech získal zhruba patnáct stovek dobrovolníků, ale příliš dlouhé čekání na dopravu z Rumunska tento počet značným způsobem redukovalo.¹⁰ Legionářský historik František Syřiště se ve stati o významu zborovské bitvy snažil argumentovat, že rozhodování Francouzů ohledně československých transportů („ruských“ i „rumunských“) zásadním způsobem ovlivnil úspěch v bitvě u Zborova, ale tento závěr je dosti diskutabilní a jen obtížně ověřitelný.¹¹

Všechna jednání a přípravy ale trvaly příliš dlouho a výsledky byly mizivé. V červenci do Francie dorazilo necelých čtyři sta mužů a podobný počet se doslova zasekl v Archangelsku. To rozhodně nesplňovalo přání českých vůdců a také pro Francii se nejednalo o žádnou skutečnou pomoc. Teprve s příjezdem T. G. Masaryka do Ruska a po první ruské revoluci 1917 se věci daly do pohybu, ale jak se brzy ukáže, historie zcela mění všechny plány, dohody i přání. Klíčová pro přesun Čechoslo-

⁵ J. BOHÁČ, *Kronika*, s. 528.

⁶ „Dvinsk“ byl spuštěn na vodu jako Rotterdam v roce 1897 s výtlačkem 8302 tun, posléze byl prodán a přejmenován na „C. F. Tiegen“, potom změnil jméno konečně na „Dvinsk“ a konečně sloužil na trase mezi Velkou Británií a severními ruskými přístavy, posléze mezi Velkou Británií a Spojenými státy, byl potopen německou ponorkou v červnu 1918 nedaleko Bermudských ostrovů; <http://www.theshipslist.com/ships/descriptions/ShipsC.shtml#cft>, citováno 2. 12. 2012.

⁷ Vojta HOLEČEK – Rudolf MEDEK – Otakar VANĚK, *Za svobodu. Obrázková kronika československého revolučního hnutí na Rusi 1914–1920. Díl třetí. Pod vedením T. G. Masaryka (Československý armádní sbor)*, Praha 1926, s. 434.

⁸ Božena SEIDLOVÁ, *Přes bolševické fronty. Z deníku Boženy Seidlové*, Praha 1923.

⁹ V. M. FIC, *Československé legie*, s. 107–108.

¹⁰ Jiří FIDLER, *Generálové legionáři*, Brno 1999, s. 322–323.

¹¹ František SYŘIŠTĚ, *Zborov – Tarnopol. Historická úvaha*, in: *Památce Zborova 1917–1927*, Praha 1927, s. 100.

váků do zákopy rozervané Francie byla dohoda s francouzským ministrem výbroje Albertem Thomase (1878–1932), který též přijel jednat na půdu velkého východního spojence.¹² Masaryk s Thomase dojednali přesun až 30 tisíc vojáků, kteří by vlastně vytvořili české (československé) jednotky ve Francii a nezapomnělo se opět ani na případné dělníky pro zbrojní průmysl.¹³

Masaryk po součinnosti s Edvardem Benešem v Paříži a francouzskými úřady mohl 12. září 1917 v Petrohradě prohlásit: „Nyní bych se chtěl naposledy dotknouti francouzské expedice. My jednáme o ní od té doby, co jsem přišel. Francouzská vláda již loni chtěla československé vojsko. Podal jsem jí letos na jaře zase plán, ale věc se protáhla, až teprve před několika dny přišli francouzští důstojníci a přinesli rozhodnutí francouzské vlády, že náš návrh byl přijat a že má býti československé vojsko formováno. Musíme tudíž vojsko pro Francii nabírat, jak a kolik, to se bude řídit také poměry transportními...“¹⁴ Z Masarykových slov i dalších jednání vyplývá, že pro Francii měli být převážně určeni bývalí zajatci, kteří budou nově získáni v zajateckých táborech, ne vojáci z již zformovaných oddílů. Jedinou výjimkou bylo mužstvo ze záložních oddílů. Důstojníci mohli být pro expediční oddíl získáváni ve všech částech vojska bez rozdílu. V té době již měly československé jednotky v Rusku několik tisíc mužů, na frontě operovala jejich střelecká brigáda – měla před sebou okamžik slávy v podobě bitvy u Zborova – a na Ukrajině pod vedením mnohdy kontroverzně vnímaného generála Jaroslava Červinky staršího vznikaly nové jednotky, které záhy budou (právě po úspěchu u Zborova) organizačně rozšířeny do podoby československého armádního sboru o dvou střeleckých divizích. Odbočka ještě před konečným rozhodnutím byla nucena několika cirkuláři mírnit touhu po informacích mezi vojáky i zajatci (cirkuláře ze dne 23. července a 10. srpna 1917). Důvodem k cirkulářům byly také separátní akce některých českých spolků, které dosud stály v opozici k OČSNR. V druhém cirkuláři se doslova píše: „V poslední době objevují se mezi našimi krajany různé oběžníky, obsahující výzvy rázu všenárodního, politického i vojenského (přihlášky do Francie), rozesílané neoprávněnými osobami nebo organizacemi (např. Českým komitétem v Moskvě). Postranní výzvy tyto nemají věcného podkladu, nejsou schváleny ani Československou Národní Radou, ani její Odbočkou, ani Svazem, a vnášejí do řad zajateckých jen zmatek a nedorozumění. Vyzýváme proto naše zajaté krajany, aby na podobné výzvy ani nereagovali ani neodpovídali, nýbrž posílali je v originále Odbočce Československé Národní Rady...“¹⁵ Tuto zmatenou informační situaci dokládá komplikovanost činnosti vzájemně se překrývajících, konkurenčních a proti sobě se vyhrazujících spolků v československém odbojovém hnutí v Rusku. OČSNR byla v druhé polovině roku 1917 a následně bezpochyby nejsilnější mocenskou skupinou s největším politickým mandátem, ale rozhodně nebyla skupinou jedinou a její vůdčí autorita bývala relativizována velmi často a z mnoha stran. Současně z Francie přicházely zprávy, které hovořily o tom, že

¹² K osobě A. Thomase a jeho politické činnosti po válce: Denis GUÉRIN, *Albert Thomas au BIT 1920–1932. De l'internationalisme à l'Europe*, <http://www.unige.ch/ieug/publications/euryopa/guerin.pdf>, staženo 2. 12. 2012.

¹³ V. M. FIC, *Československé legie*, s. 107; srov. Karel PICHLÍK, *Místo Zborova v boji za samostatný československý stát*, in: Jan Galandauer – Petr Hofman – Ivan Šedivý, *Zborov 1917–1997*, Praha 1997, s. 18.

¹⁴ V. HOLEČEK – R. MEDEK – O. VANĚK, *Za svobodu III*, s. 425.

¹⁵ Citováno dle: V. HOLEČEK – R. MEDEK – O. VANĚK, *Za svobodu III*, s. 426.

tamní československé jednotky očekávají doplnění vojáky z Ruska: „Proto Vás tak horoucně čekáme i doufáme, že přijedete.“¹⁶

Francouzi dali Čechoslovákům k dispozici majora Arsène Vergé, který měl koordinovat společné aktivity. Pro rok 1917 byla stanovena ruskými vojenskými orgány, kterým československý armádní sbor v Rusku stále podléhal, jednoznačná podmínka, že každý československý voják, který odjede do Francie, se k transportu musí dobrovolně přihlásit. OČSNR omezila počet vojáků na šest až osm tisíc.¹⁷ Druhá podmínka stanovila, že nesmí být ani sebemenším způsobem ohrožena bojeschopnost již existujících československých jednotek v Rusku. Situace byla komplikována nepříliš jasnými návrhy z francouzské strany, které byly pro ruské orgány příliš nezávazně formulované.¹⁸ Bylo nutné překonávat odpor některých vysokých ruských důstojníků, původní plán z konce roku 1916 byl zamítnut pro tvrdý odpor ruského velení, příkladem takového důstojníka byl generál Averjanov, který skepticky nahlížel i na Čechoslováky v ruských uniformách. Rusy k takovému chování vedla dvojí motivace, v mnoha případech to byla nedůvěra k československému hnutí jako takovému (případně k Francouzům) a u jiných důstojníků vědomí, že kvalitních československých vojáků by mohlo být potřeba na východní frontě. Do všeho nepříliš konstruktivně zasahovalo ruské ministerstvo zahraničí.

Ne všichni přihlášení vojáci a důstojníci z Ruska odjeli. Jedním z těchto dobrovolníků byl i Radola Gajda, jehož odjezd byl zamítnut přímo československými orgány. Důvod byl jednoduchý, objevilo se závažné podezření, že veterán dobrudžského tažení štábní kapitán (někdy se uvádí varianta podkapitán) Radola Gajda si důstojnickou hodnost protiprávně přisvojil a vyčítala se mu i skutečnost, že se v srbské dobrovolnické divizi vydával za lékaře.¹⁹ Právě díky hodnosti, kterou si přinesl ze srbské armády, patřil v roce 1917 k Čechoslovákům s nejvyšší hodností, většina ostatních českých důstojníků tehdy měla hodnosti praporčíků, podporučíků nebo poručíků. Gajda byl koncem září zařazen do seznamu důstojníků určených k odjezdu do Francie, aby byl zhruba o měsíc později ze seznamu vyřazen, i když svolaná disciplinární komise (zasedání se účastnil i Masaryk) údajně neshledala v jeho chování žádné zásadní nesrovnalosti nebo nemorální jednání.²⁰ O možnosti, že byl Gajda vyškrtnut z uvedeného seznamu na vlastní žádost, lze jen spekulovat. Důvody nebo důkazy podporující tuto hypotézu by se hledaly obtížně. Je nutné dodat, že Radola Gajda byl po několika měsících nejistoty (byl veden jako člen důstojnické zálohy pro nově ustanovované formace) jmenován v březnu 1918 velitelem 7. střeleckého pluku Tatran-

¹⁶ Odpověď francouzských dobrovolců na dopis vojáků 3. československého střeleckého pluku datovaná 25. květnem 1917; citováno dle: V. HOLEČEK – R. MEDEK – O. VANĚK, *Za svobodu III*, s. 433.

¹⁷ Karel PICHLÍK – Bohumír KLÍPA – Jitka ZABLOUDILOVÁ, *Čechoslovenští legionáři (1914–1920)*, Praha 1996, s. 111.

¹⁸ V. HOLEČEK – R. MEDEK – O. VANĚK, *Za svobodu III*, s. 426–428.

¹⁹ K Čechům v srbské dobrovolnické divizi vystavěné v Oděse a k tragickému tažení do rumunské Dobrudži Dalibor VÁCHA, *Čechoslováci v Dobrudži. Sonda do každodenního života a vnímání vojáků na polozapomenuté frontě první světové války*, Slovanský přehled 96, 2010, č. 1, s. 217–240. Ke kontroverzní osobnosti Radoly Gajdy zejména Antonín KLIMEK – Petr HOFMAN, *Vítěz, který prohrál. Generál Radola Gajda*, Praha–Litomyšl 1995; J. FIDLER, *Generálové*, s. 94–110.

²⁰ J. FIDLER, *Generálové*, s. 97.

ského. Pro vojáky nebylo úplně jednoduché Rusko opustit, přesto se obvykle v pramenech objevuje fakt, že mužů se hlásilo více, než bylo možno přijmout. Dokládá to například voják skrývající se v *Čechoslováku* pod šifrou V. B.: „Výběr jednotlivců do chystaného oddílu byl těžký, ale provedl se klidně, a odmítnutí s pravou vojenskou disciplínou podrobili se příkazu svých náčelníků.“²¹ Mikuláš Němeček (budoucí podplukovník) byl o něco přesnější a potvrdil, že mezi dobrovolci byl o cestu do Francie ohromný zájem: „Scény, kličky, důvody a prosby, jakých kdo užil, aby se dostal mezi tyto vyvolené, nelze ani dobře popsati...“²² Podobně se vyjadřoval i S. Filipský: „... Hoši byli nadšení, nadšení jako děti... Oni by bývali jeli hned, hned, měl přijít telegram a v pěti minutách by byli stáli na dvoře, připraveni k odjezdu...“²³ Dobrovolník Miloš Micka (dosáhl hodnosti majora) zdůrazňoval, že v 8. pluku velitel přemlouval důstojníky, aby zůstali v Rusku a neodjížděli do Francie – marně, důstojníci toužili dle Mickových vzpomínek po změně, po cestování, po dobrodružství, po Francii a po Paříži.²⁴ Josef Jiří Švec v deníku vzpomínal, jak vnímali odjezd bratrů důstojníků do Francie ti, kteří v Rusku zůstávali: „Z našeho středu byli náhle odvoláni br. Husák, Kouklík i Šidlík; odejeli s transportem dobrovolců (asi 1100) do Francie. Neradi jsme se loučili s tak dobrými kamarády a kompaňony veselými, s nimiž prožívali jsme už od začátku Družiny dobré i zlé.“²⁵

Specifická situace nastala s tzv. důstojnickými čekateli v Borispolu, ti byli vyzváni, aby se přihlásili k transportu do Francie samotným T. G. Masarykem, ale bylo jim oznámeno, že nemohou očekávat rychlé povýšení do důstojnických hodností. Přesto Bohumil Rytíř dokládá, že zájem o odjezd z Francie byl mezi důstojnickými čekateli ohromný a zdaleka ne všem zájemcům bylo vyhověno: „Na dvoře se zemljankami 5. pluku jsme se hlásili a v kanceláři v městě pak zapisovali. Šťastní byli ti, kteří byli zahrnuti do stovky; smutní, kteří musili z ‚očeredi‘ odejít s nepořízenou. A té žárlivosti, co bylo v ‚očeredi‘, aby jeden druhého nepředěšel! Časně zrána druhého dne jsme již odjížděli k Žitomíru a o několik dní později s ostatním praporem ze Žitomíru k moři.“²⁶ Jan E. Mosta se pokoušel nastítnit motivaci dobrovolníků – bývalých c. a k. důstojníků, kteří se hlásili do druhého transportu. Došel k závěru, že „... hlavní pohnutkou byla touha po uplatnění se v boji, toho hleděli ve Francii nejdříve dosáhnouti, z pohnutek vedlejších touha po cizí zemi a kultuře.“²⁷ Václav Pařízek zase zdůrazňoval, že on se do Francie přihlásil, protože „... viděl jsem, že kama-

²¹ V. B., *Naši do Francie*, Čechoslovák č. 114, 14.–27. 10 1917.

²² Mikuláš NĚMEČEK, *Z cest legií z Ruska do Francie*, Československý legionář V, č. 45, ze dne 9. 11. 1923.

²³ S. FILIPSKÝ, *Do Francie*, Československý voják I, č. 4, ze dne 1.–14. 11. 1918; srov. „Jaká to byla radost, když jsem se dozvěděl, že k této části byla přidělena i naše rota, u níž jsem s bratrem sloužil. Nastaly horečné dny příprav k odjezdu, nastalo loučení se známými. Každý se připravoval důkladně na tu cestu, která se měla dít přes moře.“ Josef TICHÁK, *S Husákovým transportem ze Žitomíru do Francie*, in: A. Zeman a kol. (eds.), *Cestami odboje III*, s. 132.

²⁴ M. MICKA, *Cestou*, s. 105.

²⁵ Josef KUDELA (ed.), *Deník plukovníka Švece*, Praha 1923, s. 274–275.

²⁶ Bohumil RYTÍŘ, *Vzpomínka na náš pobyt v Anglii*, in: Rudolf Medek, *Za domovinu. Legionáři československé mládeže*, Praha, 1934, s. 114. Rusismus *očered'* znamená frontu nebo řadu. Fotografie Bohumila Rytíře in: R. MEDEK (ed.), *K vítězné svobodě 1914–1918*, Praha 1928, s. 276.

²⁷ Jan E. MOSTA, *Čerepovský ešelon*, in: A. Zeman a kol. (eds.), *Cestami odboje III*, s. 134.

rádi jedou, tak jsem se ihned rozhodl také“.²⁸ Stanislav Kramer neváhal ani vteřinu, když se o cestě do Francie dozvěděl, jen se obával zdravotní prohlídky, o několik měsíců dříve byl totiž označen za nezpůsobilého k polní službě z důvodu následků po těžkých omrzlinách.²⁹ Jen obtížně lze specifikovat skupinu mužů, kteří se do Francie přihlásili, a naznačit komplex motivů k této cestě – prameny nejsou v tomto ohledu dostatečně sdílné.³⁰

To, jakým způsobem interpretovala odjezd prvních dobrovolníků do Francie československá propaganda v Rusku, lze ukázat na příkladu básně *Pozdrav na cestu*, která vyšla v říjnovém čísle *Čechoslovana*. Klíčovým bodem básně je její závěr, který pochopitelně nepřipouští nic menšího než úplné vítězství:

„Nuž, s bohem, boží bojovníci,
náš pozdrav neste Francii
a pomstu krutou, trestající,
těm, již zlo války zasili.
Zdar vaší cestě, vašim činům
a zbraním vašim vítězství!
Sraz v Praze zlaté, stověžaté!
na Staroměstském náměstí!“³¹

Z význačných osobností československých legií a následně samostatného Československa nebo i protektorátu opustili Rusko severní cestou například budoucí divizní generál a přednosta Vojenské kanceláře prezidenta republiky Silvestr Bláha (1887–1946), budoucí armádní generál in memoriam, československý ministr dopravy a protektorátní ministerský předseda Alois Eliáš (1890–1942),³² armádní generál Jan Sergej Ingr (1894–1956), divizní generál Václav Kopal (1882–1970), Jaroslav Matička (1882–1970), generál Václav Alexandr Šidlík (1884–1952),³³ František Vladimír Voců (1884–1937), který jako jiní Čechoslováci, například Lev Švyhnos, prošel třemi legiemi (ruskými, srbskými a francouzskými)³⁴ a mnozí další.

Velitelem prvního regulérního vojenského transportu do Francie byl určen kapitán Otakar Husák (1885–1964),³⁵ který byl zraněn při dělostřeleckém přepadu těsně před bitvou u Zborova společně se „zborovským Žižkou“ Janem Syrovým (1888–1970), a patřil k proslulým důstojníkům brigády. Působil nejen jako frontový velitel, ale též se intenzivně zapojoval do rozsáhlých debat ohledně budoucnosti českoslo-

²⁸ Václav PAŘÍZEK, *Cesta ‚čerepovského ešelonu‘ do Francie*, in: A. Zeman a kol. (eds.), *Cestami odboje III*, s. 135.

²⁹ Stanislav KRAMER, *Z Ruska do Francie*, in: A. Zeman a kol. (eds.), *Cestami odboje III*, s. 140.

³⁰ Mosta psal o důstojnících přihlásivších se do Francie takto: „Byli to lidé odrostlí střední škoře, ale i muži zralí, vzdělaní, s vysokoškolským vzděláním, někteří i přes čtyřicet roků staří, nejrůznějších zaměstnání.“ J. E. MOSTA, *Čerepovský ešelon*, s. 134.

³¹ V. SVOBODA, *Pozdrav na cestu*, *Čechoslovan* č. 40 ze dne 1.–14. 10. 1917.

³² Fotografie Aloise Eliáše po příjezdu do Francie in: R. MEDEK, *K vítězné svobodě*, s. 276.

³³ Fotografie Václava Šidlíka in: tamtéž, s. 276.

³⁴ Lev ŠVYHNOS, *Třemi legiemi*, Brno 1935; František Vladimír VOCŮ, *Naši v Dobrudži. Drobné črty a vzpomínky ze srbské dobrovolnické divize*, Praha 1929.

³⁵ Fotografie Otakara Husáka in: R. MEDEK, *K vítězné svobodě*, s. 276.

venského ozbrojeného hnutí a působil i propagandisticky. Jeho krátké a úderné články publikované v *Čechoslovanu* nazvané *Zajatecké epištoły* tvořily společně s texty Rudolfa Medka (1890–1940) a Jaroslava Haška (1883–1923) klíčovou a neodmyslitelnou součástí tehdejší československé publicistiky v zahraničí.³⁶ Od ledna 1916 velel 3. rotě československé brigády a od dubna téhož roku pracoval ve vojenské komisi svazu československých spolků na Rusi, před Zborovem velel II. praporu 1. pluku. Na velitele transportu byl odvelen z velitelství záložního praporu I. československé divize. Ve Francii působil jako velitel praporu v 21. pluku a vyznamenal se v bitvě u Terronu (18.–22. října 1918). Otakar Husák se v poválečném období nakrátko stal přednostou Vojenské kanceláře prezidenta republiky a ministrem národní obrany, dosáhl hodnosti brigádního generála a posléze se přesunul do soukromého sektoru, byl generálním ředitelem továrny na výbušné látky.³⁷ Cesta jeho transportu na podzim 1917 probíhala bez velkých potíží, na přelomu září a října zhruba 1200 mužů (deset důstojníků a 1100 vojáků záložní brigády sboru a celkem sto absolventů důstojnické školy 2. divize) odcestovalo z ukrajinského Žitomíru do Archangelska, kde se k nim připojilo čtyři sta zajatců z druhého rumunského transportu a společně odpluli v úterý 16. října z Ruska.³⁸ Do Francie, konkrétně do přístavu Le Havre dorazili 12. listopadu. Z této skupiny bylo vytvořeno jádro československých jednotek ve Francii, sám Otakar Husák nejen dosáhl hodnosti plukovníka, ale též nejvyšších velitelských pozic v československých oddílech na západní frontě.

Druhý pravidelný transport vedený kontroverzním důstojníkem podplukovníkem Hynkem Gibišem (1871–1936), který v Rusku proslul nezvladatelnými konflikty s podřízenými i nadřízenými, měl cestu na západní frontu mnohem komplikovanější a dalo by se říci i dobrodružnější. Hynek Gibiš upadl do ruského zajetí v hodnosti kapitána. Proto mu byla po přihlášení do legií přiznána stejná hodnost a byl ustanoven velitelem 3. střeleckého pluku, krátkodobě velel střelecké brigádě. Byl obviňován z nekompetentnosti, z povýšeného chování a z „rakušáckých manýrů“, což mohlo mít kořeny v konfliktech mezi původními dobrovolci, kteří postupovali do důstojnických hodností „od píky“, a mezi bývalými rakousko-uherskými důstojníky, kteří v hodnostním žebříčku legií postupovali zejména v roce 1917 poměrně rychle. Podobně jako Otakar Husák velel posléze ve Francii jednomu z praporů 21. pluku, ale následně byl převelen do Itálie, kde díky svým organizačním schopnostem pomáhal formovat tzv. československé domobranecké prapory. Po návratu do vlasti velel 1. pěší divizi v Praze a následně krátce působil jako přednosta Vojenské kanceláře prezidenta republiky, v roce 1924 odešel do výslužby.

Zhruba pět set vojáků Gibišova transportu odejelo 25. prosince 1917 ze Žitomíru vlakem do Čerepovce. Obecně se uvádí, že vše probíhalo se souhlasem francouzských kontaktních důstojníků, a že v Čerepovci, kam vlaky směřovaly, mělo být vše připraveno k přijetí několika tisíc československých vojáků určených pro převoz do Francie. Oddíly se nalodily na britskou loď „H. M. S. Huntsend“ (původně německý parník „Graf Lützow“ rekvírovaná britskou vládou, jeho nový anglický název byl

³⁶ Po válce vydáno souhrnně jako: Otakar HUSÁK, *Epištoly k zajatcům a jiná revoluční próza. Příspěvek k psychologii našeho odboje*, Praha 1920.

³⁷ J. FIDLER, *Zborov 1917. Malý encyklopedický sborník*, Brno 2003, s. 145–146.

³⁸ Jeden z nižších důstojníků Silvestr Bláha například velel v transportu 4. rotě. J. FIDLER, *Generálové*, s. 27.

pro vojáky překladatelským oříškem³⁹) teprve 21. března 1918 v Archangelsku.⁴⁰ S druhým transportem odejeli také Václav Chalupa a Jan Šeba, kteří měli politické poslání ve Francii, respektive v Itálii.⁴¹ Historik Victor Miroslav Fic uvádí, že další transporty byly zastaveny, protože Francouzi cítili, že českých jednotek bude více potřeba v Rusku,⁴² i když jako pravděpodobnější varianta se jeví nedostatečná organizační příprava takto náročné operace, kdy zejména chybělo zásobování pro přesunované oddíly, a v neposlední řadě byl nedostatek lodní tonáže. Autoři obrázkové kroniky *Za svobodu* k tomu příznačně dodali. „Na uskutečnění dalších transportů nezbylo – než rezignovati...“⁴³ Navazovali tím na slova, která byla pronesena ve stejném duchu při plenárním zasedání Odbočky Československé národní rady v Rusku na konci prosince 1917 v Petrohradu.⁴⁴ K plánu posílit západní frontu čerstvými silami se Francouzi i Češi vrátili již v průběhu jara 1918, kdy měl být celý československý armádní sbor (tehdy už postavený pod francouzské vrchní velení) dopraven přes přístav Vladivostok a kolem světa do Francie, to je však součástí zcela jiného příběhu.

Osudy vojáků druhého transportu byly do jisté míry zpracovány již Tomášem Jiránkem v roce 2006, který svou práci založil na osobě ruského a francouzského legionáře Čeňka Kudláčka.⁴⁵ Právě Jiránkova studie je jediným novodobým ucelenějším pohledem na celou otázku s výjimkou obvykle nedlouhých zmínek v publikacích zabývajících se československými legiemi. Předkládaná studie se soustředila na oba transporty, včetně stručných sond do problematiky dobrovolníků z rumunských zajateckých tábor, a to z pohledu na každodenní život vojáků. Cílem studie je popsat cestu československých dobrovolníků pro francouzskou armádu z Ukrajiny (případně z Rumunska) do severoruských přístavů (Archangelsk a Murmansk) a posléze po moři do Francie. Další pobyt vojáků v Anglii a konečně ve Francii už tematicky i časově překračuje limity studie.

Stále ještě v Rusku

„Rumunští“ dobrovolníci měli ze všech nejtěžší pozici, nebýt aktivit Milana Rastislava Štefánika, nikdy by se z rumunských zajateckých táborů, kde vládly tra-

³⁹ Lod' byla zřejmě pojmenována podle britského námořního důstojníka. Její výtlak byl 8818 tun, sloužila jako zaoceánská loď až do srpna 1914, kdy byla rekvírována britskou vládou. V roce 1923 byla prodána zpátky původním majitelům do Německa a sloužila až do roku 1933; <http://www.theshipslist.com/ships/descriptions/ShipsL.html>; staženo 2. 12. 2012.

⁴⁰ V. M. FIC, *Československé legie*, s. 108–112; srov. K. PICHLÍK, *Českoslovenští legionáři*, s. 111.

⁴¹ Tamtéž, s. 111.

⁴² V. M. FIC, *Československé legie*, s. 112.

⁴³ V. HOLEČEK – R. MEDEK – O. VANĚK, *Za svobodu III*, s. 441.

⁴⁴ „V době tohoto úspěchu proběhl první přesun čs. dobrovolníků do Francie. Francouzské vojenské a politické úřady též schválily a přijaly podmínky, za kterých Československá národní rada byla ochotna přistoupit k formování československého vojska ve francouzské armádě. První ešelon, 1200 dobrovolníků-vojáků, byl odeslán do Francie koncem září (počátkem října) a nyní snad již brzy dojdou zprávy o jeho účasti v bojích na francouzské frontě. K odeslání dalších ešelonů nedošlo dosud pro technické potíže, hlavně pro nedostatek dopravních prostředků.“ Citováno dle: V. HOLEČEK – R. MEDEK – O. VANĚK, *Za svobodu III*, s. 679.

⁴⁵ Srov. Tomáš JIRÁNEK, *Druhý, tzv. Gibišův transport československých legií z Ruska do Francie (1917–1918)*, *Theatrum historiae* 1, 2006, č. 1, s. 233–247.

gické podmínky, nedostali.⁴⁶ Dobrovolc Alois Štícha v rumunském zajateckém táboře propadl absolutní beznaději, zapsal si do deníku: „Vždyť takovéto umírání je horší než smrt. Je mi tak bídně a smutně, že se nemohu ubránit slzám. Zlořečím všemu a přestávám věřit v Boha... Vždyť ani pes nežije hůře. Jsem nemocen a přeji si již jedině smrt...“⁴⁷ Štefánik s vypětím sil dosáhl toho, že dobrovolci byli soustředěni před Vánocemi 1916 v táboře nedaleko města Jassy, odkud v polovině ledna 1917 odcestovali pryč, měli jet do Moskvy a odtud pokračovat do Vladivostoku, kde na ně měl čekat spojenecký parník a vzít je do Evropy. Štefánik vojákům zařídil lepší ubytování, zásobování a zejména jim sehnal boty.⁴⁸ Mimochodem, v Jassech v říjnu téhož roku jednal T. G. Masaryk s králem Ferdinandem o případném přesunu armádního sboru na rumunskou frontu, výsledkem byla jen stáž několika desítek československých důstojníků na rumunských válečných školách.⁴⁹ Cesta Štefánikových svěřenců Rumunskem byla nebezpečná, neboť její část probíhala pěšky. Na mostě přes řeku Prut došlo k tragédii: „... právě když jsme přecházeli železniční most přes řeku Prut, zahučel za námi rychlík. Za úplné tmy a nastalého zmatku skočili někteří právě pod kola jedoucího rychlíku a byli na místě usmrceni nebo těžce zraněni. Lze opravdu jen šťastně náhodě děkovati, že počet obětí nebyl tak veliký. Ale i těch tří zabitých a dvou těžce raněných jsme velice želeli. Jejich osud byl příliš trpký.“⁵⁰ Autor předchozích řádek Alois Štícha na jiném místě kritizoval poměry na rumunské železnici; den před tragédií československého transportu se udála nedaleko Jass tragédie, kdy se srazily dva plně obsazené osobní vlaky, první zprávy hovořily o 120 mrtvých a těžce zraněných.⁵¹

Transport dorazil do besarabského Kišiněva 15. ledna. „Rumunští“ dobrovolci si však ještě nevybrali všechnu smůlu, přežili strašlivé podmínky v zajateckých táborech, krvavou noc na mostě přes Prut a v Kišiněvě je očekávaly zdravotní problémy. Nemohli pokračovat dále v cestě, protože velká část transportu onemocněla infekčními chorobami, lze předpokládat, že to byl skvrnitý tyfus. Jeden z nich Alois Štícha

⁴⁶ „Poměry v táboře byly ubohé. Sůl nebyla žádná, chleba a jiného jídla moc málo a vody se nemohl nikdo z nás napít a také jí nebylo. I v kuchyni měli o ní bídu, protože ji dováželi v soudkách a než přijeli, trvalo to celé půldne. Za kousek černé, kamenné soli dávali zajatci rumunským vojákům zlaté prsteny, snubní prstýnky a hodinky a byli rádi, když to ještě dostali.“ Tomáš POSEL, *Jak jsem se měl v zajetí v Rumunsku*, in: A. Zeman, a kol. (eds.), *Cestami odboje II. Jak žily a kudy táhly československé legie. V zajetí*, Praha 1927, s. 480–481.

⁴⁷ Alois ŠTÍCHA, *Rumunské zajetí a Štefánikův nábor*, in: L. Preininger (ed.), *Československá legie II*, s. 100–101.

⁴⁸ T. POSEL, *Jak jsem se měl v zajetí*, s. 483.

⁴⁹ Filip ŠISLER, *Česko-rumunské vztahy v průběhu staletí*, *Slovanský přehled* 96, 2010, č. 1–2, s. 142.

⁵⁰ A. ŠTÍCHA, *Vznik rumunské rotý francouzských legionářů*, in: L. Preininger (ed.), *Československá legie ve Francii. První sborník francouzských legionářů k desátému výročí samostatnosti českoslov. Republiky*, Praha 1928, s. 165; srov. A. ŠTÍCHA, *Rumunské zajetí*, s. 103.

⁵¹ „Před nádražím jsou rozestaveny i zohavené – netvárné mrtvolky. Lidé při pohledu na ně omdlévají. Nezapomenu snad nikdy na zoufalý pohled rumunského důstojníka, který sám všecek zkrvaven – vynáší před nádraží pozůstatky své choti a dvou dítek. V šíleném zármutku vytahuje svůj browning a chce ukončit také svůj život. Snad jen duchapřítomností jednoho našeho člověka se stalo, že mu střelná zbraň byla v poslední chvíli z ruky vyrvána a rána šla mimo. Vynášejí těžce zraněné lidi bez nohou, bez rukou a jejich nářek se nepodobá již snad ani hlasu lidskému...“ A. ŠTÍCHA. *Rumunské zajetí*, s. 102.

vzpomínal: „Především tomu zabránily infekční choroby vypuknuvší mezi námi v tak hromadném a hrozivém počtu, že se samého obyvatelstva zmocnila obava o osud města. Povozy nestačily svážeti nemocné a za pouhé čtyři dni bylo nás již skoro 400 v nemocnicích. Mezi těžce nemocnými byl jsem i já, a nebýti opravdu velice pečlivého ošetření, byl bych zcela jistě zahynul. Ano, jedině lékaři ruští, jakož i sestry ruského Červeného kříže zachránili nám život a my budeme na ně vždy jen s vděčností vzpomínati.“⁵² Dobrovolc Tomáš Posel vzpomínal, že v Jassech se k transportu připojili Češi a Slováci ze zajateckého tábora v Šupotech, kteří byli v tak špatném stavu, že je vyčerpávalo i mluvit. Část „šupotských“ nepřežila již cestu do Jass a převážná většina ostatních zahynula v kišiněvských nemocnicích, neboť jejich oslabené organismy nevydržely nápor infekčních onemocnění.⁵³ Ošetřování vážně nemocných Čechů se dnem i nocí účastnila Božena Seidlová (vojáci jí říkali „naše Boženka“), jejíž otec (jak už bylo uvedeno výše) posléze odejel do Francie, a ona působila v českém odbojovém hnutí v Rusku.⁵⁴

Trvalo dobře pět měsíců, než transport opustil Kišiněv. Byl ztenčený nejen o muže zahynuvší pod koly vlaku a ty, kteří nepřežili nápor tyfu, nemálo dobrovolníků se rozhodlo svévolně opustit spolubojovníky. Nemalý vliv na jejich rozhodování měla ruská revoluce, která rozrušila Čechy v kišiněvských nemocnicích stejně jako tamní vojenskou posádku a civilní obyvatelstvo. Výše uvedená Božena Seidlová vzpomínala na jakéhosi Částku, který se původně přihlásil v Rumunsku do československého oddílu, ale opustil ho v Kišiněvě. Důvodem nebyla ideologie ani politika, ale láska. Oženil se s Lotyškou usedlou ve městě. Později vstoupil s několika „odpadlíky“ do jakéhosi oddílu německých besarabských kolonistů, kteří se snažili organizovat vlastní ochranu před násilnostmi z různých stran účastníků revolučního rozvratu v Rusku.⁵⁵ Alois Štícha uváděl, že snížení počtu dobrovolníků bylo dosti zásadní, z Jasů vyráželo okolo 760 mužů, Kišiněv jich opustilo asi 340. Čtyři sta mužů, více než polovina!, buď zemřelo, nebo dezertovalo. Vojáci nedlouho před odjezdem zažili ve městě dokonce bombardování německým nebo rakousko-uherským letectvem, ale to jim snad ztráty nezpůsobilo. Rozloučení s besarabskou metropolí a jejími obyvateli bylo více než srdečné. Změnil se také cíl cesty, jelo se skutečně přes Moskvu, ale nikoliv do Vladivostoku, nýbrž do Archangelska.

První vojenský transport se rozloučil s ukrajinským Žitomírem srdečně, zazněly patetické řeči velitele záložního praporu a jeho lékaře MUDr. Zdeňka Foustky. Den před odjezdem navštívil vojáky i velitel jihu západní fronty ruský generál Nikolaj Nikolajevič Duchonin. S odjíždějícími vojáky se v poslední den v neděli 24. září kromě jejich velitelů a spolubojovníků přišly rozloučit i místní ženy a dívky. Dobro-

⁵² A. ŠTÍCHA, *Vznik*, s. 165–166.

⁵³ T. POSEL, *Jak jsem se měl v zajetí*, s. 483.

⁵⁴ B. SEIDLOVÁ, *Přes bolševické fronty*. Božena Seidlová se bohužel v pamětech zabývá pobytem československého „rumunského“ oddílu v Kišiněvě (dobově označovaného jako Kyšiněv) jen zcela okrajově.

⁵⁵ Tamtéž, s. 5. V Kišiněvě byl učiněn pokus o organizaci „české roty“, ale pro neshody se to nepovedlo. Rota měla být postavena z místních Čechů a důstojníků, kteří přes Kišiněv přechali z Rumunska. Tamtéž, s. 6–7.

volci jim přece jenom za těch několik měsíců pobytu v Žitomíru a okolí přirostli k srdci: „Známi, hlavně četně shromážděný místní ženský svět ruský, používají posledního okamžiku k srdečnému rozloučení; místy objevují se hořké slzy, trochu tlumeného vzlykání, zato však ve vlaku viděti jen tváře veselé a odhodlané.“⁵⁶ Srovnávat lze se vzpomínkami Stanislava Kramera: „Za chvíli vstupujeme do vagonů, loučíme se s kamarády, mnozí i s dívkami.“⁵⁷ Něco přes tisíc mužů prvního transportu bylo naloženo do těplušek (nákladních vagonů upravených pro dopravu mužstva) a to poslední, co se nad žitomírským vlakovým nádražím ozvalo, byla nadšeně zpívaná *Marseillaisa* odjíždějících. Voják S. Filipský byl o něco emotivnější: „Nelze, nelze zapomenout. Po letech uvidíme v myšlenkách ten vlak na žitomírském nádraží, po letech budeme slyšet to pevné, odhodlané volání – jakoby ve snu – vlak, prapory, nadšení... francouzský důstojník mává bílým šátkem ... Budeme vzpomínat, když kaštany a topoly začervenejí se do zlata a tichá jeseň tak jako tenkrát zašustí na chladnoucích polích a v zahradách svobodných, šťastných vesniček – doma...“⁵⁸

Čas na cestě po ruských železnicích byl vyplňován stejně jako u československých jednotek, které opustily Ukrajinu o mnoho měsíců později, aby se neúspěšně pokusily dosáhnout Francie přes Vladivostok.⁵⁹ Vojáci prvního transportu upravovali a zdobili těplušky a nejčastěji zmiňovanou náplní volného času byla nikoliv překvapivě výuka francouzštiny, kdy prý došlo i na takové překladatelské oříšky jako například: „námořník veze jahodu na trakaři“.⁶⁰ Nezapomínalo se na zpěv ani na instrumentální hudbu. Vojín skrývající se pod šifrou V. B. v *Čechoslováku* popsal zastávku československého ešelonu na některém z větších nádraží: „V těpluškách zapalují se svíčky, v jedné rozsádl se improvizovaný ‚francouzský salonní‘ orchestr, jinde zase dobře sezpívaný mužský pěvecký sbor, ve třetím slovenské písně; každá tato zábavní síň má na koleji velký hlouček vděčných ruských posluchačů. Máme dojem, že se jede kdesi v Čechách ze sokolského sletu.“⁶¹ Vojáci vzpomínali, že kamkoliv přijeli, tam jejich ešelon přitahoval pozornost místních. Ti se pak údajně hádali, co je to za neruské vojáky v ruských uniformách a kam vůbec jedou.⁶²

Ke každodennosti vojáků na cestách bezpochyby patřilo stravování, pro dobrovolce po celou dobu pobytu v Rusku téma více než klíčové.⁶³ Vojáci se obávali –

⁵⁶ V. B., *Naši do Francie*.

⁵⁷ S. KRAMER, *Z Ruska*, s. 140.

⁵⁸ S. FILIPSKÝ, *Do Francie*. Velmi podobně prožívali odjezd muži z Gibišova transportu: „Za zvuků hudby a provázení jsouce zástupcem ruského obecnstva a našimi hochy, šli jsme na nádraží...“ V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 135–136.

⁵⁹ K úpravám těplušek a životu v nich u československého armádního sboru mířícího přes Dálný východ do Francie D. VÁCHA, *Těplušky a ešelony. Českoslovenští legionáři na cestě napříč Ruskem*, Soudobé dějiny 16, 2008, č. 3–4, s. 607–638.

⁶⁰ V. B., *Naši do Francie*.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² „Vlak oblehla spousta ruských vojáků, mužiků, žen a dětí. Hloučky těchto lidí debatovaly o nás, co jsme asi za národ. Nemohli pochopit, že máme ruské uniformy a mezi sebou mluvíme cizím jazykem, kterému ovšem nerozuměli. Jedni nás pokládali za Čiňany, druzí za Němce, každý jinak. Byli však i tací, kteří něco znali a nás alespoň přibližně chápali.“ J. TICHÁK, *S Husákovým transportem*, s. 132.

⁶³ K zásobování a stravování československých legionářů v Rusku D. VÁCHA, *Problematika, struktura a mechanismus zásobování československých legionářů v Rusku 1918–1920*, Slovanický přehled 94, 2008, č. 2, s. 189–208.

vzhledem k revolučnímu vření – skutečnosti, že ruské vojenské zásobovací stanice, tzv. pitatelné punkty, nebudou mít k dispozici žádné kvalitní potraviny. Mnohé děsily vzpomínky z pochodu do ruského zajetí, kde na podobných „punktech“ nedostávali zajatci nic jiného než zakalenou vodu místo čaje a polévku vařenou z rybiho odpadu (vnitřností a hlav), která se sice nazývala „ucha“, ale do klasického pokrmu měla daleko. V prvním transportu se zásadní problémy se zásobováním na počátku cesty nevyskytly. Potíží se jevila rychlost přepravy, která však byla stejná jako u ostatních vojenských transportů v Rusku tohoto období. První otázkou poté, co ešelon dorazil do Archangelska bylo, jestli tam loď ještě je, jestli neodplula bez nich.

S místními obyvateli neměli vojáci obvykle velké konflikty, ale několik výjimek jde najít. Velitelé nádraží se občas báli těch neznámých vojáků, evidentně se jednalo o ozvěnu revolučních násilností v zázemí i na frontě. Druhý transport Čechů z Rumunska se přimíchal do velké rvačky s místními Rusy, kteří napadli nevelký transport zajatců pocházejících z Alsaska-Lotrinska, co se hlásili dobrovolně do francouzské armády a měli být odvezeni do Francie stejnou cestou jako Čechoslováci. Alsasanům se po bok postavil právě kontingent „rumunských“ Čechů a skupina Srbů, která byla v oblasti za stejným účelem jako Alsasané-Lotrinci a Češi. „Alsasci prý se velice divili tomuto apetitu, s jakým se Srbové a Češi, ač ve značné menšině, do záležitosti zamíchali...“⁶⁴ Cyril Žďárský, český velitel transportu rumunských dobrovolníků, kteří se zapojili do rvačky, obvinil z vyvolání konfliktu jakési ruské bolševické agitátory („bolševičtí ruští emigranti“) vracející údajně z Anglie. Bitka byla poměrně krvavá: „... poštvali na nás nevědomé a zmatené vojáky, těžce zranili několik Alsasanů, bratru Seidlovi, nynějšímu veliteli pražského Hradu, rozbili hlavu, mne pak vojáci zatkli a ruskému důstojníku se jen stěží podařilo mne osvobodit.“⁶⁵ Se srbským transportem se potkal i druhý transport, tentokrát v Jaroslavlí, kde k němu ze srbské divize dezertovalo údajně několik Čechů a Slováků.⁶⁶

Archangelský přístav, přestupní stanice Husákova transportu, byl klíčovým ruským přístavem, přes který stejně jako přes Murmansk proudila do Ruska spojenecká pomoc, díky čemuž obě města prožívala bouřlivý rozvoj. Z víceméně ospalých severských přístavů se stávala rychle se zvětšující aglomerace, kde se změny děly doslova ze dne na den. „18. června 1917 přijíždíme konečně do Archangelska. Poblíže města je viděti ohromné stožáry bezdrátové telegrafie a velice čilý dopravní ruch. Obyvatelstvo žije snad většinou v narychlo zhotovených dřevěných barácích, v železničních vozech a v různých stanech. V přístavu samém slyšet je stále bušení jehlanovitých beranů, skřípot jeřábů a typické ruské klení.“⁶⁷

⁶⁴ V. B., *Naši do Francie*.

⁶⁵ Cyril ŽĎÁRSKÝ, *Naši v cizím prostředí*, in: L. Preininger (ed.), *Československá legie I*, s. 136.

⁶⁶ V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 136.

⁶⁷ A. ŠTÍCHA, *Vznik*, s. 166; srov. „Anglické a francouzské lodi vykládají ponejvíce válečný materiál, jako letadla, automobily osobní i pancéřové atd. Na jiném místě jest nakupeno množství sudů s rybami, jinde opět hromady lnu a konopí, které zase bude odváženo do západních zemí v Evropě. Jest slyšeti hukot sirén, takže se člověku zdá, jako by procházel řadou továren.“ S. KRAMER, *Z Ruska*, s. 140.

Zcela jinak probíhal přesun druhého tzv. Gibišova transportu, který strávil mnoho týdnů zdlouhavým čekáním v severoruském Čerepovci. Z toho však nelze obviňovat pouze francouzskou vojenskou misi. Alois Babka uvádí, že major Vergé (francouzský styčný důstojník u Odbočky československé Národní rady v Rusku) v polovině října upozornil Národní radu, že Francouzi nemají připravené ubikace v Čerepovci a zřejmě nebude ani loď k cestě do západní Evropy. Důstojníci 1. divize však vyjednávali přímo s francouzskou misí a prosadili si cestu na sever, i když nebylo jisté, jak to všechno dopadne.⁶⁸ Lze předpokládat, že Alois Babka měl pravdu, když o celé akci prohlásil: „Tento způsob odjezdu výpravy ze Žitomíru byl zároveň obrazem doby: netrpělivost a s ní spojené více méně samostatnější rozhodování většinou s dobrým úmyslem prospěti věci, nebyly zvláštním jevem. Toho, že ešelon odejel bez dalšího vyčkávání, všimla si Odbočka Národní Rady, o čemž svědčí telegram komisaře Maxy do Petrohradu, v němž oznamuje, že vyslání ešelonu ze Žitomíru do Čerepovce se stalo bez vědomí zástupců ONR, i francouzských úřadů a pouze rozhodnutím generála Červinky...“⁶⁹

Železniční síť byla v listopadu 1917 rozvrácena mnohem více, než o několik měsíců dříve. Zatímco první transport se setkával s problémy technického rázu, druhý transport čelil navíc absolutní dezorganizaci, kde neexistoval ani jízdní řád, kontrola nad pohybem vlaků nebo technické zázemí pro doplňování paliva a nutné opravy. Přesto po deseti dnech dorazila jednotka do Čerepovce. Oldřich Španiel nazval vynucený pobyt na ruském území „... 6nedělním trapným čekání v nevlídném severském prostředí za těžkých zásobovacích podmínek...“⁷⁰ Dobrovolník František Petran jako kdyby k tomu dodával: „A byly tam krušné dny! Silné mrazy a my v letních bluzách!“⁷¹ Tehdy to bylo nevelké městečko s pěti tisíci obyvatel, v kterém společně s Čechoslováky žil pluk bolševických vojáků. Funkcionáři místního sovětu se údajně při příjezdu československého ešelonu rozutekli strachy po okolí, ale později se zase vrátili.⁷² Žádné zásadní konflikty mezi oběma stranami nebyly zaznamenány.

Byli to vojáci místního pluku, kteří Čechoslovákům přispěchali na pomoc při shánění ubytování. Alois Babka napsal: „Jaké však bylo zklamání výpravy, když zjistila, že francouzský sborný punkt v Čerepovci organizován nebyl a ani příjezd výpravy nebyl nikým ohlášen.“⁷³ Ve světle výše uvedených informací je zklamání výpravy obtížně pochopitelné, vždyť francouzský styčný důstojník jasně upozorňoval na neexistenci jakýchkoliv záchytných táborů pro československé vojáky v severním Rusku. Nicméně, je pravděpodobné, že Gibišův transport odjížděl do Čerepovce s přesvědčením, že vše je připravené. Vojáci zřejmě o jednáních na nejvyšších místech

⁶⁸ Alois BABKA, *Za polární kruh. Kus historie československého vojska za hranicemi*, Praha 1924, s. 4.

⁶⁹ Tamtéž, s. 5.

⁷⁰ Oldřich ŠPANIEL, *Pěší pluk 21 Maršála Foche*, in: L. Preininger (ed.), *Československá legie I*, s. 141. Alois Babka píše o pobytu v severoruském městě jako o „63 dnech trapného čekání“.

A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 8; srov. T. JIRÁNEK, *Druhý, tzv. Gibišův transport*, s. 236n.

⁷¹ František PETRAN, *Cesta druhého transportu z Ruska do Francie*, in: L. Preininger (ed.), *Československá legie I*, s. 285.

⁷² „Jakmile Rusové slyšeli, že sem jede ešelon s Čechoslováky, utekl štáb i mužstvo v panickém strachu do okolí. Museli jsme se tomu smát, proč se nás tak bojí. Když viděli, že nikomu neublížujeme, začali se jeden po druhém vracet zpět.“ V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 136.

⁷³ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 5; srov. M. MICKA, *Cestou*, s. 106.

a o upozornění majora Vergé nevěděli vůbec nic. Václav Chalupa v polovině března 1918 poslal do *Československého deníku* dopis, v němž popisoval problémové začátky transportu v Čerepovci, kde vyzdvihoval spolupráci vojáků bolševického pluku a současně zdůrazňoval neochotu bolševického velitele města.⁷⁴

Dlouhé týdny pobytu (od 5. prosince 1917 do 4. února 1918) v Čerepovci vojáky doslova ubíjely nudou. Muži se snažili s ní bojovat ze všech sil. Prý se dokonce připravovalo představení bramborového divadla (jakási varianta maňáskového divadla, kde jsou místo maňásků látkových vytvořeny postavičky – hlavy – z brambor), ale všechny přípravy zhatil požár baráku, v němž byly kulisy, rekvizity i „herci“.⁷⁵ Výjimkou z nudné každodennosti byly Vánoce 1917. „Nezapomenu nikdy Štědrého dne, prožitého v kamarádské družnosti, dne, kdy i na psoty jsme zapomněli.“⁷⁶ Byl založen účetnický kurz a pokračovalo se v osvětové činnosti, pořádaly se přednášky na různá témata.⁷⁷ Legionář skrývající se pod značkou J.M. vzpomínal na jednu osvětovou přednášku, která se uspořádala pro místní ruské obyvatele a „... večer přednášející bráška se celý potil námahou, jak by nejlépe vysvětlil, co jsme od Rakouska vytrpěli za tři sta roků od bitvy bělohorské. Ohlušující potlesk byl mu odměnou. Po přednášce jeden bratr chtěl se přesvědčit, jaký účinek tato u obecnstva zanechala. Nepozorovaně vyslechl rozmluvu dvou ‚intelihentů‘ [!, D.V.]. Právě pravil jeden k druhému: ‚Jaký zvláštní národ tihle Češi! A co museli od svého císaře [!, D.V.] vytrpět, když tři sta roků jezdí po světě v těpluškách. Však jich mnoho již není.‘“⁷⁸

Vojákům docházelo všechno, včetně hrubého tabáku, typicky ruské machorky.⁷⁹ Přitom neměli peníze ani na běžné nákupy, neboť transport nebyl nikam administrativně přidělen, a proto nedostávali tolik potřebný žold. Byl absolutní nedostatek jídla, sice vyfasovali chléb na cestě v Kyjevě, ale toho nebylo dost a v mraze ho museli porcovat pilkou!⁸⁰ Na začátku prosince se podařilo Národní radě ve spolupráci s Francouzi do Čerepovce poslat zásoby a současně část zimního vybavení, které vojákům v mrazech severního Ruska citelně scházelo. Alois Babka připomínal, že možná více než potíže se zásobováním vojáky sužoval strach z budoucnosti: „Hmotné nedostatky sice překonány, ale nejistota odjezdu působila strádání mravní, které se stupňovalo marným čekáním. A začalo-li se o odjezdu mluvit, přišli ihned zprávy nové o jeho odložení, a tak se zdálo, že výprava se ocitla na mrtvém bodě.“⁸¹

Tak náročně vypadal život dle vzpomínek a deníků většiny dobrovolců, ale i mezi nimi se našly výjimky. Voják Václav Pařízek si příliš nestěžoval, ba právě naopak. Podobně Václav Chalupa se ve svém dopise pro *Československý deník* snažil vyvracet hrůzostrašné zprávy, které kolovaly o čerepovském transportu mezi ostatními československými oddíly v Rusku.⁸² Chalupa zdůrazňoval, že se nakonec podařilo

⁷⁴ Václav CHALUPA, *Čerepovecká výprava*, *Československý deník* č. 49 ze dne 12. 4. 1918; dopis je datován 16. 3. 1918 v Kole.

⁷⁵ F. PETRAN, *Cesta*, s. 285; srov. M. MICKA, *Cestou*, s. 106.

⁷⁶ F. PETRAN, *Cesta*, s. 285.

⁷⁷ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 7; srov. V. CHALUPA, *Čerepovecká výprava*.

⁷⁸ J. M., *Znovu do práce*, *Sibiřská 5*, říjen 1925, s. 2.

⁷⁹ „Vyskytla se však nová nesnáze: naprostý nedostatek ruské machorky. A kouřit se chtělo, až by člověk brečel!“ Muži následně měnili machorku za líh. F. PETRAN, *Cesta*, s. 285.

⁸⁰ Tamtéž, s. 286.

⁸¹ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 5–6.

⁸² V. CHALUPA, *Čerepovecká výprava*.

sehnat tolik zásob, že jednotka byla vyživována z vlastních zdrojů až do 20. února, kdy starost o její zásobování převzala francouzská vojenská mise.⁸³ Pařízek i Chalupa navíc vyjadřovali velkou spokojenost s přátelskými styky s bolševickými vojáky. Čechoslováci jim pomáhali se strážní službou a dostávali za to chléb a další zásoby. Navíc zdůrazňoval srdečné vztahy dobrovolců s místními ženami a děvčaty: „Chodili jsme na procházky, bavili se s děvčaty. Ta byla do nás celá poblázněná. Každá chtěla svého Čechoslováka. Přihlásila se k nám za dobrovolce jedna Čečenka z Kavkazu. Bylo to děvče malé, drobné postavy, ale hezké tváře.“⁸⁴ Dokonce to uvedl větou, kterou v jiných vzpomínkách nelze najít: „Byl zde pěkný život.“⁸⁵

Velitelé čerepovského transportu se pokoušeli sehnat dopravu na sever a ujistit se, že jsou připraveny lodě k odjezdu na západní frontu. Situace se měnila z minuty na minutu. Zoufalí vojáci těsně před Vánocemi 1917 poslali do Petrohradu k francouzské vojenské misi jako vojenského delegáta poručíka Jana Šedu. Delegátu se od francouzského generála Henri Alberta Niessela (1866–1955) dostalo ujištění, že náprava neradostné situace nebude trvat dlouho, avšak tyto sliby opět nemohly být splněny kvůli technickým a klimatickým problémům (zamrzlé přístavy).⁸⁶ Počátkem prosince se uvažovalo nad cestou přes Vladivostok, to ale odmítala francouzská vojenská mise.⁸⁷ Koncem prosince 1917 se ve zprávě od československé Národní rady sice opět objevila možnost, že Čechoslováci budou odvezeni do Vladivostoku, odkud odplují do Soluně společně s oddíly srbských dobrovolnických formací, ale nakonec sešlo i z tohoto plánu – tentokrát ho podporovali Francouzi, ale nedůvěřiví a unavení Čechoslováci v Čerepovci to zásadně odmítali.⁸⁸ Jako zcela katastrofální a kontraproduktivní odmítali Čechoslováci ústy poručíka Šeby francouzský návrh, že by se transport vrátil na Ukrajinu a dobrovolci odešli k jejich původním jednotkám.⁸⁹ Nakonec okolo poloviny ledna 1918 bylo rozhodnuto: pojedete se přes Murmaň, vojáci zajistili v Čerepovci dostatečný počet vagonů pro celý transport⁹⁰ a z poskytnutých peněz zakoupili zásoby potravin na deset dní. Alois Babka komentoval odjezd z Čerepovce následovně: „... rozloučila se výprava s malým městečkem a vším, co v něm prožila. Odjížděla s radostným pocitem, že cesta její bude nyní pokračovati bez překážek.“⁹¹

Přání bylo otcem myšlenky, ani cesta z Čerepovce dále na sever nebyla zcela bez nevídaných událostí. Murmanská železná dráha byla vystavěna s nejvyššími obtížemi a při stavbě zemřely stovky a tisíce válečných zajatců. „Trať vinula se hlubokými lesy a bažinami, přes bystřiny, přes něž vedly dřevěné mosty. Mosty se často propadávaly a tak vedle už byl připravený nový.“⁹² Po přejetí polárního kruhu se dvakrát vlak československého praporu rozpojil a jen náhodou nedošlo k velké havárii a ztrá-

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 136.

⁸⁵ Tamtéž, s. 136.

⁸⁶ V. M. FIC, *Československé legie*, s. 109.

⁸⁷ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 6–7.

⁸⁸ V. M. FIC, *Československé legie*, s. 109; A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 7–8.

⁸⁹ Tamtéž, s. 6–7.

⁹⁰ „Vesele jsme si šli zajišťovat vagony na nádraží a v noci jsme velmi rádi celou garnituru hlídali, aby nám ji při zdejší bídě o vozy nikdo neodvezl.“ M. MICKA, *Cestou*, s. 107.

⁹¹ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 8.

⁹² V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 136.

tám na životech.⁹³ Miloš Micka zdůrazňoval nezkušenost železničního personálu, v okamžiku obou nehod vlak řídili údajně „dva 17letí hoši, kteří ovšem na rozbité lokomotivě příliš šetrně s námi nezacházeli...“⁹⁴ Před transportem samotným se pohybovala po murmanské trati dvojice kapitán Chalupa a poručík Šeba, jejichž úkolem bylo s předstihem zajišťovat „rychlou a bezpečnou“ dopravu.⁹⁵ Chalupa se Šebou současně zajišťovali doplnění zásob potravin u ešelonu, což nebylo příliš obtížné, dle vzpomínek „cestovatelů“ byly ceny potravin v okolí murmanské dráhy překvapivě nízké a potravin byl dostatek.⁹⁶

O jisté exotičnosti pobytu na severu Ruska vypovídají ikonografické prameny, například snímek několika důstojníků československé výpravy z Rumunska, kteří za polárním kruhem pózovali u sobích spřežení.⁹⁷ Alois Babka si napsal: „Každý z účastníků přál si nyní spatřiti soby [...] Nakonec ve stanici Jagolnyj Bor spatřili všichni tato bystrá zvířata zapřažená v nizoučkových saních, pokrytých jelení koží, které řídil starý Laponec, oblečený v kožešinách zcela po eskymácku.“⁹⁸ Je otázkou, zda měla specifika severního Ruska pro vojáky podobně „romantický“ nádech jako mají s odstupem téměř jednoho staletí jejich fotografie. Alois Štícha vzpomínal na cestu na sever následujícím způsobem: „Všude kolem trati jsme viděli ohromné spousty dříví na nepřehlédnutelných hromadách a zdálo se nám, že toto nevídané bohatství lesů nelze nikdy využítkovati. Někde jsme viděli i ohromné močály a jezera. Z jedoucího vlaku jsme pozorovali i medvědy, soby, bílé zajíce a různou jinou zvířenu severu. Spatřili jsme i obyvatelstvo žijící ještě velmi primitivním způsobem v různých stanech a děrách.“⁹⁹

Severská anabáze Gibišova transportu nekončila. Muži žili přes měsíc (některé prameny uvádějí až padesát dní) v těpluškách na stanici Kola zhruba deset kilometrů jižně od Murmansku.¹⁰⁰ Stanice Kola ležící na soutoku stejnojmenné řeky s Tulomou měla v té době asi tisíc obyvatel (v současné době má desetkrát tolik a lze ji považovat za předměstí stále se rozrůstajícího Murmanska). Těplušky byly ve stávající situaci bezpochyby nejlepšími ubytovacími kapacitami v oblasti, ale o žádném pohodlí se nedalo mluvit. Ač se ubytovatelé a zásobovači Šeba s Chalupou snažili zajistit transportu dostatek potravin, pobyt v Kole byl dlouhý, tudíž došlo opětovně k zásobovací krizi: „... s jednou malou konzervou, třemi olejovými rybičkami a několika suchary mělo se vystačiti čtyřicet osm hodin.“¹⁰¹ Zásobování se zlepšilo po 20. únoru, kdy se na něm podílela i francouzská mise v nedalekém Murmansku. Zvláštností bylo používání jídla jako platidla, konkrétně sucharů, které nahradily nedostatkovou měnu

⁹³ F. PETRAN, *Cesta*, s. 285; srov. V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 136.

⁹⁴ M. MICKA, *Cestou*, s. 108.

⁹⁵ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 10.

⁹⁶ „V Kuzemě např. prodávali chléb za pohádkovou cenu pět kopejek za funt, mezitím co obyvatelé Moskvy platili za stejnou váhu celých sedm rublů.“ Tamtéž, s. 11.

⁹⁷ V. HOLEČEK – R. MEDEK – O. VANĚK, *Za svobodu III*, s. 451. Na dalším podobném snímku jsou pplk. Gibiš, štábní kapitán Chalupa a poručík Šeba z druhého transportu; in: L. Preininger (ed.), *Československá legie I*, obrazová příloha mezi s. 124–125.

⁹⁸ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 12.

⁹⁹ A. ŠTÍCHA, *Vznik*, s. 166.

¹⁰⁰ „Kola je rybářská osada s ruským kostelem, majícím ve svých zdech zazděné dělové koule, připomínku bojů s Angličany.“ M. MICKA, *Cestou*, s. 108.

¹⁰¹ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 13.

a vojáci dokonce vytvořili celý platební systém založený na „kursu“ sucharu. Jedna postarší košile stála například 30 sucharů a kniha 8 až 20 sucharů.¹⁰²

Někteří pobyt v mrazivém prostředí proklínali, ale Václav Pařízek opět optimisticky poznamenává: „Život v tomto městečku nebyl zlý.“¹⁰³ Volný čas byl vyplněn pochodovým a pořadovým výcvikem na zamrzlé hladině nedalekého jezera,¹⁰⁴ které si vojáci pletli s mořem. Ve skutečnosti moře je od stanice Koly vzdáleno sedmdesát kilometrů, i přístav Murmansk leží v ústí řeky Tulomy, nikoliv na mořské pobřeží. Výcvik se sestával z utužování fyzicky vojáků, neboť se očekávalo, že s příchodem jara budou jejich organismy vystaveny devastujícímu vlivu tamního nezdravého podnebí. Ke sportovnímu vyžití patřilo oblíbené sáňkování na okolních kopcích: „Však i odpolední volné chvíle užívaly se dosyta k sáňkování z ohromného kopce u nádraží. Sáňky, podobné skořápkám, ochotně půjčovala našim vojákům mládež kolská, která se ostatně ráda družila k jejich zábavám.“¹⁰⁵ Muži museli provádět také vojenskou službu, která se převážně sestávala ze strážní činnosti.¹⁰⁶

V městečku Kola pokračoval pěvecký kroužek založený z dlouhé chvíle v Čerepovci. Zpěváci cvičili pravidelně ve vyřazeném vagonu, který záhy dostal přezdívku „zpěvárna“, mnohé jejich zkoušky byly navštěvovány nemalým publikem.¹⁰⁷ Nezapomínalo se na vzdělávací kurzy, zvláště na kurzy francouzského jazyka, které bojovaly se zoufalým nedostatkem učebního materiálu. Čechoslováci opět uspořádali několik osvětových přednášek na různá témata pro vlastní vojáky, současně vysvětlující přednášky o cílech československého hnutí pro místní Rusy¹⁰⁸ a udržovali úzké kontakty s rumunskými a alsaskými dobrovolníky, kteří stejně jako oni čekali na odjezd z Ruska. Vydával se ešelonní časopis nazvaný prostě *Kalich* v pěti ručně psaných exemplářích. Současně se pořádaly krátké i delší vycházky a vyjížděky do blízkého i vzdálenějšího okolí.¹⁰⁹

Muži někdy obchodovali (primárním zájmem byly pochopitelně potraviny) s místními obyvateli, kteří je pak provedli či svezli po sousedství: „Mnozí se svolením velitele podnikali i delší procházky do okolí a jiní používali své nahodilé známosti s Laponci, s nimiž se rádi projeli. Laponci, kteří jezdili do Koly vyměňovali svoje suroviny za ruské zboží, snadno se s našimi vojáky seznamovali a tu a tam uzavřeli s nimi též drobný obchůdek: za kousek sucharu, hrstku čaje neb cukru svezli je svými soby kousek cesty, popř. zavezli až do nejbližší laponské vesnice Kiltskij Pogost. Byla to královská jízda, kdy 3 až 4 paroháči, zapřažení stupňovitě úzkým koženým řemenem, probíhajícím mezi předníma i zadníma nohama, letěli po sněhu s nízkými saněmi. Kosooký Laponec popoháněl soby dlouhou tyčí, opatřenou na konci kuličkou, aby jim nepoškodil cennou kůži. Zvědavost viděti laponskou vesnici, nebyla ničím jiným, než touhou poznávatí nové, čili změnití svůj jednotvárný život.“¹¹⁰

¹⁰² M. MICKA, *Cestou*, s. 109.

¹⁰³ V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 136.

¹⁰⁴ M. MICKA, *Cestou*, s. 109.

¹⁰⁵ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 15–16.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 17.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 13.

¹⁰⁸ Alois Babka uvádí následující témata: O našem hnutí, O polské otázce, Některé základní pojmy z astronomie, Husité a válka, Politická práva občanů, První pomoc při úrazech; tamtéž, s. 16.

¹⁰⁹ V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 136–137.

¹¹⁰ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 16.

Miloš Micka byl svědkem laponské svatby a obdivoval parádivost laponské nevěsty.¹¹¹ Alois Babka přesně identifikoval motivaci vojáků k poznávání nových krajů, zvyků a vlastně i pokrmů během cestování po Rusku i po moři. Zvědavost, to byla motivace, která je hnala do mnohých dobrodružství a přinesla jim nezapomenutelné cestovatelské zážitky. Z podobných výletů vyrůstala jakási proto-etnografická zvědavost, která se samozřejmě objevovala nejen u Čechoslováků putujících přes severomořské přístavy do Francie.¹¹²

Dlouhé čekání na odjezd podporovalo vznik mnoha fám a činnost „štváčů“ – tak vojáci označovali spolubojovníky, kteří sočili na velení, všechno kritizovali nebo přejímali rétoriku bolševických agitátorů. Nelze to však považovat za cílevědomé šíření bolševických idejí u žádného z transportů do Francie. Fámy byly docela monotematické: odjezd či neodjezd z Ruska, postup německých sil směrem k severoruským přístavům atd.¹¹³ Micka charakterizoval činnost nespokojenců následovně: „A potom zahálka, nečinnost, je vždy zárodek zla; nebyla-li vážná práce, našli nepovolaní živlové a štváči vždy v nezaměstnaném mužstvu živnou půdu pro své štvání. Strádání fyzické i morální, separátní smír Ruska s Německem, hanlivé podmínky míru atd. ne našly všechny stejně odolné proti těmto vlivům a jednotlivé charaktery rýsovaly se čím dál tím ostřeji. Povahy slabé brzy převzaly úlohu sýčků, provokujících špatný konec celé výpravy a ještě zde tisíce a tisíce verst od svých bývalých pluků, na prahu nové kapitoly našeho putování, toužili mnozí po návratu zpět.“¹¹⁴

Historik Victor Miloslav Fic odůvodňuje zastávku na Kole nikoliv nedostatkem přepravních kapacit, ale probíhajícími jednání mezi bolševiky a spojenci ohledně zabezpečení severoruských přístavů proti hrozbě útoku ze strany Ústředních mocností.¹¹⁵ Vztahy mezi Čechoslováky a bolševiky v Murmanskú se vyznačovaly podobným (relativním) poklidem a místy dokonce přátelstvím, stejně jako tomu bylo v Čerepovci. Hynek Gibiš s Janem Šebou zorganizovali 26. února 1918 pro tamější sovětskou přednášku o snaze československého revolučního hnutí a 4. března se konal v murmanském námořním klubu československý večírek, jehož se účastnili členové spojeneckých vojenských misí a murmanského sovětu.¹¹⁶ Na programu byla píseň *Kde domov můj*, sokolské cvičení a neodmyslitelná Šebova přednáška o cílech a touhách československého osvobozenického hnutí. Výtěžek z úspěšného kulturně-vzdělávacího večírku byl věnován na charitativní účely.¹¹⁷ Vytržením z mnohdy nudného běhu všedních dnů byla například slavnostní přísaha Národní radě, která se konala 1. břez-

¹¹¹ „Že žena zůstává marnivým tvorem i ve věčném ledu, o tom nás přesvědčila laponská nevěsta ve své svatební parádě. Tlustoučká, zavalitá, měla na hlavě jakýsi komolý jehlan, plný umělých květin, perliček, barevného skla, vypadalo to jako krabice bez jedné stěny, plná kvítí – no, mnohý rekrut by jí mohl závidět ...“ M. MICKA, *Cestou*, s. 111.

¹¹² Srov. D. VÁCHA, *Na Dálném východě. Sonda do každodennosti československých legií v Rusku*, Národopisná revue 21 (48), 2011, č. 3, s. 181–191.

¹¹³ Srov. D. VÁCHA, *Vzpomínky na události, které se nikdy nestaly. Fámy z let 1914–1920 v paměti československých legionářů*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (eds.), *Utváření identity ve vrstvách paměti*, České Budějovice 2011 (= Opera historica 15), s. 283–321.

¹¹⁴ M. MICKA, *Cestou*, s. 109.

¹¹⁵ V. M. FIC, *Československé legie*, s. 110.

¹¹⁶ Tamtéž; srov. A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 13–14.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 14–15.

na 1918,¹¹⁸ o tři dny později (před zmiňovaným večírkem) se konala jedna z několika přehlídek pořádaných na počest francouzské vojenské mise a jejích důstojníků, pěvecký sbor vždy zapůsobil *Marseillaisou*.¹¹⁹ K drobnějším oslavám patřila slavnost 10. března u příležitosti narozenin velitele transportu podplukovníka Hynka Gibiše. Pěvecký sbor si připravil vystoupení a gratulace se objevila i v *Kalichu*. Gibiš za projevenou přízeň vojákům a důstojníkům veřejně poděkoval.¹²⁰

Zejména v lednu 1918 působila skupina československých dobrovolníků z druhého žitomírského transportu pod velením poručíka Jana Šeby po boku rumunských námořníků v Murmansku z pověření francouzské vojenské mise jako bezpečnostní oddíl při evakuaci civilistů (Angličanů, Francouzů, Belgičanů a občanů další dohodových mocností) z Ruska. V té době se totiž rozkřiklo, že bolševici táhnou na město a hodlají ho obsadit. Nakonec to byla jen fáma a k žádným střetům nedošlo.¹²¹ Následně byla československá jednotka spolu se spojeneckým kontingentem (námořníci a námořní pěchota z přispěchavších britských křižníků) a sovětskými oddíly nasazena v březnu 1918 jako ochranné síly proti předpokládanému útoku německých vojsk na severoruské přístavy. Vykonávala převážně strážní službu, k žádným bojům nedošlo, ač například 18. března se objevila fáma o rychlém postupu kombinovaného německo-švédského oddílu směrem k Murmansku.¹²² Čechoslováci přitom vykonávali strážní službu u železničního mostu jižně od stanice Kola.¹²³ Nedlouho poté nastal kýžený a tolik očekávaný okamžik, k ešelonu byla připojena lokomotiva, která celou vlakovou soupravu odtáhla do Murmanska. Tam vojáci druhého transportu měli strávit poslední noc v těpluškách na ruském území a posléze nastoupit na připravenou loď.

Na loď

Vojáci prvního transportu pod vedením Otakara Husáka byli nervózní, že jim ujede loď do Francie, ale obavy byly zbytečné. Nedlouho po opuštění vlaku se přesunuli na palubu připravené lodi. Překvapující, nikoliv nepříjemně, pro ně byla skutečnost, že se nejednalo o nákladní loď uzpůsobenou pro přepravu vojska, ale o osobní

¹¹⁸ Všichni vojáci podepsali prohlášení následujícího znění: „Československé Národní Radě! My podepsaní účastníci druhé výpravy československých dobrovolců do Francie prohlašujeme, že jsme vstoupili do československého vojska dobrovolně, bez jakéhokoliv nátlaku, zejména bez přinucení úřadů ruských nebo spojeneckých. Zavazujeme se čestným slovem, přesně, bez výhrad a odmluv plnit příkazy vojenských velitelů a slibujeme sloužiti všude poslušně a věrně československému národu, zastoupenému nyní Československou Národní Radou, a to až do té doby, kdy Národní Rada sama nebo prostřednictvím vojenských úřadů nás výslovně ze svazku vojska propustí. Na důkaz toho naše vlastnoruční podpisy. Kola, 1. března 1918, podpluk. Gibiš.“ Citováno dle: tamtéž, s. 14.

¹¹⁹ V. M. FIC, *Československé legie*, s. 111; srov. A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 18.

¹²⁰ Tamtéž, s. 17–18.

¹²¹ F. ŠISLER, *Česko-rumunské vztahy*, s. 142–143; srov. V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 137. Ke spojeneckým operacím na severu Ruska např. Robert L. WILLET, *Russian Sideshow. America's Undeclared War*, Washington D.C. 2003, s. 3–152.

¹²² V. M. FIC, *Československé legie*, s. 110; srov. M. MICKA, *Cestou*, s. 109.

¹²³ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 17.

parník „Kursk“, jehož velikost vojáky ohromila.¹²⁴ Na stejné lodi z Ruska do západní Evropy cestovalo velké množství francouzských civilistů včetně početné skupiny francouzských dam. A to vojáky pochopitelně velmi potěšilo a hned začali sprádat odvážné plány: „Ajta! To budou příjemné francouzské cvičebnice!“¹²⁵ Francouzky si Českoslováky okamžitě získaly, protože je přivítaly na palubě parníku ozdobené „česko-francouzskými“ stuhami a věnovaly jim milou pozornost. S transportem se rozloučil i francouzský styčný důstojník major Vergé, kterého někteří legionáři zmateně považovali za francouzského generála,¹²⁶ a štábní kapitán Chalupa (ten odejel až s druhým transportem); stinnou stránkou byl výlet jednoho bývalého rumunského zajatce, kterému loď ujela.¹²⁷ Samotné rozloučení s Ruskem bylo pro mnohé dobrovolce dojemné, ale přesto ne tolik srdceryvné jako v případě vojáků odjíždějících z Vladivostoku v letech 1919–1920. Voják skrývající se pod šifrou V.B., který doprovázel transport z Žitomíru do Archangelska, ale dál nepokračoval, na loučení s vojáky odjíždějícími do Francie vzpomínal následovně: „Z paluby mezi fičením větru zaznívají úryvky naší hymny, salutujeme, ale chce se vlastně jakoby plakat. Kolos se zvolna otáčí a pak obrací se směrem k moři kolem našeho parníčku, jenž ho několik minut ještě doprovází... Pak otáčíme zpět ke břehu a loď vzdaluje se našim zrakům... poslední mávnutí čapkami... poslední ‚Nazdar, nazdar!‘...“¹²⁸ Zpráva o tom, že na námořní základně v Krondštatu vypuklo povstání, se k vojákům dostala těsně před odjezdem z Ruska, ale nijak zvlášť je neovlivnila, zřejmě už pro ně byla důležitější Francie před nimi, než Rusko, které právě opouštěli.¹²⁹ Bohumil Rytíř, který na Ukrajině organizoval různá pěvecká vystoupení, charakterizoval náhled odjíždějících vojáků na Rusko následovně: „... transport... odjížděl z Archangelska počátkem října roku 1917, tedy v době, kdy už věci v Rusku se nezadržitelně zhoršovaly. Jaký tedy div, že jsme všichni odjížděli radostně, chtějíce na jiném konci světa ukázat svou dobrou vůli a oddanost věci. A bylo v té naší tehdejší náladě také kousek národní sobeckosti; my už Rusku nemůžeme... A tak jsme vypluli s jistým ulehčením z bratrské země, kde jsme už nechápali, co se vlastně děje, a odjížděli tam, kde jsme věřili, že nás chápou a očekávají.“¹³⁰ Transport vedený kapitán Otakarem Husákem k sobě přibral tři důstojníky z rumunských dobrovolníků (jedním z nich byl i Cyril Žďárský), ostatních zhruba šedesát mužů cestovalo na palubě britské lodi „Stentor“.¹³¹ S Bohumilem Rytířem a jeho skepticismem by rozhodně nesouhlasil Stanislav Kramer, který na rozloučení s Ruskem nahlížel mnohem emotivněji: „Právě mžilo, když odehrával se děj loučení. Vypadalo to, jako by matuška Rossia plakala pro její slovanské děti,

¹²⁴ Fotografie paluby parníku „Kursk“ in R. MEDEK, *K vítězné svobodě*, s. 274. „Kursk“ (výtlak 7858 tun) byl spuštěn na vodu v roce 1910, sloužil na různých civilních linkách a byl sešrotován až v roce 1939; <http://www.theshipslist.com/ships/descriptions/ShipsK.html>; staženo 2. 12. 2012; srov. „U jednoduchého a jediného mola stála velká šroubová loď, nápadně pomalovaná barevnými pruhy, sloužícími k ochraně lodního typu. Měla spuštěné nalodovací můstky a její mohutné jeřáby byly v plné činnosti. Byla to anglická loď ‚Huntsend‘ ...“ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 20.

¹²⁵ V. B., *Naši ve Francii*.

¹²⁶ S. KRAMER, *Z Ruska*, s. 141.

¹²⁷ V. B., *Naši ve Francii*.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ V. HOLEČEK – R. MEDEK – O. VANĚK, *Za svobodu III*, s. 439.

¹³⁰ B. RYTÍŘ, *Vzpomínka*, s. 114.

¹³¹ O. ŠPANIEL, *Pěší pluk*, s. 140.

kteří jí odcházejí do daleké ciziny. Mnohému skanula slza po líci a bylo mu líto ubohého zmučeného Ruska, které nám vlastně bylo druhým domovem. Zamyšlení odcházeli jsme s paluby do kajut, očekávající dalšího osudu.¹³² Je možné srovnávat s pocity legionářů, kteří o mnoho měsíců později odjížděli z Ruska přes Vladivostok.¹³³

Druhý, tzv. Gibišův transport se nalodil na „Huntsend“ 21. března 1918, před tím vojáci defilovali před francouzským generálem Niessellem, který se s nimi přijel rozloučit z Petrohradu. Jen těžko uvažovat nad tím, zda měl trochu špatné svědomí z anabáze československých dobrovolců, vždyť to byl on, kdo měl jejich cestu zajišťovat. „Všichni se těšili a připravovali svoje ranečky. Když bylo poledne, seřadila se výprava před vlakem a nastoupila krátkou cestu k lodi.“¹³⁴ Při nastupování na „Huntsend“ si vojáci prozpěvovali *Vzhůru, plavci, na palubu spějme...*¹³⁵ O tom, jak někteří legionáři přicházející z Ruska vnímali, že jsou viděni ve Francii, vypovídá značně idealizovaná vzpomínka Miloše Niederleho: „Přišel neznámý, v zdiskreditovaném ruském stejnokroji mezi národy vyspělé a kritické, jež nevěnovaly hned svou důvěru novému člověku. Musil nejprve ukázat, čím je a čím neznámý jeho národ. Musil na všechny strany dobývat si místa, po všech stránkách dokázati svoji schopnost a inteligenci. Byl si vědom, že svoji kvalitou duševní, mravní a vojenskou reprezentuje celý národ československý a podle toho zařídil svůj život vnitřní i vnější. Vzorným vystupováním jedinců a ukázněností celku vynutil si respekt obyvatelstva francouzského.“¹³⁶

Na lodi

Jak vypadalo ubytování na lodi (konkrétně na „Huntsendu“) popsal „optimista“ Václav Pařízek následovně: „V noci jsme zůstali ve vagoněch, ráno nás však nalodili na loď, kde nám bylo vykázano místo v mezipalubí ve velké místnosti, která nám sloužila za noclehárnu i jídelnu. Na noc se natáhly na háky u stropu stanová plátna a lůžka byla hotova. Ráno se to sundalo, rozestavily se stoly a lavice a byla z toho jídelna.“¹³⁷ Alois Babka připomněl, že vojáci na „Huntsendu“ trávili první noc v přístavu – čekalo se na doplnění zásob a naložení nákladu – a parní topení v ubytovacích prostorách měla být zapojeno až s odjezdem z přístavu. Vojákům tam byla zima a údajně se celou noc těšili na ráno.¹³⁸

Muži na palubě „Dvinsku“ měli štěstí na dobré počasí, mohli se tedy během přestávek v plavbě (při čekání na sestavení konvoje) v Bílém moři vykoupat. Posléze je fascinovalo všechno okolo nich, byl to zcela nový zážitek. Kolik z nich předtím plulo po mořích a oceánech? „Prožité dojmy za této zajímavé plavby nelze mi sice pro nedostatek místa zaznamenati, ale staly se jistě všem legionářům nezapomenutel-

¹³² S. KRAMER, *Z Ruska*, s. 141.

¹³³ K tématu odjezdu Čechoslováků přes Vladivostok D. VÁCHA, *S legiemi kolem světa. Evakuace ruských legií po moři z Vladivostoku do vlasti*, Jihočeský sborník historický 75, 2006, s. 151–162; TÝŽ, *Cesta do vlasti. Českoslovenští legionáři na světových oceánech v letech 1919–1920*, Historie a vojenství, 2013 (v tisku).

¹³⁴ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 20.

¹³⁵ Tamtéž, s. 20.

¹³⁶ Miloš NIEDERLE, *Francouzský oddíl*, in: *Náš odboj*, nedatováno, s. 24.

¹³⁷ V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 137.

¹³⁸ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 21.

nými (severní záře, zvířena mořská, velryby gronské, tuleni, bouřlivé dni plavby atd.).¹³⁹ Někteří muži zůstávali na palubě celé dny a sledovali neúnavně krásy severních moří.¹⁴⁰ Náplň a kvalita volného času samozřejmě záležela na jednotlivcích, ale vždy se našli aktivní jedinci, kteří organizovali soutěže, představení a zejména hudební produkce. Proslul zejména praporčík Bohumil Rytíř, který s vervou působil při přípravě a provedení vystoupení pěveckého sboru na parníku „Kursk“.¹⁴¹ Zcela první produkce Rytířova sboru (Rytíř sloužil jako dirigent tohoto sboru) byla uspořádána u příležitosti pohřbu jednoho z cestujících: „Náš pěvecký sbor po prvé vystoupil ve smutné chvíli. Na lodi nebyli jsme sami, kromě nás tam byli ještě cestující. Byli to většinou francouzské rodiny, opouštějící Rusko. Byl tu též jeden rumunský plukovník a ten zemřel. V noci byl v moři pochován. Zpívali jsme velmi špatně, do not jsme neviděli, neboť, byla temná noc a na lodi nesmělo být ani nejmenšího světla.“¹⁴² Ale náš zpěv se přes to líbil a cestující prosili Husáka, aby uspořádal nějaký koncert. A my cvičili pilně: jednou v jídelně, jednou v podpalubí. A radost byla z toho veliká. Často i bratři, ležící na lůžkách, drželi své partesy a cvičili. Nu a koncert v jídelně prvé třídy byl podle všech pravidel propagačního koncertu. Bratr Niederle nejdříve pronesl vzletnou francouzskou řeč, o nás Česích, co jsme, co cítíme, co chceme, atd., pak jsme zapěli hymny a několik dalších koncertních a sborových čísel. Po koncertě jsme byli nejméně tak spokojeni jako po vyhrané bitvě.¹⁴³ Koncerty se nepořádaly jen u příležitosti pohřbů: „Ve zbrani jsme se cvičiti nemohli – žádných jsme neměli – a tak jsme cvičili v oboru, v kterém doufali jsme také něco vybojovati. Z nepatrných prostředků, které byly na lodi po ruce, sestavil bratr Kratochvíl, – zvaný Kráťa – malý orchestr. Snáze bylo s cvičením zpěvu. Zpěváků mezi 1000 se našlo dost a noty se psaly podle starých vzpomínek. Někteří měli Smetanovo „Věno“, nebo Křížkovského „Utonulou“, které si po paměti v zajetí napsali.“¹⁴⁴

K oblíbeným kratochvílím na palubách parníků patřil sport. Zcela ojedinělým případem bylo fotbalové utkání na „Kursku“, které netrvalo dlouho: „První naše ‚vystoupení‘ byla na „Kursku“... Bozi vědí, kde se vzal, tu se vzal, ale byl! Na spodní palubě ‚mída‘, taková mrňavá, teniska: nu, a když byla mída, byla i čutanda. Já byl

¹³⁹ A. ŠTÍCHA, *Vznik*, s. 167; srov. „Jednoho dne v noci byl jsem s několika druhy, kteří též nemohli spáti, na palubě a užřeli jsme krásnou polární zář. Naši loď neustále provázela spousta racků.“ J. TICHÁK, *S Husákovým transportem*, s. 133.

¹⁴⁰ V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 137.

¹⁴¹ Bohumil Rytíř zorganizoval pěvecký sbor také ve Francii, srov. fotografie in: L. PREININGER (ed.), *Československé legie I*, mezi s. 128–129.

¹⁴² „Též i námořní pohřeb jsme spatřili, a to hned příštího dne navečer. Zemřel rumunský vyslanec. Nebožtík byl zahalen do černého plátna, přivázán na desku a k této u nohou připevněny různé železné předměty. Pak následovala pohřební ceremonie, kterou vypravil lodní kněz. Náš důstojnický pěvecký kroužek zapěl jakousi truchlivou píseň, načež námořníci spustili tělo nebožtíkovo do hlubin Ledového moře k věčnému odpočinku.“ S. KRAMER, *Z Ruska*, s. 142.

¹⁴³ B. RYTÍŘ, *Vzpomínka*, s. 114–115; srov. „Náš sbor byl sborem válečníků; nikdy jsem se dirigováním nezabýval před válkou a nezabývám se jím ani po ní. V mém sboru byli bratři, kteří neznali not, a vydřeli se na slušné zpěváky. Po válce ozývaly se v novinách hlasy vzkřísiti tento legionářský sbor. Byla to ovšem myšlenka marná a zbytečná, neboť účelu, pro který se zpívalo, bylo již dosaženo.“ B. RYTÍŘ, *Vzpomínáme na náš pěvecký vojenský sbor ve Francii*, in: L. Preininger (ed.), *Československá legie I*, s. 192; srov. B. RYTÍŘ, *O zpěvu v československé legii ve Francii*, tamtéž, s. 273–275.

¹⁴⁴ B. RYTÍŘ, *Vzpomínka*, s. 114.

tehdy pouhým divákem, ale chvalořečím Hospodinu za to; špatně to dopadlo. Netrvalo ani pět minut a přízemní ‚tukes‘ zaměněn za ‚hlavičky‘ a hru polovysokých míčů. To bylo neštěstím pro bratra K. Parádní jeho ‚hlavička‘ zanesla míček přes palubu a neštěstí bylo hotovo. ‚Ty máku, ty trdlo, jdi hrát kuličky‘. Nešťastný K. se stáhl ze strategických důvodů v rekordním čase do své sítě v mezipalubí a nahoře ještě dlouho zuřila bouře rozvášněných hlasů.¹⁴⁵

Výuka francouzštiny nakonec probíhala zcela jinak, než si vojáci při nastupování představovali a k jejich smůle na výuce mladé sličné Francouzky nijak neparticipovaly. Navíc jim lekce narušovalo kolébání lodi spojené se slabým žaludkem učitelů nebo žáků: ‚Kulturní a vzdělávací práce hodně trpěla kymácením lodi. Měli jsme na příklad kursy francouzštiny pro začátečníky i pokročilé; ale bratr Niederle, který ty kursy vedl, zůstal nám najednou v polovičce věty stát a utekl. To se denně opakovalo, až už konečně nemohl přijít vůbec.¹⁴⁶ Jediná francouzská dáma, která se uvolila vyučovat je jazyku, byla již postarší a tak z romantických představ nebylo nic.¹⁴⁷ Na lodi H.M.S. ‚Huntsend‘ se pokračovalo ve vydávání časopisu s příznačným názvem *Kalich*, což zapadalo do specifického způsobu vnímání husitství československými dobrovolci zejména v Rusku.¹⁴⁸

Zvláštním způsobem trávení volného času bylo pozorovat každodenní život na lodi, nejvíce je zaujal zřejmě dělostřelecký výcvik: ‚Ponorek jsme se nikterak nebáli. Měli jsme také důvěru k lodním dělostřelcům, kteří byli stále pohotově. Loď byla opatřena dvěma děly. Zábavné bylo, když zkoušeli dělo. Hodili do moře bednu a pak po ní stříleli.¹⁴⁹ ‚Kursk‘ byl nucen dva dny kotvit v Ivanovském zálivu, kde čekal, než pomine ponorková hrozba, ale to Rytíř nezmiňuje.¹⁵⁰ Stejně tak neuvádí, že dělostřelecké cvičení poděsilo některé nevědomé československé cestovatele, kteří se obávali, že loď byla torpedována.¹⁵¹ Kapitán lodi se údajně snažil minimalizovat ponorkové nebezpečí tím, že čekal na co nejvíce rozbourené moře, což nevyhovovalo československým vojenským cestovatelům.¹⁵² A ‚Kursk‘ musel nedaleko anglických břehů dbát zvýšené opatrnosti, protože oblasti byla předchozí noci potopena ruská nákladní loď plující opačným směrem.¹⁵³ Trochu jinak než na pouhou zábavu se díval na protiponorková opatření na lodi (tentokrát na ‚Huntsendu‘) i Václav Pařízek: ‚Stále jsme musili mít ochranné pásy na sobě a na stožáru ve strážním koši bedlivě vyhlížela stráž, neobjevuje-li se kdesi nepřátelská ponorka. Obavy byly ovšem opodstatněné, poněvadž bylo všeobecně známo, jak znamenitou špionáž Němci měli.¹⁵⁴

¹⁴⁵ František KLOR, *Sport ve francouzských legiích*, in: L. Preininger (ed.), *Československá legie I*, s. 278–279.

¹⁴⁶ B. RYTÍŘ, *Vzpomínka*, s. 116.

¹⁴⁷ S. KRAMER, *Z Ruska*, s. 141.

¹⁴⁸ D. VÁCHA, *‚Husité dvacátého století‘. Odras fenoménu husitství v československých legiích v Rusku 1914–1920*, *Historie a vojenství* 59, 2010, č. 1, s. 4–18.

¹⁴⁹ B. RYTÍŘ, *Vzpomínka*, s. 116.

¹⁵⁰ S. KRAMER, *Z Ruska*, s. 141.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 141–142.

¹⁵² *Vzpomínky Františka Klora*, citováno dle: Alois ELIÁŠ – Tomáš PASÁK – Fany MOŽNÁ-MEISNAROVÁ, *V boji a zajetí. Příběh legionáře a důstojníka Aloise Eliáše. Zveřejněné deníky a vzpomínky*, Praha 1999, s. 188.

¹⁵³ S. KRAMER, *Z Ruska*, s. 142.

¹⁵⁴ V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 137.

Na „Huntsendu“ se protiponorková opatření sestávala z přísného zatmění a vojáci prý nezřídka šli spát s navlečenými záchrannými pásy, což jim na klidu jistě nepřidalo.¹⁵⁵ Pařízek uvádí událost, kterou bohužel nelze potvrdit z jiných zdrojů, že loď „Porto“ plující ve stejném konvoji byla ponorkou skutečně napadena, ale torpédo minulo cíle.¹⁵⁶ Skutečnost, fantazie nebo fáma? Lze předpokládat, že zde možná zapracovala fantazie jednotlivce, takovou zprávu by ostatní muži plující na stejné lodi těžko opominuli. Pokus o torpédování jedné z lodí konvoje neuvádí ani historik Tomáš Jiránek v jediné moderní studii o Gibišově transportu.¹⁵⁷ Strach z ponorek nebo „podmořských člunů“ byl mezi československými suchozemci docela rozšířený. Pařízkův postoj se blížil obecnému postoji více než ten Rytířův. Na „Huntsendu“ se muži setkali také s opatřeními proti hrozbě námořních min, loď po jistou dobu doprovázely dvě minolovky a hlídky na přídi parníku držely nepřetržitou službu.¹⁵⁸ Kromě ponorkového a minového nebezpečí si vojáci dobře všímali námořních sil Spojenců, ať v přístavech nebo cestou.¹⁵⁹

Českoslovenští dobrovolníci, jako ostatně všichni jiní vojáci, nejvíce sledovali kvalitu a kvantitu potravin. Námořní cesta z Ruska do Francie se však ani v jednom případě nestala nějakým „gurmánským“ výletem, ba právě naopak. Nejvíce kritiky sklízel „Kursk“: „Parník ‚Kursk‘, který nás vezl, byl ruský parník s anglickou hospodářskou správou. Byl tam tlustý kantinský, jenž si naší lásky nikterak nezískal. Poslední uschráněné rublíky dobrovolníků rozplynuly se v jeho kantině, dřel’ nás bez nože.“¹⁶⁰ Na „Kursku“ bylo opravdu několik lodních obchodů, které jak vidno, na jejichž ceny žold československých vojáků nedosáhl.¹⁶¹ Podobným způsobem „chválil“ lodní správu Bohumil Rytíř jdoucí právě na proklínané lodi „Kursk“: „Strava byla velmi jednoduchá. Polévka konzervovaná, pro dva jedna masová konzerva, k tomu trochu konzervových nudlí, večer olejové rybičky. Rok nemohl jsem těchto rybiček ani viděti, – ba ani ve výkladní skříni ne! S počátku to šlo, avšak když pak jídelní lístek byl stále tentýž a loď se bez přestání kymácela, nebylo divu, že mnoho bratří nuceně povalovalo se na svých lůžkách a svůj oběd dopřávalo druhým, šťastnějším, se statečnými žaludky. Ale i těch, ode dne ke dni ubývalo. Žili jsme už jen myšlenkou, že brzo budeme na místě, v novém životě. Nicméně náš zdravotní stav byl hodně špatný a bylo třeba důrazného zakročení u lodní správy, abychom alespoň někdy dostali čerstvé maso a čerstvý chléb. A tu rázem zdravotní stav se zlepšoval; i na palubě bylo nás více.“¹⁶² Někdy musela vojákům pomoci dobročinnost ostatních spolucestujících.¹⁶³ Se zmíněným Rytířem souhlasil i Stanislav Kramer, který zdůrazňoval

¹⁵⁵ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 24.

¹⁵⁶ V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 137–138.

¹⁵⁷ T. JIRÁNEK, *Druhý, tzv. Gibišův transport*, s. 233–247.

¹⁵⁸ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 25.

¹⁵⁹ S. KRAMER, *Z Ruska*, s. 141.

¹⁶⁰ B. RYTÍŘ, *Vzpomínka*, s. 114.

¹⁶¹ „Ani prodejny různých pokrmů, tabáku atd. zde nechybělo, ale, bohužel pro velkou drahotu nebylo mnohému dopřáno něco si koupiti, zvláště v rublech by se nedoplátil.“ S. KRAMER, *Z Ruska*, s. 141.

¹⁶² B. RYTÍŘ, *Vzpomínka*, s. 116.

¹⁶³ „Jednou navečer jsem se procházel s několika kamarády po ochozu první třídy. Náhle z jednoho okénka vymrštila se jemná ženská ručka přímo před obličejem. Majitelky té ruky jsem neviděl, jen ruku – a ta ruka držela pět krajíců čerstvého černého chleba, namazaného máslem.

nedostatek chleba, protože byl vojákům podáván jen asi dvakrát za celou plavbu.¹⁶⁴ Někteří důstojníci na „Kursku“ měli dobré vztahy s ostatními cestujícími, patřil mezi ně například budoucí generál Alois Eliáš, který uměl dobře francouzsky a vždy se pečlivě oblékal. Styků s cestujícími využíval k obstarávání nedostatkových potravin (chléb, ovoce atd.), o něž se posléze nezištně dělil s ostatními vojáky.¹⁶⁵

Na „Huntsendu“ vezoucím Gibišův transport to nebylo dle Františka Petrana lepší: „Boží dopuštění však bylo na moři! Kuchyně byla anglická... Milý čtenáři, přimysli si k ní naše poctivé české žaludky, mořskou nemoc, a tvoje fantasie dokreslí ti už sama ten hotový obraz naší bídy.“¹⁶⁶ Je příznačné, že dobrovolc Václav Pařízek opět s tak kritickým obrazem nesouhlasil, jeho spokojenost vlastně se vším a všude je v kontextu deníku, paměti a vzpomínek československých dobrovolců vlastně až výjimečná. Občas se zdá, že každý voják psal o zcela odlišných událostech a procesech, je proto důležité nenechat se strhnout výmluvností jednoho pramene a zcela upozadit pramen druhý. Je pravděpodobné, že mnoho vojáků, cestujících z Ruska do Francie, ostře kritizovalo nedostatky ve stravování, což není v širším kontextu nic neobvyklého.¹⁶⁷

Vojáci měli i jisté povinnosti: „Život na lodi se vbrzku uspořádal. Byly předepsány procházky, služby, směny na jídlo, na práce.“¹⁶⁸ Na „Huntsendu“, který vezl kromě francouzských civilistů i oddíly alsaských dobrovolníků a další skupiny podřízené francouzskému generálu Tabuisovi, byl okamžitě po vyplutí vyhlášen rozkaz o službě v průběhu plavby – týkající se otázek zdravotní, bezpečnosti na palubě a současně určoval, že večerka je v osm hodin večer a budíček v sedm hodin ráno.¹⁶⁹ To nebylo z oficiálních aktů na palubách transportů vše, například z důvodu nedostatku důstojníků bylo ještě na „Kursku“ štábním kapitánem Chalupou povýšeno několik borispolských důstojníků – čekatelů do důstojnických hodností, patřili k nim například Miloš Niederle a Oldřich Španiel, jejichž publikované vzpomínky tvoří nemalou část podkladů této studie.¹⁷⁰

Zprvu jsem byl uražen, ale pak uchopil jsem krajíce a běžel do podpalubí, kde jsem podělil bratry. Tyto projevy se pak dosti ujaly.“ Tamtéž, s. 116.

¹⁶⁴ „Život na lodi se stává jednotvárným, tak jako strava jest jednotvárná. Čaj, konzervovaná polévka, masové konzervy, sardinky a suchary jsou jedinou stravou naší. Jenom asi dvakrát jest nám podáván pečený žitný chléb.“ S. KRAMER, *Z Ruska*, s. 141. František Lanč s odstupem času srovnával stravu na „Kursku“ s tím, co vojáci dostávali během krátkého pobytu ve Velké Británii: „... vydatná strava působila blahodárně nejen na naše nervy, ale hlavně na naše žaludky, které zle vzpomínaly na konzervy, suchary a sardinky, kterými byly po celou dobu z Ruska do Anglie na parníku ‚Kursk‘ častovány ...“ František LANČ, *Vzpomínka na velitelství oddílu kap. Husáka*, in: L. Preininger (ed.), *Československá legie II*, s. 152.

¹⁶⁵ *Vzpomínky Františka Klora*, s. 187–188.

¹⁶⁶ F. PETRAN, *Cesta*, s. 286.

¹⁶⁷ O stravě na „Huntsendu“ si napsal: „Strava byla dobrá. Bílá káva a bílé pečivo, krupicová kaše, kakao, máslo k snídani, k obědu maso, brambory a polévka, k svačině opět káva a k večeri opět kaše či něco podobného.“ V. PAŘÍZEK, *Cesta*, s. 137; srov. „Kousek skopového masa, trochu hrachu neb brambor a černého čaje střídalo se s anglickou přesností čtyřikrát za den po ohlášení lodním zvonem, ale málokdo tohoto vyzvánění uposlechl.“ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 24.

¹⁶⁸ B. RYTÍŘ, *Vzpomínka*, s. 114–115.

¹⁶⁹ A. BABKA, *Za polární kruh*, s. 23.

¹⁷⁰ O. ŠPANIEL, *Pěší pluk*, s. 139.

S mořskou nemocí byly problémy po celou cestu a ve všech transportech, ale v mnoha případech nebyly obtíže tak intenzivní jako zpočátku.¹⁷¹ Svěráznou a údajně efektivní ochranu proti mořské nemoci vymyslel na „Kursku“ Alois Eliáš: „Pokračovali jsme v cestě za mocného vlnobítí a pak mořská nemoc mezi námi, pozemními krysami, řádila mocně... Eliáš si vymyslel proti ní ochranu čistě rozumovou, říkal: ‚Tělo podlehne mořské nemoci, když se pasivně poddá pohybu lodi. Jen nutno tedy tento pohyb vyloučiti nebo paralyzovati vlastním pohybem.‘ A tak po celý den – až na pár hodin spánku – malý hlouček kolem Eliáše pochodoval v mrazivém větru od přídi k zádi, od zádi k přídi, a vyhrál to.“¹⁷² Vojáci měli v průběhu cesty různé zdravotní problémy, které ale záhy po přistání v Anglii odezněly. Výjimkou byl voják Alois Hekele, který byl hospitalizován v Newcastlu a po několika týdnech v nemocnici zemřel.¹⁷³ Jak na právě dorazivší dobrovolce z Ruska nahlíželi ostatní českoslovenští legionáři ve Francii, dokládá například voják Josef Votýpka: „Byli to většinou mladí hoši osmahlých tváří...“¹⁷⁴

Závěr

První československý zahraniční odboj se na první pohled zdá být dobře prozkoumán, přesto v sobě zahrnuje řadu událostí, které dosud nebyly podrobněji zpracovány a nebylo by dobré na ně zapomínat. Dva transporty československých dobrovolců ze severoruských transportů k nim bezpochyby patří. Cesta nevelkých skupin československých vojáků do Francie měla pouze předznamenávat větší příliv dobrovolců na západní frontu v následujících měsících. K naplnění plánu však nikdy nedošlo, proto se epizoda „severní cesty“ na západní frontu proměnila v na první pohled nedůležitou událost. Přesto představuje důležitý prvek existence československých legií za první světové války, ukazuje na rozpor mezi plány (sny) a realitou; ilustruje starou válečnickou pravdu, že žádné plány nepřezijí první setkání s nepřítelem. Klíčovým momentem neuskutečnění plánu jsou komunikační problémy mezi Čechoslováky a spojenci, což má své pokračování v jarních a letních měsících roku 1918 v období tzv. československého vystoupení pro bolševikům. Jen těžko uvažovat nad tím, jakým směrem by se ubíraly dějiny, pokud by na francouzské bojiště byly převezeny všechny požadované československé jednotky. Pokud by to vůbec mělo nějaký širší dopad. Současně příběh poukazuje na nepříliš známou skutečnost, že někteří dobrovolci během světové války „stihli“ sloužit dosud neexistujícímu československému státu hned v několika spojeneckých uniformách (například v srbské, ruské a francouzské).

Nejdůležitější součástí předloženého textu však byl rozměr pohledu „historie zdola“. Je pochopitelné, že výše naznačené události a procesy každodennosti cestování a pobytu v Rusku se velmi přesně shodují s prožitkem vojáků, kteří pro transporty

¹⁷¹ J. TICHÁK, *S Husákovým transportem*, s. 133; srov. „Jeli jsme nepřetržitě 19 dní. Při ky-mácení lodí, špatné stravě a nepříjemném počasí byla to zajisté dostatečná doba, aby sklátila na lůžko dobrou polovinu dobrovolců. Ale mravní síla je velká věc!“ B. RYTÍŘ, *Vzpomínka*, s. 116; srov. „Mnoho bratří trpí mořskou nemocí, zvracejí a jest upoutáno na lůžko...“ S. KRAMER, *Z Ruska*, s. 141.

¹⁷² *Vzpomínky Františka Klora*, s. 188.

¹⁷³ M. NIEDERLE, *Vzpomínka*, in: L. Preininger (ed.), *Československá legie I*, s. 36.

¹⁷⁴ Josef VOTÝPKA, *Cognac*, in: A. Zeman a kol. (eds.), *Cestami III*, s. 294.

přes severní přístavy vybrání nebyli, a tudíž museli cestovat o několik měsíců později celým evropským i asijským Ruskem (přes Sibiř!) do Vladivostoku za stejným cílem – do Francie (kam však nikdy nedopluli). Potíže se zásobováním, touha po volnočasovém vyžití, komunikace (složitá i příjemná) s místním obyvatelstvem, pečlivé pozorování všeho okolo sebe, v tom se obě válečné zkušenosti shodují. Obě skupiny (ta menší cestující na sever i ta větší mířící přes Sibiř na Dálný východ) vycházely ze stejných kořenů, proto ani vnímání československé propagandy a jejích symbolů (hymna, vlajka, představitelé) se v jejich podání nemohlo zásadně lišit. Muži cestující na sever zažili intenzivní tlak okolního prostředí (revoluční, zejména bolševická ideologie), který často zpevnil vnitřní sociální strukturu jednotek v transportu. Výjimkou je tzv. rumunský transport, který ještě v Kišiněvě tlak okolí nepřestál a z větší části se rozplynul. Tisíce dobrovolců směřujících do Vladivostoku byly podobnému, intenzivnějšímu tlaku vystaveny též, vše vyústilo v tvrdé ozbrojené srážky. Obě skupiny se tak zanedlouho dostaly znovu do ohně válečného konfliktu, zatímco „Rusáci“ (legionáři v Rusku) bojovali proti bolševikům, vojáci obou severních transportů stanuli ve francouzských uniformách proti Němcům.

SUMMARY

The year 1917 represented for the Czechoslovak resistance movement in Russia a literal turning point, chiefly owing to the two Russian revolutions of that year. There was much just cause for serious consideration of a transfer of some of the soldiers and captives to France, for it would have been thus possible to create a cadre for the Czechoslovak units there within the framework of the French Army. This ambitious plan, however, was not fulfilled, and its only result was two transports with several hundred soldiers. The transports were made up of soldiers and officers from the Czechoslovak reserve corps in Ukraine, and besides them some prisoners from Romania also sailed in. The author at the beginning describes the main tendencies in the considerations of transferring soldiers to the Western battlefield in the circles of the foreign resistance. This study is conceived as a probe into the daily life of the military travelers and it provides a sketch of how they messed and spent their free time, how they perceived their departure to France or how they understood the epochal political and social changes taking place around them in revolutionary Russia. For the research, the author predominantly published sources of personal provenance and corresponding specialized literature. This submitted article represents part of the author's wider professional interests.

Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, *Z Prahy proti Titovi. Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta 2012, 696 s. ISBN 978-80-7308-428-8.

Obsáhlá práce je věnována tématu dosud velmi málo zkoumanému – osudům poválečných jugoslávských emigrantů, kteří se po Titově roztržce se Stalinem postavili na stranu Informačního byra komunistických a dělnických stran.

V Československu šlo o pouhých 150 lidí, několik méně významných bývalých diplomatů a pracovníků některých jugoslávských institucí působících v ČSR a především pak o studenty a učně. Nejznámější z nich byli spisovatel Teodor Balk a jeho žena Lenka Reinerová a z Francie v roce 1949 příšedší Anton Rupnik.

Pražská skupina, která vznikla již na podzim roku 1948 (z počátku ji tvořilo třicet členů Komunistické strany Jugoslávie, později byli přibíráni i nestraníci, kteří podporovali rezoluce Informbyra), byla velmi aktivní a vydávala časopis *Nova borba* a zajišťovala rozhlasové vysílání československého rozhlasu pro Jugoslávii. Nad její činností „bděli“ pracovníci zahraničního oddělení ÚV KSČ a státní bezpečnosti a veškeré aktivity byly financovány z československého rozpočtu.

Činnost „informbyrovců“ se nevyhnula ozvěnám politických procesů z přelomu 40. a 50. let, ani problémům společným každé emigraci, tedy vzájemným sporům, podezřavosti a udavačství (naprosto stejné problémy najdeme i u daleko početnější a více zpracované řecké emigrace – srov. K. Tsivos, *Řecká emigrace v Československu*, Praha 2011). Po Stalinově smrti v roce 1953 a postupném zlepšování vztahů Jugoslávie s ostatními socialistickými zeměmi ztratili někteří z emigrantů perspektivy a pokoušeli se o emigraci do Sovětského svazu, nebo se vrátili do Jugoslávie. Většina se však v dalším období začlenila do života v Československu.

Analýza jejich politické činnosti, to, jak jim hostitelská země umožňovala vůbec existovat a naopak, jak se je snažila usměrňovat, tvoří samotný obsah Vojtěchovského práce. Je rozčleněna do 24 kapitol a je prvotní materiálovou studií reprezentující příběh jako plnohodnotný historický žánr.

Velmi dobře i po stylistické stránce napsaný text může být užitečný tomu, kdo se zajímá o složitou problematiku politické emigrace, nebo období politických procesů 50. let, či o práci bezpečnostních složek v autoritativních režimech. Autorem shromážděný materiál obsahuje i mnoho poznatků, které někdy ani nesouvisejí přímo s aktivitami emigrantů, ale např. se vztahy uvnitř mezinárodního komunistického hnutí, uvnitř KSČ, nebo vůbec uvnitř československé společnosti. I pro toho, kdo se zabývá jugoslávskou problematikou, je tu mnoho zajímavého, např. o vzájemných vztazích FLRJ s ostatními socialistickými zeměmi. Práce vychází z pečlivého archivního výzkumu v českých, srbských, chorvatských a slovinských archivech a zejména pokud jde o Archiv ministerstva vnitra ČR (ale i fondy ÚV KSČ v Národním archivu) je nová a přínosná. Vynechán není ani dobový tisk, edice dokumentů a sekundární literatura.

Kniha je zkrácenou verzí disertace obhájené v Ústavu světových dějin FF UK v roce 2010.

Miroslav Tejchman